

Johanna Hakanen

SUOMALAISTEN VAPAAPALOKUNTIEN RAKENNUSHISTORIAA

Aatteen taloja arkkitehtuurin rajoilla

SUOMALAISTEN
VAPAAPALOKUNTIEN
RAKENNUSHISTORIAA

Aatteen taloja arkkitehtuurin rajoilla

Suomalaisten vapaapalokuntien rakennushistoriaa – Aatteen taloja arkkitehtuurin rajoilla

2. korjattu painos

Aalto-yliopisto julkaisusarja
TAIDE+MUOTOILU+ARKKITEHTUURI 6/2018

Aalto-yliopisto
Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu
Arkkitehtuurin laitos, Arkkitehtuurin historia

© tekijä ja Aalto-yliopisto

Graafinen muotoilu M-L Muukka

ISBN (PDF) 978-952-60-8298-1
Espoo 2018

Johanna Hakanen

SUOMALAISTEN
VAPAAPALOKUNTIEN
RAKENNUSHISTORIAA

Aatteen taloja arkkitehtuurin rajoilla

LISENSIAATINTYÖN TIIVISTELMÄ

Tutkimus kuvaa suomalaisen vapaapalokuntaliikkeen rakennushistoriaa ja sen synnyttämää arkkitehtuuria esimerkkinä suomalaisten kansanliikkeiden rakennusperinnöstä, jota tarkastellaan seurantalona tunnetun rakennustyyppin alla. Vastauksia etsitään kolmeen kysymykseen: Miten vapaapalokuntien arkkitehtuuri ja rakennustyytit muotoutuivat? Mitä, minne ja miksi palokunnat rakensivat eri ajanjaksoina? Mikä on vapaapalokuntien vanhimman rakennusperinnön nykytila ja tulevaisuus?

Vapaapalokuntien rakentamia kokoushuoneistoja, kalustorakennuksia ja tanssipaviljonkeja kuvataan 1880-luvulta 1950-luvulle. Tarkasteltava ajanjakso käsittää vapaapalokuntien kehityksen vapaaehtoisuuteen perustuvasta kansanliikkeestä osaksi kunnallista palo- ja pelastustoimea. Vapaapalokuntien rakentamisen taustalta ovat 1800-luvun lopulla Suomessa laajaa kannatusta saaneet kansanliikkeet, joiden toimintaa yhdistivät monet kansansivistyksen ja kansalaistoiminnan muodot.

Vapaapalokuntien kokoushuoneiden arkkitehtuurin alkuvaiheet kiinnittyvät suomalaisten kaupunkien aiempiin juhlahuoneistoihin, kaivo- ja seurahuoneisiin. Kaupunkien vapaapalokunnantalojen arkkitehtuurin taustalla vaikuttavat 1800-luvun lopun arkkitehtuurin koulutuksen, suunnittelun ja julkaisujen klassisiin perustuvat mallit. Tutkimus tuo koulutettujen arkkitehtien ja rakennusmestarien rinnalle kansanrakentajia sekä rakennuspiirustuksen opin saaneita mestareita aikakauden rakennusten suunnittelijoina.

Palokuntaliikkeen ja yksittäisten palokuntien historiikit tuovat tutkimukseen kuvan rakennusten suunnitteluun ja rahoittamiseen osallistuneista tahoista ja henkilöistä. Palonsammutuksen ympärille verkostoitui porvaristoa ja sivistyneistöä, joiden johdolla 1890–1910-luvuilla rakennettiin suuria juhlasalillisia palokunnantaloja kaupunkeihin sekä maaseudun erilaisiin yhdyskuntiin. Itsenäisyyden ensi vuosikymmeninä vapaapalokuntien rakennushankkeet kytkeytyivät selvemmin kunnalliseen palo- ja pelastustoimintaan. Suuria seurantalomaisia rakennuksia rakennettiin 1930-luvulta lähtien yhteistyössä muiden yhdistysten kanssa. Vapaapalokuntien itsenäisistä kalustorakennuksista vaatimattomine kokoustiloineen muodostui vapaapalokuntien sodanjälkeisten vuosikymmenien pääasiallinen rakennustyyppi.

Vapaapalokuntien vuosikymmeniä jatkunut rakennusperintö näyttäytyy paikallisuuden kuvana, joka on paikallisyhteisön ja siihen kuuluvien suunnittelijoiden tulkinta aikakauden arkkitehtuurista. Tätä rakennusperintöä tarkastellaan lopuksi osana seurantaloiden rakennusperinnön suojelua ja siihen liittyviä rajoituksia.

SISÄLLYSLUETTELO

Esipuhe

1 JOHDANTO

- 1.1 Aatteen taloista tutkimuksen taustalla 9
- 1.2 Vapaapalokuntien rakennusperintö arkkitehtuurin historian yhteiskuvassa 10
- 1.3 Tutkimuskysymykset, tavoitteet ja tutkimuksen rakenne 12
- 1.4 Tutkimuksen rajauksesta, metodeista ja aineistosta 13
- 1.5 Kansanliikkeiden rakennusperinnön yhteiskuva 16

I TALOJEN TAUSTALLA

2 PALONSAMMUTUSKUNTA KANSANLIIKKEENÄ 1838 LÄHTIEN

- 2.1 Vapaaehtoisuuden aate 22
- 2.2 Vapaapalokunnat edelläkävijöinä Suomessa 23
- 2.3 Kansa liikkeessä 24
- 2.4 Kansansivistystä ja edistysrientoja 25
- 2.5 Suurpalojen aika 26
- 2.6 Vapaapalokuntien rooli varhaisessa palontorjunnassa 28
 - Amerikan perintöä ja palokuntalaiskuvastoa talossa 30

3 AUTONOMIAN AJAN ARKKITEHTUURIN PERINTÖÄ

- 3.1 Tilaa julkiselle kohtaamiselle tanssille, kulttuurille ja harrastuksille 32
- 3.2 Seurahuoneiden arkkitehtuurin perintö vapaapalokunnan taloille 34
- 3.3 Kaupunkien vapaapalokuntien taloista aiemmissa tutkimuksissa 36
 - Helsingin vpk-talo 39
 - Turun vpk-talo 41
- 3.4 Yhdistystalojen esikuvia ja mallipiirustuksia 43
- 3.5 Arkkitehtien ja rakennusmestarien ammattikuvat 44
- 3.6 Kylien mestareista ja anonyymista arkkitehtuurista 45
 - Kaupunkien ruiskuhuoneet ja palotornit 47

4 KANSANLIIKKEIDEN ENSIMMÄISET VUOSIKYMMENET RAKENTAJINA

- 4.1 Seurantalojen yhteinen kulttuuri 49
- 4.2 Seurantalojen rakentajista 50
- 4.3 Ensimmäisten palokunnantalojen ja työväentalojen lomittuva historia 51
- 4.4 Raittius- ja nuorisoseurantalot palokunnantalojen rinnalla 53
- 4.5 Suojeluskuntien talot 54
- 4.6 Kansanliikkeiden ensimmäiset rakennukset Ruotsissa 54

II TILAT MUOTOUTUVAT

5 AATTEEN TILAT JA TOIMIJAT 1880–1910-LUVUILLA

- 5.1 Vapaapalokuntien toiminnan kuvaa ja tilantarpeita 57
- 5.2 Ensimmäiset paviljongit puistoissa ja puiden alla 58
- 5.3 Tilaa kulttuurille, huveille ja palokuntalaishengelle 59
- 5.4 Palokunnan kalustoa ja harjoitustorneja 61
- 5.5 Toimijoina ”Eturivien miehet” ja ”Palokuntien neidit ja rouvat” 62
- 5.6 Rakentamisen rahoitus – Anniskelu- ja paloapuyhtiöt sekä paikallisyhteisöt 63
- 5.7 Keskustelua taloista palokuntalaisten kokouksissa ja lehdissä 64

6 TALO KAUPUNGIN KESKUSTASSA 1887–1917

- 6.1 Kehittyvien kaupunkien talot 67
 - Vaasan vpk-talo 70
 - Jyväskylän palokuntien talo 72
- 6.2 Arkkitehtien suunnittelemat puiset uusrenessanssitilat 74
 - Kotkan vpk-talo 77
 - Porvoon vpk-talo 79
- 6.3 Arkkitehtuurin keskiössä suuri sali kulttuurille 81
- 6.4 Rakennusmestarijugend 84
 - Salon vpk-talo 87
 - Tampereen vpk-talo 89
 - Rauman vapaaehtoisen palokunnan ja kaupungin talo 91
- 6.5 Palonsammutuksen tilat 92
- 6.6 Rakennustapa, rakennustoimikunta ja urakat 95

7 TILAT RAITIN VARRELLA VUOTEEN 1917 ASTI

- 7.1 Talot erilaistuvissa kylissä 96
- 7.2 Kylien rikastuvaa puuarkkitehtuuria 99
- 7.3 Suunnittelu, rakennustapa ja toteutus 103
- 7.4 Ruuttahuoneet ja kalusuulit kyläraitin varrella 104
 - Kalustohuoneen malli 105

III MUUTOSTEN KENTÄLLÄ

8 SOTIEN VÄLINEN AIKA 1917–1939

- 8.1 Vapaapalokuntalaisuuden muuttuva kuva 108
- 8.2 Kahden sodan arvet ja taloudelliset vaikeudet 110
 - Unelma palokunnantalosta ei toteutunut 111
- 8.3 Talojen rakentaminen jatkuu ja saa uusia muotoja 113
 - Kemin Pirtti – Yhdessä rakennettu 117
 - Karjaan uusi vpk-talo 119
- 8.4 Lisää tilaa ja uutta pintaa 121
- 8.5 Kalustotilat huomion keskiöön 123

9 ARJEN ARKKITEHTUURIA 1940- JA 1950-LUVUILLA

- 9.1 Sodan arvista uuteen toimintaan 126
- 9.2 Vapaapalokuntien jälleenrakennusajan tiloja 128
 - Yhteistä toimitilaa Rovaniemelle 130
 - Vihtijärven ja Puistolan uudet talot 132
- 9.3 Tanssitilojen renessanssia ja rakentamisen uusia muotoja 135
- 9.4 Uusia toimijoita seurantalojen tukena 136

10 OSANA SEURANTALOJEN RAKENNUSSUOJELUA

- 10.1 Vapaapalokuntien katoavaa ja muuttuvaa rakennusperintöä 137
- 10.2 Seurantatilat rakennuskulttuurin inventointien ja suojelun kohteena 138
- 10.3 Kansanedustajien aloite synnyttää seurantalojen korjausavustukset 141
- 10.4 Kyselytutkimusten vastauksista 142
- 10.5 Vapaapalokuntien vanhimmat säilyneet talot tänään 143
- 10.6 Itsenäisyyden ajan talot 148
 - Peruskorjausten jälkiä 150

11 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

VAPAAPALOKUNTIEN RAKENNUSPERINTÖ

- 11.1 Rakennuskulttuurin synnyn taustalla 152
- 11.2 Vapaapalokuntien rakennukset 1918 saakka 153
- 11.3 Sodista jälleenrakennukseen 1918–1950 155
- 11.4 Paikallisuuden ja suunnittelijoiden jälki 156
- 11.5 Vapaapalokunnan talot rakennussuojelun kentällä 157

LÄHDEVIITTEET 159

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS 166

LIITTEET 179

Esipuhe

Vapaaehtoisen palokunnan hälytys sireeni tahditti elämäämme vuosien ajan Luoman kylässä Kirkkonummella. Kiinnostukseni vapaapalokuntien rakennuskulttuuriin heräsi 2004 Kauklahden vpk-talon harjanostajaisissa, jossa kohtasin vapaapalokuntalaiset juhlistamassa talon työmaalla tehtyä talkootyötä.

Vapaapalokuntien suomalaisiin kaupunkeihin 1880–1910-luvuilla rakentamat juhlat kokoushuoneistot ovat osa tunnustettua arkkitehtien luomaa kaupunkiarkkitehtuurin historiaa. Samanaikaisesti pieniin yhdyskuntiin rakentui vapaapalokuntien tilojen kudelma, jossa vapaapalokunnantalot, ”ruutuhuoneet” tai ”kalusuulit”, tanssilavat, ”puffetti”-rakennukset ja lippukojut, ovat osa maaseudun vähän huomiota saanutta yhteisöllistä rakennusperintöä. Niitä rakennettiin paikallisten voimavarojen ja tarpeen mukaan.

Kuvaan tutkimuksessani vapaapalokuntien rakennushistoriaa osana laajempaa suomalaisten kansanliikkeiden synnyttämää seurantaloiden rakennuskulttuuria. Näiden rakentamisen taustalla oli 1800-luvun lopun yhteiskunnallinen murros, ajatus kansallisesta yhteenkuuluvuudesta ja uudenlaisesta tasa-arvosta sekä vapaaehtoisuuden korostus. ”Oman kodin” hankkiminen oli vapaapalokunnille, nuorisoseuroille, raittius- ja työväenyhdistyksille tärkeää. Kylänraittien arkisista letkutorneista on vuosien varrella muodostunut osa paikkakuntien identiteettiä.

Kaupunkeihin ja maaseudun yhdyskuntiin rakennetut seurantalot ovat suomalaisen rakennuskulttuurin erityispiirre, joka on noussut arkkitehtuurin historian tutkimuksissa esiin vain vähän. Palokunnantaloon juhla- ja käyttö- lienee ollut 1907–1910, kun Suomen vastavalittu yksikamarinen eduskunta kokoontui Helsingin vpk-talossa.

Vapaapalokunnantalot ovat tarjonneet muiden seurantaloiden tapaan tiloja kansansivistykselle, -kulttuurille ja -harrastuksille sekä paikallisyhteisöjen juhlille. Talot edustavat paikallisista lähtökohdista syntyneitä rakennusperintöä, joka käsittää arkkitehtien, eri koulutuksen saaneiden rakennusmestarien sekä kansanrakentajien suunnittelemaa rakennuksia. Vapaapalokuntien rooli osana kansalaisyhteiskuntaa sekä palo- ja pelastustoimintaa on muuttunut rakennusten historian aikana. Lisäksi sammutustekniikan kehitys käsipumpuista kohti moderneja paloautoja on muuttanut tiloja. Osa vapaaehtoisista palokunnista on luopunut taloistaan, osa taloista on kadonnut, osa on vaihtanut omistajaa. Taloja on siirtynyt yhdistykseltä toiselle, julkiselle tai yksityiselle omistajalle. Tämän tutkimuksen aikanakin vapaapalokuntien taloja on jäänyt tyhjilleen, tuhoutunut tai muutettu uuteen käyttötarkoitukseen.

Tutkimustyöni on tehty professori Aino Niskasén ohjauksessa. Suomen Kotiseutuliiton rakennustutkijan Leni Pakkalan tarjoama apu oli tärkeää tutkimusaiheen valinnan aikaan ja Museoviraston yliarkkitehti Sirkkaliisa Jetsosen kommentit auttoivat työn loppuun saattamisessa. Kiitän myös tarkastajia FT Riitta Niskasta ja TkT Anu Soikkeliä rakentavista kommentista. Tutkimuksen aikana sain arvokasta tietoa ja apua maakuntamuseoiden ja ympäristökeskusten rakennushistorian ja kulttuuriympäristön asiantuntijoilta sekä maakuntamuseoiden ja eri arkistojen henkilökunnalta. Kiitän edellä mainittujen lisäksi Suomen Kulttuurirahastoa työskentelyapurahasta, Uudenmaan taidetoimikuntaa jaksosta Berliinin taiteilijaresidenssissä sekä Suomen Pelastusalan Keskusjärjestöä ja Pelastustaito-lehteä avusta palokuntayhdistyksille suunnatun kyselytutkimuksen toteuttamisessa. Tämä julkaisu on korjattu painos lisensiaatintyöstä.

Erityisen kiitollinen olen niille lukuisille vapaaehtoisille palokuntalaisille, jotka ovat tulleet avaamaan palokunnantaloon ja arkiston tutkijalle. Kärsivällisyydestä ja avusta kiitos myös Pekalle, Otolle ja Essille.

1 JOHDANTO

1.1 Aatteen taloista tutkimuksen taustalla

Vapaapalokuntien talot ovat osa suomalaisten kansanliikkeiden vanhinta rakennusperintöä. Vapaapalokuntaliike levisi Suomeen autonomian ajan yhtenä ensimmäisistä kansanliikkeistä raittius-, työväen- ja nuorisoseuraliikkeiden rinnalla ¹. Kansanliikkeet loivat Suomeen kaikille kansalaisille avoimien kokoontumistilojen tarpeeseen uuden rakennustyyppin, seurantalot ², joita paikalliset aatteelliset yhdistykset rakensivat sekä kaupunkeihin että maaseudulle. Ensimmäiset palokunnantalot rakennettiin Vaasaan ja Jyväskylään 1887. Niitä seurasi kymmenien talojen kirjava joukko kehittyviin kaupunkeihin ja kyliin. Maaseudulle ja kaupunkeihin rakennetut seurantalot ovat osa pohjoismaista rakennusperintöä, johon kuuluvat vapaa- ja kansalais- ja sivistystoimintaa varten rakennetut tilat, juhlat salit tai vaatimattomat kokoushuoneet. Samassa kylässä saatettiin kilpailla yhtä aikaa kolmen hankkeen – palokunnantalot, rukoushuoneet ja työväentalot – rakentamisessa. Svenska Österbotten -lehdessä kirjoitettiin vuonna 1897: *Samoin kuin kirkot on pystytetty kansan uskonnollisen tahdon voimalla, on myös sen yhteiskunnallinen tahto kerran hankkiva itselleen oman kodin*. Autonomian ajan muut kokoontumistilat: pitäjätalot, seura- ja kaivuhuoneet, hotellit ja ensimmäiset ravintolat tarjosivat vain rajoitetusti mahdollisuuksia kansalaisten omiin tilaisuuksiin. Vuonna 1939 suomen- ja ruotsinkielisillä nuorisoseuroilla, sosiaalidemokraattisilla työväenyhdistyksillä, suojeluskunnilla, maatalousseuroilla ja maalaisliiton paikallisseuroilla ja raittiusseuroilla oli Suomessa yli 2 400 seurantaloa tai talo-osuutta ³.

Seurantalosten perinne on jatkunut katkeamattomana 2000-luvulle, ja vuosituhannen alussa Suomessa arvioitiin olevan noin 2 600 eri yhdistysten seurantaloa. Näitä ovat rakentaneet ja vanhoista rakennuksista muokanneet vapaapalokunnat ja aiemmin mainittujen yhdistysten lisäksi urheiluseurat sekä kotiseutu- ja marttayhdistykset. Vapaapalokuntien talot edustavat nykyään noin kolmea prosenttia seurantalosta. Suomen Kotiseutuliiton tilastojen mukaan Suomessa on yhä noin 700 seurantaloa, jotka on rakennettu autonomian ajalla.⁴ Seurantalosten joukossa on myös entisiä suojeluskuntataloja, joita siirtyi toisen maailmansodan jälkeen muiden yhdistysten hallintaan. Seurantalot olivat vuoden 2008 Euroopan kulttuuriperintöpäivien teemana, jolloin niiden monipuolinen rakennus- ja kulttuurihistoria nostettiin esiin Kotiseutuliiton julkaisussa *Yhdessä rakennetut: suomalaiset seurantalot – Medsamma krafter: föreningshus i Finland*. Kotiseutuliiton vuonna 2015 tekemän selvityksen mukaan seurantalot muodostavat yhä tänään merkittävän kulttuuri- ja harrastustilojen verkoston⁵.

Arkkitehtuurin historian tutkimuksessa ei ole tietääkseni aiemmin Suomessa esitetty yhden aatteellisen järjestön synnyttämää rakennuskulttuuria erityyppisten rakennusten kokonaisuutena. Yhdistysten rikasta rakennusperintöä on aiemmin tarkasteltu pääasiassa kokoushuoneita käsittävän seuran- tai työväentalokäsitteen alla. Tarkastelun ulkopuolelle on näin rajattu suuri kirjo, pääosin jo kadonneita, eri aikakausien esiintymis- ja tanssilavoja, soitto- ja ravintolapaviljonkeja, lippu- ja kahvikioskeja, vapaa-ajan majoja ja venevajoja sekä niihin liittyviä talousrakennuksia. Vapaapalokuntien rakennushistorian erikoispiirteinä autonomian ajalta tähän päivään on vpk-yhdistysten rooli osana palo- ja pelastustoimintaa ja siihen liittyvät tilat. Näistä kylä- tai taajamakuivassa näkyvimpiä ovat yhä vapaapalokuntien eri-ikäiset kello- tai letkutorjennalliset kalustorakennukset.

Kansanliikkeiden rakennusperintö nousi rakennussuojelun piiriin 1970-luvun lopussa, ja niiden rakentamisen ja arkkitehtuurin historiasta tehtiin selvityksiä ja alueellisesti tai taloryhmittäin rajattuja tutkielmia 1980-luvulla. Seurantalosten arkkitehtuuria ovat olleet luomassa toisaalta aikakausien tunnetut arkkitehdit Theodor Höijer, Eliel Saarinen, Lars Sonck ja Alvar Aalto, toisaalta anonyymit kansanrakentajat ja maakunnissa toimineet rakennusmestarit kuten Heikki Tiitola. Vpk-talojen rakennushistoriaan kuuluu myös arkkitehtien suunnittelemaa arvotarkennuksia, esimerkkeinä Turun ja Helsingin vpk-talot.

Vapaapalokuntien rooli kansalaisyhteiskunnassa on muuttunut autonomian ajan laajaa kansansivistystä tarjoavasta kansanliikkeestä pääasiassa kunnallista palo- ja pelastustoimea täydentäväksi sopimuspalokuntien ja vapaaehtoistyön verkostoksi. Vapaapalokuntalaiset toimivat paikallisella tasolla lähes 500 vpk-muotoisessa ja 200 sopimuspalokunnassa 2010-luvulla. Hälytystoimintaan osallistuvien ryhmien lisäksi vapaapalokunnissa toimii yhteensä noin 800 nuoriso- ja naisryhmää sekä veteraaniryhmiä ja soittoakuntia. Suomen pelastusalan keskusjärjestön arvion mukaan 10 % nykyisistä suomalaisista on toiminut vapaaehtoispalokunnassa jossain elämänsä vaiheessa.⁶ Perinteisen seurantaloston ylläpitäminen on yhdistyksille taloudellisesti haastavaa, pelastustoiminnan avustukset suuntautuvat palokuntien kalustotilojen ylläpitoon ja korjauksiin. Palokaluston kasvun ja tilojen teknisten vaatimusten kasvaessa vapaapalokunnat luopuvat vanhoista rakennuksista. Tutkimuksen aikana taloja on tuhoutunut, tyhjennetty tai muutettu uuteen käyttöön. Perinteisten palokunnantalojen kansalaistoiminnalle ja kulttuurille avoimet, arvokkaat salit ovat uhanalaisia suurille muutoksille käyttötarkoituksen muutoksen jälkeen.

1.2 Vapaapalokuntien rakennusperintö arkkitehtuurin historian yhteiskuvassa

Merkittävä osa vapaapalokuntien rakennusperinnöstä on syntynyt kaupunkien ulkopuolelle ympäristöön, jota arkkitehtuurin historian kirjoitus on kuvannut aiemmin valikoivasti. Autonomian ajan rakennuskulttuurin kuvauksen keskipisteenä ovat olleet julkiset instituutiot: kirkot, koulu- ja hoitolaitokset sekä hallinnon rakennukset. Maaseudulta kiinnostuksen kohteena ovat olleet kartanot, pappilat ja talonpoikainen pihapiiri. Lisäksi liikenteen uudet rakennustyytit, merenkulkua ja rautateitä edustavat majakat ja

asemarakennukset sekä teollisuusrakennukset ovat saaneet huomiota. Kirkonkylien kehityksestä kerrotaan, mutta kansanliikkeiden ja eri yhteisöjen luoma rakennusperintö on saanut määräänsä nähden vähän huomiota.

Palokunnantalojen arkkitehtuurin historiasta kirjoittaneet taidehistoriantutkijat Eeva Maija Viljo, Åsa Ringbom ja Helena Soiri-Snellman liittävät palokunnan talot osaksi kaupunkien kokoushuoneistojen ja juhlasalien arkkitehtuurin historiaa. Viljon väitöskirja *Theodor Höijer – en arkitekt under de moderna storstadsarkitekturens genombrottstid i Finland från 1870 till sekelskiftet* (1985), näyttelyluettelo *Theodor Höijer* (1987) sekä artikkeli *Kadonneen rakennusmonumentin muistolle* (1989) kuvaavat Helsingin vpk-talon arkkitehtuuria osana arkkitehti Theodor Höijerin elämäntyötä Helsingin keskustan uuden arkkitehtuurin luojana. Ringbomin väitöskirja *Societetshusen i Storfursterstendömet Finland* (1992) sekä *Brandkärshusen Societetshusens arvtagare* -artikkeli (1988) liittävät palokunnantalot Suomen suuriruhtinaskunnan alkuvuosina syntyneen seura-huoneinstituution historiaan. Helena Soiri-Snellmanin kirjoittama *Brankku 100 vuotta* -juhlakirja (1992 ja 2012) peilaa Turun vpk-talon arkkitehtuuria kotimaisiin ja eurooppalaisiin malleihin. Arkkitehti Sirkka-Liisa Jetsosen diplomityö *Hämeenlinnan vapaapalokunnantalo* (1986) esittää yhteenvedon Suomen kaupunkien ennen vuotta 1914 rakennetuista 18 vpk-talosta huomioiden myös palokuntien kalustotilat⁷. Taidehistorioitsija Riitta Niskanen liittää Helsingin, Turun, Heinolan, Haminan ja Mikkelin vpk-talojen juhlasalit osaksi suomalaisten konserttisalien arkkitehtuurin historiaa teoksessa *Missä soitto soi – musiikkitalat Suomessa* (2008). Taidehistorioitsija Rebecca Zucherin teos *The American Firehouses. An Architectural and Social History* (1982) on laaja läpileikkaus amerikkalaisten palokuntien arkkitehtuurista ja toimintakulttuurista 1820–1970-luvuilla.

Kaupunkiarkkitehtuurin historiaa kuvaavissa yleisteoksissa vapaaehtoisten palokuntien talot on tuotu esiin esimerkkinä 1800-luvun lopun vapaaehtoisista instituutiorakennuksista (Lilius 1983). Taidehistorioitsija Henrik Lilius kuvaa palokunnantaloja määrällisesti merkittävänä ilmiönä aikakauden kaupunkiarkkitehtuurissa ja mainitsee esimerkkeinä Porin, Tammisaaren ja Hämeenlinnan palokunnantalot. Tunnetuimmat Turun ja Helsingin vpk-talot tuodaan esiin arkkitehtuuriltaan merkittävänä rakennuksina useassa teoksessa (Lounatvuori & Putkonen 2001, Nikula 1993).

Seurantalojen laaja, koko maan kattava kokonaisuus on noussut esiin vasta 2000-luvulla julkaistuissa rakennusperinnön yleisteoksissa. *Rakennusperintömme lukukirja* (Lounatvuori & Putkonen 2001) liittää seurantalojen kokonaisuuden osaksi sivistyksen, hoivan ja virkistystyksen rakennuksia. Teoksessa julkaistu arkkitehti Leni Pakkalan artikkeli *Aatteen talot* nostaa seurantalojen rikkaan rakennusperinnön osaksi suomalaista arkkitehtuurin historiaa. Viimeisin Suomen arkkitehtuuria käsittelevä kolmiosainen kirjasarja *Arkkitehtuurimme vuosikymmenet* (Standertskjöld 2006, 2008, 2011) poimii aatteellisten yhdistysten rakennuskulttuurin esimerkkinä esiin ainoastaan Alvar Aallon suunnitteleman klassismia edustavan Jyväskylän työväentalon. Suomen Kotiseutuliiton julkaisun *Yhdessä rakennetut: suomalaiset seurantat – Medsamma krafter: föreningshus i Finland* (Halme & Pakkala 2008) artikkelikokoelma sekä *Seurantalolla – valokuvateoksen johdanto* (Hakola & Uusheimo 2017) luovat katsauksen suomalaisten seurantalojen historiaan. Arkkitehtuurin historian diplomityö *Tanssilavat – rakennustyyppin kehittyminen ja erityispiirteet* (Virva Savolainen 2011) liittää tanssilavat seurantalojen rakentamisen historiaan.

Vapaaehtoisten palokuntien rakentamisen ajanjaksoa tarkastellaan tutkimuksessa 1880-luvulta 1950-luvulle. Tutkimuksessa vuoropuhelua käyvät arkkitehtien, rakennusmestarien ja anonyymien arkkitehtuurin perinne. Tämän arkkitehtuurin kuvan hahmottamisen apuna on ollut arkkitehti Aino Niskasen väitöskirja *Väinö Vähäkallio ja hänen toimistonsa: arkkitehdin elämäntyö ja verkostot* ja teos *Osuusliike rakentaa, ajankuvia arkkitehtuurista*. Arkkitehti Anu Soikkelin väitöskirja *Suomen vanhat pappilat – menneisyyden tulevaisuus* antoi vertailukohdan maaseudulle yleistyneen rakennustyyppin arkkitehtuurin pitkän ajanjakson tarkastelulle.

1.3 Tutkimuskysymykset, tavoitteet ja tutkimuksen rakenne

Vapaapalokuntien arkkitehtuurin historiaa käsittelevän tutkimuksen tavoitteena on tuoda esiin niin historiallisten *palosammutuskuntien* ⁸ kuin nykyisten vapaapalokuntien rakennusperinnön koko kirjo. Se kattaa sarjan aikakautensa kaupunkiarkkitehtuurin helmistä maaseudun kansanrakentajien työhön, unohtamatta niiden välimaastoon jäävää arkista arkkitehtuuria. Tutkimuksen toisena tavoitteena on tuoda esiin vapaapalokuntien rakennusperintö osana vanhimpien suomalaisten kansanliikkeiden laajaa rakennusperintöä. Kolmas tavoite on tarkastella vapaapalokuntien rakennuskulttuurin nykytilaa, uhanalaisuutta ja siihen kohdistuneita rakennussuojelun toimenpiteitä.

Ensimmäisenä tutkimuskysymyksenä on, miten palokunnantalon arkkitehtuuri ja rakennustyyppi muotoutui? Mitkä olivat varhaisten vapaapalokuntien toiminnan tavoitteet ja tilatarpeet? Vastauksen osana tarkastellaan suunnittelijoiden, arkkitehtien, rakennusmestarien, kansanrakentajien ja anonyymien arkkitehtuurin rooleja vapaapalokuntien rakennusten suunnittelussa. Vapaapalokuntien toimintaa kuvataan sekä vapaan kansalaistoiminnan että palotoiminnan näkökulmasta. Kysymyksen osana tutkitaan, mitkä olivat palokunnantalojen esikuvia autonomian ajalla ja miten vapaapalokuntaliikkeen rooli kansalaisyhteiskunnassa heijastuu sen arkkitehtuuriin.

Toisena kysymyksenä selvitetään mitä, minne ja miksi palokunnat rakensivat eri ajanjaksoina? Vastauksen osana tarkastellaan palokuntien tilantarpeita ja talojen erikoispiirteitä. Lisäksi tarkastellaan paikallisten toimijoiden, yhdistysten rakennustoimikuntien, suunnittelijoiden ja eri yhteisöjen rooleja rakennushankkeissa. Arkkitehtuurin kuvasta etsitään vapaapalokuntaliikkeen muuttuvan roolin tyypillisiä piirteitä eri ajanjaksoina. Vapaapalokuntien rakennusperintö liitetään osaksi vanhimpien kansanliikkeiden, työväenliikkeen ja nuorisoseuraliikkeen, synnyttämää seurantaloiksi kutsuttujen yhdistysten talojen arkkitehtuurin historiaa.

Kolmas tutkimuskysymys on, mikä on vapaapalokuntien vanhimman rakennusperinnön nykytila ja tulevaisuus? Vapaapalokuntien talojen rakennussuojelun kysymyksiä tarkastellaan osana seurantaloiden rakennussuojelua. Empiiriseen aineistoon ja kyselytutkimuksiin peilaten etsitään vastausta kysymyksiin, mitkä vanhimmissa rakennuksissa ovat säilyneet ja miksi? Samalla etsitään syitä rakennusperinnön uhanalaisuuteen. Tarkastelussa tuodaan esiin esimerkkejä rakennusten muutoksista viime vuosina.

Tutkimus koostuu kolmesta osasta *Talojen taustalla*, *Tilat muotoutuvat* ja *Muutosten keskellä*. Ensimmäinen niistä on tutkimuskohdetta taustoittava kirjallisuustutkimus. Kaksi jälkimmäistä perustuvat pääosin empiiriseen aineistoon. *Tilat muotoutuvat* kuvaa vapaapalokuntien toimintaa, rakentamisen historiaa ja arkkitehtuurin piirteitä autonomian ajalla 1880-luvulta 1910-luvulle. *Muutosten keskellä* tarkastelee vapaapalokuntien rakentamisen muuttuvia vaiheita 1918 ja 1939 sotien välisenä aikana ja sitä seuraavana jälleenrakennusaikana. Tarkastelu päättyy rakennussuojelun vuosikymmeniin.

Ensimmäinen osa, *Talojen taustalla*, kertoo vapaapalokuntien roolista osana kansalaisyhteiskunnan ja palontorjunnan varhaista historiaa sekä taustoittaa niiden rakennuskulttuurin syntyyn vaikuttaneita tekijöitä. Osa jakautuu kolmeen lukuun: *Palosammutuskunnat kansanliikkeenä 1838 lähtien*, *Autonomian ajan arkkitehtuurin perintöä* ja *Kansanliikkeiden ensimmäiset vuosikymmenet rakentajina*. Näistä ensimmäinen kuvaa vapaapalokuntien kaksoisroolia autonomian ajan merkittävänä kansanliikkeenä ja palontorjuntaan osallistuvana vapaaehtoisjärjestönä. Toinen kuvaa 1800-luvun eurooppalaisesta ja suomalaisesta juhla- ja kokoushuoneistojen arkkitehtuurista vpk-talojen arkkitehtuurin periytyviä malleja sekä autonomian ajalla toimineiden suunnittelijoiden, arkkitehtien, rakennusmestarien ja kansanrakentajien rooleja. Kolmas luku tarkastelee palokuntaliikkeen ja sen rinnalla rakentaneiden kolmen vanhimman kansanliikkeen, raittius-, työväen-, nuorisoseuraliikkeen sekä suojeluskuntien, rakennushistoriaa yhdistäviä piirteitä.

Toinen osa, *Tilat muotoutuvat*, kuvaa empiirisen tutkimuksen valossa vapaapalokuntien rakentamisen historiaa, arkkitehtuurille tyypillisiä piirteitä sekä rakennushankkeisiin osallistuneiden eri toimijoiden roolia ennen ensimmäistä maailmansotaa. Näiden tarkastelu jakautuu kolmeen lukuun: *Aatteen tilat ja toimijat 1880–1910-luvuilla*, *Talo kaupungin keskustassa 1887–1917* ja *Tilat kyläraitin varrella vuoteen 1917 asti*. Näistä

ensimmäisessä kuvataan vapaapalokuntien varhaista toimintakulttuuria ja rakennushankkeisiin osallistuneita tahoja. Kaksi seuraavaa lukua luovat kuvan kaupunkien ja maaseudun yhdyskuntien vapaapalokuntien rakennushistoriasta ja arkkitehtuurista tekijöineen. Luvuissa etsitään vpk-talojen arkkitehtuuria yhdistäviä ja toisaalta paikallisuutta kuvaavia piirteitä.

Kolmas osa, *Muutosten keskellä*, tarkastelee vapaapalokuntien rakennuskulttuurin murrosta itsenäisyyden ensi vuosikymmenistä rakennussuojelun aikaan kolmeen ajanjaksoon jaettuna: *Sotien välinen aika 1918–1939*, *Arjen arkkitehtuuria 1940- ja 1950-luvuilla* ja *Rakennussuojelun aika*. Ensimmäinen jakso kuvaa vapaapalokuntien rakennuskulttuurin murrosta itsenäisyyden ensi vuosikymmeninä. Toinen kuvaa jälleenrakennusajan synnyttämää arjen arkkitehtuuria. Viimeinen tarkastelee vpk-taloja osana kansanliikkeiden rakennussuojelun historiaa. Tutkimusaineiston valossa peilataan kysymystä mitkä talot ovat säilyneet ja miksi? Tutkimuksen liitteinä julkaistaan kartta ja luetteloita käsittävä yhteenveto tutkimuksen aineistona olleista palokuntien rakennuksista.

1.4 Tutkimuksen rajauksesta, metodeista ja aineistosta

Tutkimus noudattaa rakennustyyppiin ja rakennuttajayhteisöön sekä aikaan ja paikkaan liittyviä rajoituksia. Tarkastelun keskiössä ovat vapaapalokuntaliikkeen kokoushuoneistoksi rakentamat seurantalotyypiset rakennukset ja niihin liittyvät palokuntien kalustotilat ja -rakennukset. Esimerkkeinä vapaapalokuntien muista rakennuksista mukaan on otettu joitakin tanssilavoja. Kaikille kansalaisille avoimiksi kokoushuoneistoiksi rakennetut vanhimmat palokunnantalot ovat osa kansanliikkeiden arkkitehtuurin historiaa, joka heijastelee niiden toiminnassa tapahtuneita muutoksia. Arkkitehtuurin historian kirjoituksen perinteinen arkkitehtikeskeinen näkökulma on laajennettu käsittämään myös kansanliikkeiden rakennusperinteen kokonaisuuteen kuuluvaa, eri aikakausien rakentajamestarien ja anonymien suunnittelijoiden arkkitehtuuria.

Vapaapalokuntien rakennushistoriaa kuvaavaksi ajanjaksoksi on valittu vuodet 1880–1960, ensimmäisen kokoushuoneistoksi rakennetun vapaapalokunnan talon valmistumisesta jälleenrakennusajan päättymiseen. Tutkimus painottuu ennen vuotta 1939 rakennettuihin rakennuksiin. Aikarajauksen kaksi kääntepistettä ovat Suomen itsenäistyminen 1917 ja 1939 syttynyt talvisota. Tämän ajanjakson aikana vapaapalokuntayhdistykset aloittivat ja vakiinnuttivat toimintansa, maan valtiomuoto vaihtui, kansakunta koki sisällissodan ja ensimmäinen koko valtakunnan kattava palolaki astui voimaan vuonna 1933. Sotien jälkeen sopimus pohjaiset palokunnat vakiintuivat osaksi kunnallista ja myöhemmin alueellista palo- ja pelastustoimea. Niiden tarjoaman muun kansalaistoiminnan määrä oli supistunut merkittävästi.

Alueellisessa tarkastelussa on noudatettu Suomen suuriruhtinaskunnan rajoja vuoteen 1917 saakka. Sen jälkeistä aikaa tarkasteltaessa on noudatettu nykyisiä valtakunnan rajoja. Rakennushistorian ensimmäisinä vuosikymmeninä on huomioitu myös entisen Viipurin läänin alueelle rakennettuja kohteita, joiden myöhemmät vaiheet on rajattu tarkastelun ulkopuolelle puuttuvan lähdeaineiston vuoksi. Kenttätutkimus ulottui seitsemän maakunnan alueelle. Ahvenanmaan maakunta on rajattu kokonaan tutkimusalueen ulkopuolelle noudattaen Suomen Kotiseutuliiton seurantalorekisterin rajoituksia. Kansainvälinen tarkastelu painottuu yhteen yhdysvaltalaiseen tutkimukseen ja suppeaan saksalaiseen katsaukseen vapaapalokuntien rakennuksista.

Vapaapalokuntien arkkitehtuurin historiaa kuvaavat esimerkkikohteet on valittu edustamaan palokuntaliikkeen eri rakennuskausien tyypillisiä piirteitä. Tarkastelun päähuomio on *seurantalon* ja *kalustorakennuksen* kuvaamisessa. Muita vapaapalokuntatoimintaa palvelevia rakennuksia tuodaan esiin yksittäisinä esimerkkeinä. Kohteiksi on valittu rakennuksia, joista on käytettävissä rakentamista kuvaavan kirjallisen lähteen, aikalais- tai historiakirjoituksen lisäksi rakennusaikaisia dokumentteja⁹. Joitakin lisärakennusvaihteluita tai sisustuksia on myös huomioitu perustuen vain yhteen dokumenttiin, esimerkiksi vanhaan valokuvaan. Rakennusten teknisiä yksityiskohtia käsitellään yleispiirteisesti ja tyypillisiä rakennusmateriaaleja sekä

talotekniikkaan liittyviä ratkaisuja tuodaan esiin eri aikakausia edustavien esimerkkikohteiden välityksellä. Rakennuksia kuvaavia pinta-alatietoja on koottu tutkimuksen liitteisiin.

Vapaapalokuntien rakennusperintöä koskeva tutkimus koostuu kirjallisuustutkimuksesta, empiirisestä kenttätutkimuksesta sekä kahdesta kyselytutkimuksesta. Empiirinen tutkimus jakaantui säilyneisiin rakennuksiin kohdistuneeseen dokumentointi- ja inventointityöhön sekä arkistotutkimukseen. Kyselytutkimukset suunnattiin kahdelle eri kohderyhmälle: maakuntamuseoiden rakennustutkijoille¹⁰ ja taloja ylläpitäville vpk-yhdistyksille. Tutkimuksessa kerätyn aineiston analysoinnin ja teemoittelun apuna on käytetty sähköistä tietokantaa (Microsoft Access), jonka avulla oli mahdollista hahmottaa rakennusajan ja -paikan, suunnittelun ja toteutustavan sekä palokunnan toiminnan ja tilojen kannalta tarkastellen toisistaan erottuvia aikakausia.

1.4.1 Talot ja tarinat empiirisen tutkimuksen kohteena

Vapaapalokuntien rakennusperinnön kenttätutkimus suuntautui pääasiassa Länsi- ja Etelä-Suomen alueella eri aikakausilta säilyneisiin vpk-taloihin. Rakennusten dokumentointi- ja inventointityö käsitti rakennusten valokuvauksen ja silmä määräisen arvion näkyvistä rakenteista ja rakennusvaiheista. Tarkastelu noudatti Museoviraston rakennuskulttuurin yleisluetteloinnin periaatteita. Vuosina 2005–2007 kenttätutkimuksessa kartoitettiin 60 vapaapalokunnan rakennusta (palokunnantaloja ja kalustorakennuksia). Osasta rakennuksista on kuvattu sisätilat ja laadittu karkeat pohja- ja leikkauspiirrokset. Inventoinnin yhteydessä rakennusten omistajien edustajilta saatiin tietoja rakennusten korjausvaiheista ja käytöstä. Talojen patinoituneet hirsi- ja pahvipintaist seinät, paneloidut katot ja lippukojut, valurautaiset kamiinat ja pysähtyneiden tuulettimien siivet, näyttämöt kulisseinneen ja erilaiset palokunta-aiheiset koristeet ja vanhat sammutusvälineet avasivat tutkijalle vpk-taloihin liittyvien tarinoiden maailman.

Rakentamisen historiaa käsittelevä arkistotutkimus kohdistui Kansallisarkistossa, maakunta-arkistoiissa ja kuntien arkistossa säilytettäviin yhdistysten rakennusaikaisiin dokumentteihin ja palovakuutusasiakirjoihin. Näihin kuuluivat yhdistysten pöytäkirjat, vuosikertomukset ja historiikit, rakennuspiirustukset ja työselitykset sekä vanhat valokuvat. Järjestettyjen arkistojen lisäksi kenttätutkimuksen yhteydessä tarjoutui osassa kohteita mahdollisuus tutustua yhdistysten säilyttämiin rakennusaikaisiin asiakirjoihin: kirjallisiin dokumentteihin, valokuviiin ja piirustuksiin. Palokuntaliikkeen keskusjärjestöjen tarkastelu kohdistui Kansallisarkistossa säilytettäviin Suomen Yleisen Palokuntaliiton (1906–1952), Palokuntien keskusliiton (1953–1959) sekä Palonsuojelurahaston (1945–1959) rakentamista koskeviin asiakirjoihin suluissa merkittyinä ajanjaksoina.

Nykytilannetta kuvaaviksi arkistolähteiksi valikoituivat Museoviraston, maakuntamuseoiden ja osin ympäristökeskusten rakennuskulttuurin luettelointi- ja inventointityöhön liittyvät arkistot. Täydentävää aineistoa tarjosi Suomen Kotiseutuliiton ylläpitämä seurantaloiden avustusrekisteri, johon on koottu seurantaloja ja niiden korjausavustushakemuksiin liittyviä tietoja vuodesta 1990 lähtien. Hakemuksiin liittyvästä piirustusaineistosta on ollut käytettävissä vain pieni luetteloitu osa.

Rakennuksiin ja rakennustoimintaan liittyvän kirjallisen ja piirustusaineiston lisäksi tutkimusaineistona on käytetty vanhoja valokuvia. Valokuva-aineistoa on koottu Maakuntamuseoiden ja Museoviraston kokoelmista, Finna.fin sähköisestä kuva-arkistosta, yksityisistä arkistoista sekä palokuntahistoriikkeista. Erityisesti sisätilojen jo kadonneita rakennusvaiheita kuvattaessa valokuvat ovat tärkeässä asemassa. Merkittävien yksityinen kuvakokoelma on Turun vpk:n jäsenen Petri Aallon paloasema-aiheinen valokuva- ja postikorttikokoelma.

Sekä rakentamista että rakennuksia kuvaava lähdeaineisto on heterogeenista erityisesti tutkimusajan ensimmäisiltä vuosikymmeniltä¹¹. Arkistolähteiden sirpaleista rakentui kirjallisuustutkimusta täydentävä kuva eri vuosikymmenien vpk-talojen rakennushistoriasta. Erityisen arvokkaita olivat yhdistysten pöytä-

ja talopäiväkirjat sekä juhkakutsut ja -ohjelmat, jotka toivat esiin eri aatteita edustavien paikallisten yhdistysten yhteisiä hankkeita ja yhteistä toimintakulttuuria. Tarkemman tarkastelun kohteeksi valikoitui neljän kaupungin (Vaasa, Jyväskylä, Porvoo ja Kotka) sekä seitsemän pienen yhdyskunnan (Armilan- ja Kourulanmäki, Kaasmarkku, Seutula, Vuolijoki, Pukinmäki, Vihtijärvi ja Puistola) vapaaehtoisen palokunnan rakennushistoriat, joita koskevia rakentamisaikaisia asiakirjoja tai rakentamista kuvaava historiikki sekä vanhoja valokuvia ja rakennuspiirustuksia oli käytettävissä.

1.4.2 Vastauksia yhdistyksiltä ja rakennustutkijoilta

Kirjallisuus- ja empiirisen tutkimuksen rinnalla tehtiin kaksi erillistä kyselyä. Näistä ensimmäinen oli sähköpostiviestinä vuonna 2007 lähetetty kysely maakuntamuseoiden tutkijoille. Siinä rakennustutkijoita pyydettiin täydentämään kirjallisuus- ja arkistolähteistä valmiiksi kerättyjä tietoja maakunnassa olevista vpk-yhdistysten rakennuksista. Tähän kyselyyn vastasi 10 tutkijaa eri maakunnista. Kysely tuotti tietoja sekä vapaapalokuntien nykyisistä että käytöstä poistuneista rakennuksista, joista ei ollut mainintaa julkaistuisa rakennuskulttuurin inventoinneissa. Pääosa tästä 24 rakennusta koskevasta aineistosta oli maakunnassa käytetyn rakennuskulttuurin luetteloinnin muodossa.

Toinen alueellisesti rajattu palokuntien rakennuksia koskeva kysely tehtiin vuonna 2008 vpk-yhdistykselle yhteistyössä Suomen Pelastusalan keskusjärjestön (SPEK) kanssa. Järjestön esityksestä kysely lähetettiin vain Länsi- ja Etelä-Suomessa toimiville yhdistyksille, jotka edustavat vapaapalokuntaliikkeen historian ja nykyajan aktiivisinta toiminta-aluetta. Kyselyyn oli mahdollista vastata sekä painetun että sähköisen lomakkeen avulla (kyselylomake liitteessä 6). Vapaapalokuntayhdistyksille suunnattuun kyselyyn vastasi 43 yhdistystä. Lisäksi kolme muuta yhdistystä lähetti aineistoa Pelastustaito-lehdessä julkaistun artikkelin perusteella. Kyselytutkimuksen vastauksista saatiin tietoja 63 eri aikoina rakennetusta vapaapalokunnan rakennuksesta ja 15 tanssilavasta. Kyselyn tulos ohjasi kiinnittämään tutkimuksessa huomiota tanssilavoihin varsinaisten palokunnantalojen rinnalla.

1.4.3 Painettu lähdeaineisto

Tutkimuksessa käytetty painettu aineisto on kerätty kahdelta eri ajanjaksolta, rakentamista kuvaavasta aikalaisaineistosta sekä nykytilannetta kuvaavista rakennusinventoinneista. Näitä täydentävät Eeva Koivulan pro gradu -työhön liittyvät vapaapalokuntien rakennustoimintaa koskevat yhteenvedot. Vapaapalokuntien rakentamista kuvaava painettu lähdeaineisto on sirpaleinen kokonaisuus yhdistyksistä ja niiden rakennuksista julkaistuja aikalaiskirjoituksia ja historiikkeja. Paikallisyhdistysten laatimat artikkelit ja historiikit ovat rinnastettavissa itse kirjattuihin elämäkertoihin, joiden historiakuvaus on valikoivaa, ja siksi ne on haluttu erottaa tutkimuskirjallisuudesta.

Laajin painettu palokuntayhdistysten rakennushistoriaa kuvaava aineisto sisältyy Suomen Palokuntaliiton vuonna 1938 satavuotisjuhlansa kunniaksi julkaiseman teoksen toiseen osaan *Suomen vapaaehtoinen palokuntaliike 100-vuotias 1838–1938 II = Den frivilliga brandkårsrörelsen i Finland 100 år 1838–1938 II*. Teos sisälsi palokuntayhdistysten laatimia historiikkeja, joihin liittyi usein kuvaus kalustorakennuksen tai kokoushuoneiston rakentamisesta. Toisen merkittävän kokonaisuuden muodostaa Brandluren–Palotorvi-lehdessä vuosina 1898–1917 ja 1918–1938 julkaistut palokuntien tarkastuskertomukset sekä yksittäisiä palokuntien rakennuksia käsittelevät artikkelit. Työväenliikkeen rinnakkaista rakennuskulttuuria on tarkasteltu perustuen Työväenkalenterissa 1893–1897 julkaistuihin paikallisyhdistysten toimintakertomuksiin sekä 1908–1930 julkaistuihin tilastoihin. Edellisten rinnalla on tarkasteltu pistemäisesti sanomalehdissä julkaistuja aikalaiskirjoituksia palokunnantalojen rakentamisesta.

Vapaapalokuntien rakennusperinnön nykytilaa kuvaavan aineiston muodostavat vuosina 1977–2001 julkaistut valtakunnalliset ja maakunnalliset rakennuskulttuurin inventoinnit. Ne tuovat esiin erityisesti vapaapalokuntien seurantalo-tyyppiset rakennukset. Näistä erillään sijaitsevien kalustorakennusten ja uudempia paloasemia muistuttavien rakennusten luokittelu ja nimeäminen vaihtelee selvitysten välillä. Rakennuskulttuurin inventointityö on ollut lähes aina valikoivaa, vaikka tarkasteltavana olisi ollut koko alueen rakennuskanta ja kulttuuriympäristö¹². Vain Varsinais-Suomen alueella inventointityö on tehty perustuen yhteen kriteeriin, rakennusaikaan.

Erityisesti palokuntaliikkeen vanhimmat julkaisut todistivat vapaapalokuntien jo kadonneen rakennusperinnön laajuudesta ja rakennushankkeiden merkityksestä paikallisyhdistyksille.

1.5 Kansanliikkeiden rakennusperinnön yhteiskuva

Tutkimus lähestyy vapaapalokuntien arkkitehtuuria pääasiassa seurantalojen kontekstissa. Lisäksi huomioidaan palokuntien toiminnalle välttämättömät ja usein ensimmäisenä rakennetut kalustorakennukset, joista monet ovat palvelleet myös kansalaisille avoimina kokoustiloina. Erityisesti maaseudun vapaapalokuntien rakennuskulttuuri on sidoksissa yhtä aikaa, ja osittain yhteistyössä, rakentaneiden työväenliikkeen ja nuorisoseuraliikkeen kanssa. Autonomian ajan kansanliikkeiden seurantalojen arkkitehtuurin historiaa on kuvattu pääasiassa alueellisesti tai ajallisesti rajatuissa harvoissa opinnäytetöissä ja artikkeleissa. Lisäksi työväen- ja nuorisoseurantaloja edustavat yhteisöt ovat julkaisseet alueellisesti rajattuja teoksia omista taloistaan. Pienten yhdyskuntien palokunnantalojen arkkitehtuurin historian tutkimuksen vertailuaineistona on käytetty seuraavaksi esiteltävien tutkimusten ja selvityksien aineistoa: rakennuksia koskevia perustietoja, rakennuspiirustuksia ja valokuvia¹³.

Seurantalojen rakennushistoriaa ja säilyneisyyttä on tarkasteltu laajimmin 1980-luvulla tehdyissä selvityksissä. *Yhdistystalotoimikunnan mietintö* (Opetusministeriö 1983) tarjoaa harvinaisen valtakunnallisen yhteenvedon eri aatteellisten yhdistysten rakentamien seurantalojen kokonaisuudesta. Siinä tarkastelun kohteena ovat työväen-, nuorisoseuran-, raittius- ja maamiesseurantat ja sekä pienviljelijäyhdistysten, vapaapalokuntien ja marittayhdistysten talot. Julkaisun tiedot perustuivat aiemmin tehtyjen selvitysten lisäksi toimikunnan suorittamaan laajaan, 3 000 yhdistykselle lähetettyyn talokohtaiseen kyselyyn, jonka vastausten arvioitiin kattavan noin 60 % talojen oletetusta määrästä¹⁴. Selvityksessä vapaapalokuntien seurantalojen määräksi arvioitiin sata. Suomen Kotiseutuliiton julkaisussa *Näin korjaamme seurantalons* (Pakkala & Rahola 1985) esitetään katsaus puurakenteisten seurantalojen rakentamisen historiaan ja perinteisiin rakenteisiin. *Päijät-Hämeen seurantalot* (Lahden museolautakunta 1985) avaa näkökulman yksittäisen maakunnan 259 seurantalons kokonaisuuteen, sen kadonneisiin ja säilyneisiin rakennusvaiheisiin. Selvitys on rajattu vastaaviin yhdistyksiin kuin opetusministeriön mietintö, joukossa on myös entisiä suojelukunta- ja lottajärjestöjen taloja. Vapaapalokuntien taloista aineistossa on vain Heinolan entinen vpk-talo. Seurantalojen esittelyyn liittyy myös vanhoja valokuvia ja pohjapiirustuksia.

Työväenliikkeen talojen rakentamista kuvaavat 1970- ja 1980-lukujen tutkimukset ja selvitykset muodostavat laajan maaseudun seurantalojen rakennusperinnettä kuvaavan kokonaisuuden. Turun kaupungin historiallisen museon raportti *Varsinais-Suomen työväentalot* (Willner 1977) kuvaa alueelle ennen vuotta 1935 rakennettuja työväentaloja ja niiden rakennushistoriaa perustuen Margareta Willnerin samasta aiheesta tekemään taidehistorian alan pro gradu -työhön sekä 41 työväentalons dokumentointiin. Arkkitehtuurin historian tutkielma *Työväentalotutkimus 1975* (Pakkala & Varpanen 1977) kuvaa Pohjois-Hämeen työväentalojen rakennushistoriaa arkistotietoihin ja 28 työväentalons dokumentointiin perustuen. Valtakunnallinen *Työväentaloja koskeva selvitys* (Båsk-Ekholm & Häyry 1982) on laajaan työväen- tai kansantaloja ylläpitäville paikallisyhdistyksille tehtyyn kyselytutkimukseen perustuva yhteenvedo työväentalojen tilasta 1980-luvulla sekä niiden rakennushistoriasta, rakennustavasta ja levinneisyydestä¹⁵.

Näitä täydentää Pihlajaveden työväentalojen merkitystä paikallisesti käsittelevä etnologian alan tutkimus (Andersson P. 1983).

Seurantaloista huomattavan osuuden muodostavien suomalaisten nuorisoseurantalojen arkkitehtuurin historiaa on tutkittu vähän. Nuorisoseuraliikkeen arkkitehtuurin historiaa käsittelevä taidehistorian alan pro gradu *Suomen nuorison liiton alaisia nuorisoseurantaloja ennen vuotta 1920* (Heinäemies 1981) luo katsauksen nuorisoseurantalojen varhaiseen rakennusperintöön ja nuorisoseuraliikkeen piirissä käytyyn keskusteluun talojen arkkitehtuurista. Länsi-Suomen ympäristökeskuksen alueelta julkaistu selvitys suomenkielisiä nuorisoseurantaloista (Saarela & Tommila & Pulli 1999) tarjoaa luettelomaisen katsauksen alueella säilyneisiin nuorisoseurojen rakentamiin taloihin ja niiden suunnittelijoihin. Kiinnostavan lisän työväentalojen ja nuorisoseurantalojen aiempien tutkimusten näkökulmaan antaa lavastustaiteen väitöskirja *Suomalainen ideaalimaisema näyttämön tyyppikulisissa* (Ollikainen 2014), joka kuvaa myös seurantalojen kulissien ja näyttämöiden varhaisia vaiheita.

Ruotsalaisten museoiden (Sveriges Arkitekturmuseum ja Nordiska Museet) julkaisu *Vad folket Byggde. Ett utkast till folkrörelsernas byggnadshistoria* (Almqvist et al. 1976) kuvaa suomalaisille seurantaloille rinnakkaista kansanliikkeiden rakennushistoriaa Ruotsissa. Ruotsin kolmen suurimman kansanliikkeen, työväen- ja raittiusliikkeen sekä vapaakirkkojen 1850–1950-luvulla rakentamien seurantalojen, rukoushuoneiden ja kansanpuistojen rakentamisen historian kuvaukseen sisältyvät tiedot 51 kohteen rakennushistoriasta valokuvineen¹⁶. Suomalaisen arkkitehtuurin historian rajauksista poiketen selvitys liittyy uskonnollisten kansanliikkeiden varhaiset rakennukset osaksi seurantalojen rakennushistoriaa. Vapaapalokunnat eivät olleet Ruotsissa merkittävä rakentajayhteisö.

Edellä kuvattujen lisäksi ovat rakennuksia edustavat yhteisöt julkaisseet taloja kuvaavia alueellisia teoksia Uudenmaan työväentaloista (Hurri & Marttala-Hurri 1997), Pohjois-Savon työväentaloista (Hyvönen 1988), ruotsinkielisistä nuorisoseurantaloista Pohjanmaalla (Svenska Österbottens ungdomsförbund 1982, 2010) ja Uudellamaalla (Nylands svenska ungdomsförbund, 1990). Edellä mainitut ovat luettelomaisia ja koottu journalistiseen tapaan ilman viittauksia lähteisiin.

1.5.1 Vapaapalokuntien talot kansanliikkeiden kertomuksessa

Vapaapalokuntien ja muiden kansanliikkeiden varhaista rakennuskulttuuria on tarkasteltu lyhyesti aate- ja yhdistyshistoriaa käsittelevissä teoksissa ja tutkielmissa. *Kansa liikkeessä* (Alapuro & Stenius 1987) teoksen artikkelit nostavat palokuntaliikkeen yhdeksi kansalaisyhteiskunnan ja kansakunnan muodostumiseen merkittävästi vaikuttaneista kansanliikkeistä. *Kansanliikkeet loivat kansakunnan* (Alapuro & Stenius 1987) -kirjoitus liittyy kansanliikkeet sekä yhdistymisen aatteen että uuden, aristokratian ajasta yhdistysten aikaan siirtyvän aikakauden edustajiksi. Artikkelit *Koti, temppele ja linnoitus* (Smeds 1987) yhdistää eri kansanliikkeiden maaseudulle pystyttämien seurantalojen rakennustavan ja toimintakulttuurin yhtenäiseksi ilmiöksi. *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1930* -teos (Alapuro 1994) luo kuvaa yksittäisen palokuntayhdistyksen palokunnantalon historiasta osana kansanliikkeiden toisiinsa lomittuvaa paikallistoimintaa. Vapaapalokuntia käsittelevä yhteiskuntatieteiden tutkielma *Vapaapalokunta – Kasvupaikka kansalaistoiminnalle 1838–1938* (Koivula 2011) nostaa palokunnantalon ja niiden rakentamisen merkittäväksi osaksi vapaapalokuntien toimintaa. Yksittäisen vapaapalokunnan historiaa kuvaava kulttuuriperintöalan tutkielma *Porin VPK 1863–1986 – Erään kulttuuriperintöprosessin kehyskertomus* (Aitto-oja 2012) luo näkökulman vapaapalokunnan verkottumiseen yhteiskunnassa.

Palokuntaliikkeen yleiset historiateokset *Aatteen palo ja arjen turvaa* (Katajamäki 2006) ja *Suomen Palontorjunnan historia* (Nuoreva 1980) tuovat esiin organisaation, toimintamuotojen ja aatteen näkökulman, jättäen rakentamisen sivuosaan. Nuorevan historiateos esittää lyhyesti Helsingin, Turun ja Porin vapaaehtoisten palokuntien talojen rakennushistoriaa. Katajamäen Palokuntaliiton (nykyisin Suomen Pelastusalan

Keskusjärjestö) historiaa käsittelevä teos nostaa vanhoissa valokuviissa esiin Helsingin, Turun ja Oulun vpk-talot autonomian ajan valtakunnallisten palokuntapäivien pitopaikkoina. Palokuntaliikkeeseen kuuluvien paikallisyhdistysten rooliin rakennuttajayhteisönä ei teoksissa kiinnitetä huomiota, vaikka ennen 1918 pidetyissä palokuntalaiskokouksissa ja Brandluren–Palotorvi-lehden tarkastuskertomuksissa oli kiinnitetty huomiota kalustotilojen lisäksi kokoustilojen ja erityisesti juhlasalien rakentamiseen. Palokuntayhdistysten rakentamisen laajuus ja merkitys nousee esiin 1930-luvulla julkaistussa *Suomen vapaaehtoinen palokuntaliike 100-vuotias 1838–1938* -teoksessa.

1.5.2 Käsitteistä

Vapaaehtoinen palokuntaliike levisi Suomeen autonomian ajan niin kutsutun suuren järjestäytymiskauden yhtenä ensimmäisistä kansanliikkeistä. Kansanliike on yhtä aikaa aatteellinen ja yhteishyödyllinen, kansalaisten vapaaehtoisesti muodostama yhteenliittymä, jota tarkastellaan niin sanotun kansalaisyhteiskunnan näkökulmasta. Kansalaisyhteiskunta syntyi käsitteenä perheen ja valtion välimaastoon 1800-luvulla, jolloin siihen liitettiin taloudellisen toiminnan ohella sosiaaliset, uskonnolliset, ammatilliset, virkistykselliset ja muut yhteistoiminnalliset elämänpiirit. Alexis de Tocqueville¹⁷ liitti vapaapalokunta-liikkeen osaksi kansalaisyhteiskuntaa. Paikalliset yhdistykset kiinnittivät kansalaisia yhteiskuntaan moderneissa olosuhteissa, joille oli leimallista yksilöiden eristäytymisen vaara. Yhdistyksissä omaksuttiin demokratian ja yhteistoiminnan pelisäännöt. Tocquevillainen kansalaisyhteiskunta on samalla kertaa sosiaalinen ja poliittinen, oman edun tavoittelun ja yhteistoiminnan alue sekä moraalisen asenteen oppimisen ympäristö. Kansalaisyhteiskunnaksi käsitetään nyky-yhteiskunnassa ihmisten vapaamuotoinen yhteistoiminta, vaikuttaminen ja vallankäyttö, joita leimaavat aatteellisuus, yleishyödyllisyys ja voiton tavoittelemattomuus.¹⁸

Ennen kansanliikkeitä Suomessa toimi säätyrajat ylittäviä, tasa-arvoisuusperiaatteita soveltavia yhteenliittymiä, joista käytettiin 1700-luvulta lähtien nimitystä **seura** (sällskap, samhälle, societet). Vanhimmat seurat kuten Suomen talousseura (1797) ja Suomen puutarhaviljelyseura (1837) olivat niin kutsuttuja välitysorganisaatioita, jotka levittivät maan hallituksen hyväksymää sanomaa kansalle. Suomessa toimi myös eurooppalaisen mallin mukaan 1800-luvun alkuun asti useita **salaseuroja** ja **veljeskuntia** (bröskap, orden), joille oli tunnusomaista toiminnan sulkeutuneisuus. Uuden säätyrajoja ylittävien yhdistysten vaiheen aloittivat 1840–1870-luvuilla toimineet käsityöväen sivistysseurat ja vapaapalokunnat.¹⁹ Nykykielessä seura tarkoittaa järjestäytyntä usean henkilön yhteenliittymää, yhdistystä tai klubia.

Palokunnantalojen varhaista historiaa kuvattaessa **paikallisuus** on merkittävä piirre, johon liittyy sekä kulttuurisen tason että fyysisen läheisyyden vuorovaikutusverkosto. Tutkimuksessa **paikallisyhteisöllä** tarkoitetaan kylä- tai kaupunkiyhteisöä, sen asukkaiden ja yritysten muodostamaa verkostoa, joka osallistui vapaapalokuntien rakennushankkeiden toteutukseen. Vapaapalokunnat tarjosivat ihmisille mahdollisuuden identiteetin rakentamiseen omassa paikallisyhteisössään.²⁰

Tarkastelun keskiössä oleva **vapaapalokunta** (vapaaehtoinen palokunta, VPK, ruotsiksi Frivilliga brandkår, FBK) on vanhan määrittelyn mukaan jäsenistä eli palokuntalaisista koostuva yhdistys, jonka jäsenet eivät ota palkkiota suorittamastaan sammutustyöstä tai muusta yhdistyksen hyväksi tekemästään tehtävästä. Myöhemmin vapaapalokunnista on kehittynyt puolivakinaisia ja sopimuspalokuntia osaksi kunnallista palo- ja pelastustoimintaa.

Sopimuspalokunta on yleisnimitys yhdistyksestä, joka on tehnyt sopimuksen aluepelastuslaitoksen kanssa sammutus- ja pelastustoimen hoitamisesta palokuntasopimuksessa määritetyllä tavalla (korvaukset, lähtöaika, kalusto, tehtävät). Tehtävistä saatavat palkkiot tai sopimuskorvaukset menevät yhdistykselle, ja lisäksi jäsenistö tekee talkootyötä rahoittaakseen toimintaansa.²¹

Palokuntayhdistys tai vpk-yhdistys tarkoittaa nykyään tai perustamisaikanaan vapaaehtoista palokuntatoimintaa harjoittavaa paikallisyhdistystä. Nykyisin vpk-nimitys ei tarkkaan kerro yhdistyksen roolista tai

tehtävistä. Osa historiallisia rakennuksia omistavista vpk-yhdistyksistä on jäänyt pelastustoiminnan ulkopuolelle, lähinnä rakennuksia ylläpitäviksi yhdistyksiksi.

Vakinainen palokunta on osa kunnallista palo- ja pelastustoimea, jonka palveluksessa toimivat paloalan ammattitutkinnon suorittaneet henkilöt saavat työstään säännöllistä palkkaa. Vakinaiset palokunnat toimivat kuntien rakennuttamilla paloasemilla, joissa on palo- ja pelastustoimintaan liittyvien tilojen lisäksi ympärivuorokautisen miehityksen vaatimia majoitustiloja. Teollisuuspaikkakunnilla toimii lisäksi omia tehdaspalokuntia, joista osa on aiemmin ollut vapaapalokuntia.

Suomen liittäminen 1809 Venäjän keisarikunnan autonomiseksi suuriruhtinaskunnaksi synnytti uuden rakennustyyppin, **seurahuoneen** (societetshus). Sen päätila oli keisarillisia juhlatilaisuuksia kuten tanssiaisia ja konsertteja varten suunniteltu juhlasali. Kenraalikuvernöörien tuella syntynyt seurahuone-instituutio käsitti aluksi vain residenssien ja kaupunkien seurahuoneiden verkoston tarkasti rajatulle käyttäjäkunnalle. Vuosisadan lopulla seurahuoneista tuli liiketoimintaa ja ne avautuivat laajemmalle osaa kansalaisia. Nuorisoseuraliikkeen historiankirjoitus käyttää seurahuone-sanaa kuvaamaan ennen varsinaisia yhdistyksiä syntyneiden löyhien yhteenliittymien kuten näytelmäseurueiden talohankkeita. Tässä tutkimuksessa seurahuoneella tarkoitetaan seurahuoneyhtiöiden autonomian ajalla rakennuttamia rakennuksia. Myös teollisuusyritykset rakensivat tehdasyhdyskuntiin seurahuoneiksi kutsuttuja kokous- ja juhlahuoneistoja, erityisesti 1930-luvulla.

Keisarin ajan Suomen toinen uusi rakennustyyppi on 1880-luvulta alkaen yleistynyt yhdistysten itselleen kokoustilaksi rakentama talo eli **seurantalo** ²², jolla tarkoitetaan aatteellisen yhdistyksen rakennuttamaa tai rakentamaa avoimen kansalaistoiminnan mahdollistavaa kokoushuoneistoa. Rakennuksen päätila on kulttuuriesityksille sopiva juhlasali, jossa usein on ollut näyttämö tai esiintymislava. Tässä tutkimuksessa seurantalojen tarkastelu on rajattu autonomian ajalla toimintansa aloittaneiden aatteellisten kansanliikkeiden rakennuksiin. Tarkastelun ulkopuolelle on jätetty ammatillisten järjestöjen maamies- ja pienviljelijäyhdistysten, urheiluseurojen, puolueiden ja uskonnollisten liikkeiden rakennukset.

Palokunnantalo on vapaaehtoisten palokuntien rakentama tai muokkaama seurantalo-tyyppinen rakennus, jossa on suuri kokoustila. Rakennustyyppin erityispiirteenä on siihen liittyvät palokaluston säilyttämiseen liittyvät tilat joko rakennuksessa, sen pihapiirissä tai läheisyydessä. Palokunnantalosta käytetään vaihtoehtoisesti nimitystä vpk-talo. **Kalustorakennus** tarkoittaa tässä tutkimuksessa vapaapalokunnan pääasiassa palokalustolle ja niiden kuljetusvälineille rakennettua erillistä rakennusta. **Paloasema** on kunnan aloitteesta ja pääasiassa julkisin varoin rakennettu vakinaisen, puolivakinaisen tai sopimuspalokunnan käyttämä rakennus. Paloasemalla on kalustotilojen lisäksi tiloja miehistön yöpymiseen. Kuntien rakentamien paloasemien yhteyteen ei ole rakennettu suuria kansalaistoiminnalle avoimia saleja. Teollisuusyritykset ovat rakentaneet paloasemarakennuksia tehdaspalokunnille.

Palokunnantalojen paikallisista lähtökohdista nouseva arkkitehtuuri voidaan liittää kansanrakentamiseen. **Kansanrakentaminen** ymmärretään osaksi kansanomaista kulttuuria eli kansankulttuuria ja osaksi arkkitehtuuria, joka on syntynyt ilman rakennusalan koulutusta saaneita henkilöitä ²³. Kansanrakentamisesta on aiemmin käytetty käsitettä kansanomaisen rakentaminen (Pettersson 1959, Nikula 1993, Korhonen 1988, Kukkonen & Lievonon 1989). Kansanrakentaminen yhdistetään perinteeseen, jossa kokeneempi rakentaja välittää oppinsa nuoremmalle ²⁴. Suomen ICOMOS Kansanrakentamisen komitean julkaisut (Mattila 2009, 2011, 2012) liittävät perinteisten rakenteiden käytön ja korjaukset osaksi kansanrakentamista. **Kansanomaisen rakentaminen** ymmärretään nykyään koulutettujen suunnittelijoiden valitsemaksi muodonannoksi, jonka esikuvana (Jeskanen 2009) tai inspiraation kohteena (Niskanen A 2011) on kansanrakentaminen ²⁵.

Kansanrakentamisen rinnalle on nostettu kansainvälinen käsite **vernakulaari arkkitehtuuri** (Aarveaara 2009), jonka keskeisinä tunnusmerkkeinä pidetään rakennuskulttuuria tuottavaa yhteisöä ja rajattua aluetta. Vernakulaarin arkkitehtuurin määrittämisessä paikallisuus näkyy sekä rakennusmateriaalien käytössä että laajana osallistumisena rakentamiseen ²⁶. Kansainvälisen ICOMOS-järjestön julkaisu *Charter of the built*

vernacular heritage korostaa vernakulaarin rakentamisen jatkuvan prosessin luonnetta, jossa rakentamiseen omaksutaan erilaisia, kuten sosiaalisia ja ympäristön aiheuttamia muutoksia ²⁷. Yleisnimityksenä vernakulaarin arkkitehtuurin rinnalla käytetään myös nimetöntä eli anonyymia, spontaania, alkuperäistä tai maaseudun arkkitehtuuria olosuhteiden mukaan (Rudofsky 1987).

Vapaapalokuntien rakennushistorian tarkastelussa esiintyvät myös käsitteet mallisuunnitelma ja tyyppi-piirustus. **Mallisuunnitelma** tarkoittaa kansanliikkeiden tai rakennusalan lehdissä, kalentereissa tai oppaissa julkaistuja rakennusten suunnitelmia, joihin liittyy vähintään rakennuksen pohjapiirros. **Tyyppi-piirustus** on yksittäiselle rakennustypille, esimerkiksi kalustorakennukselle tai seurantalolle malliksi tehty suunnitelma, joka on laadittu käytettäväksi useaan rakennukseen.

Rakennussuojelulla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa lainsäätäjien, viranomaisten ja kansalaisten toiminnan muodostamaa kokonaisuutta arvokkaaksi ymmärretyn rakennetun ympäristön säilyttämiseksi. Keskustelun rakennussuojelusta nykyisessä merkityksessä aloitti Nils Erik Wickberg 1949 kirjoituksessaan *Arkkitehti-lehdessä: Rakennukset ja rakennustaiteelliset miljööt kuuluvat kansakunnan kulttuuriperintöön aivan samalla tavalla kuin kuvaamataide, musiikki, kirjallisuus; alati nähtävissä olevana kansan jokapäiväisen elämän taustana arkkitehtuurin aikaansaannokset ovat jopa keskeisempiä ja vieraan katsojan helpommin tavoitettavia kuin minkään muun taiteenlajin saavutukset.* ²⁸

Tampereen laulujuhlat 1888. (MV)

I

TALOJEN TAUSTALLA

Kajaanilaisia seuraamassa vpk:n harjoitusta jokirannassa 1910-luvulla. Kuvaaja T. (Kainuun Museo)

2 PALONSAMMUTUSKUNTA KANSANLIIKKEENÄ 1838 LÄHTIEN

Käsite kansalaisuudesta oli 1800-luvun lopulla vasta muotoutumassa säätyihin jakautuneessa Suomessa. Ensimmäisten palosammutuskuntien perustamisen aikaan oli vallankumouksellista perustaa yhdistys, johon eri säätyjä ja ammattikuntia edustavat ihmiset liittyivät vapaaehtoisesti hoitamaan yhteiskunnan yhteisiä asioita. Kansanliikkeet keräsivät niin kaupunkilaisia kuin kylien asukkaita yhteisiin kokouksiin ja rientoihin. Palokunta-aate omaksuttiin ensimmäisenä suurpalon tuhoamassa Turussa.

2.1 Vapaaehtoisuuden aate

Vapaaehtoisten palokuntien synty Suomessa liittyy 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suuren eurooppalaiseen murrokseen, jonka ytimenä oli laajojen joukkojen osallistumishalun ja -mahdollisuuksien valtava kasvu. Filantropian, kansallisfilosofian, liberalismien ja demokratian aatteet saivat kannattajia myös keisariajan Suomessa. Turussa 1810-luvulla ylioppilaiden keskuudessa herännyt ajatus kansallisesta yhteenkuuluvuudesta ja uudenlaisesta tasa-arvosta kehittyi 1830-luvulla: sen tuloksena perustettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura sekä useita sivistys- ja hyväntekeväisyysseuroja. Kansallisfilosofiaan, uuteen isänmaallisuuteen, kuului sivistyneen luokan ja kansan lähentyminen eli uudenlainen tasa-arvoajattelu. Yhteiskunnan kehittämisessä korostui vapaaehtoisen toiminnan merkitys: syntyi raittiuss- ja rouvasväenyhdistyksiä, oma-apuyhdistyksiä, säästöpankkeja sekä ensimmäinen vapaaehtoinen palokunta. Joukkojärjestäytymisen pe-

riaatteen ensimmäiset kannattajat kuuluivat 1860- ja 1870-luvuilla kapeaan liberaaliin sivistyneistöön. Vapaaehtoinen palokunta-aate sopi liberaalien näkemykseen kansakunnan luomisesta, jossa perustuslaillinen ajatustapa tuli juurruttua yksityisiin kansalaisiin.¹ Vapaapalokunta-aate edusti uutta yhteiskunnallista ajattelua, joka perustui vapauteen, yhteistyöhön sekä tahtoon toimia kaikkien yhteiseksi hyväksi.²

Vapaaehtoinen palokuntaliike sai alkunsa vuonna 1736 Pennsylvaniassa Pohjois-Amerikassa, kun lehtimies Benjamin Franklin perusti neljän ystävänsä kanssa ensimmäisen yleishyödyllisyyden periaatteella toimivan vapaaehtoisen palokunnan, Union Fire Companyn.³ Liikkeen malleina olivat Lontoon vuoden 1666 suurpalon jälkeen syntyneet yksityiset palokuntaryhmät sekä Bostoniin 1717 jäsentensä omaisuutta turvaamaan syntynyt paloyhdistys. Franklin yhdisti vapaapalokunnassa koko yhteisöä palvelevan sammu-
tustoiminnan ja sosiaalisen kanssakäymisen. Palokunnan jäsenet sitoutuivat osallistumaan yhteisiin iltamiin ja keskusteluihin. Aluksi vapaapalokuntiin liittyi vain henkilöitä, joilla oli suojattavaa omaisuutta. Vuoteen 1790 mennessä vapaaehtoiset palokunnat korvasivat yksittäisten amerikkalaisten velvollisuuden osallistua palonsammutukseen.⁴

Vapaapalokuntalaisten keskinäinen kanssakäyminen muodostui Amerikassa 1800-luvun alussa miltei tärkeämmäksi kuin palonsammutus. Palontorjuntaan perustetuista yhdistyksistä kehittyi jäsenistöltään rajoitettuja klubeja, joihin liittyi piirteitä urheilu- ja salaseuroista. Toisaalta palokuntalaiset järjestivät varojen keräämiseksi tilaisuuksia, joista muodostui usean paikkakunnan tärkeimpiä sosiaalisia tapahtumia 1820-luvulta lähtien. Palomiehet nostettiin kansallisiksi sankareiksi, joita kuvattiin lauluissa, taideteoksissa ja näytelmissä sekä ulkomailla julkaistuissa matkakertomuksissa.⁵ Vapaaehtoisten palokuntien historia Yhdysvalloissa kuitenkin jäi lyhyeksi; useimmat korvattiin vakinaisilla palokunnilla 1870-luvulta lähtien.⁶

Vapaapalokunta-aate omaksuttiin Suomeen Ruotsista, jonne oli perustettu Euroopan ensimmäinen yhdistyspohjainen vapaapalokunta 1830. Suomen ensimmäinen vapaaehtoinen palokunta ”Frivilliga Brandkorpsen i Åbo” perustettiin Turussa 28.8.1838 tunnetun filantroopin, apteekkari Erik Julinin aloitteesta. Perustajien keskeisenä ajatuksena oli, että yhdistys toimi itsenäisesti, valitsi omat johtajansa ja hyväksyi itse jäsenensä. Yhdistyksen nimessä oli ideologisesti latautunut sana ”frivillig” eli vapaaehtoinen, jota pidettiin myös isänmaallisena ilmaisuna. Palokunta-aate levisi 1840-luvulla Saksassa sekä 1800-luvun jälkipuolella ainakin Itävaltaan, Tanskaan ja Unkariin. Venäjän Vironmaan ensimmäinen vapaaehtoinen palokunta perustettiin 1862 Tallinnaan. Uusien palokuntien perustaminen keskeytyi Suomessa 1840-luvun eurooppalaisen poliittisen liikehdinnän ja niin kutsutun Hullun Vuoden 1848 vallankumouksellisen liikkeen aiheuttamaan muutokseen. Vuonna 1849 astui voimaan kansallisuusaatteiden hillitsemiseksi laki, joka määräsi kaikkien yhdistysten sääntökirjat keisarin vahvistettavaksi. Turun vapaaehtoiseen palokuntaan, kuten yhdistyksiin yleensä, saattoivat 1860-luvulle saakka liittyä pääasiassa vain säätyihin kuuluvat henkilöt.⁷

2.2 Vapaapalokunnat edelläkävijöinä Suomessa

Helsingin vapaaehtoisen palokunnan perustaminen vuonna 1864 oli uusi alkupalokuntatoiminnan leviämislle ja lähtölaukaus uudennaiselle yhteiskunnalliselle kehitykselle. Vapaaehtoisen ja puolisoilaallisesti järjestäytyneen palokunnan perustaminen toteutui vapaamielisesti Suomeen suhtautuneen keisari Aleksanteri II:n aikana. Helsingin vpk:ta oli perustamassa liberaalin yläluokan lisäksi sotilaallisesti suuntautuneita aktivisteja. Eurooppaan oli levinnyt joukkojärjestöjen aalto, jonka tarkoituksena oli liittää työväestö mukaan yhteiskuntaan. Uusissa järjestöissä omaksuttiin niin kutsuttu luokkaveljeilyn periaate, jossa eri yhteiskuntaluokat toimivat sopuisasti yhdessä. Vapaapalokunta-aatteessa toteutui ajan poliittisen eliitin utopia vapaasta, tasa-arvoisesta ja vapaaehtoisesti toistensa hyväksi toimivasta yhteiskunnasta.⁸ Suomessa vapaapalokuntaliikkeelle antoi erityisen merkityksen siihen liittyneiden säätyläisten ja ylempien luokkien pyrkimys sivistää rahvasta ja vahvistaa kansakunnan identiteettiä osana palokuntien toimintaa.⁹

Helsingin vapaaehtoisesta palokunnasta tuli esikuva koko maata koskevassa yhteiskunnallisessa muutosprosessissa. Sen jäsenistössä oli jo 1866 ”nuoria virkamiehiä ja ylioppilaita tavallisten työläisten ja juoksupoikien rinnalla”. Helsingin vpk:n säännöt mahdollistivat kaikkien kansalaisten liittymisen tasavertaisina palokunnan jäseniksi. Samalla vuosikymmenellä perustettiin vapaaehtoiset palokunnat Poriin, Uuteenkaupunkiin, Viipuriin, Vaasaan ja Porvooseen. Seuraavalla vuosikymmenellä vpk perustettiin yhteentoista kaupunkiin ja ensimmäisiin kyliin. Vapaapalokunta-aate levisi myös maaseudulle ja palokuntayhdistysten määrä kasvoi nopeasti vuoteen 1899 saakka, jolloin uusien yhdistysten hyväksyntä siirtyi jälleen keisarille. Aiemmin perustetuilla yhdistyksillä säilyi kuitenkin oikeus perustaa alaosastoja, jolloin niiden yhteyteen perustettiin myös urheiluseuroja. Vapaapalokuntien mukana Suomeen tuli myös nykyaikainen urheiluliikelajeinaan soutu, hiihto ja voimistelu.¹⁰ Vuoden 1907 kuvernööritilastojen mukaan Suomessa oli 217 vapaaehtoista palokuntaa.¹¹

Vapaaehtoiset palokunnat olivat ensimmäisiä yhdistyksiä Suomessa, jossa eri säätyjä edustavat jäsenet saattoivat toimia tasavertaisesti noudattaen Pohjois-Amerikasta omaksuttuja tasa-arvon ja demokratian periaatteita. Suomessa palokuntien toiminta oli kaikille avointa, ja yhdistysten sisällä vallitsi yhtenäinen äänioikeus ja tasa-arvo. Ne käyttivät ensimmäisinä myös lehdistöä aatteensa levittämiseen. Vapaaehtoiset palokunnat olivat ensimmäinen joukkojärjestö Suomessa, jossa laajat kansankerrokset oppivat muodollisesti tasa-arvoisen itsehallinnon periaatteita, jota nykyään kutsutaan yhdistystekniikaksi. Yhdistysten korkein elin oli sääntöjen mukaan yleiskokous, jossa jokaisella jäsenellä oli yksi ääni. Tästä perustuslaillisesta itsehallintoperiaatteesta kehittyi myöhemmin pysyvä osa yhdistystoiminnan perinnettä. Palokuntaliikkeessä kiteytyi käsitys, että aatteellisen yhdistyksen tuli olla luonteeltaan yleinen ja myös yleishyödyllinen. Tässä yhteydessä yhdistys oli vastakohta yhtiöille ja puolueille.¹²

Vapaapalokuntaliikkeen leviämistä edisti merkkihenkilöiden sitoutuminen paikallisyhdistyksiin sekä vakuutusyhtiöiden tuki. Yhdistyksissä oli lisäksi selkeä rinnakkaisen johtamisen malli. Yhdistystä johti sen hallitus, ja palonsammutukseen osallistuvaa jäsenistöä johti palokuntapäällikkö. Vapaapalokuntia yhdisti myös kansallismielisyys ja puolisotilaallisuus; liehuvien lippujen, univormujen, marssien ja käskyjen kulttuuri. Suomessa ei ollut 1860- ja 1870-luvuilla vapaapalokuntiin verrattavia muita yhdistyksiä, joilla olisi ollut vastaava kyky aktivoida ja saada liikkeelle ihmisiä. Vapaaehtoisuuden idea sai palokunnissa sisältöä, kun etuoikeuksiin ja velvollisuuksiin perustuva sääty-yhteiskunta alkoi hajota, työsuhteet muuttua ja vapaa-aika eriytyä työajasta.¹³ Toisin kuin synnyinsijoillaan Amerikassa vapaapalokunnista kehittyi Suomessa kaikille kansalaisille avoimia yhteisöjä ja uusien kansalaistilojen rakentajia.

2.3 Kansa liikkeessä

Sääty-yhteiskunnan valtarakenteet murentuivat 1800-luvun lopulla, ja sen sisälle alkoi kasvaa uusi markkinoiden ja yksilöiden yhteiskunta. Kehittyvä tieverkko, rautatiet, postilaitos, lennätin ja puhelinverkko avasivat uusia yhteyksiä. Yleistyvä lukutaito, painotuotteiden kasvava tarjonta, uskonnollinen herätys- ja osuustoimintaliike sekä laajeneva rahatalous lisäsivät tasa-arvoista yhteydenpitoa yhteiskunnassa. Kansakoululaitos, vähittäiskauppa ja varhainen teollisuus toivat uusia osajia ja ajatuksia maaseudulle. Ihmiset saattoivat yhä vapaammin liittyä yhteen sosiaalisesta asemastaan riippumatta, muodollisesti samanarvoisina kansalaisina.¹⁴ Väkiluku ja maattoman väestön määrä kasvoi 1870-luvulta lähtien nopeasti, ja maaseudulta muutettiin töihin kaupunkeihin ja tehdasyhdyskuntiin. Yhteiskunnan murroksessa vanhat kyläyhteisöjen elämän mallit ja tavat murtuivat. Muutokset sekä yhteiskunnan että yksilöiden tasolla antoivat hyvän alustan kansanliikkeiden kasvulle. Vapaapalokuntien rinnalla kansalaisten kiinnostuksesta kilpailivat uskonnollisten herätysliikkeiden lisäksi raittius-, nuorisoseura- ja työväenliike.

Raittiusliike on ensimmäinen kannatukseltaan laajapohjainen ja organisoituneet puitteet saanut kansanliike Suomessa. Hajanaisesti 1830- ja 1870-luvuilla levinnyt liike yhdistyi vasta 1884 fennomaanien perus-

taman keskusjärjestön, Raittiuden Ystävien piiriin. Liikkeestä muodostui 1890-luvulla Suomen suurin joukkojärjestö ja sen aatteesta eräänlainen kansalaisuskonto, joka pyrki erityisesti köyhempien kansanluokkien ja työväestön kansalaiskasvatukseen kristinuskon ja uuden kansalaismoraalin avulla. Sen tavoitteisiin nousivat raittiuden lisäksi kansalaisoikeudet kuten yhtäläinen äänioikeus.¹⁵ Vapaapalokuntien ja raittiusliikkeen suhde oli alussa ongelmallinen, sillä palokuntien juhlaperinteisiin kuuluivat ryypyt ja kansanjuhliin myös alkoholinmyynti. Vapaapalokunnissa käyty keskustelu raittiuskysymyksestä jakoi palokuntalaisten mielipiteitä. Kysymys nousi esiin palokunnantalojen ravintoloita perustettaessa.¹⁶

Nuorisoseuratoiminnan ajatus tuli Suomeen 1880-luvulla todennäköisesti Tanskasta tai Norjasta, jossa toimi 1870-luvulla ensimmäisiä vastaavia yhdistyksiä (”ungdomsförening”). Ylioppilas Juho Hietanen esitti 1881 Nuorisoseuratoiminnan perusajatuksen Vaasa-lehdessä, ja jo samana vuonna perustettiin Suomen ensimmäinen nuorisoseura ”Kauhavan nuorisoyhtiö”. Uuden seuran tavoitteena oli edistää nuorison sivistystä ”niin seuranäytelmillä, sanomalehdillä, kirjastolla kuin tanssihuveilla, puheilla ja esitelmillä”. Nuorisoseuraliikkeestä kehittyi Santeri Alkion johdolla koko maan kattava järjestö, jonka kattojärjestö Suomen Nuorison Liitto perustettiin 1897. Alkiolainen nuorisoseuraliike oli suomenkielinen ja -mielinen, sen ohjelmaan kuului myös *poliittinen ja siveellinen* kasvatusta sekä kansallisuusaate ja raittiuustoimintaa.¹⁷ Suomenkielinen Nuorisoseuraliike organisoitui alueellisten keskusseurojen ympärille, ja sen vankimmiksi tukialueiksi muodostuivat Etelä-Karjala ja Etelä-Pohjanmaa.¹⁸ Ruotsinkielinen kansallisuusaate synnytti Pohjanmaalla ensin valistusliikkeen, lukutupia ja lauluyhdistyksen. Niitä seurasivat suomalaisen mallin mukaiset ruotsinkieliset nuorisoseurat, joista ensimmäinen perustettiin Maalahteen 1888.¹⁹

Työväenliike saapui Ruotsista Suomeen 1880-luvulla porvarillisena, niin kutsuttuna *wrightiläisenä työväenliikkeenä*, jonka kannattajina oli enemmän sivistyneistöä kuin työläisiä. Liikkeen perustajana pidetään Helsingin työväenyhdistyksen puheenjohtajana 1882–1896 toiminutta tehtailija ja valtiopäivämies Viktor Julius von Wrightia. Liike pyrki edistämään työväen asemaa ja estämään sen radikalisoitumista yhteisellä järjestäytymisellä työnantajien kanssa, ja sen ohjelmaan kuului sivistys- ja kulttuuritoiminnan rinnalla työväen vakuutus- ja asuntoasioiden sekä raittiuden edistäminen.²⁰ Vahvasti kulttuuriin painottuvan liikkeen toiminnan keskuksia olivat työväentalot, joista ensimmäinen valmistui Turkuun.²¹ Wrightiläisessä työväenliikkeessä ja vapaapalokunnissa toimi ensimmäisinä vuosina samoja henkilöitä kauppiaiden ja käsityöläisten verkostosta. Työväenliike radikalisoitui 1895 äänioikeuskysymykseen liittyen ja perusti 1899 Työväenpuolueen, jonka nimeksi tuli 1903 Suomen sosiaalidemokraattinen puolue.

Kansanliikkeiden synty ja alkuvuosien toiminta nivoutuivat toisiinsa, sillä niiden taustalla vaikuttaneet kapeaan liberaaliin sivistyneistöön ja porvaristoon kuuluneet kansalaiset siirtyivät myös liikkeestä toiseen. Nuorisoseurojen perustajia oli perustamassa myös ensimmäisiä työväenyhdistyksiä, porvarillisessa työväenliikkeessä toimi aluksi myös vapaapalokuntalaisia. Huittisissa samat käsityöläiset olivat ensin perustamassa vapaapalokuntaa ja myöhemmin työväenyhdistystä.²² Kansanliikkeitä yhdisti kulttuuriset ja sivistykselliset pyrkimykset. Ilamat, teatterit, orkesterit ja urheilu kuuluivat lähes kaikkien toimintaan. Useat kansanliikkeet toimivat lisäksi kansakunnan molemmilla kielillä, suomeksi ja ruotsiksi, mikä osaltaan edisti yhtenäisen kulttuurin syntyä. Yhdistysten talot muodostuivat liikkeiden keskuksiksi, jotka mahdollistivat myös yhteisöjen verkottumisen. Nuorisoseuraliikkeessä todettiin jo 1902 talojen pystyvän pitämään seurat koossa, vaikka aatteen voima heikkenee.²³ Myös ruotsalainen selvitys *Vad folket byggde* liittyy kansanliikkeiden vahvan aseman juuri niiden taloihin. Kun talo on rakennettu, se täyttyy toiminnasta.²⁴

2.4 Kansansivistystä ja edistysrientoja

Vapaaehtoiset palokunnat alkoivat järjestää Suomessa eri kansanryhmiä yhdistävien kansanjuhlia 1860-luvulla. Helsingin vpk:n ensimmäiset juhlat järjestettiin 1865 juhla- ja koristellussa Kaisaniemen puistossa, jossa ohjelmaksi oli *laulua ja torvisoittoa, pelejä ja leikkejä kaikenikäisille, ylevähenkisiä puheita, ruokailua ja alkoholitarjoilua* ²⁵. Turun vpk järjesti vuosijuhlia Kupittaan puistossa 1874 lähtien ²⁶. Nämä myös kansanhuveiksi kutsutut juhlat levisivät 1870-luvulla maaseudulle, jossa ylioppilaat ja lukiolaiset järjestivät niitä lukutupien tai kirjastojen hyväksi. Juhlien vetonauloina olivat erilaiset kilpailut ja voimainkoetukset ohjelmaan kuuluvien tanssin tai piirileikkien ja arpajaisten lisäksi. Aatteen mukaisesti juhlissa oli esitelmää, ”palopuheita”, kuvaelmia ja lausuntaesityksiä. Vuosisadan jälkipuolella eri puolella Suomea järjestettiin myös Virosta saadun mallin mukaan sekä suomen- että ruotsinkielisiä laulu- ja soittojuhlia. ²⁷ Suuret juhlat puheineen olivat tärkeitä myös joukkojärjestöjen keskeisenä viestintämuotona ²⁸. Vapaapalokunnat järjestivät 1800-luvun lopulla juhlapäiviin liittyviä näyttäviä marsseja, joista osaan liittyi suomalaisuuden korostamista.

Vapaaehtoiset palokunnat, työväenyhdistykset sekä nuoris- ja raitiusseurat perustivat 1800-luvun lopulla kirjastoja omiin tai vuokrattuihin tiloihin. Ne olivat merkittävä osa 1840-luvun jälkeen syntyneitä kansankirjastoliikettä, joka perusti satoja kirjastoja eri puolille Suomea ²⁹. Vuonna 1874 perustetulla Kansanvalistusseuralla oli eri puolella maata asiamiehiä ja osastoja, jotka ylläpitivät lukutupia ja järjestivät luentoja. Kasvava suomen- ja ruotsinkielinen lehdistö ja kirjallisuus levisivät kansan keskuuteen lukutupien ja kirjastojen välityksellä. Kirjastojen jälkeen perustettiin kansakouluja ja kansanopistoja, joiden opettajat toimivat aktiivisesti aatteellisissa yhdistyksissä ja olivat perustamassa niihin lukuseuroja, laulukouluja ja soittoseuroja. ³⁰ Kuorot ja kirjastot olivat tärkeä osa myös ruotsinkielisten nuorisoseurojen varhaista toimintaa ³¹. Vapaapalokuntiin perustettiin omia orkestereita, kuoroja ja kvartetteja, jotka esiintyivät juhlissa, marsseilla ja huviretkillä. Lisäksi kuorot ja orkesterit pitivät konsertteja ja osallistuivat menestyksekkäästi soitto- ja laulujuhlisiin. ³²

Seuranäytelmistä muodostui merkittävä varhainen maaseudun kansansivistyksen muoto 1870-luvulla, jolloin säätyläisnuoris-aloitti niiden esittämisen vauraiden maalaistalojen tuvissa. Näytelmät ja kuvaemat olivat tärkeä osa maaseudun nuorisoseurojen ja työväenyhdistysten toimintaa. Näytelmätoiminnassa eivät aatteen rajat olleet aluksi jyrkkiä, ja samassa esityksessä saattoi olla toimijoita eri seuroista. ³³ Ensimmäiset teatterirakennukset ammattiteattereille valmistuivat 1800-luvun jälkipuolella Helsinkiin, Viipuriin, Turkuun ja Poriin. Muualla teatteriesityksiä tarjosivat kiertävät seurueet ³⁴. Harrastelijateatterista muodostui 1900-luvun alussa merkittävin maaseudun kulttuuriharrastus erityisesti työväentaloilla ³⁵. Heti ensimmäisten palokunnantalojen valmistuttua 1890-luvulla niiden juhlasaleissa alkoi esiintyä kiertäviä teatteriseurueita. Vapaapalokunnat hankkivat teatteriesityksiä varten käsinmaalattuja kulisseeja ja niille kirjoitettiin myös omia palokunta-aiheisia kuvaelmia. Osassa palokuntia toimi omia teatteriryhmiä. ³⁶

Edellä kuvatut kansansivistyksen vakiintuneet toimintamuodot saivat rinnalleen 1910-luvulla elokuvaesitykset. Vapaapalokunnissa ja wrightiläisessä työväenliikkeessä alkanut liikuntaharrastus yleistyi 1912 olympialaisten jälkeen erityisesti työväentaloilla ³⁷.

2.5 Suurpalojen aika

Suomen suuriruhtinaskunnan kaupungeissa ja kylissä elettiin 1800-luvulla hallitsemattomien suurpalojen aikaa. Kaupungit rakentuivat puisista rakennuksista, ja vain muutama kaupunkiin syntyi suppea kivirakennusten muodostama keskusta. Puukaupungeissa syttyi vähintään korttelin kokoinen ja kadun ylittänyt suurpalo kerran sukupolvesta ³⁸. Vuosisadan alun suurien kaupunkipalojen (Oulu 1822, Turku 1827) jälkeen laadittuihin uusiin empire-ajan asemakaavoihin sisällytettiin rajoituksia rakennusten ja tonttien koosta, rakennusmateriaalien käytöstä sekä katuleveyksistä. Hämeenlinnan (1831), Haminan (1840), Porin

Helsingin VPK:n musiikkiyhdistys (puhallinorkesteri). Jyväskylän laulu- ja soittojuhlilla 1894. Kuva Daniel Nyblin. (HKM)

Helsingin VPK:n vuosijuhlan tanssiaiset 1910 todennäköisesti Kaivopuistossa. Kuvaaja T. (HKM)

Vapaapalokunnan soutajia Helsingissä Kaisaniemenlahdella 1890-luvulla. Helsingin vpk:lla oli oma venevaja lahden rannalla. Kuvaaja T. (HKM)

(1852) ja Vaasan (1852) suurpalojen jälkeen laadittu Kaupunkien yleinen rakennusjärjestys (KYRJ) astui voimaan 1856 kaikissa kaupungeissa. Yleisessä rakennusjärjestyksessä määritettiin kivistä rakennettavat kaupunkikeskustat, talojen vähimmäisetäisyydet sekä kiellettiin esimerkiksi puupaanu-, paperi- ja turvekatot. Kehotuksista huolimatta lautakatto säilytti suosionsa ja pärekatot yleistyivät kaupungeissa.

Rakennustapa autonomian ajan kylissä ja kasvavissa taajamissa oli suunnittelematonta ja palovaarallista. Palokuntaliiton Brandluren–Palotorvi-lehdessä sekä vapaapalokuntien historiikeissa kuvataan maaseutu- taajamien tiivistä ja palovaarallista rakennustapaa vuosisadan vaihteessa. Yli 2 000 asukkaan Riihimäen asemakylästä kerrotaan 1890-luvun alussa seuraavasti: *Kun mitään rakennusjärjestystä ei ollut, muodostivat maantien varteen rakennetut talot ulkorakennuksineen tiiviitä rykelmiä, joille tulipalot voisivat hyvinkin tuntuvia vahinkoja matkaansaattaa.* Akaan vapaaehtoisen palokunnan tarkastuskertomuksessa 1911 todetaan seuraavaa: *Imetellä täytyy myöskin paikkakunnan rakennusjärjestelmää, sillä tulenvaaraa silminnähtävästi ei juuri ollenkaan huomioon oteta. Esimerkiksi samalle mäen tyyppyrälle missä V.P.K:n talo sijaitsee on muutaman metrin päähän tästä rakennettu iso asuntokasarmi ja viimeksi mainitusta rakennuksesta noin 4 tai 5 metrin päässä samanlainen kasarmi, vanhin paikalla. Nämä kolme rakennusta ovat melkein kuin saman katon alla, ja tilasta kuitenkin ei ole puutetta.* Pispalan kylää 1912 kuvataan sen vapaaehtoisen palokunnan tarkastuskertomuksessa seuraavasti: *Kylä sijaitsee 4 km Tampereen kaupungista, Porin radan varrella. Siinä on 4 000 asukasta, rakennusten lukumäärä on 2 000, ja ne ovat kaikki pieniä puuhökkeleitä, rakennetut ilman minkäänlaista järjestystä.*³⁹

Monen palokunnan historiikissa mainitaan paikkakunnalla riehunut tuhoisa tulipalo, josta on tarttunut ”kipinä” palokunnan perustamiseksi. Esimerkkinä voi mainita Luopiosten kylän suurpalon (1887) ja Salon kauppalan keskeisten osien palon (1887)⁴⁰. Myös tekniikan kehittyminen, erityisesti höyryvetureiden ja höyrysahojen käyttöönotto synnytti tarpeen palosammutuskunnan perustamiselle. Historiikeissa toistuvat maininnat uusien höyryvoimaa käyttävien koneiden lennättämien kipinöiden aiheuttamista maasto-, metsä- ja tehdaspaloista.

2.6 Vapaapalokuntien rooli varhaisessa palontorjunnassa

Suomen suuriruhtinaskuntaan jäi aluksi voimaan Ruotsin vallan aikana säädetyt palolait, palontorjuntamääräykset ja ensimmäiset palojärjestykset, joiden mukaan palovartiointi ja kansalaisten sammutusvelvollisuus järjestettiin 1800-luvun alussa⁴¹. Kaupunkien vanhojen palosäännösten mukaan taloihin oli hankittava ja sammuttajien käyttöön luovutettava sammutusvälineet. Lisäksi hevosellisten talojen tuli luovuttaa hevonen kärryineen sammutustöihin. Maistraatti jakoi sammutusvelvolliset eri tehtäviin ennakolta. Näin järjestetyn sammutustoimen heikkous, palohälytysten viivästyminen ja sammutusveden niukkuus palopaikalla aiheuttivat jatkuvaa huolta kaupungeissa. Vasta 1800-luvun kaupunkipalojen jälkeen huomio kiinnitettiin palosammutustoiminnan yksityiskohtaiseen järjestelyyn: sammutuskaluston hankintaan, huoltoon ja koulutukseen sekä sammutustoiminnan vastuulliseen tehtävänjakoon.⁴²

Ensimmäinen askel kaupunkien palolaitosten perustamiseen oli Turkuun 1834 ja Helsinkiin 1838 hyväksytyt uudet palojärjestykset. Uudistuksissa palotoimen hallinto siirrettiin läänin kuvernöörien johtamille erityisille palotoimikunnille, palotoimeen palkattiin omia virkailijoita ja kaupunkieihin määrättiin rakennettavaksi palotorneja, joissa pääosaa palokalustosta tuli säilyttää.⁴³ Ensimmäinen vakinainen palokunta perustettiin 1861 Helsinkiin, joka tosiasiaa vahvisti vain aikaisemman käytännön mukaisen pienehkön määrän palomiehiä. Sitä seurasivat Turun (1869), Tampereen (1898) ja Kotkan (1899) vakituiset palokunnat. Vuoteen 1917 mennessä vakinainen palokunta oli perustettu seitsemään muuhun kaupunkiin (Vaasa, Viipuri, Hämeenlinna, Mikkeli, Lahti, Kuopio ja Pietarsaari). Kaupunkien palotoimen kehitykseen vaikutti voimakkaasti Kaupunkien yleinen palovakuutusyhtiö, joka myönsi edullisia lainoja vesijohtolaitoksia varten ja suoranaisia avustuksia palokaluston parantamiseksi esimerkiksi koneruiskujen ostamista varten.⁴⁴

Kaupunkeihin 1860–1880-luvuilla levinneitä vapaaehtoisia palokuntia pidettiin taloudellisina ja tehokkaina verrattuna yleiseen sammutusvelvollisuuteen ja ensimmäisiin vakituisiin palokuntiin. Palosuojeluyhdistykset levittivät asiamiestensä välityksellä palokunta-aatetta ja vakuutusala tuki taloudellisesti vastaperustettujen palokuntien kalustohankintoja ⁴⁵. Molempien tavoitteena oli sekä vähentää tulipaloja että niistä maksettavia vakuutuskorvauksia. Vapaaehtoiset palokunnat toivat sammutustoimintaan kolme ratkaisevaa parannusta: palontorjuntaa harjoiteltiin, siinä käytettiin ajanmukaisia varusteita ja tulen kimppuun käytiin urheilijamaisen sisukkaasti. Vapaaehtoisten palokuntien vaikutus suurpalojen vähenemiseen kaupungeissa on merkittävä: kun 1800-luvun kaupunkipaloissa tuhoutui useita satoja rakennuksia tai koko kaupunki, on niissä 1900-luvulla enimmillään tuhoutunut alle kymmenen taloa. ⁴⁶

Paloapuyhdistykset vastasivat paloturvallisuuden kehittamisestä maaseudulla 1850-luvulta lähtien. Vuoden 1865 asetus kunnallishallituksesta maaseudulla ja vastaavasti vuoden 1873 asetus kunnallishallituksesta kaupungeissa velvoitti päättämään yhteisistä tärkeistä asioista kunnan- tai raastuvankokouksissa. Mainitut asetukset eivät johtaneet välittömästi palokuntien perustamiseen kaikissa kunnissa. Palo- vakuutusyhdistykset, yleiset palokuntalaiskokoukset ja lainsäätäjät vastasivat pitkään yhteistyössä palontorjunnan kehittämisestä Suomessa. Senaatti asetti 1918 komitean yleisen palolainsäädännön laatimiseksi. Ensimmäinen kaikkia kuntia velvoittava, eduskunta-aloitteen pohjalta laadittu palolaki hyväksyttiin vasta 1933. Uusi laki määräsi palotoimen kunnan tehtäväksi: kaikkiin kuntiin tuli vahvistaa palojärjestys kunnan palontorjunnan järjestämiseksi. ⁴⁷ Kunnallisia palokuntia olivat vakinainen, puolivakinainen, vapaaehtoinen ja yleinen palokunta. Vapaapalokuntayhdistysten ja kuntien välille solmittiin palokuntasopimuksia, joissa määritetään vapaapalokuntien tehtävät kunnan palo- ja pelastustoimen osana. Vastaavia sopimuksia solmivat puolivakinaiset palokunnat, tehdas- ja laitospalokunnat sekä palomiesyhdistykset.

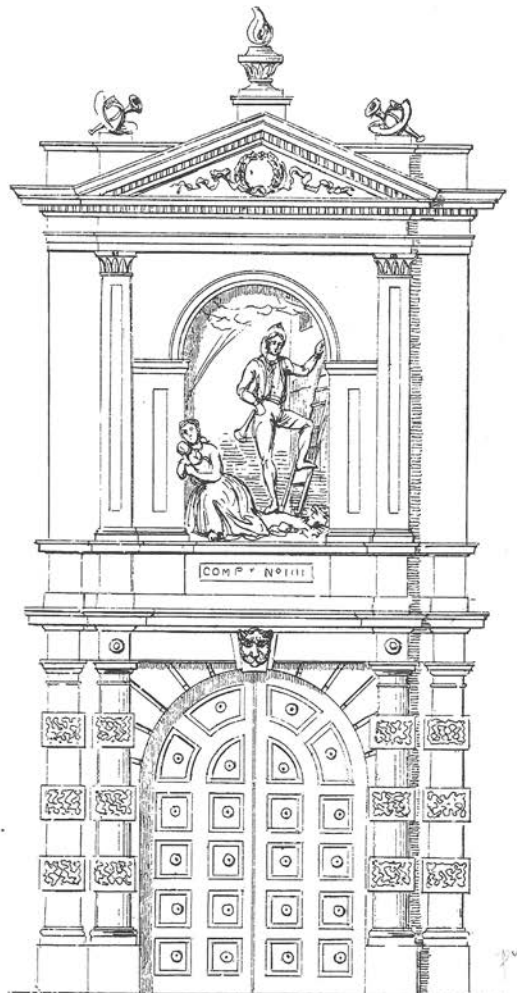

Yksityiskohta Turun vpk-talon maalauksesta. Maalaus C. Ehrling 1892. (Nils Wirénin kokoelmat, tässä Soiri-Snellman 1992,54)

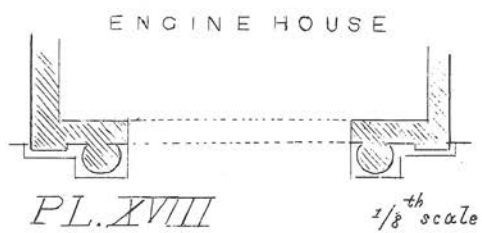
AMERIKAN PERINTÖÄ JA PALOKUNTALAISKUVASTOA TALOSSA

Palokunnan kalustuhuone esiteltiin omana rakennustyyppinä Marriott Fieldin kaupunkiarkkitehtuurin mallikirjassa, joka julkaistiin New Yorkissa 1853. Julkaisun piirustuksessa rakennuksen pääjulkisivua hallitsi tikkailta laskeutuva palomiesfiguuri, joka on tulkittu kunnianosoitukseksi palokuntalaisille. Muita palokuntaan viittaavia koristeaiheita olivat liekit, kypärät ja torvet, tammenlehväseppele sekä pääoven yläpuolinen leijonanpääveistos, joka symboloi myös vettä. Suunnitelmaa ei sellaisenaan toteutettu, mutta monien vapaapalokuntien talojen julkisivusuunnitelmiin liittyi vastaavaa palokuntalaisuuteen liittyvää ornamentiikkaa ja kuvastoa kuten palosuuttimia, tikkaita, palotorvia ja -kirveitä.

Suomessa Turun vapaapalokunnantalon alkuperäisessä julkisivusuunnitelmassa oli esitetty palokuntalaisahmoja, joita ei kuitenkaan toteutettu. Taiteilija C. Ehrling maalasi Helsingin ja Turun vapaaehtoisten palokuntien juhlasaleihin suuret palokuntalaisia esittävät seinämaalaukset. Turun juhlasalin estradin taustamaalaus (1892) kuvaa palokuntalaisia hevosien vetämissä vaunuissa taustallaan Turun palo. Helsingin juhlasalin päätyyn maalattu ihannemaisema (1897) esitti palokuntalaisia veneessä Töölönlahdella. Helsingin vpk:n juhlasalia koristivat harvinaiset, kuvanveistäjä Robert Stigellin kypäräpäisiä, puolialastomia palokuntalaisia esittävät kipsiveistokset. Seisovat hahmot kannattelivat lehterien pylväikköjen kapiteeleja ja lepäävät hahmot oli sijoitettu suuren oviaukon yläpuolelle. Mahdollisesti Helsingin vpk-talon mallin mukaan myös Porvoon vpk-talon juhlasalin ovien yläpuolelle tehtiin palokuntalaisia esittäviä rintaveistoksia. Salin näyttämön yläpuolelle tehtiin myöhemmin palokunnan soihtukulkuetta esittävä seinämaalaus.⁴⁸ Tutkimuksessa on tullut esiin myös muihin vpk-taloihin liittyviä yksittäisiä, eri rakennusaikana tehtyjä palokuntalaisuuteen liittyviä koristeaiheita kuten liekkejä, kypäriä ja letkunsuuttimia.

Helsingin vpk-talon palokuntalaisveistos. Kuva Simo Rista 1960. (MFA, tässä Stenius & Tigerstedt 1989)

Ote Yhdysvalloissa julkaistusta paloaseman mallipiirustuksesta Engine House, teoksessa City Architecture by Marriott Field 1853. (Zurier 1981, 44)

Turun vpk-talon päätyyn suunniteltu palosotilasveistos. Piirustus K. V. Reinius 1890. (Soiri-Snellman 1992, 32).

Näkymä Turun Eerikinkadulta, etualalla Rouvasväen rukousyhdistyksen talo ja taustalla Turun vpk-talo. Kuva R. Hjelt. (HKM)

3 AUTONOMIAN AJAN ARKKITEHTUURIN PERINTÖÄ

Vähitellen kehittyvä rautatieverkko ja höyrylaivat kuljettavat kansalaisia vapaa-ajan viettoon. Juhlatilaisuudet, kylpylähoidot, tanssiaiset, konsertit ja teatteriesitykset saavat vähitellen omia, kansainvälisten mallien mukaan suunniteltuja rakennuksia. Puistoihin ja kaupunkien laiduille syntyy ensimmäisiä paviljonkeja kansansivistyksen ja juhlien näyttämöiksi. Yhdistystoiminta viriää ja synnyttää uusia rakennuksia.

3.1 Tilaa julkiselle kohtaamiselle, tanssille, kulttuurille ja harrastuksille

Keisarinajan Suomeen alettiin rakentaa ensimmäisiä kansalaisten vapaa-ajan kohtaamisille tarkoitettuja rakennuksia 1800-luvun alussa. Näistä ensimmäisiä olivat Turun seurahuone (1812) ja Kupittaaan Kaivohuone (1824) sekä Helsingin Ullanlinnan Kaivohuone (1834). Seurahuone sai instituutiona alkunsa 1810 Turussa kenraalikuvernöörin aloitteesta perustetusta tanssiseurasta (Danssociete), jonka keisarin kunniaksi järjestämissä tanssiaisjuhlissa venäläiset ja suomalaisten seurapiirit kohtasivat ¹. Vuonna 1812 kaupunkiin rakennettiin Suomen ensimmäinen, arkkitehti Charles Bassin suunnittelemana pidetty seurahuone, johon kuuluivat Aurajoen rantakadun kivitalossa sijainnut juhlahuoneisto kerho- ja ravintolatiloiineen sekä erillisissä puurakennuksissa sijainneet matkailijoiden huoneet ². Uusi rakennustyyppi levisi erityisten seurahuoneyhtiöiden rakentamana 1810-luvulta lähtien residensseihin ja kaupunkeihin. Seurahuoneet palvelivat keisarillisten juhlatilaisuuksien lisäksi sotilaskuntaa, maakunnissa liikkuvia virkamiehiä ja muita matkailijoita.

Seurahuoneissa noudatetut säännöt sulki niiden ulkopuolelle vuosisadan alkupuolella alemman porvariston ja käsityöläisluokan.³ Seurahuoneet toimivat useissa kaupungeissa kulttuurielämän keskuksina, joissa vuorottelivat teatterisesonki ja tanssiaiset.⁴ Seurahuoneiden rakentaminen jatkui 1850-luvun jälkeen paikallisena liiketoimintana ja ne avautuivat laajemmalle joukolle kansalaisia.⁵ Myös vapaapalokunnat koontuivat aluksi seurahuoneilla.

Seurahuoneiden lisäksi suomalainen ja venäläinen yläluokka kohtasivat terveyslähteiden äärelle ja kaupunkien rakennetuilla kaivohuoneilla. Arkkitehti C. Bassi suunnitteli 1824 Turun Kupittaaan terveyslähteen yhteyteen juhlasalillisen kaivohuoneen. Helsingin Ullanlinnaan perustettuun kylpylään valmistui 1840 arkkitehti Carl Ludvig Engelin suunnittelema Kaivohuone, jossa oli suuri 600 hengen juhlasalin lisäksi ruoka-, biljardi- ja sanomalehtisali sekä huone naisille. Bassi ja Engel noudattivat kaivohuoneiden suunnitelmissa empire-arkkitehtuurin klassista muotokieltä. Eri puolille Suomea rakennettiin vuosisadan lopulla yksityisten ja yhtiöiden perustamia kylpylöitä, joiden kaivohuoneiksi kutsutuissa juhlasaleissa järjestettiin musiikki- ja teatteriesityksiä. Kylpylöiden yhteyteen rakennettiin myös soittolavoja ja keilaratoja. Heinolassa kylpylävieraita kestiin ja viihdytettiin 1890-luvulla myös vapaapalokunnan talossa.⁶

Kansalaisyhteiskuntaa ja kansallista kulttuuria ajavat ylioppilaat ja professorit aloittivat ensimmäisen laajoin kansalaiskeräyksiin rahoitetun kokoushuoneiston, Helsingin Ylioppilastalon, suunnittelun 1856–1867.⁷ Ylioppilastalon keskeisenä tilana kaikissa suunnitteluvaiheissa oli suuri juhla- tai tanssisali. Sen muita tiloja olivat ravintola, kirjasto ja kokoushuoneet osakunnille. Arkkitehti Hampus Dahlström suunnitteli 1870 valmistuneeseen taloon kaksi kerrosta korkean juhlasalin, joka avautui suurin ovin viereisiin tiloihin. Saliin rakennettiin näyttämö vasta seuraavassa rakennusvaiheessa.⁸ Helsinkiin valmistui 1889 arkkitehti Sebastian Gripenbergin suunnittelema Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoustalo, joka rahoitettiin vastaavasti kansalaiskeräyksiin.

Uskonnolliset yhteisöt aloittivat Suomessa omien kokoontumistilojensa rakentamisen vuoden 1869 kirkkolain uudistuksen jälkeen. Helsinkiin valmistui 1877 arkkitehti Theodor Höijerin suunnittelema Suomen Luterilaisen evankelioimisyhdistyksen kivirakenteinen rukoushuone.⁹ Turun Rouvasväen rukousyhdistykselle valmistui 1886 arkkitehti Frans A. Sjöströmin suunnittelema kivirakenteinen rukoushuone. Rukoushuoneita rakennettiin 1800-luvun lopulta alkaen paikallisyhteisöjen voimin sekä kaupunkien että maaseudun yhdyskuntiin. Teollisuusyritykset aloittivat todennäköisesti Ruotsista omaksutun mallin mukaan 1880-luvulla työväestölle tarkoitettujen ensimmäisten kokoushuoneistojen suunnittelun. Höijer laati 1885 Tervakosken tehdasyhdyskunnalle suunnitelman puurakenteisesta kokoushuoneistosta, jonka salin taitteisen katon suunnitelma muistutti myöhemmin valmistuneen Tammisaaren vpk-talon salin kattoa.¹⁰

Kansalaiset kohtasivat myös puistoissa ja juhla- ja tanssilavakentillä, jonne rakennettiin katoksia ja paviljonkeja esiintyjiä ja ravintoloita varten. Virosta omaksuttuja laulujuhlaa varten rakennettiin kookkaita esiintymislavoja. Näistä ainakin Pispalan rakennelmien tiedetään siirtyneen Tampereen vapaapalokunnalle. Kaupunkien seurahuoneilla syntyneen tanssiaiskulttuurin rinnalla Suomessa eli voimakkaana niin kutsuttujen nurkkatanssien perinne.¹¹ Lisäksi Käsityöväen sivistysseurojen tiedetään järjestäneen rahvaan tansseja suurimpien kaupunkien vuokrahuoneistoissa 1840–1870-luvuilla.¹² Tanssilavojen arkkitehtuurin historiaa käsittelevä tutkimus kytkee tanssilavat ja seurantalot rinnakkain kehittyneiksi rakennustyypeiksi. Pyörien ja tanssilaa kiertäen tanssittavat valssi ja polkka saavuttivat suosiota 1800-luvun lopulla ja synnyttivät tarpeen rakentaa nurmikoiden korvaavia tanssilavoja. Tutkimuksen mukaan Porin vapaapalokunta rakensi 1876 ensimmäisen tanssilavan.¹³ Seuraavina vuosikymmeninä useat vapaapalokunnat rakensivat yksin tai yhdessä työväenyhdistysten kanssa tanssilavoja puistoihin tai juhla- ja tanssilavakentille.

Helsinkiin perustettiin 1880-luvulla erityisesti työväestön virkistykseksi tarkoitettut kansanpuistot Korkeasaareen (1885) ja Seurasaareen (1889) ravintolarakennuksineen.¹⁴ Maaseudulla kansanliikkeiden ensimmäisiä kokouksia pidettiin talollisten saleissa ja ensimmäisissä koulurakennuksissa. Pitäjätupia tai kunnantaloja ei vapaapalokuntien historiikeissa mainita kokous- tai juhla- ja tanssilavakentoina. Keski-Euroopassa yleisten, kaikille avoimien kievareiden ja ravintoloiden puute on esitetty yhtenä syynä seurantaloiden rakennuskulttuurin synnylle Suomessa.

3.2 Seurahuoneiden arkkitehtuurin perintö vapaapalokuntien taloille

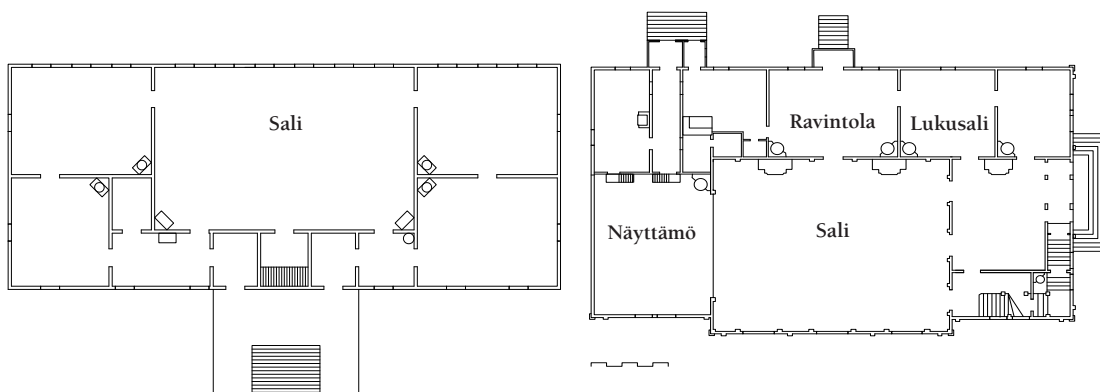
Suomalaisia seurahuoneita koskeva taidehistorian tutkimus on nostanut seurahuoneen autonomian ajan Suomen ensimmäiseksi arkkitehtoniseksi symboliksi ja palokunnantalon niitä lähinnä olevaksi rakennustyyppiksi¹⁵. Suomeen suuriruhtinaskunnan aikana rakennettujen seurahuoneiden arkkitehtuurin ensimmäiset esikuvat löytyvät 1700-luvun Englannista¹⁶. Saksasta 1800-luvun alun esikuviksi nousivat ”die Gesellschafts lokale” -traditiota noudattavat yhdistyshuoneistot, joissa järjestettiin tanssiaisia ja konsertteja. Seurahuone tunnetaan instituutiona myös Ruotsissa 1830-luvulla ja myöhemmin vuosisadan lopulla kaupungeissa ja kylpyläalueilla, joissa ne tarjosivat yläluokalle ja kaupunkiporvaristolle säännöllisiä tanssi- ja musiikki-iltamia. Ruotsalaisten seurahuoneiden arkkitehtuuri oli yksinkertaista puuarkkitehtuuria ilman erityistä hallitsevaa tyyliä. Rakennuksissa oli yleensä tanssisali, musiikkiparvi sekä pienemmät salit miehille ja naisille sekä klubihuone.¹⁷ Seurahuoneiden arkkitehtuurin historian tutkimus ja vanhat palovakuutusasiakirjat osoittavat varhaisten puurakenteisten suomalaisten seurahuoneiden jäljitelleen vastaavia juhlatiloja. Seurahuoneet leimautuivat venäläismielisiksi 1800-luvun lopulla, jolloin palokuntien uudet juhlasalit tarjosivat tilat kansalaisten yhteisille juhlille ja kohtaamiselle.¹⁸

Turun seurahuoneen suunnitelmissa (arkkitehti Charles Bassi) kokous- ja juhlatilat oli sijoitettu kaksoiskerroksiseen kivirakennukseen. Seurahuoneen päätilan muodostivat toisen kerroksen musiikkiparvellinen juhlasali ja sen päihin symmetrisesti suunnitellut pienemmät salit, joiden ikkunat avautuivat kadulle. Ruokasali sekä porrashuone auloiheen oli sijoitettu rakennuksen pihan puolelle. Maantasokerroksessa olivat tilat ravintolan saleja ja keittiötä sekä ravintoloitsijan asuntoa varten. Vuoden 1826 muutosten jälkeen pääosaa juhla-kerroksen sivutiloista, mukaan lukien entinen ruokasali, käytettiin erikseen herrojen kerho-, tupakka- ja biljardisaleina.¹⁹

Suomalaiset seurahuoneiksi suunnitellut rakennukset eivät noudattaneet yhtenäistä typologiaa tai arkkitehtuuria, vaan niiden arkkitehtuuri muotoutui käytännön tarpeista ja tontin olosuhteista. Vain Turun ja Helsingin seurahuoneista laadittiin suunnitelmat umpipihaa reunustavien rakennusten kokonaisuutena. Useiden pienempien kaupunkien kuten Porin (1826), Vaasan (1821) ja Porvoon (1846) seurahuoneiden juhlasalit ja niitä reunustavat tilat ryhmiteltiin Turun seurahuoneen tapaan sydänmuuriin tukeutuen. Näiden lisäksi on ryhmä taloja, joiden juhlasali on kapean rakennuksen rungon levyinen.²⁰ Kumpaanakin salityyppiin liittyivät musiikkilehterit. Vain osaan ennen Krimin sotaa rakennetuista seurahuoneista rakennettiin kiinteät näyttämöt teatteriesityksiä varten.

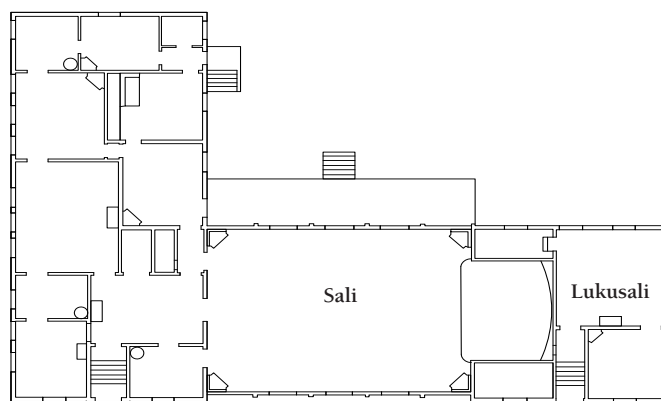
Kaupunkien vapaapalokuntien varhaisiin taloihin periytyi aiemmin kuvatuista, ennen 1880-lukua valmistuneista rakennuksista juhlasalin ja ravintolan yhdistelmä, herrojen ja rouvien pienemmät salit, lukusalit ja ainakin Heinolassa myös biljardisaliksi nimetty huone. Monien talojen suunnitelmissa oli myös orkesterilehteri. Toisin kuin useimmissa seurahuoneissa palokunnantalojen juhla- ja kokoustilojen sisäänkäynti oli suoraan kadulta. Palokunnantalojen ravintolatilojen vuokraaminen ulkopuolisille yrittäjille, esimerkiksi Vaasan ja Turun palokuntien historiikkien mukaan, viittaa seurahuoneista omaksuttuun malliin. Vuosisadan lopulla osa yhdistyksistä tai suunnittelijoista jopa nimesi talon seurahuoneeksi, esimerkiksi Hauhon Vitsiälän kylän vpk-talon 1898 päivätyn piirustuksen otsikkona on ”WPK:n seurahuone”²¹.

Esimerkkejä ensimmäisten palokunnantalojen
ja seurahuoneiden suunnitelmien yhtäläisyyksistä

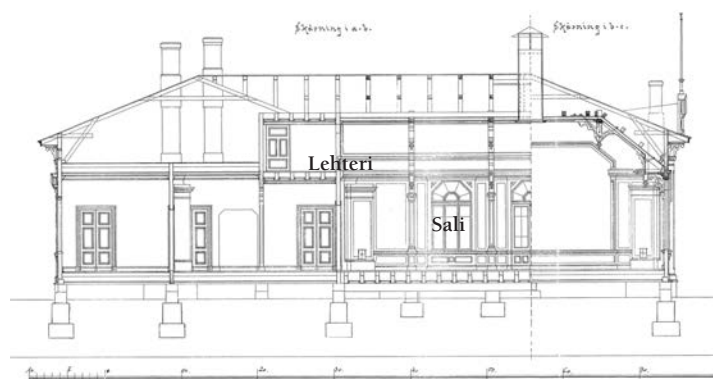

Porin puisen seurahuoneen pohjakaavio 1826 piirustuksen mukaan. (Ringbom 1988, 37)

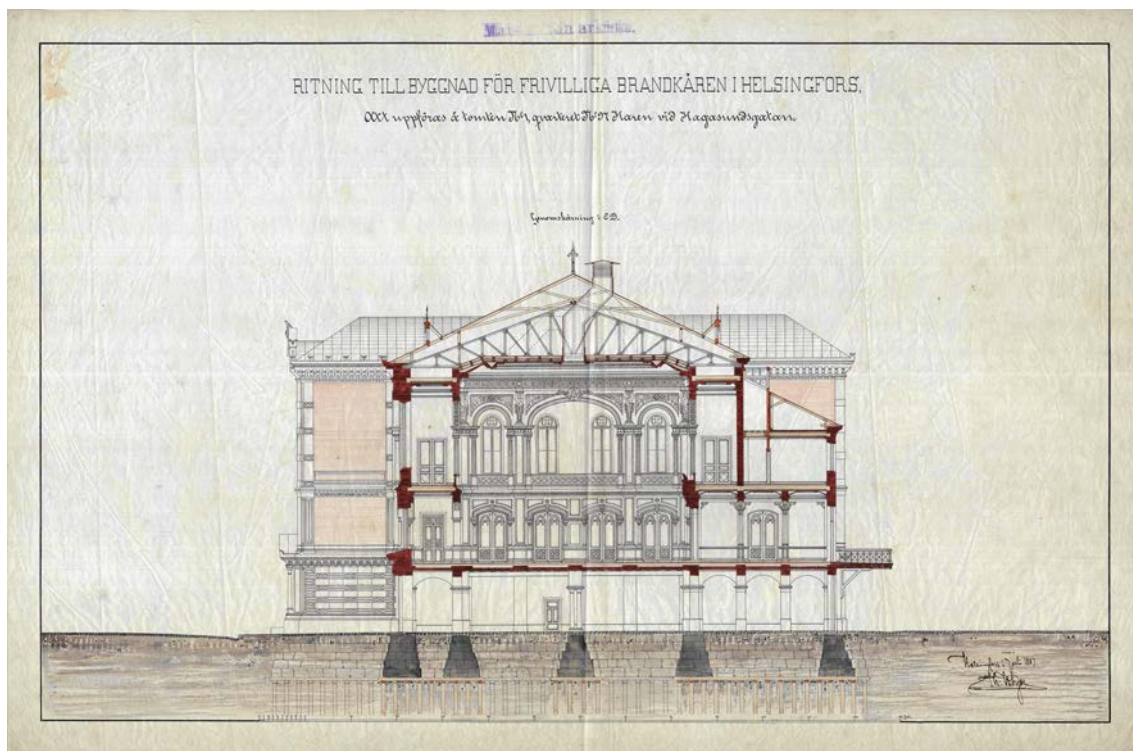
Vaasan vpk-talon pohjakaavio 1889 pohjapiirroksen mukaan. (Vaasan RVV)

Heinolan vpk-talon pohjakaavio 1890 piirustuksen mukaan. Talossa on juhlasalin lisäksi useita matkailijoita palvelevia huoneita. Talon vinkkeli-pohjamuoto esiintyi myös 1890-luvulla suunnitelluissa seurahuoneissa.

Leikkauspiirustuksessa näkyy saliin suunniteltu orkesterilehteri, joka oli tyypillinen seurahuoneiden juhlasalin yksityiskohta. Piirustukset arkkitehti Lambert Petterson 1890. (Heinolan KA)

Helsingin vpk-talon leikkaus. Piirustus Theodor Höijer 1887. (HKA)

3.3 Kaupunkien vapaapalokuntien taloista aiemmissä tutkimuksissa

Suomalaiset arkkitehdit noudattivat 1880-luvulla Yleisten rakennusten ylihallituksessa käytettyä aikakauden klassista muotokieltä sekä mallikirjallisuuteen perustuvaa suunnittelutraditiota. Arkkitehdit Theodor Höijer ja Karl Reinius suunnittelivat Helsingin ja Turun vpk-talojen päätilaksi kaksi kerrosta korkean suora-kaiteen muotoisen juhlasalin, jota reunustivat pilarein kannatellut lehterit. Kumpikin juhlasali oli suunniteltu katutasosta korotettuun kerrokseen noudattaen *piano nobile* -periaatetta. Samaa periaatetta noudattivat C. Th. Chiewitzin Ritarihuoneen suunnitelma (1862) sekä Hampus Dahlströmin Helsingin Ylioppilastalon suunnitelma (1870). Helsingin vpk-talossa juhlatilojen alle, maantasokerrokseen, oli sijoitettu palokunnan kalustotilat ja muita toisarvoisia tiloja. Turun vpk-talossa juhlasali oli nostettu osittaisen kellarikerroksen päälle. Vapaapalokuntien talojen juhlasalien ja Helsingin ylioppilastalon juhlasalin arkkitehtuuria yhdisti klassisen arkkitehtuurin mittasuhteisiin ja tarkkaan punnittuihin pilarijärjestelmiin perustuva estetiikka. Höijer tunsu hyvin Helsingin ylioppilastalon suunnitelmat, joiden laatimisessa hän oli toiminut avustajana ²².

Helsingin vapaapalokunnantalon arkkitehtuuri (Theodor Höijer 1889) on aiemmassa tutkimuksessa rinnastettu venetsialaisten kauppiaspalatsien arkkitehtuuriperinteeseen. Molemmissa pohjakerrosta käytettiin toisarvoisena tilana, kauppiaan varastona tai palokunnan kalustotilana, jonka yläpuolelle rakennettiin arvokkaammat tilat. Lisäksi arkkitehtuuria yhdistävät julkisivujen voimakkaasti ulkonevat porrastornit sekä sivukäytävän välityksellä Venetsiassa kanavalle ja Helsingissä kadulle avautuvat salit.²³ Tutkimus viittaa Helsingin vapaapalokunnantalon ja Ritarihuoneen juhla-kerroksen typologian sekä pääjulkisivun kaari-ikkunarivistöjen samankaltaisuuteen. Palokunnantalon suunnitelma syntyi liikemiesarkkitehtina toimineen Höijerin toimistossa lähes rinnakkain viereiselle tontille sijoittuvan Ateneumin taidemuseon ja Helsingin

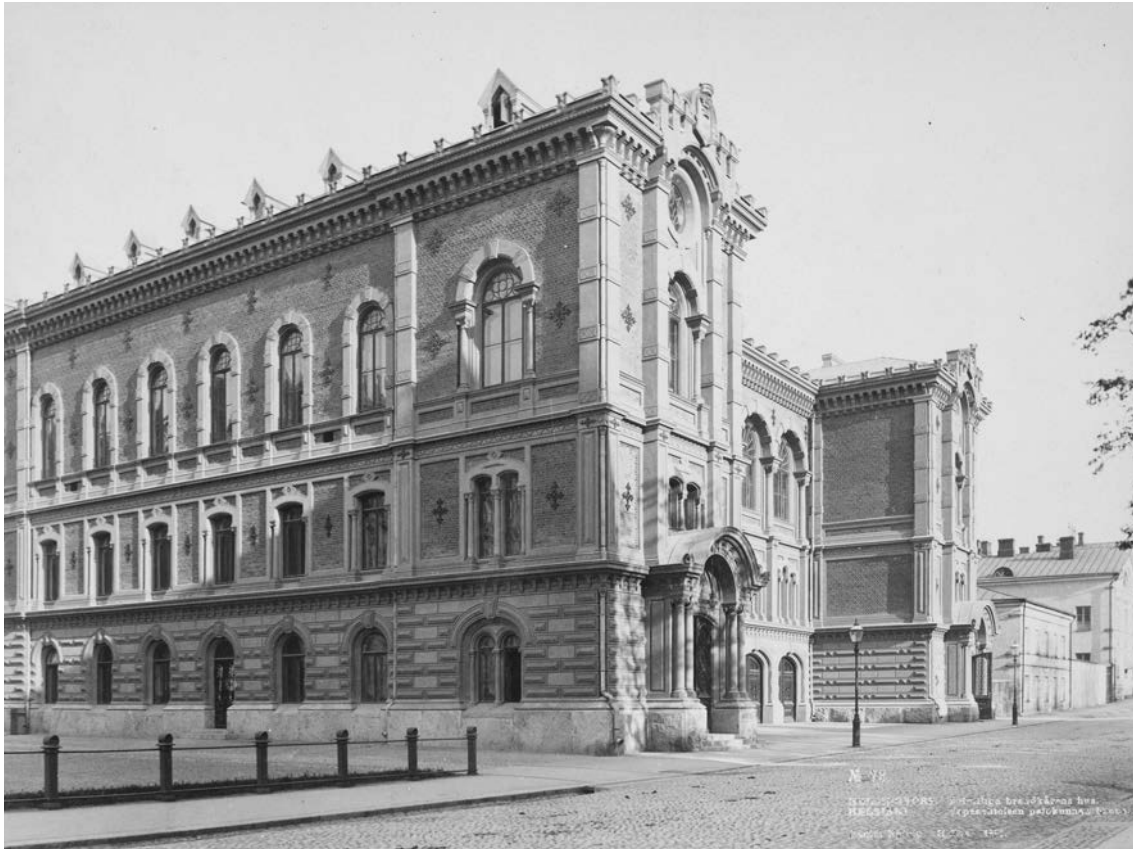
vakinaisen palokunnan paloaseman suunnitelmien kanssa. Höjjer noudatti taidemuseorakennuksen julkisivujen suunnittelussa uusrenessanssiajan arkkitehtuurin klassista muotokieltä. Palokuntien rakennusten arkkitehtuuria yhdistävät toistuvat kaari-ikkunat, puhtaaksi muurattujen tiilijulkisivujen ja räystäiden rikkaat koristeaiheet.²⁴ Vastaavia pohjoisitalialaisesta arkkitehtuurista lainattuja muotoja ja aiheita oli käytetty 1850- ja 1860-luvuilla palokuntien arkkitehtuurissa Yhdysvalloissa²⁵.

Turun vapaapalokunnantalon rakennushistoriaa käsittelevässä tutkimuksessa on arkkitehti Karl Reiniuksen vuonna 1890 laatimien suunnitelmien esikuviksi esitetty kaupunkiin aiemmin valmistuneita julkisia, tyyliltään klassistisia rakennuksia kuten Ruotsalainen tyttökoulu, Reaalikoulu sekä Rouvasväen rukoushuoneyhdistyksen talo. Yleisten töiden ylihallituksen arkkitehtina toiminut Reinius oli valvonut virkansa puolesta kahden ensin mainitun rakennustöitä. Arkkitehti Frans A. Sjöströmin 1887 suunnittelemaa Rouvasväen rukoushuoneen ja vapaapalokunnan talon juhlasalien arkkitehtuuria yhdistivät taitteinen puukatto, pilarien kannattelema lehteri ja korkeat ikkunat. Samat elementit olivat tyypillisiä myös aikakauden kirkkosalien arkkitehtuurissa. Lisäksi Turun vpk-talon klassistisen arkkitehtuurin esikuvaksi nousee Reiniuksen opiskeluaikana käytetty Letrouillyn roomalaisen renessanssin mallikirja. Juhlasali puolipyöreine orkesterisynnyksineen muistuttaa myös saksalaisessa Handbuch der Architektur -käsikirjassa esitettyä Bristolin kaupungin konserttisalia. Lisäksi vpk-taloon suunniteltu keilarata muistutti saksalaisessa käsikirjassa esitettyä.²⁶

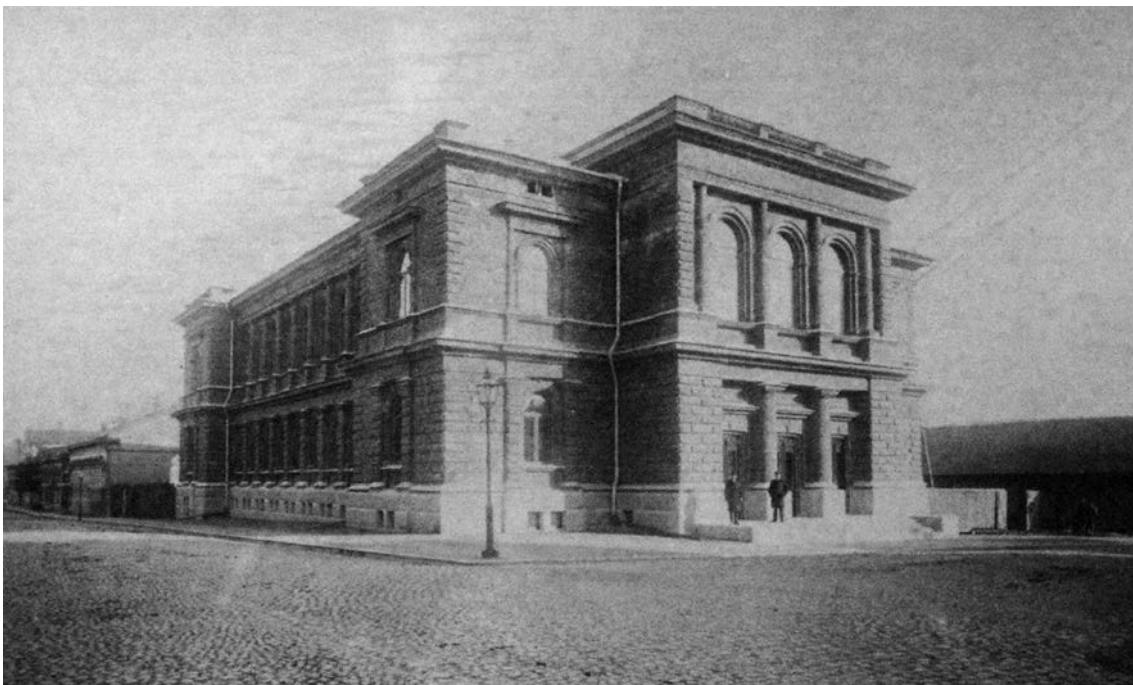
Seurahuoneiden eurooppalaisten esikuvien joukossa on suuren juhlasalin, näyttämön ja musiikkilehterin sekä ravintolan ja kokoustiloja käsittävä stuttgartilaisen kulttuuriyhdistyksen "Museums-gesellschaft"- talon suunnitelma (arkkitehdit Wagner & Walter 1872–1875), joka julkaistiin ammattialan lehdissä. Lehdissä suositeltuun huoneohjelmaan kuului juhla- ja konserttisalien, juhlasali, rouvien salonki, pienempi ruokasali tarjoiluhuoneineen sekä salonki ja keskusteluhuone yksityisille seurueille. Näiden lisäksi huvitteluun sopivia tiloja olivat kirjasto, biljardi- ja korttipelihuone sekä keilarata.²⁷ Edellä mainittuja tiloja suunniteltiin myös saksalaista mallia huomattavasti pienempiin suomalaisiin vpk-taloihin.

Suomalaisten musiikkitalojen historian kuvaus liittyy sekä Turun että Helsingin vpk-talon juhlasalit osaksi konserttisalien historiaa²⁸. Turun talon juhlasali oli nimetty konserteille jo suunnitteluvaiheessa, ja sen katto muotoiltiin akustiikan vaatimukset huomioiden. Turun Soitannollisesta Seurasta tuli vuosiksi talon vakituinen käyttäjä.²⁹ Helsingin vpk-talon juhlasalissa järjestettiin 1900-luvun alussa erityisesti työväestölle tarkoitettuja kansansinfonia-konsertteja³⁰. Pienempien vpk-talojen suunnitelmissa ainakin Heinolan vpk-talon estradin yhteyteen oli nimetty oma tila orkesterille³¹. Sekä Turkuun että Helsinkiin oli ennen vpk-taloja valmistuneet teatterirakennukset, joten tarvetta palokunnan juhlasalin teatterinäyttämölle ei ollut.

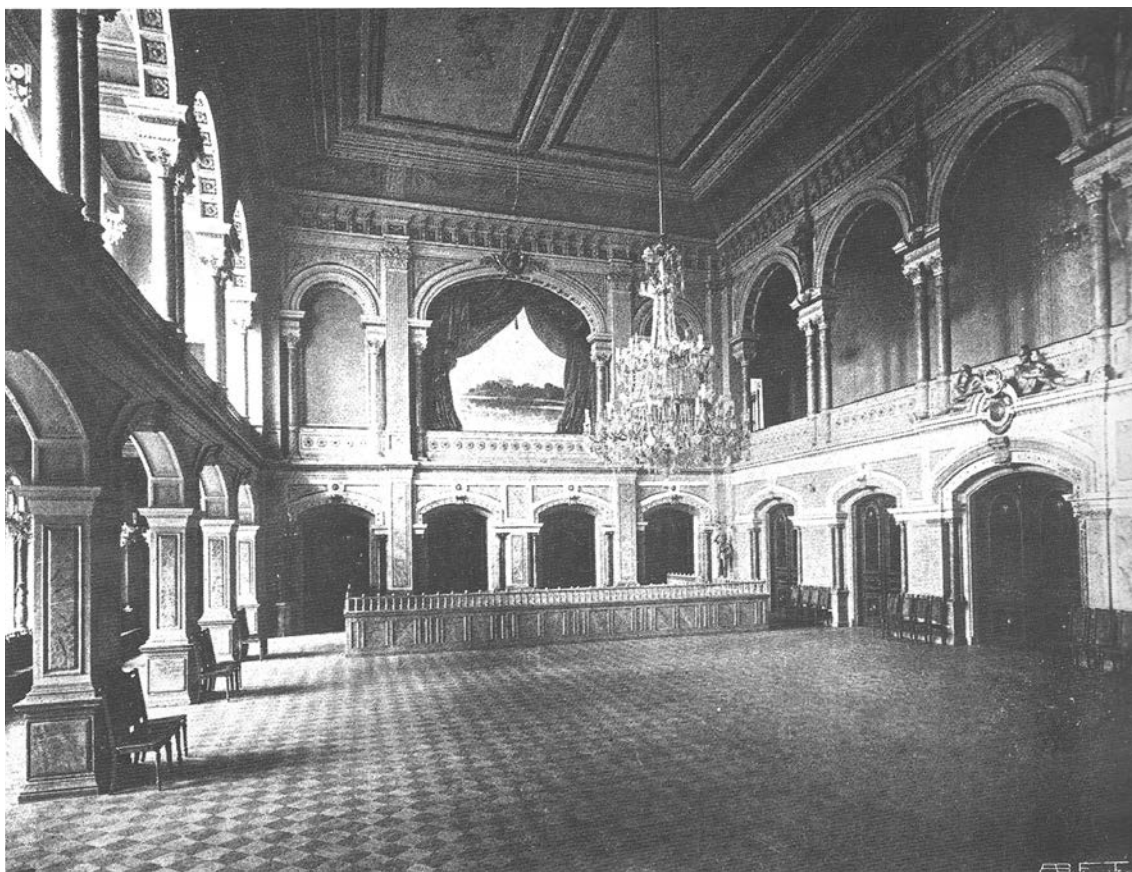
Hämeenlinnan vpk-taloa koskeva tutkielma tuo esiin autonomian ajalla kaupunkieihin rakennetut, pääosin puurakenteiset vpk-talot ryhmänä sekä kiinnittää huomiota palokuntien kirjastoihin ja lukusaleihin sekä kalustotiloihin. Hämeenlinnan vpk-talon lisäksi siinä tarkastellaan Porvoon, Mikkelin ja Helsingin vpk-talojen arkkitehtuuria yhdistäviä piirteitä. Lääninarkkitehdit Cawen ja Tötterman sijoittivat Hämeenlinnassa ja Mikkelissä palokunnan juhlatilat toiseen kerrokseen kalustotilojen yläpuolelle, aivan kuten Helsingissä.³² Vaasaan 1886 valmistunut, vain kokous- ja juhlatiloja käsittävä vapaapalokunnan talo jää tarkastelussa vähälle huomiolle.

Arkkitehti Th. Höijerin suunnittelema Helsingin vpk-talo Hakasalmenkadulla.
Kuvassa on etualalla koristeellinen porrastorni sisäänkäynteineen. Kuva Daniel Nyblin 1891. (MV).

Arkkitehti K. V. Reiniuksen suunnittelema Turun vpk-talo Eerikin- ja Eskelinkadun kulmassa.
Kuvassa etualalla talon pääsisäänkäynti. Kuva 1892. (VPKA)

Helsingin vpk-talon juhlasali. Kuva tod. 1900-luvun alku. Kuvaaja T. (Ringbom 1998, 98)

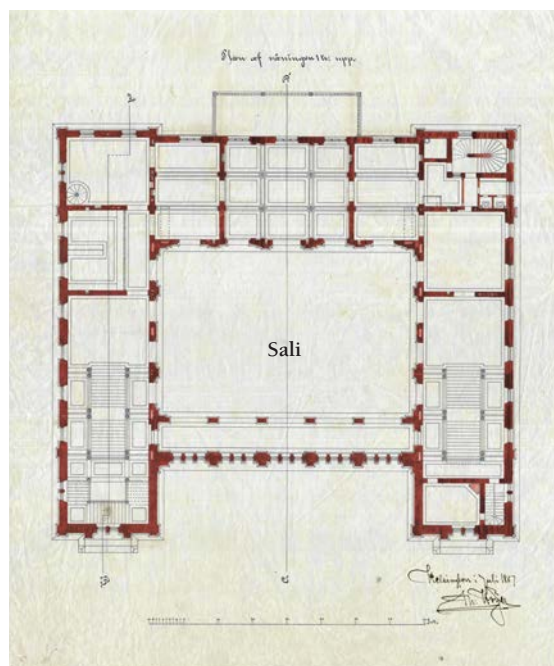
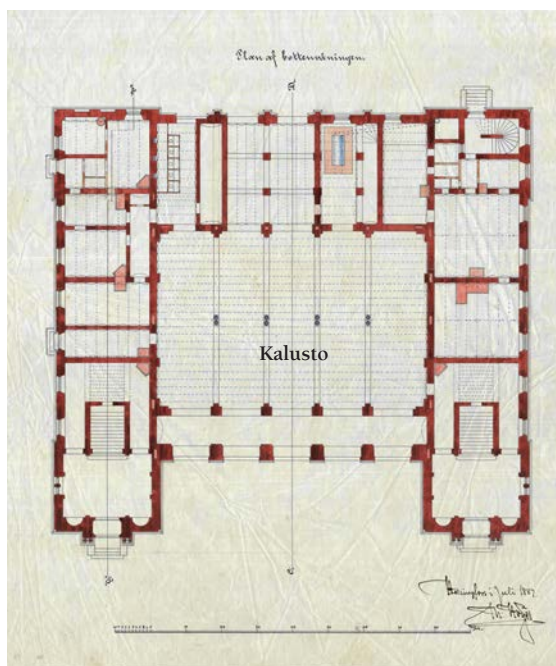
HELSINGIN VPK-TALO

Helsingin vapaaehtoisen palokunnan suuri, arkkitehti Theodor Höijerin suunnittelema kivitalo valmistui 1889 Hakasalmenkadulle (nykyiselle Keskuskadulle) rautatieaseman lähelle Ateneumin taidemuseon tontin viereen. Höijer laati useita ehdotuksia, joita vuonna 1885 tehdyn rakentamispäätöksen jälkeen käsiteltiin rakennusalan ammattilaisten työryhmissä. Höijer allekirjoitti 1887 laaditut talon toteutussuunnitelmat, joiden laatimiseen olivat aktiivisesti osallistuneet myös arkkitehti Constantin Kiseleff ja rakennusmestari Elia Heikel. Palokunnantalo rakennettiin senaatin myöntämän huomattavan lainan turvin selvästi pienempänä kuin Höijerin ensimmäinen ehdotus. Suunnitelmasta karsittiin aulatiloja sekä juhlasalin estradi- ja lehteritiloja.

Kolmikerroksisen aumakattoisen vapaapalokunnantalon hahmoa hallitsivat kaksi koristeellista porras-tornia. Höijer suunnitteli talon tiilijulkisivut käyttäen toistuvia kaariaiheita ja voimakkaasti profiloituja räystäslinjoja kuten samaan aikaan suunnittelemassaan Helsingin paloasemassa. Palokunnantalon tiilijulkisivut olivat osin puhtaaksi muurattuja ja osin rapattuja. Talon kantavat rakenteet suunniteltiin yhdistäen valurautapilareita ja muurattuja kaarirakenteita.

Palokunnantalon päätila oli kaksi kerrosta korkea juhlasali, jonka puista kattoa ja salia kiertäviä lehtereitä kannattivat päällekkäiset arkadirivistöt. Juhlasalin päädyssä oli suuri porrasaula. Sen pitkillä sivuilla oli vastakkain ravintolan tilat ja arkadin takaa avautuvat ikkunat. Juhlatilojen pilareita, katto- ja seinäpintoja peittivät kokonaisuutena suunnitellut koristemaalaukset uusrenessanssin ajan julkisten rakennusten tapaan. Saliin tehtiin myös palokunta-aiheisia maalaus- ja veistoskoristeita. Tummasävyiset tilat maalattiin uusin vaalein värein jo 1897.

Palokunnan suuri kalustohuone oli katutasossa suurten porrastornien välissä. Maantasokerroksessa oli lisäksi ravintolan keittiö ja palokunnan pienempiä tiloja. Katulinjasta sisäänvedetyn kalustotilan ovien eteen jäi tilaa palokunnan ajoneuvoille. Palokunta käytti talon taakse jäävää piha-aluetta harjoituksiinsa. Suuren kivitalon rakennuslainat olivat raskaat, ja palokunta teetti jo 1906 suunnitelman talon muuttamisesta konserttisaliksi (arkkitehti Lars Sonck). Vapaapalokunnan juhlasali valittiin Suomen ensimmäisten, yksikammarisen eduskunnan valtiopäivien 1907–1910 istuntopaikaksi. Palokunta rakensi tämän jälkeen 1910 kalustotilan eteen matalat liiketilat (arkkitehti Selim Lindqvistin). Palokunta myi talon 1917 taloudellisista syistä liikepankille.³³

Helsingin vpk-talon pohjakerros ja toinen kerros, jonka keskellä suuri juhlasali. Juhlasalin alapuolella on palokunnan tilava, kadulle ja pihalle avautuva kalustotila. Piirustukset Theodor Höijer 1887. (HKA)

Turun vpk-talon juhlasali 1908. Kuva M. L. Carstens. (MV)

TURUN VPK-TALO

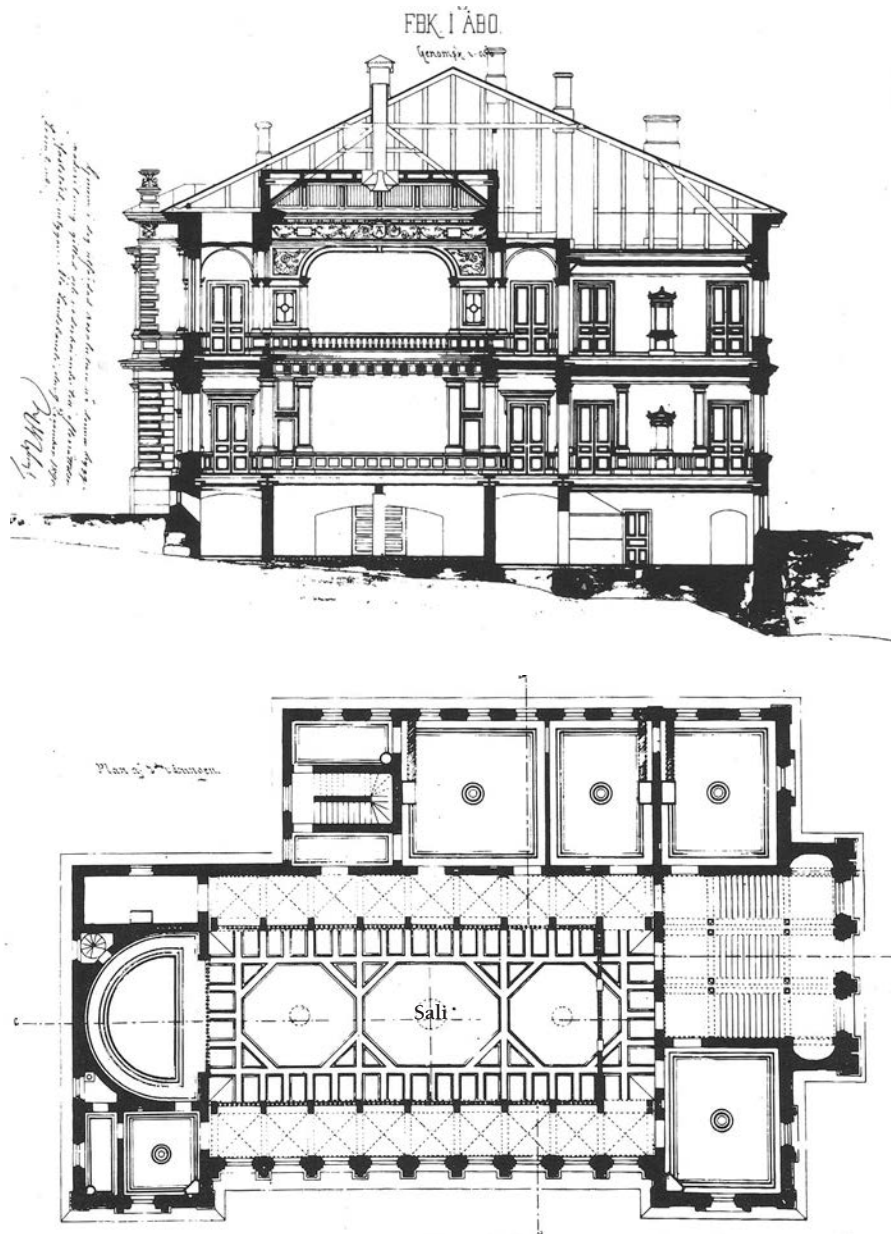
Turun kaksi kerrosta korkea vapaapalokunnantalo valmistui 1892 Eerikinkadulle kaupungin lahjoittamalle tontille. Arkkitehti Karl Reinius laati 1889 palokunnalle ensimmäiset suunnitelmat kivitalosta, jonka korkeat kustannukset saivat palokunnan harkitsemaan osittain puisen talon rakentamista. Palokunta hyväksyi kuitenkin jo 1890 Reiniuksen laatimat uudet piirustukset ja työselityksen tiilirakenteisesta vpk-talosta. Talon työ- ja detaljipiirustukset laati rakennusurakoitsijana toiminut rakennusmestari A. J. Hindström. Talon rakenteet, tiilirunko, juhlasalin betonipilarit, puiset välipohjat ja vesikatto noudattivat aikakauden yleistä rakennustapaa.

Palokunnantalon katujulkisivuja hallitsivat klassistiset aiheet, päädyn sisäänkäynnin korkeat pilarit, pitkän julkisivun ulkonevat risaliitit ja juhlasalin korkeat ikkunat. Julkisivujen kaksivärinen sileä rappaus toteutui vasta 1897 palokunnan vastaanottaman huomattavan lahjoituksen turvin. Julkisivujen rustikoidut osat olivat hiekkakiven ruskeat, ja sileät osat olivat punertavaksi marmoroituja.

Reinius suunnitteli palokunnantalon päätilaksi lähes rakennuksen mittaisen suuren juhlasalin ja sen päähän leveän portaikon. Salin toisella sivulla olivat ravintolan tilat ja palokunnan luku- ja voimistelusalit. Talon kellarikerroksessa oli Turun ensimmäinen sisätilaan sijoitettu keilarata, suuri keittiö ja pienempiä huoneita. Palokunnan käytössä olivat aluksi hallituksen ja isännöitsijän huoneet, kerhohuone sekä luku- ja voimistelusali, joista kaksi viimeistä luovutettiin pian talon valmistuttua talossa toimivan ulkopuolisen ravintolotoimijan käyttöön. Talon suunnitelmiin ei kuulunut palokunnan kalustotiloja.

Palokunta rakensi tietoisesti myös kaupunkilaisia palvelevan juhla- ja kokoushuoneiston ja ravintolan. Talon juhlasali ja pääportaikko viimeisteltiin aikakauden julkisten rakennusten tavoin runsain koristemaa-

lauksin ja listoituksin. Kapean salin puurakenteinen katto ja salin päädyssä korkean kaariaukon takaa avautuva puolipyöreä estradi suunniteltiin musiikkiesitysten akustiikka huomioiden. Juhlasalin ja portaikon tummasävyiset koristemaalaukset teki turkulainen koristemaalari Samuel Koskinen. Talon erikoisuus oli itämaisain aihein koristemaalattu kabinetti, niin kutsuttu turkkilainen huone. Juhlasalin valaistussuunnitelma ja valaisimet tilattiin Tukholmasta. Talossa tehtiin 1905–1910 välttämättömiä muutostöitä: keilaradan paikalle rakennettiin aula- ja vaatetilat, ravintolan tilat uudistettiin ja juhlasali maalattiin vaalein sävyin.³⁴

Turun vpk-talon juhlasalin pohjapiirros ja leikkaus, joissa on nähtävissä juhlasalin ja sitä reunustavien lehterien klassismiin pohjautuvaa arkkitehtuuria. Piirustukset K. V. Reinius 1890. (TMM, tässä Soiri-Snellman 1992, 35)

3.4 Yhdistystalojen esikuvia ja mallipiirustuksia

Amerikkalaisesta demokratiasta kirjoittanut ranskalainen filosofi de Tocqueville kiinnitti huomiota Washington DC:n vapaapalokunnalle 1830-luvulla suunnitellun talon tiloihin. Palokunnan kalustohuone, kokoustila ja luokkahuoneet edustivat Euroopassa tuolloin tuntemattomia instituutioita: vapaaehtoista palokuntaa, avoimia poliittisia kokouksia ja julkista opetusta.³⁵ Vapaapalokuntien toiminnassa Amerikassa korostui seuraavina vuosikymmeninä palokuntalaisten keskinäinen kanssakäyminen, mikä näkyi erityisesti kalustotilojen yläpuolelle rakennettujen kokoustilojen sisustuksissa. Aikalaisvierailija rinnasti palokuntien huoneistot 1850-luvun eurooppalaisiin klubeihin ja hotelleihin. Ylellisiksi kuvatuissa huoneistoissa oli lukusaleja, biljardipöytiä, kattomaalauksia, taideteoksia sekä arvokas kalustus tekstiileineen ja huonekaluineen.³⁶ Keski-Eurooppaan perustettiin 1800-luvun jälkipuolella ensimmäisiä työväestölle tarkoitettuja kirjastoja ja raittiusravintoloita. Myös Venäjälle syntyi 1880–1890-luvuilla kansantaloja, joissa oli kirjastoja.³⁷ Työväentalojen arkkitehtuurin historian aiempi tutkimus on nostanut esiin Keski-Eurooppaan valmiituneita sosialistisen työväenliikkeen yhdistystaloja: kansantaloja, osuuskuntien ja ammattiyhdistysten taloja. Belgiaan valmistui 1872 Jolimontin osuuskunnan talo ja 1884 Vooruit-osuuskunnan talo Gandin kaupunkiin. Jälkimmäinen oli suuri kulttuuritalo, jossa oli 2 600 hengen juhlasali. Brysseliin valmistui 1899 arkkitehti Victor Hortan Belgian työväenpuolueelle suunnittelema nelikerroksinen kansantalo (Maison du Peuple), jonka ylimmässä kerroksessa oli 1 500 hengen kokous- ja juhlasali ja alemmissa kerroksissa toimistotiloja, kahvilasali ja myymälätiloja. Tukholmaan valmistui 1902 arkkitehtitoimisto Ullrich & Hallquistin suunnittelema ensimmäinen kivinen kansantalo (Folkets Hus), nelikerroksinen rakennus, jonka juhlasali sijaitsi ylimmässä kerroksessa.³⁸ Suomalaisten työväentalojen esikuvina mainitut Brysselin ja Tukholman työväentalot valmistuivat Helsingin ja Turun vapaapalokunnantalojen jälkeen. Hortan arkkitehtuuri oli esimerkki art nouveau -aikakauden rohkeasta lasi- ja teräspintojen yhdistämisestä, kun taas Ullrich & Hallquist tukeutuivat arkkitehtuurissaan aiemmin käytettyihin, osin historiasta lainattuihin aiheisiin. Eurooppalaiset työväentalot olivat useimmiten osuuskuntamuotoisia, huomattavan suuria ja ne tarjosivat vapaapalokuntien taloista poiketen tiloja useille yhdistyksille, lehtien toimituksille ja liiketoiminnalle. Suomessa ilmestyttyneessä Työväen kalenterissa julkaistiin 1893–1897 artikkeleita ensimmäisistä kaupunkeihin rakennetuista työväentaloista. Ruotsissa arkkitehti Sigfrid Ericsson laati ensimmäiset työväentalojen tyyppipiirustukset 1915.³⁹ Ensimmäiset työväentalojen mallisuunnitelmat laadittiin Suomessa 1920-luvulla.⁴⁰

Nuorisoseuraliike aloitti seurantalojen mallipiirustusten laatimisen 1900-luvun alussa. Ensimmäisen nuorisoseurantalon suunnittelukilpailun julisti 1907 Satakunnan nuorisoseurain liitto. Kilpailun tuloksia pidettiin kuitenkin epäonnistuneina eikä ehdotuksia tai tietoa niiden laatijoista ole säilynyt. Etelä-Karjalan nuorisoseurain keskusseura teetti vuonna 1913 neljän erikokoisen nuorisoseurantalon suunnitelmat. Niiden pohjapiirustukset laati rakennusmestari H. K. Paavilainen ja julkisivut arkkitehti V. Keinänen. Näistä on säilynyt vain kahden pienimmän talon Nuorisoseura-lehdessä 1913 julkaistut piirustukset.⁴¹ Valtakunnallisesti merkittävänä seurantalon suunnittelukilpailuna voidaan pitää vuonna 1914 järjestettyä Laihian nuorisoseurantalon arkkitehtuurikilpailua, jonka kutsu sekä kolme palkittua ehdotusta julkaistiin valtakunnallisessa Rakennustaito-lehdessä. Jo kilpailukutsussa suunnittelijoita kehoitettiin kiinnittämään huomio siihen, että nuorisoseurantalat kuuluvat maaseudun harvoin julkisiin rakennuksiin. Kilpailun tuloksista käytiin lehdessä kiivasta keskustelua, jossa parhaana pidettiin kolmanneksi sijoitettua arkkitehti Bertel Strömmerin kansallisromanttista arkkitehtuuria edustavaa ehdotusta. Tämä valittiin lopulta myös toteutettavaksi.⁴² Nuorisoseurantaloille laadittiin mallisuunnitelmia seuraavan kerran 1940-luvulla.⁴³

Helsingin vpk-taloa voi pitää esikuvana myöhemmin rakennetuille suomalaisille palokunnantaloille. Helsingin uusi vpk-talo sai huomiota sekä lehdistössä että Kansanvalistusseuran kalenterissa, jossa julkaistiin uuden vpk-talon piirros sekä kuvaus rakennuksen tiloista. Alla on otteita Kansanvalistusseuran kirjoituksesta:

1889 pidettiin Suomen ensimmäinen palokuntalaiskokous Helsingissä 24–25. elokuuta. Läsä oli kolmekymmentä palokuntaa eri kaupungeista ja kylistä. Kokouksen jälkeen pidettiin Helsingin VPK-talon vihkiäisjuhla, johon palokuntien edustajat osallistuivat.

Piirustukset taloon, joka osoittaa ulkomuodollaan ”voimaa ja kestävyyttä” oli laatinut arkkitehti Theodor Höijer. Kustannukset 330 000 mk, josta palokunta oli koonnut kansanhuveilla ja naamiaisten avulla 100 000 mk. Varojen keruu oli aloitettu 1871. Rahasto sai myös testamenttilahjoituksia.

Tiloja kuvataan seuraavasti: ”paitsi tarkoituksen mukaisia, avaroita kalustohuoneita ja voimistelusalua, on siinä huoneita laulu- ja soittoharjoituksia warten, kirjastohuone y.m. Seinät ovat enemmiten koristetut suurilla walokuwilla; nähdään ryhmittäin palokuntalaisia ja eräästä taulussa koko kunta harjoituksessa. Muhkea korkea juhlasali Hagalundin talolle päin täyttää rakennuksen toisen kerroksen koko keskiosan ja on kolmella puolella lehterien ympäröimänä, jotka owat yhteydessä muiden huoneiden kanssa. Salin pisintä seinää koristaa kuvanweistaja R. Stigellin kaawilema ryhmä, kaksi lepäävää palokuntalaista luonnollisessa suuruudessaan, ja niiden ohessa muutamia palokuntakaluja.”

Vaikka kirjoittaja ei rohkene toivoa että kaikki maan palokunnat kerran omistaisivat Helsingin palokuntatalon kaltaisia rakennuksia. Toivotaan kuitenkin, että ne kaupungit ja kylät, joissa palokunnat ryhtyvät rakentamaan taloa, ojentaisivat ”lämpimän käden” näille ”Wapaaehtoisilleen”.⁴⁴

Myös palokuntalaisten oma lehti Brandluren–Palotorvi julkaisi 1898 Helsingin palokunnantalosta kuvallisen artikkelin. Seuraavana vuonna lehdessä julkaistiin artikkeli ”Palokunnan talo Hämeenlinnassa”, johon liittyi rakennuksen pohjapiirrokset huonetilaluetteloineen. Lehden muihin kirjoituksiin viitataan myöhemmin tässä tutkimuksessa.

3.5 Arkkitehtien ja rakennusmestarien ammattikuvat

Kansalaisyhteiskunnan synnyn ja elinkeinojen vapautumisen myötä 1800-luvun lopulla rakennusten suunnitteluun osallistui kasvava joukko suunnittelijoita: virassa ja yksityisissä toimistoissa toimivia arkkitehteja, rakennusmestareita ja käsityöläismestareita. Vapaapalokunnat tarjosivat arkkitehtien ja rakennusmestarien kasvavalle joukolle jäsenistössään ammatinharjoittamista tukevan verkoston. Palokuntien toimintaan osallistui edustajia teollisuudesta ja kauppaporvaristosta, joista oli muodostunut 1870-luvulta lähtien yksityisten arkkitehtien tärkeimpiä toimeksiantajia ⁴⁵. Rakennus- ja muurarimestarit, tehtailijat ja maalausurakoitsijat toimivat useiden kaupunkipalokuntien rakennustoimikunnissa.

Koulutetun arkkitehdin ammatti oli syntynyt lähes kokonaan valtion keskusjohtoisen Intendentinkonttorin (myöhemmin Yleisten rakennusten ylihallitus) piirissä, jonka tehtävänä oli julkisten rakennusten ja kirkkojen suunnitelmien tarkastaminen ja rakentamisen ohjaus. Käytännössä tämä tarkoitti myös rakennusten suunnittelua ⁴⁶. Intendentinkonttori oli arkkitehtien tärkein koulutuspaikka 1860-luvulle saakka. Suuri osa arkkitehdiksi aikovista siirtyi silloin opiskelemaan Tukholman taideakatemiaan, jossa arkkitehdin ammat-tirooliin liitettiin rakennustaiteen lisäksi työmaan johtaminen ja valvominen. Arkkitehdin asema Suomessa oli vahvistunut merkittävästi 1848 perustettujen 16 lääninarkkitehdin viran myötä. Viroissa toimivat edustivat koulutetun arkkitehtikunnan osaa, jonka puoleen maaseudulla voitiin kääntyä.⁴⁷ Piiriinsä kuuluvan julkisen rakentamisen ohjaamisen lisäksi virassa toimivat arkkitehdit harjoittivat ammattiaan myös yksityisesti suunnittelijoina ja työnjohtajina.

Teknillinen koulutus ja modernit, teollistumiseen liittyvät ammattialat kehittyivät Suomessa hitaasti 1850-luvulta lähtien ⁴⁸. Modernissa mielessä arkkitehtikoulutus alkoi 1872 perustetussa Helsingin Polyteknillisessä Opistossa, jota oli edeltänyt Helsingin Teknillisessä Reaalkoulussa annettu, niin sanottu huoneenrakennustaidon opetus. Pääosa arkkitehdeista toimi 1800-luvun lopulla Helsingissä, missä Yleisten rakennusten ylihallitus, Polyteknillinen opisto, Teollisuuskoulu ja Helsingin kaupunki tarjosivat työpaikkoja. Muualla

työmahdollisuuksia tarjosivat lääninrakennuskonttorien lisäksi teollisuuskoulut. Yksityisiä arkkitehtitoimistoja syntyi Helsingin lisäksi kasvaviin kaupunkeihin kuten Turkuun, Tampereelle, Hämeenlinnaan ja Viipuriin. Arkkitehtien määräksi vuonna 1910 on arvioitu 180 ⁴⁹. Kaupunkien autonomian ajan vapaapalokunnantalojen suunnittelijoiden joukossa oli sekä virassa toimivia arkkitehteja että liikemiesarkkitehteja. Jälkimmäisten joukossa oli kaksi naisarkkitehtiä. Arkkitehteja mainitaan vapaapalokunnan talojen lisäksi nuorisoseurantalojen suunnittelijoina 1910-luvulla myös maaseudun yhdyskunnissa ⁵⁰.

Rakennusmestareiden koulutus rakennussuunnittelijoiksi arkkitehtien rinnalle alkoi 1885 annetun ase-
tuksen mukaan Teollisuuskouluiksi muutetuissa Teknillisissä reaalikouluissa aluksi Helsingissä, Turussa, Tampereella, Vaasassa, Kuopiossa ja Viipurissa. Vuosina 1891–1910 teollisuuskouluista valmistui noin 800 rakennusmestaria ⁵¹. Huomattava osa rakennusmestareista siirtyi arkkitehtien toimialueelle suunnittelijoiksi: joko itsenäisiksi toimijoiksi tai arkkitehtien avustajiksi yksityisiin toimistoihin, lääninrakennuskonttoreihin tai kaupunkien palvelukseen. Kaupungeissa rakennusmestarit toimivat suurten rakennustöiden valvojina ja vaatimattomampien julkisten rakennusten sekä ennen kaikkea asuinrakennusten suunnittelijoina ⁵². Arkkitehtien vaatimuksesta rakennusmestarin koulutuksesta oli poistettu kaikki rakennustaiteelliseen suunnitteluun viittaava opetus, ja rakennusmestareista pyrittiin kouluttamaan harjaantuneita rakennustöiden ohjaajia ⁵³. Ensimmäinen kaupunkien palokunnantalon suunnittelijana mainittu rakennusmestari jatkoi suunnittelua arkkitehtien kilpailuehdotuksista. Nuorisoseurojen rakennushistorian tutkimuksessa todetaan rakennusmestarien suunnitelmien olleen edullisempia kuin arkkitehtien. Suunnitelmia on saatu myös lahjoituksina sekä arkkitehteilta että rakennusmestareilta. ⁵⁴

Nimeltä mainittujen arkkitehtien ja rakennusmestarien rinnalla talojen suunnitteluun osallistuivat aktiivisesti palokuntien rakennustoimikuntien muut rakennusalaan tuntevat jäsenet. Esimerkiksi Helsingin vpk-talon suunnitteluprosessi kilpailuehdotuksesta toteutukseen kuvaa rakennustoimikuntaan kuuluvien rakennusalan ammattilaisten kollektiivista suunnittelua, jossa toimikunnan johdolla tehtiin useita vaihtoehtoja talon toteuttamiseksi sekä keskusteltiin rakenteellisista vaihtoehtoista. Palokunnantalon rakennuskomiteaan kuului arkkitehteja, rakennusmestareita sekä muita rakennusalan ammattilaisia ⁵⁵.

3.6 Kylien mestareista ja anonyymista arkkitehtuurista

Vanhimmat kylien palokunnantalot ovat osa maaseudun yhteisöllistä rakennusperintöä, joka on syntynyt paikallisten kansanrakentajien ja käsityöläismestareiden käsissä. Tämän anonyymin arkkitehtuurin taustalla on myös rakennustoimikuntia, joiden rooli nousee esiin aiemmissa varsinaissuomalaisia työväentaloja, työväentalojen rakentamista Suomessa ja nuorisoseurantaloja koskevissa tutkimuksissa ja selvityksissä sekä ruotsalaisten kansanliikkeiden rakennushistorian kuvauksessa. Jostain syystä 1980-luvulla tehdyissä valtakunnallisissa seurantaloja koskevissa selvityksissä ei ole esitetty kysymystä talon suunnittelijasta. ⁵⁶

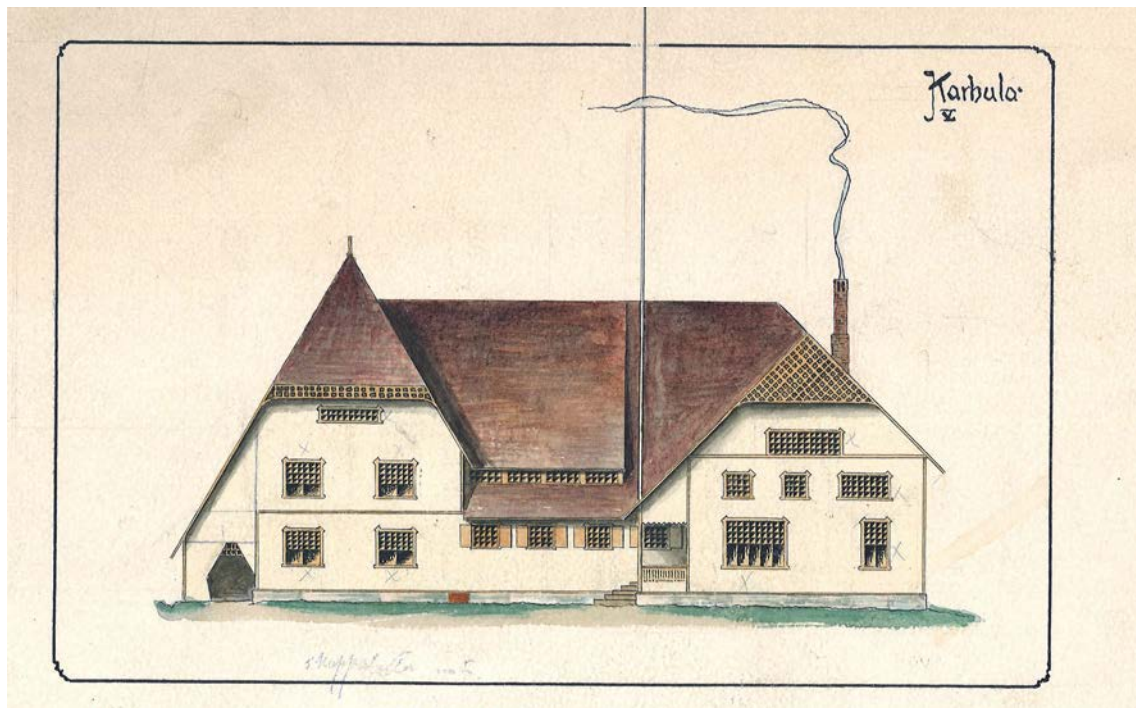
Varsinais-Suomen työväentaloja koskevassa selvityksessä talot jaetaan suunnittelijoiden mukaan kolmeen eri ryhmään. Näistä ensimmäisessä työväentalon suunnittelijana oli yhdistyksen hallitus tai erityinen rakennuskomitea, jonka jäsenillä oli kokemusta rakennustyöstä. Toisen ryhmän muodostavat työväentalot, joiden piirustukset tilattiin joltakin kokeneelta työväenliikkeeseen kuulumattomalta rakennusmestarilta. Kolmannen ryhmän muodostavat työväentalot, joiden suunnittelija oli niin kutsuttu itseoppinut, työväenliikkeeseen kuulunut rakennusmestari. ⁵⁷

Varhaisissa nuorisoseurantaloissa näkyvät perinteiset rakennustavat ja paikkakunnan kansanrakennusten muotokieli silloin, kun talot rakennettiin talkoilla kylälaisten omin voimin. Taloja tehtiin pienin muutoksin vanhoista hirsirakennuksista ja niiden suunnitelmaksi riitti perustusten koon määrittäminen. ⁵⁸ Vanhimpien työväen- ja muiden seurantalojen pohjamuoto oli usein asuinrakennusten tapaan suorakaide. Tiloina oli vähintään sali ja kamari sekä mahdollisesti huone vahtimestarille ⁵⁹. Vastaavasti Ruotsissa ensimmäiset uskonnollisten kansanliikkeiden 1850-luvulla rakentamat rukoushuoneet muistuttivat asuinrakennuksia, ja

niissä oli iso ja pieni sali sekä keittiö ⁶⁰. Suomessa kansanrakentajien taloihin rakennettiin myöhemmissä rakennusvaiheissa niistä puuttuneita eteis-, vaate- ja tupakkahuoneita.

Rakennusmestarit toimivat 1900-luvun alusta lähtien kaupunkien lisäksi laajasti maaseudulla, jossa suunnittelijoiden määrittäminen rakennusmestari-nimikkeen alle on ongelmallista. Esimerkiksi ammattitaitoiset kirvesmiehet ja muurarit pyrkivät käyttämään rakennusmestari-nimikettä, vaikka heiltä puuttui alan koulutus.⁶¹ Rautatielaitoksella oli oma rakennusmestarien koulutus. Lisäksi rakennuspiirustusten ja kustannusarvioiden laatimista opetettiin ainakin 1840 perustetussa alan vanhimmassa ja tärkeimmässä Mustialan maanviljelyskoulussa. Rakennuspiirustusta saattoi opiskella 1890-luvulla myös kansanopistossa, jossa taidon opetteli nuorisoseuraliikkeessä vaikuttanut ja yhden Suomen tunnetuimman seurantalons, Euran Pirtin, suunnitellut taiteilija Jalmari Karhula ⁶². Kaupunkien ulkopuolelle rakennetuista vpk-taloista vain pienestä osasta on mainittu suunnittelijan nimi tai ammatti ennen 1900-luvun alkua. Tämä ryhmä muodostui kirjasta joukosta rakennusmestari-nimikkeen alle kirjattuja suunnittelijoita.

Anonymiteetin taustalla on myös eri aikakausien tapa kirjata muistiin rakentamiseen liittyviä yksityiskohtia, kuten suunnittelijan nimi tai ammatti. Syynä saattoi olla, että suunnittelijan ammatti oli rakentajayhteisön parissa yleisesti tunnettu, tai talo toteutettiin esimerkiksi lehdestä saadun mallisuunnitelman mukaan. Rakennusmestarien matrikkelissa 1905–1930 on useiden rakennusmestarien kohdalla maininta seurantalosten suunnittelusta ja urakoinnista, mutta taloja ei kuitenkaan mainita nimeltä. Esimerkiksi Heikki Tiitolan kohdalla on maininta seurantaloista ja ”muista maalaisrakennuksista”.⁶³ Mahdollisesti varhaisia seurantaloja ei pidetty kooltaan tai rakennustekniikaltaan maininnan arvoisina kohteina.

Taiteilija J. Karhulan suunnitelma Euran Nuorisoseurantaloksi 1908. (Kotiseutuyhdistys Euran Pirtti ry, tässä KSL)

Mikkelin paloasema palovartiotorneineen. Kuva ennen 1897. (MV)

KAUPUNKIEN RUISKUHUONEET JA PALOTORNIT

Yleinen järjestyksenpito ja palovartiointi tapahtui 1800-luvulle asti kaupunkien vartiotuvista (corps de garde), joissa säilytettiin myös palokalustoa. Kaupunkeihin rakennettiin 1800-luvun alusta lähtien joko erillinen tai raatihuoneen yhteydessä oleva yleistä palokuntaa palveleva vaatimaton palokalustotila eli ruiskuhuone. Suurimmissa kaupungeissa palokalustoa säilytettiin lisäksi eri puolilla kaupunkia sijaitsevista vajoissa. Osa vapaapalokunnista säilytti aluksi kalustoaan kaupungin ruiskuhuoneessa.

Palovartiointia varten rakennettiin 1840-luvulta lähtien palotorneja, joita käytettiin myös tulipaloista viestittämiseen. Niitä rakennettiin esimerkiksi Naantaliin, Turkuun, Hankoon ja Sortavalaan. Yleisten rakennusten ylihallitus laati 1860 suunnitelman Lappeenrannan ruiskuhuoneeksi, jossa oli kalustotilojen lisäksi palovartioiden asuinhuoneet, vankihuoneita ja korkea palotorni. Rakennus edusti kehitystä kohti paloasemarakennusta, jonka tunnusmerkkinä on korkealle kohoava torni. Ruiskuhuoneiden ja palotornien lisäksi palosuojelu toi kaupunkikuvaan palokaivot koristeellisine suojarakenteineen.

Ensimmäisenä modernina paloasemana pidetään arkkitehti Theodor Höijerin suunnittelemaa, vuonna 1891 valmistunutta Helsingin paloasemaa. Rakennus oli suunniteltu palvelemaan 60 hengen vakinaista palomiestä ja 12 hevoskäyttöistä palovaunua. Palokaluston säilytystilojen lisäksi rakennuksessa oli voimistelu- ja harjoitustiloja sekä miehistön ja päällystön asuntoja. Kotkaan valmistui 1894 harvinainen, arkkitehti Höijerin ja kaupungininsinööri Borchardt'in yhdessä suunnittelema koristeellinen palotorni, jossa oli yleisölle avoin näköalapaviljonki.⁶⁴

Kemin vapaapalokunnan ensimmäiset kokoustilat oli kaupungin yhdistetyssä paloasema- ja vankilarakennuksessa.

Brandluren–Palotorvi-lehti julkaisi ensimmäisen kalustuhuoneen mallipiirustuksen 1899. Piirustus on esitetty kohdassa 7.4.

Palontorjunnan varhaisia rakennuksia kaupungeissa

Kaksi arkkitehti Theodor Höijerin 1890-luvulla suunnittelemaa palovartiotornia. Vasemmalla Kotkan 1895 valmistunut puinen palotorni. Kuva Kotkan Kirjakauppa Oy, ennen 1911. Oikealla Helsingin uusi, eteläinen paloasema, jonka suunnitelmat valmistuivat samanaikaisesti palokunnantalon kanssa. Kuva Daniel Nyblin 1893.

Kemin 1901 valmistunut ruiskuhuone- ja vankilarakennus. Talossa oli myös vapaapalokunnan tilat. Kuva 1926. (MV)

varainkeruu sekä taloilla kiertävät teatterit, sirkukset ja elokuvan esittäjät. Talot ovat olleet myös ideologia viestejä, erityisesti työväestön sosiaalisen, poliittisen ja henkisen yhteenkuuluvuuden symboleja ². Seurantalojen tilat, koko ja arkkitehtuuri muotoutuivat paikallisyhteisön tavoitteiden ja voimavarojen mukaan. Maaseudun ensimmäiset seurantatolot olivat vaatimattomia, usein vanhoista hirsirakennuksista muokattuja eikä niihin tehty erityisiä suunnitelmia seurantaloksi muuttamista varten ³. Tutkimuksessa tarkastellut vapaapalokunta-, raittius-, nuorisoseura- ja työväenliikkeet rakensivat vuoteen 1917 mennessä arviolta 1 700 seurantaloa.

4.2 Seurantalojen rakentajista

Suomalaiset kansanliikkeet aloittivat omien kokoushuoneistojen rakentamisen 1880-luvulla. Talohankkeiden toteutuminen vaihteli sekä alueellisesti että ajallisesti liikkeiden leviämisen mukaan. Aatteen taloiksi rakennetut seurantatolot siirtyivät historiansa aikana yhdistykseltä toiselle, ja taloja nousi myös usean yhdistyksen tai niiden muodostaman taloyhtiön yhteisvoimin 1910-luvulta lähtien. Rakentamisen taustalla vaikuttivat yhteiskunnalliset ja taloudelliset syyt. Tarkastelun kohteeksi on otettu vpk-talojen rinnalle, kolmen vanhimman aatteellisen kansanliikkeen, raittius- ja nuorisoseurojen sekä työväenliikkeen talot.

Tarkasteltavat kansanliikkeet rakensivat ensimmäiset seurantatolot Länsi-Suomeen vuosina 1886–1891, jolloin valmistuivat raittiusseurantatolot Laitilassa ja Porissa, vapaapalokuntien talot Vaasassa ja Jyväskylässä, Turun työväentalo sekä Kauhavan nuorisoseurantalo. Vapaapalokunnat sekä työväen- ja raittiusliikkeeseen kuuluvat yhdistykset vuokrasivat, rakensivat uusia tai ostivat vanhoja rakennuksia kokoushuoneistoiksi kaupungeissa ja maaseudulla 1890-luvulta lähtien. Nuorisoseuraliike levisi ja rakensi erityisesti maaseudulla, vain harva suomenkielisistä nuorisoseuroista toimi kaupungissa.

Yleistäen voi kansanliikkeiden seurantalojen varhaiset rakennusvaiheet jakaa karkeasti 1800-luvun lopun vuosikymmeniin, 1900-luvun kahteen ensimmäiseen vuosikymmeneen ja itsenäisyyden ensimmäisiin vuosikymmeniin ennen toista maailmansotaa. Henrik Stenius kiteyttää yhdistystalojen historian kolmeen vaiheeseen: Varhaisin ”me ja te” käsittää yhteiskunnan murroskauden, jolloin sääty-yhteiskunnan etuoikeudet ja erivapaudet poistettiin. Yhteiskunnassa kokeiltiin 1860- ja 1870-luvuilla uusia tapoja tulla toimeen keskenään muodollisesti tasavertaisina kansalaisina. Aikakauteen kuuluvat vapaapalokuntien ensimmäiset tanssipaviljongit ja juhlasalit, joissa tanssilattiatasa-arvoisuus kulki rinnan modernin tasa-arvoisen kansalaiskäsitteen kehityksen kanssa. Seuraava vaihe ”Tulkaa meille” kuvaa aikaa, jolloin seurantatoloihin olivat kaikki paikkakuntalaiset tervetulleita. Talo oli tietyn kansanliikkeen oma, mutta käytännössä se kokosi kaikki paikkakuntalaiset yleisöksen. Kolmannen vaiheen ”Me ja Ystävät” kuvaa aikakautta, jolloin vain oma väki ja sen ystävät ovat olleet tervetulleita taloon. Eri kansanliikkeet kilpailivat keskenään, ja tiettyyn taloon suuntaaminen on ollut selkeämmin yhteiskunnallinen kannanotto. Edellisten lisäksi oman ryhmän muodostavat talot, jotka on tarkoitettu vain omille jäsenille, kuten eräitten uskonnollisten lahkujen talot. ⁴

Päijät-Hämeen alueen seurantalojen rakentamisen historia kuvaa yhdistysten ensimmäisten talojen rakennusvaiheita esimerkinomaisesti. Alueelle syntyi ensimmäiseksi raittius- ja maatalousseuroja, näiden jälkeen perustettiin nuorisoseuroja ja työväenyhdistyksiä. Kuntien alueella oli 1890-luvulla yhdestä kolmeen yhdistystä ja seuraavalla vuosikymmenellä jo kaikkia aiemmin mainittuja yhdistyksiä. Näistä jäsenmäärältään merkittävimpiä olivat raittiusseurat, maamiesseurat ja nuorisoseurat. Tornatorin rullatehdas rakensi 1890 ensimmäisen seurantalon työväenraittiusseura ”Jatkon” käyttöön, ja jo seuraavana vuonna 1891 valmistui Heinolan vapaapalokunnan talo. Työväentalojen vilkkain rakennuskausi oli 1900–1914 päättyen ensimmäiseen maailmansotaan, joka esti yhdistystoiminnan yleisesti. Työväenyhdistysten toiminta elpyi ennen sisällissotaa, mutta hiljeni torpparien vapauduttua. Nuorisoseurantalojen rakennuskausi jatkui 1900-luvun alusta vilkkaana 1930-luvulle. Suojeluskunnat hankkivat taloja 1920-luvulta 1940-luvun alkuun asti. ⁵

Liitteessä 1 on esitetty eri lähteistä koottu yhteenveto kolmen vanhimman aatteellisten kansanliikkeen seurantaloiden rakentamisen aikakausista Suomessa. Rakentamisen määrällinen tarkastelu on kuitenkin ongelmallista, koska järjestöjen vanhimmat tilastot perustuvat paikallisyhdistysten vapaaehtoisuuteen lähettää tietojaan keskusjärjestöille. Lisäksi tilastoissa ovat yhdenvertaisina rakennuksina niin ”huoneen ja kyökin” käsittävät työväentalot kuin kaupunkikeskustojen suuret palokunnantalot. Tilasto kuvaa parhaiten paikallisyhdistysten määrää, joilla oli oma talo tai talo-osuus.

4.3 Ensimmäisten palokunnantaloiden ja työväentaloiden lomittuva historia

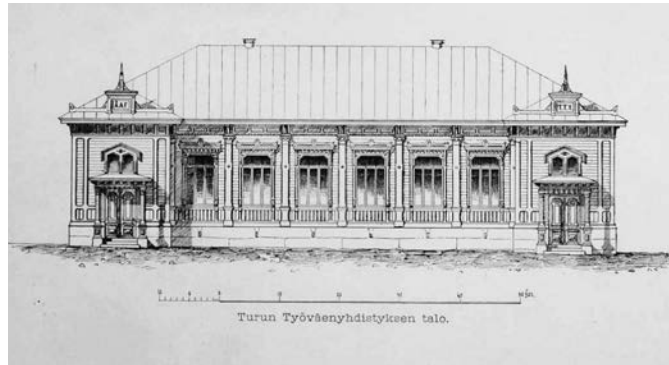
Ensimmäiset työväentalot syntyivät wrightiläisen työväenliikkeen kaudella. Ensimmäinen työväentaloksi suunniteltu rakennus oli Turun työväenyhdistyksen 1889 valmistunut yksikerroksinen, puinen työväentalo ⁶. Seuraavat ovat Savonlinnan (1893), Viipurin (1893) ja Porin (1894) työväenyhdistysten puutalot. Tampereelle valmistui 1900 Suomen ensimmäinen kolmikerroksinen kivirakenteinen työväentalo, jota ennen yhdistys oli kokoontunut 1890 työväentaloksi muutetussa rakennuksessa. Wrightiläinen työväenliike ei juuri menestynyt maaseudulla, ja harvat esimerkit kylien työväentalojen rakentamisesta kertovat hitaasti valmistuvista tai vaatimattomista tiloista. Kokoukset pidettiin yleensä jäsenten kotona ja vain suurempia juhlia tai iltamia varten vuokrattiin tiloja palokunnan- tai kunnantalolta.⁷

Vapaapalokunnat ja wrightiläiset työväenyhdistykset toimivat aluksi yhteistyössä useassa kaupungissa. Esimerkiksi Porvoossa, Haminassa ja Mikkeliissä työväenyhdistys kokoontui 1890-luvulla vapaapalokunnantalolla. Porvoossa työväenyhdistys oli ehdottanut aiemmin omien kokoushuoneiden rakentamista palokunnantalon ⁸. Lappeenrannan työväenyhdistys ja vapaapalokunta laativat työväenyhdistyksen aloitteesta suunnitelman yhteisestä talosta ⁹. Näiden lisäksi Uudessakaupungissa valmisteltiin työväenyhdistyksen, raittiusseuran ja vapaapalokunnan yhteistä talohanketta ¹⁰. Porissa kaupungin anniskeluyhtiö yritti saada vapaaehtoisen palokunnan ja työväenyhdistyksen mukaan kansankirjaston rakennukseen ¹¹. Kerran vuodessa painetussa työväenkalenterissa julkaistiin 1890-luvulla kirjoituksia, valokuvia ja piirustuksia uusista työväentaloista. Vuoden 1894 kalenterissa oli kuvalliset artikkelit Porin ja Viipurin työväenyhdistysten taloista sekä Turun työväenyhdistyksen talon julkisivupiirros.¹²

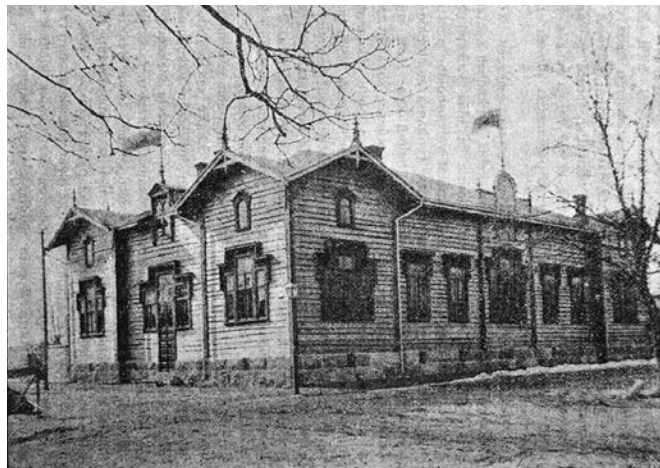
Työväentalojen vilkkain rakennusaika alkoi vuoden 1904 jälkeen, kun työväenliike oli järjestäytynyt Sosiaalidemokraattiseksi puolueeksi ja puolueeseen liittyvien yhdistysten määrä kasvoi nopeasti. Samaan aikaan palokunnan- ja kunnantaloiden ovet sulkeutuivat radikalisoituneilta yhdistyksiltä. Uudet yhdistykset rakensivat eri puolille Suomea lähes sata taloa vuodessa (ks. tilasto liite 1). Myös aiemmin rakennetut wrightiläisen ajan työväentalot siirtyivät vähitellen sosialististen yhdistysten hallintaan ¹³. Vuonna 1916 yli puolella työväen yhdistyksistä oli oma talo, joista 95 % sijaitsi maaseudulla ¹⁴. Pienten yhdyskuntien varhaisista työväentaloista merkittävä osa oli yksikerroksisten asuinrakennusten kaltaisia ¹⁵. Työväenliike rakensi Ouluun (1904), Vaasaan (1906), Kotkaan (1907) ja Helsinkiin (1908) monikerrokset kiviset toimitalot, joissa oli kansainvälisten mallien mukaan suuren juhlasalin lisäksi muille toimijoille tarkoitettuja kokous-, ravintola- ja toimitiloja.¹⁶

Vuonna 1918 syttyneen sisällissodan arvet näkyivät erityisesti työväenliikkeen rakennuksissa. Kokonaisia taloja ja talojen sisustuksia tuhottiin, lisäksi taloja suljettiin poliittisen ilmapiirin kiristyttyä. Sodan päättyttyä sosialidemokraattiseen ja kommunistiseen suuntaukseen jakaantunut työväenliike alkoi käydä kamppailua työväentaloista ¹⁷.

Kaupunkien ensimmäisiä työväentaloja

Turun työväenyhdistyksen talon julkisivupiirustus 1888. Kaupunginarkkitehti Arthur Kajanus suunnitteli puisen uusrenessanssitalon keskelle korkean juhlasalin, jonka taitteinen katto oli samankaltainen kuin vpk-talojen juhlasaleissa. Piirustus A. Kajanus. (Työväenkalenteri 1894)

Porin työväentalon kuva 1894. (Työväenkalenteri 1894) Rakennusmestari F. K. Erikssonin laatima Porin työväenyhdistyksen talon pohjapiirustus oli lähes identtinen Erikssonin laatiman Porin vpk-talon suunnitelman kanssa. (Piirustus F. K. Eriksson, TA)

Arkkitehtien H. Geselius ja E. Saarinen suunnittelema Kotkan suuri työväentalo edustaa 1900-luvun alun seurantaloiden jugend-arkkitehtuuria. Kuva aikaisintaan 1907, Uusi Paperikauppa. (MV)

4.4 Raittius- ja nuorisoseurantalot palokunnantalojen rinnalla

Vapaapalokunnat ja nuorisoseurat rakensivat ensimmäisiä yhteisiä seurantaloja 1890-luvulla. Raittiusseurojen ja vapaapalokuntien ensimmäiset yhteiset talot rakennettiin 1920-luvulla.

Ensimmäisinä raittiusseuran taloina on mainittu puurakenteiset Laitilan raittiusseuratalo ”Walo” (1886) ja Raittiusyhdistys Alphan talo (1887) Porissa. Tampereen raittiusyhdistys osti vanhan talon vuonna 1888¹⁸. Laitilan talo oli vaatimattoman asuinrakennuksen kaltainen, Porin talo suunniteltiin kokoushuoneistoksi¹⁹. Raittiusliikkeen rakennustoiminta oli vaatimatonta verrattuna sen huomattavaan jäsenmäärään 1800-luvun lopulla. Vuonna 1906 vain 32 raittiusseuralla oli oma talo²⁰. Paikallisyhdistyksillä oli suuria vaikeuksia talojen ylläpidossa, sillä aatteelliset syyt estivät niitä rahoittamasta taloja iltamilla ja tansseilla tai vuokraamasta taloja muille yhdistyksille²¹. Ensimmäiset kaupunkien raittiustalot olivat yksikerroksisia puutaloja, poikkeuksena Viipuriin 1890-luvulla rakennettu kivinen raittiusyhdistyksen talo. Helsinkiin valmistui Raittiuden ystävien Valistus- ja raittiustalo (1906) sekä Raittiustalo Oy Koiton (1907) viisikerroksinen toimitalo, joista vain jälkimmäiseen rakennettiin heti juhlasali.²²

Suomen ensimmäinen, Kauhavalle perustettu nuorisoseura rakensi 1891 myös ensimmäisen nuorisoseurantalonsa ”Toivolans”²³. Nuorisoseuraliikkeen Pyrkijä-lehdessä julkaistiin 1892 kirjoitus *Kokous- ja huvipaikat maaseudulla*, jossa todettiin nuorison joutuvan kokoontumaan sopimattomissa huoneissa kuten navetan ylisillä ja olkiladoissa ja kehoitettiin jokaiseen kuntaan rakennettavan ”seurahuone-rakennus”. Nuorisoseurantalosten rakentaminen alkoi 1890-luvulla liikkeen vahvimmissa alueilla Etelä- ja Pohjois-Pohjanmaalla sekä Etelä-Karjalassa. Vuosisadan alussa rakentaminen vilkastui Viipurin läänissä ja Hämeessä sekä vähitellen myös Itä- ja Varsinais-Suomessa ja Uudellamaalla.²⁴ Ensimmäisinä vuosina nuorisoseurantalot käyttivät myös suojeluskunnat, maamies- ja Marttayhdistykset, erilaiset voimistelu- ja urheiluseurat sekä paikoin työväenyhdistykset. Nuorisoseuraliikkeessä käytiin keskustelua tanssi-iltamien ja ”kiertävien elävienkuvien” näytösten sopivuudesta nuorisoseurantaloihin.²⁵

Nuorisoseuratyön aktiivisuuteen vaikutti sille vuodesta 1905 myönnetty valtion avustus. Vuonna 1913 lähes joka toisella nuorisoseuraliikkeen yli 800 paikallisyhdistyksestä oli oma talo²⁶. Samana vuonna pidetyssä Suomen Nuorison Liiton kokouksessa kannustettiin rakentamaan eri valistusseurojen kanssa yhteisiä taloja ja ehdotettiin, että keskusseurat valmistelisivat piirustuksia taloja varten. Nuorisoseuroilla oli yhteisiä talohankkeita vapaapalokuntien lisäksi Marttojen, urheilu- ja raittiusseurojen, isäntäyhdistysten ja Maataloustuottajain yhdistysten kanssa sekä myöhemmin suojeluskuntien kanssa. Nuorisoseurojen rakennuskausi jatkui tasaisena 1930-luvulle saakka.²⁷

Kuvaus nuorisoseurantalons pystyttämisestä sopii myös kyläpalokunnan talohankkeeseen: *Varsinainen rakennustyö annettiin tehtäväksi urakalla. Jäsenet osallistuivat osaan töistä. Naiset ompelivat arpajaisvoittoja ja keräsivät sammalta hirsien tilkkeeksi.*²⁸

Ruotsinkielinen nuorisoseuraliike aloitti omien talosten rakentamisen 1890-luvulla. Ensimmäisinä valmistuivat Teerijärven (1895), Vöyrin Rekipellon ja Kokkolan (1896), Maalahden (1897), Alavetelin (1898) ja Munsalan (1899) nuorisoseurantalot. Uudenmaan ensimmäinen ruotsinkielinen nuorisoseuratalo valmistui 1897 Pernajaan. Talot rakennettiin erityisen vilkkaasti Pohjanmaalla, jonne valmistui 1905–1910 yhteensä 32 nuorisoseuran taloa.²⁹ Ruotsinkielisten yhdistysten talosten rakentaminen jatkui vilkkaana 1910-luvulle³⁰. Ruotsinkielisen nuorisoseuraliikkeen tarkempi rakennushistorian tarkastelu on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

4.5 Suojeluskuntien talot

Suojeluskuntaliikkeellä on muita kansanliikkeitä yhdistävästä kansansivistyksestä poikkeava tausta. Sen syn-tyhistoria liittyy Suomen itsenäistymisprosessiin kytkeytyneeseen poliittiseen aktivismiin ja jääkäriliikkee-seen, joiden pyrkimyksenä oli irrottaa Suomi Venäjän yhteydestä. Venäjän vallankumouksen jälkeen liike jat-koi toimintaansa porvarillisten piirien vastareaktiona työväenliikkeen radikalisoitumiseen. Suojeluskuntien toiminnan alussa jäseniä ohjeistettiin kytkemään toimintansa vapaapalokunnan, urheiluseuran tai muun yhdistyksen toimintaan ³¹. Suojeluskuntien oma historiankirjoitus nimeää alkuaikojen suojeluskunnat ”pa-lo-suojeluskuntina” ja edelleen aatteen ”palo-suojeluskunta-aatteenä”. Suojeluskuntaliike vakiintui 1917–1919 valtion rahoittamaksi suojeluskuntajärjestöksi, josta muodostui itsenäistyneen Suomen valtion armei-jan runko. ³² Vapaapalokunnat verkostoituivat paikallisesti eri tavoin suojeluskuntien kanssa ³³.

Suojeluskuntien rakennushistoria alkoi vasta 1920-luvulla, jolloin rakennettiin sekä paikallis- että pii-riosastojen taloja. Merkittävä osa suojeluskuntien kyläosastojen taloista rakennettiin yhteistyössä muiden yhdistysten, etenkin nuorisoseurojen kanssa ³⁴.

Suojeluskunnat hankkivat lisäksi talo-osakkuuksia ja laajensivat käyttöönsä aiemmin rakennettuja seu-rantaloja. Näiden joukossa oli nuorisoseurojen ja vapaapalokuntien taloja ³⁵. Suojeluskuntien käyttöön luo-vutettiin myös sisällissodan aikana takavarikoituja työväentaloja ³⁶. Suojeluskuntien piiriesikunnille raken-nettiin seurantaloja huomattavasti suurempia toimitaloja ³⁷. Useat suojeluskuntien taloista olivat arkkiteh-tien suunnitteleamia.

4.6 Kansanliikkeiden ensimmäiset rakennukset Ruotsissa

Ruotsin kolmen vanhimman kansanliikkeen, työväenliikkeen sekä kristillistaustaisen raittius- ja vapaa-kirkko-liikkeen, rakennusperintö käsittää vastaavia paikallisten yhdistysten rakentamia kokoushuoneis-toja kuin Suomessa. Liikkeiden kasvun taustalla oli 1800-luvulla alkanut maatalousyhteiskunnan murros teollisuusyhteiskunnaksi sekä taistelu uskonnon-, kokoontumisen- ja sananvapaudesta. Ruotsiin syntyi eri-tyyppisiä yhdistystaloja, kansanpuistoja sekä uskonnollisten yhteisöjen tiloja. ³⁸ Ruotsalainen vapaapalo-kuntaliike ei kuulunut kansalaistoiminnalle tiloja rakentavien yhteisöjen joukkoon ³⁹. Yhdistysten taloilla järjestettiin yleis- ja seurakuntakokouksia, harrastettiin musiikkia ja opiskeltiin yleishyödyllisiä aiheita ku-ten Suomessa.

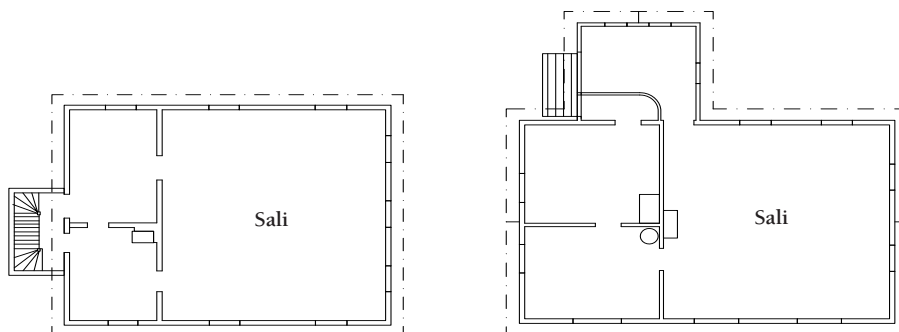
Ruotsalaisten kansanliikkeiden rakennushistoria voidaan katsoa alkaneen Skattungbyn baptistikappelin rakentamisesta 1851. Herätysliikkeen ja vapaakirkon paikallisyhdistykset rakensivat 1860–1870-luvuilla aluksi vaatimattomia asuinrakennusten kaltaisia taloja. Modernin raittiusliikkeen ensimmäinen kokous-huone *Arbogan ordenshus* valmistui 1881. Sitä seuranneet raittiusliikkeen rakennukset noudattivat 1890-lu-vulta lähtien kaupunkiporvariston talojen arkkitehtuuria. Työväenliikkeen ensimmäinen talo tehtiin 1890 entiseen puusepän verstaaseen Kristianstadissa. Ruotsalaisen työväenliikkeen erityispiirre ovat kaupunkien laidoille perustetut Kansanpuistot (folkpark), joista ensimmäinen valmistui 1892 Malmöön. Moni työvä-enyhdistys rakensi ensiksi tanssilavan ja tarjoilurakennuksen ja 1910-luvulta lähtien lisäksi näyttämön kult-tuuriesityksille. Työväenliikkeen aktiivisin rakennuskausi oli vuosina 1905–1910, jolloin sen rakentamista tukivat myös vastaperustetut Kansanpuistojen keskusjärjestö ja Kansantalojen lainarahasto. ⁴⁰ Tukholmaan valmistui 1892 ensimmäinen kivirakenteinen nelikerroksinen kansantalo.

Suomalaisten ja ruotsalaisten kansanliikkeiden varhaista rakennushistoriaa yhdistävä tekijä on paikallis-yhteisön merkittävä rooli päätösten teossa sekä rahoitukseen ja rakentamiseen osallistumisessa. Kulttuurinen kanssakäyminen jatkui Pohjanlahden yli vilkkaana autonomian aikana, myös yhteinen kieli yhdisti vastak-kaisia rantoja. Nuorisoseuraliikkeen perustajajäsen Juho Hietanen kävi ruotsinkielisen lyseon Vaasassa ⁴¹. Ruotsalaisten rukoushuoneiden, raittiusseurojen talojen, työväentalojen tai tanssilavojen arkkitehtuurin tai mallisuunnitelmien vaikutusta suomalaisten kansanliikkeiden rakennuskulttuuriin ei ole tutkittu.

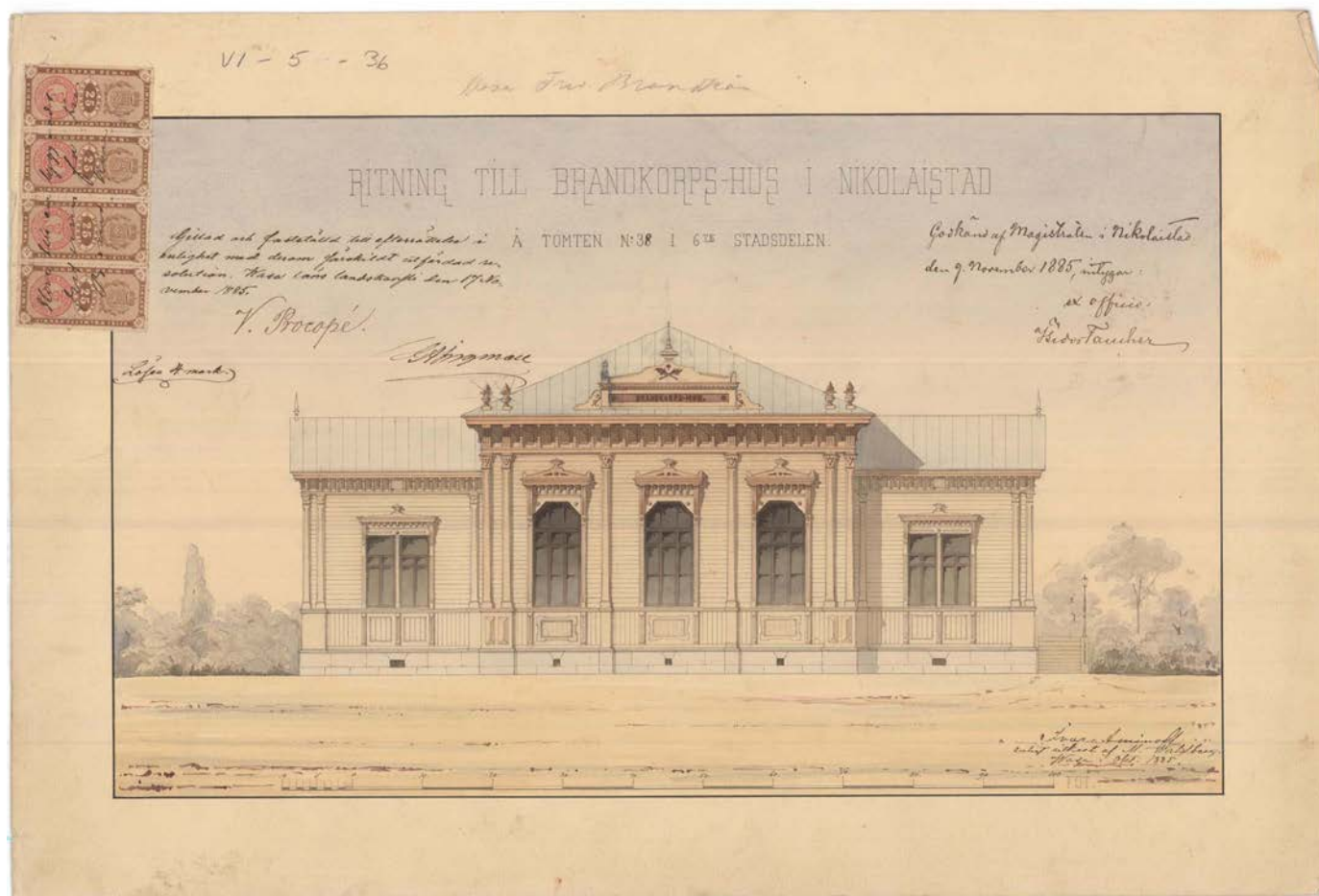
Kansanliikkeiden arkkitehtuuria maaseudulla

Palokunnantaloja siirtyi myös muille yhdistyksille. Esimerkkinä Nakkilan työväenyhdistykselle siirtynyt vpk-talo. Kuva 1920?. (TA)

Kaksi esimerkkiä ensimmäisten seurantalojen eteis-tupa-kamari-tyyppiä muistuttavasta huonejaosta. Vasemmalla 1897 rakennetun Malax Ungdomsförening -yhdistyksen talon pohjakaavio ja havainnepiirros. (Lindqvist 2006). Oikealla Laitilan raittiusseura Walon 1886 rakennetun talon pohjapiirros Vehmas 1983 mukaan.

Vaasan vpk-talon julkisivupiirustus Ivar Aminoff 1885. (Vaasan RVV)

II

TILAT MUOTOUTUVAT

Tampereen vapaaehtoisen palokunnan vuosijuhla Pyynikillä, tod.1880-luvulla. (VAPRIIKKI)

5 AATTEEN TILAT JA TOIMIJAT 1880–1910 -LUVUILLA

Kansalaisten arkeen astui 1800-luvun lopulla ennen tuntematon vapaa-ajan käsite. Kansanliikkeiden kesäjuhlat ja palokuntien sammutusnäytökset kansoittivat juhlakentät, puistot ja torit. Uudet koristeelliset tanssi- ja soittopaviljongit, yhdistysten talot ja rukoushuoneet, puistoihin rakennetut ravintolat sekä keilaradat houkuttelivat ihmisiä kohtaamaan toisiaan. Rannikolle rakennettiin ensimmäiset purjehdusseurojen paviljongit. Lukemattomat orkesterit, kuorot, näytelmäryhmät ja urheiluseurueet aloittivat toimintansa vapaapalokuntien suojissa eri puolella suuriruhtinaskuntaa

5.1 Vapaapalokuntien toiminnan kuvaa ja tilantarpeita

Aiemmin tutkimuksessa edistysriennoksi kutsutuilla harrastuksilla ja iltamilla oli merkittävä sija suomalaisten vapaapalokuntien varhaisessa toiminnassa. Helsingin vpk omaksui varhain sivistysnäkemys, jonka mukaan palokuntien rivijäseniä kannustettiin kehittämään myös omia luovia taitoja: soittoa, kirjoitusta, näyttelemistä ja voimistelua ¹. Myös 1893 pidetyssä valtakunnallisessa palokuntalaiskokouksessa keskusteltiin vapaaehtoispalokuntien tarpeesta järjestää *henkisiä pyrintöjä, jotta jäsenet eivät tulisi houkutelluiksi jättämään palokunnan ja sen asemasta menemään muihin seuroihin, joissa enemmän huomiota omistetaan heidän henkiseen viljelykselleen.*

Vapaapalokuntien toiminta järjestyi ensi vuosista lähtien eri osastoihin ja toimikuntiin, joihin palokuntalaiset liittyivät. Sammutus- ja pelastustoiminnan rinnalla vapaapalokunnat järjestivät jäsenistölle sivistys- ja harrastustoimintaa sekä keräsivät varoja toimintansa tukemiseksi. Palonsammutukseen ja pelastamiseen liittyvä toiminta kohdistui pyyteettömästi ulkopuolisiin vahinkoa kärsineisiin henkilöihin tai omaisuuteen. Varainhankinta oli pääasiassa ulkopuolisille suunnattuja huvi- ja arpajaistilaisuuksia, musiikki-, teatteri- ja myöhemmin elokuvaesityksiä, vuosi- ja kansanjuhlia, ravintolan pitoa sekä salinvuokrausta ulkopuolisille. Jäsenistölle suunnattuja toimintaryhmiä olivat soittokunnat, kuorot, näytelmäryhmät, keskustelukerhot sekä palokuntien voimistelu- ja urheiluseurat. Viimeksi mainitut mahdollistivat palokunnan jäsenyyden, joka ei edellyttänyt osallistumista sammutus- ja pelastustoimintaan. Lisäksi lukusalin, kirjaston, luentojen tai lukupiirien avulla pyrittiin jäsenistön yhteisöllisyyden ja yhteistyökyvyn lisäämiseen. Yhdistykset olivat valmiita maksamaan palkkion sekä orkesterien että kuorojen johtamisesta toimintansa onnistumisen tai jäsen-ten pysyvyyden varmistamiseksi. Edellä kuvattu palokuntien toimintojen kirjo säilyi monipuolisena 1910-luvulle saakka.² Varainhankintaan tähtäävä arpajais-, juhla- ja muu huvitoiminta jatkui runsaana liikkeen ensimmäisen sadan toimintavuoden ajan 1930-luvulle saakka³.

Vapaapalokunnat hankkivat palonsammutukseen, varainhankintaan ja jäsenistölle suunnattuun toimintaan erityyppisiä tiloja. Palonsammutusosastot tarvitsivat sekä kalusto- että harjoitustiloja, jotka olivat yksinkertaisimmillaan kylmiä vajoja kyläraitin varrella ja kehittyneimmillään suuria lämmitettäviä halleja aputiloineen. Sammutus- ja pelastusharjoituksia varten rakennusten kylkeen rakennettiin puisia harjoitustorneja. Varainhankintaan eli kansanjuhliin ja kulttuuriesityksille tarvittiin suuri sali tai avoin kenttä sekä estradi esiintyjille. Juhlien tarjoilua palveli vaatimaton pienen kojun ”puffetti” tai ”kyökki” tai oikea ravintolasali keittiöineen. Voimistelua lukuun ottamatta palokuntien harrastusryhmien, kirjaston ja yhdistysten hallinnon tiloiksi soveltuivat tavanomaiset asuinhuoneiden kaltaiset tilat. Tarvittaessa omien tilojen puuttuessa palosammutuksen, juhlien tai toimintaryhmien tarvitsemia tiloja vuokrattiin ulkopuolisilta.

5.2 Ensimmäiset paviljongit puistoissa ja puiden alla

Vapaapalokuntien kesäiset vuosijuhlat olivat suuria kansanjuhlia, jotka keräsivät yhteen kansalaisia yhteiskunnan kaikista ryhmistä kaupunkien ja kylien yhteisillä mailla sijainneille juhlapaikoille. Suurten kansanjuhlien aikaan yhteinen tai julkinen ulkotila otettiin ensimmäistä kertaa vapaan kansalaistoiminnan käyttöön⁴. Ovet olivat kuvainnollisesti auki kaikille puistoissa ja puiden alla. Ohjelmallisissa juhlissa järjestettiin arpajaisia, joilla kerättiin varoja palokuntien tuleviin rakennushankkeisiin. Palokunnat kutsuivat näihin juhliin laajasti myös muita vpk-yhdistyksiä. Kesäisiin juhliin kuljettiin höyrylaivoilla, esimerkiksi Helsingistä Porvooseen juhla- ja keuhkokuoron saapui usealla höyrylaivalla⁵.

Kesäjuhlien paikkana oli kaupungin tai kylän laidalla tai puistossa sijaitseva juhla- ja keuhkokuoron kenttä. Turun vapaaehtoinen palokunta järjesti juhla Kupittaa puistossa ja Hämeenlinnan vpk:n ensimmäinen kansanjuhla oli kaupungin puistossa. Muita vapaapalokuntien käyttämiä juhlapaikkoja olivat esimerkiksi Hietasaari Vaasassa ja Johanneslehto Porissa. Juhlijat saattoivat tanssia taivaan alla, mutta soittajat ja tarjoilut tarvitsivat vähintäänkin katoksen suojakseen.

Monen vapaapalokunnan historiikissa ensimmäisenä rakennuksena mainitaan kaupungin tai kylän yhteiselle juhlapaikalle rakennettu tanssi- tai soittolava, useimmiten *paviljongiksi* kutsuttu rakennus ja siihen mahdollisesti liittynyt kenttä. Näitä olivat Lahden vpk:n ”huvipaviljonki” ja kenttä Salpausselällä (1887) sekä Uudenkaupungin (1888) ja Lappeenrannan (1888) katetut tanssipaviljongit, joista jälkimmäiseen liittyi myös soittopaviljonki. Lisäksi ainakin Tammisaaren Ramsholmenin puistossa ja Porvoon kaupungin puistossa oli 1890-luvulla vapaapalokuntien soittolavat. Paviljonkeja vuokrattiin toisille yhdistyksille ja kiertäville esiintyjille kuten sirkusseurueille.⁶ Savonlinnan vapaapalokunta ja työväenyhdistys rakensivat yhdessä tanssilavan ja esiintymiskatoksen Savonniemen kentälle (1890).⁷ Tampereen vpk sai hallintaansa Pyynikin

kentän ja sen ensimmäisen tanssi- ja puhelavan (1884) sekä vähän myöhemmin laulujuhlien suuren laululavan (1888). Palokunta rakensi kentälle lisäksi uuden paviljonkirakennuksen (1900).⁸

Myös maaseudulla vapaapalokunnat rakensivat kevyitä rakennuksia yhteisille juhlapaikoille kuten Onkkaalan ja Kuulialan vpk:n puhujalavan ja keinun sekä ensimmäisen ”buffettihuoneen” 1880-luvulla.⁹ Vuonna 1907 palokunta rakensi Pälkäneen Ristiänmäelle komean tanssipaviljonki ”Vilpolan” ja sen vierelle ravintolaksi kutsutun rakennuksen 1913. Tanssipaviljonkia ja juhlaahtaita saivat käyttää vuokraa vastaan myös ulkopuoliset, kuten raittiusseura ja työväenyhdistys.¹⁰ Joskus tanssipaviljonkiin rakennettiin myös seinät. Näin valmistui esimerkiksi Tuuloksen vpk:n ensimmäinen talo.¹¹

Palokuntien varhaisten paviljonkimaisten rakennusten arkkitehtuurista on löydettävissä vain satunnaisia tietoja. Palovakuutusasiakirjan mukaan Lappeenrannan vapaapalokunnan tanssilava oli ”kahdeksankanttinen” ja siinä sekä soittopaviljongissa oli asfalttihuopakatto. Uudenkaupungin vpk:n rakennusta kuvataan aitauksen ympäröimäksi katetuksi tanssilavaksi, johon liittyi keittiö ja ravintola.¹² Lahden vpk:n huvipaviljongista mainitaan, että sitä kiersivät seinät. Pälkäneen ”kahdeksankanttinen” katettu tanssilava ja kaksi huonetta käsittävä ravintolarakennus katettuine terasseineen ovat säilyneet 2010-luvulle. Vanhojen juhlapaikkojen rakennuksista on lisäksi säilynyt Tammisaaren vpk:n ravintolarakennus Ramsholmenin puistossa ja Nurmen vpk:n 1917 valmistunut tanssilava.

Messukylän vapaaehtoisen palokunnan historia kuvaa hyvin kyläpalokuntien varhaista rakennushistoriaa. Vuonna 1894 perustetun palokunnan kalustorakennuksen teko päätettiin antaa urakkamiehelle tehtäväksi jo saman vuoden maaliskuussa pidetyssä ylimääräisessä kokouksessa. Edellisvuonna oli kalustohuoneen rahoittamiseksi järjestetty arpajaiset ja iltamat. Jo 1894 kesäkuussa palokunnan toimikunta päätti rakennuttaa kylän juhlaahtaita tanssilavan (6 x 6 syltä) ja soittopaviljongin ”erityisen piirustuksen mukaan”. Oman, iltamia varten rakennettavan huoneiston suunnittelu aloitettiin vasta seitsemän vuotta myöhemmin.¹³

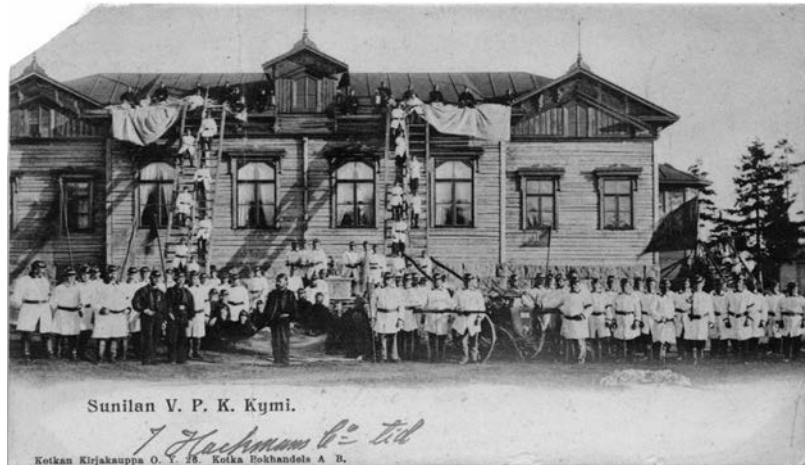
5.3 Tilaa kulttuurille, huveille ja palokuntalaishengelle

Palokunnantalojen juhlatilat suunniteltiin palokunnan omien tilaisuuksien lisäksi erityisesti kaupungeissa ympärillä heräävän kulttuurielämän lukuisille musiikki- ja teatteriesityksille. Kaupunkipalokuntien juhlaahtaita toistuivat ensimmäisinä vuosina loppiaisen aikaan järjestettävät naamiaiset, joita järjestettiin jo taloa edeltäneissä vuokratiloissa. Vaasan vpk-talo oli ensimmäisinä vuosina ”suureksi osaksi vuotta” vuokrattuna teatteriesityksille ja muille yksityisille tilaisuuksille.¹⁴ Kiertävistä ja kaupungeissa kehittyvistä teatteriryhmistä muodostui merkittäviä palokunnantalojen käyttäjiä, joiden tarpeisiin varauduttiin vaihtelevasti taloja suunniteltaessa. Osassa juhlasaleja oli esityksiä varten vain koottavia hataria esiintymiskorokkeita, joille ei pystytty rakentamaan kunnollisia kulisseeja. Väliaikaisia näyttämöitä käytettiin myös seuraahuoneissa ja ravintoloissa.¹⁵

Juhlasalin rinnalle suunnitellut ravintola ja keittiö olivat talon talouden kannalta tärkeät tilat. Kaupunkien vpk-talojen ravintolatilat vuokrattiin heti talon valmistumisen jälkeen ulkopuolisille yrittäjille esimerkiksi Vaasassa, Turussa ja Salossa. Brandluren–Palotorvi-lehdessä arvosteltiin esimerkiksi Helsingin vpk-talon huonosti suunniteltuja ravintolatiloja.¹⁶ Pienissä yhdyskunnissa palokunnantalon puhvetin ja narikan pito saatettiin antaa edullisimman tarjouksen tehneelle yksityiselle henkilölle, todennäköisesti palokunnan jäsenelle. Aineistossa ei ole yhtään palokunnantaloa, jossa ei olisi vähintään ”kyökki” salin rinnalla.

Palokunnantalojen juhlasaleissa alettiin esittää elokuvia 1910-luvulta lähtien osana palokuntien varainhankintaa. Esimerkiksi Riihimäen vpk vuokrasi kahtena talvena juhlasalia ”elävain kuvain teatterille”. Teatterille annettiin myös lupa rakentaa laitteistolle suoja- ja katos, jonka tuli olla ”tullelle vaaraton”, eikä se saanut rumentaa juhlasalia.¹⁷ Vapaapalokuntien taloilla yleistyneet elokuvaesitykset edellyttivät pienen palvelustilan rakentamista salin yhteyteen.

Varhaista palokalustoa

Sunilan VPK esittäytyy palokalustoineen tehtaan rakentaman palokunnantalon edessä. Kotkan Kirjakauppa Oy 1900–1910. (ELKA)

Helsingin VPKruiskuharjoituksissa vpk-talon pihalla 1900-luvun alussa. Kuvaaja T. (MV)

Jyväskylän palokuntien kalustoa ja palokuntien talon pihalle 1910-luvulla rakennettu puinen harjoittelutorni. Vastaavia torneja rakennettiin myös Helsingin, Turun ja Kotkan vpk-talojen yhteyteen. (KSM)

Kirjastot ja lukusalit olivat tärkeä osa palokunta-aatteeseen liittyvää kansansivistystä ja palokuntahengen ylläpitämistä. Palokunnat perustivat niitä ensin vuokrahuoneistoihin. Lukusaleihin tilattiin runsaasti lehtiä jäsenistön luettavaksi. Kirjastoissa kokoontui kerhoja ja pidettiin ”klubi-iltoja”, joissa opiskeltiin ja keskusteltiin palokunta-aiheiden lisäksi ajankohtaisista aiheista. Tilaisuuksissa saattoi olla teetarjoilua ja musiikkiesityksiä.¹⁸ Osa kirjastoista oli yhteisiä muiden yhdistysten, kuten työväenyhdistyksen tai nuorisoseuran, kanssa. Kaupunkien vapaapalokuntien talojen 1880–90-luvuilla laadituissa suunnitelmissa oli osoitettu yksi tai kaksi huonetta kirjastolle tai lukusalille.

Palokunnantien taloilla harjoittelivat ja esiintyivät niiden omat kuorot ja orkesterit. Laulu- ja soitto-kunnille osoitettiin omia harjoittelutiloja vain harvoissa kaupunkien palokunnan talojen suunnitelmissa. Juhlasalien pienet musiikkilehterit oli todennäköisesti tarkoitettu tanssiaisia säestävälle orkestereille.

Suurimpien, Helsingin, Turun, Hämeenlinnan ja Mikkelin vpk-talojen suunnitelmissa oli jäsenistöä varten erillinen voimistelusalit. Vaatimattomissa kyläpalokunnissa samaa tarkoitusta palvelivat saliin kannettavat tai kattoon ripustetut voimisteluvälineet. Voimistelun ja urheilun katsottiin kasvattavan nuoria, pitävän vireillä palokuntalaisten innostusta ja tuovan vaihtelua palokuntalaisharjoituksiin.¹⁹ Palokunnantalojen erikoisuutena voidaan mainita Turun ja Pietarsaaren palokunnantalojen kellarikerrokseen rakennetut keilarat. Lisäksi ainakin Heinolan ja Tampereen vpk-taloihin suunniteltiin biljardisali.²⁰ Molemmat kuuluivat kansainvälisten esimerkkien mukaan aikakauden yhdistystaloihin. Osa vapaapalokunnista hankki harrastuksiin tai vapaa-ajan viettoon tarkoitettuja rakennuksia, joista esimerkkejä ovat Helsingin vpk:n venevaja Kaisaniemessä ja Jyväskylän vpk:n voimistelu- ja urheiluseuran kesämaja Ison Lehtisen saarella Päijänteellä.²¹

Lainarahalla rakennettuja juhlatiloja vuokrattiin ulkopuolisille ennalta sovitun hinnoittelun mukaan. Esimerkiksi Kotkan vpk:n johtokunnan 16.10.1904 hyväksymät vuokrahinnat olivat *konsertit 25 mk, teatteri-iltama 30 mk, perhe-iltama 30 mk, puheiltama 40 mk, yleinen iltama 40 mk, yleinen iltama tanssilla 50 mk*.²²

Palokunnat antoivat tilojaan myös koulujen käyttöön kuten Pispalan vpk, joka rakensi 1892 kalustohuoneen Pispalan sahan pientenlasten koululle sopivaksi.²³ Myös Riihimäen vpk-talossa toimi 1898–1905 pientenlasten kouluksi kutsuttu rautatieläisten lasten alempi kansakoulu ja myöhemmin yhteiskoulu.²⁴

5.4 Palokunnan kalustoa ja harjoitustorneja

Vapaapalokuntien ensimmäisiä tehtäviä oli hankkia vaatimattomille sammutusvälineille oma tila. Osa vapaapalokunnista säilytti kalustoa kaupunkien raati- tai ruiskuhuoneilla, osa vuokrasi tilan yksityiseltä tai sai käyttöönsä palokunnan jäsenen luovuttaman vaatimattoman varastotilan. Maaseudulla kyläyhteisöt rakensivat jo ennen vapaapalokunnan perustamista yhdessä hankituille palosammutusvälineille pieniä *ruutahuoneita* ja *kalusuuleja*. Esimerkiksi Hauhon Vuolijoen kyläraitin varrelle rakennettiin kuntalaisten yhteisillä arpajaisvaroilla 1890 kalustovaja, joka siirtyi myöhemmin perustetun vpk:n käyttöön.²⁵

Suomen ensimmäisen vapaaehtoisen palokunnan, Turun vpk:n, Ruotsista tilattuun ensimmäiseen sammutuskalustoon kuului kaksi neljän miehen hoitamaa kupariruiskua, jotka *6 sylen letkuilla antoivat vettä 40 kannua minuutissa 80 jalan etäisyydelle*. Kalustoon kuului lisäksi hyppypurje, erilaisia tikapuita, osittain ulko-seinää varten, osittain käytettäväksi pareittain ylhäältä kytkettyinä suihkun kannattajaa varten, sekä kalustovaunut ja kahden miehen vetämä 60 kannun vesitynnyri. Palokunnat siirtyivät käsikäyttöisistä ruiskuista 1800-luvun lopulla höyryruiskuihin, jotka olivat käytössä 1900-luvulle bensiinikäyttöisten moottoriruiskujen tulon saakka. Turun vpk sai ensimmäisen moottoriruiskunsa 1923.²⁶ Palosammutuskalustoa kuljetettiin palopaikalle hevosten vetämänä 1930-luvulle saakka. Varat sammutuskalustoon saatiin jäsenmaksuina sekä vakuutusyhtiöiden ja yksityisten kaupunkilaisten lahjoituksina.

Vapaapalokuntien varhaiseen sammutuskalustoon kuului Vaasan vpk:n 1893 inventaarioluettelon mukaan 4 ruiskua, joista yksi pyörillä ja reellä ja yksi Stuttgartista tilattu kaikilla tarvikkeilla, 3 palotikkaat, 1 varustereki, 1 varustevaunu, 1 purjekärri, 1 portaati, 1 vedenlämmityslaite, 3 lyhtyä, 11 lampua, 24 kirvestä,

2 suurta ja 6 pienempää palopurjetta, 24 ämpäriä, 6 paarit, köysiä, 6 pukua sekä rummut. Varustevaunujen sisältönä oli pienempiä varusteita kuten kirveitä, lapioita, palohakkoja ja muita työkaluja, köysiä ja letkuja.²⁷ Kalustoa säilytettiin palokunnantalon tontille 1885 rakennetussa erillisessä talousrakennuksessa²⁸.

Vaatimattomien kalustohuoneiden lisäksi useat vapaapalokunnat rakensivat harjoitustorneja. Vaasan vpk rakensi 1875 ensimmäisen harjoitustornin venäläisen kirkkotorin kulmalle 1875 rakentamaansa kalustorakennukseen. Tähän oli innostanut Turun vpk:n perustajan, kauppaneuvos Julinin, kirjoittama kirje, johon oli liitetty kaksi piirustusta harjoitustalosta. Talo oli käytössä, kunnes alueelle alettiin rakentaa kasarmeja.²⁹ Useat palokunnat rakensivat harjoitustorneja talojensa seinustalle ja pihapiiriin.

5.5 Toimijoina ”Eturivien miehet” ja ”Palokuntien neidit ja rouvat”

Jokaisella talolla on omasta paikallisyhteisöstä lähtevä tarinansa, joka kytkeytyy osaksi liberaalien kauppiaiden ja itsenäisten ammatinharjoittajien, käsityöläisten ja yrittäjien sekä korkeasti koulutetun keskiluokan verkostoitumista³⁰. Helsingissä palokuntaan liittyi alussa ideologisesti kirjava joukko poliitikkoja, virkamiehiä, tehtailijoita, lehtimiehiä ja ylioppilaita³¹. Aiemmin mainituista kauppiailta, käsityöläisiltä ja tehtailijoilta oli erityinen tarve omaisuuden suojaamiseen. Vastaperustetut palokunnat saivat myös merkittäviä kannatusjäseniä, jotka osassa kaupunkeja saivat varsinaisten jäsenten lisäksi vapautuksen pakkopalokunnasta³². Esimerkiksi Porvoon vapaaehtoisen palokunnan (Borgå Frivilliga Brandkåren) perustajajäsenten joukossa olivat runoilija Johan Ludvig Runeberg ja piispa C. H. Alopaeus sekä kaksi rehtoria, kaupunginlääkäri, kauppias, apteekkari, kauppaneuvos ja tehtailija³³. Myös maaseutupalokuntien perustajia luonnehdittiin omissa historiikeissa ”kylän eturivin miehiksi”. Näiden joukossa oli kauppiaita, apteekkeja, käsityöläisiä, tilanhoitajia, tehtaiden työnjohtajia ja talollisia. Perustamisvuosien jälkeen palokuntien jäsenlistoissa oli yhä enemmän nähtävissä myös alimpiin ammattiryhmiin kuuluvia: renkejä, oppipoikia ja työmiehiä³⁴.

Palokunnissa oli yleensä erikseen palokunnan puheenjohtajan tai ylipäällikön johtama johtokunta tai toimikunta sekä palokunnan päällikön johtama sammutuskunta, mahdollisesti myös pelastuskunta. Johtokuntaan ja puheenjohtajiksi valittiin vaikutusvaltaisia henkilöitä kaupungin porvaristosta ja virkamiehistä. Esimerkiksi Kotkassa johtokunnan puheenjohtajana toimi 1888–1889 kaupunginlääkäri Appelberg ja yhdistyksen sihteerinä kaupungin juristi Stenberg³⁵. Palokuntien toiminnassa oli aluksi mukana myös paikallisia kulttuurielämän vaikuttajia. Turun vpk-talon rakennushanketta vei eteenpäin kaupungin taideryhdyksen perustajajäsen, teatteri-, kirjasto- ja musiikkimies Gustav Cygnaeus³⁶. Tammisaarella vpk:n kaupunkilaisille tarjoama musiikki- ja teatteritarjonta muodostui huomattavaksi, ja sen juhlia pidettiin ensimmäisistä vuosijuhlista lähtien kaupungin onnistuneimpina juhlina³⁷.

Palokuntien jäsenistöön ei kuulunut alussa naisia, mutta niiden pöytäkirjoissa mainitaan usein nimeltä ”rouvia ja neitejä”, jotka ovat avustaneet palokunnan juhlien arpajaisten ja tanssiaisten järjestelyissä niin kylissä kuin kaupungeissa³⁸. Palokuntien 1800-luvun lopulla järjestämät arpajaiset olivat suuria juhlatilaisuuksia, joiden valmisteluihin kuului arpajaisvoittojen keräämisen ja arpojen myynnin lisäksi arpajaisvoittoja esittelevä näyttely sopivassa juhlatilassa. Paikallisyhteisön palokuntaa lähellä olevat naiset muodostivat filantropian nimissä arpajaistoimikuntia, joista muodostui myöhemmin ompeluseuroja. Näiden toimikuntien valmistamat käsityöt muodostivat huomattavan osan palokuntien arpajaisten voitoista³⁹. Naisia mainitaan myös huvitoimikunnan jäseninä 1880-luvulla lähtien esimerkiksi Pälkäneellä, jossa Onkkaalan vpk:n huvitoimikuntaan valittiin 1884 naisia suunnittelemaan ja järjestämään ”palokunnan huveja”⁴⁰. Naisia kutsuttiin mukaan myös palokunnan juhla- ja köynnöskoristeluun kuten Messukylässä 1894⁴¹. Jyväskylässä palokunnan huvi- ja arpajaistoimikunta päätti 1896 *pyytää rouvia ja neitejä auttamaan huvitoimikuntaa vuosijuhlan järjestämisessä* ja kiitokseksi heidän merkittävästä työstään juhlan ohjelmaan sisältyi myös ”puhe naisille”⁴². Naisten rooli palokunnantalojen rakentamisessa muodostui juuri näiden juhlien ja arpajaisten tuottojen tärkeästä osuudesta talojen rahoituksessa.

Rakennustoimikuntia kuvataan lähemmin kohdassa 6.6.

5.6 Rakentamisen rahoitus – Anniskelu- ja paloapuyhtiöt sekä paikallisyhteisöt

Vapaapalokuntien rakennustoiminta tukeutui autonomian aikana paikallisyhteisön verkostoihin. Yksittäinen palokuntayhdistys vastasi rakennusten suunnittelusta, toteutuksesta ja rahoituksesta ympäröivän yhteisön avulla. Ajatus palokunnantalon rakentamisesta nousi esiin jäsenistöstä, ja usein taustalla oli yksittäinen aktiivinen palokuntalainen. Rakennushankkeen suunnittelun ja rakentamisen aloittamisesta päätti palokunnan yleiskokous. Rakennustyön suunnittelusta ja toteuttamisesta huolehti palokunnan johtokunta tai yleiskokouksen valitsema erillinen toimikunta. Yhdistysten taloudenpidossa palonsammutukseen ja rakentamiseen käytettävät varat eroteltiin toisistaan. Rakennusrahastoon kerättiin varoja monin keinoin: juhlia ja arpajaisia järjestämällä, anomalla lainoja ja avustuksia sekä järjestämällä erilaisia keräyksiä. Lisäksi rakennustarvikkeita saatiin paikallisyhteisöltä, yksityisiltä ja yrityksiltä.

Maaseudulla rakennusrahastojen tuloista pääosan muodosti palokunnan oma varainkeruu. Kaupungeissa vapaapalokunnat rahoittivat talon rakentamisen pääasiassa lainavaroin, jota anottiin useimmiten kaupungilta tai vakuutusyhtiöltä. Vaasan vpk keräsi 1884 poikkeuksellisesti kaupunkilaisilta yhteensä 16 000 markkaa korotonta lainaa palokunnantalon rahoittamiseksi, kun kaupunkien yleisen paloapuyhtiön johtokunta oli antanut kieltävän vastauksen lainahakemukseen. Kaupunkilaiset osallistuivat lainaan 500–1000 markan osuuksin, jotka luvattiin maksaa takaisin viiden prosentin osamaksuina, kunnes laina on maksettu.⁴³ Hämeenlinnassa kaupunki myönsi palokunnan taloa varten huomattavan lainan, jonka ehtoissa sovittiin talon siirtymisestä kaupungin omistukseen, jos palokunta joutuu siitä luopumaan⁴⁴. Myöhemmin myös talojen muutostöitä rahoitettiin lainoin, esimerkiksi 1912 Kotkan vpk otti 15 000 markan lainan liikepankista. Tämän lainan takaajina olivat johtokunnan jäsenet ”mieskohtaisesti”⁴⁵.

Vapaapalokunnat saivat avustuksia kaupunkien yleisten anniskeluyhtiöiden voittovaroista, joita kaupungin valtuutetut myönsivät yleishyödyllisiin tarkoituksiin ja hyväntekeväisyyden tukemiseen. Vuonna 1873 oli astunut voimaan laki, jolla kaupungeille annettiin oikeus keskittää alkoholijuomien anniskelu- ja vähittäismyyntioikeus erityisille yhtiöille. Nämä saivat jakaa voittovaroja yleishyödyllisten asioiden kuten raittiuden edistämiseen, mutta eivät kunnallisten tehtävien hoitoon. Lain seurauksena useimpiin kaupunkeihin syntyi anniskeluyhtiöitä, joista tuli myös merkittävä kunnallispoliittinen tekijä.⁴⁶ Tammisaaressa kaupungin ”valtuusmiehet” myönsivät palokunnalle 1891–1892 anniskeluyhtiön voittovaroista kokoushuoneiston rakentamiseen huomattavan 14 800 markan avustuksen, josta osa oli osoitettu kirjaston ja osa raittiusravintolan perustamiseen⁴⁷. Myös Kotkan vpk:n kaupungilta saamassa avustuksessa oli määritelty, mikä osuus tuli käyttää lukusalin hyväksi. Kaupunkien valtuutetut myönsivät voittovaroista avustuksia rakennuskustannusten lisäksi vapaapalokuntien juokseviin menoihin. Maaseudulla ei vastaavia ”viinanvoittorahoja” ollut jaettavissa, minkä koettiin vaikeuttavan palokuntien rakentamista⁴⁸.

Kaupunkien rooli vapaapalokuntien tukemisessa tuli esiin ennen kaikkea tonttien luovuttamisessa, sillä pääosa autonomian ajan palokunnantaloista rakennettiin kaupunkien lahjoittamille tai vuokraamille tonteille. Kaupunkien yleinen paloapuyhtiö (Städernas Almänska Brandstödsbolag) tuki vapaaehtoista palokuntatoimintaa, jonka uskottiin edistävän mahdollisimman tehokkaasti palontorjuntaa. Monet palokunnat saivat siltä avustuksia erityisesti kalustotilojen rakentamiseksi. Yhtiö myönsi esimerkiksi Tammisaaren vpk:lle 30 000 markan lainan, joka kattoi lähes kaksi kolmasosaa uuden palokunnantalon rakennuskustannuksista⁴⁹. Myös Maalaisten paloapuyhtiö avusti kylien palokuntia erityisesti palokaluston hankinnoissa. Tehdaspaikkakuntien palokuntia tukivat teollisuuden omat vakuutusyhtiöt.

Palokunnantalon tai kalustohuoneen rakennusmateriaaleja hankittiin erityisesti kaupunkien ulkopuolella erilaisin keräyksin. Pispalassa jokainen sammutuskuntaan osallistuva talo velvoitettiin 1891 tuomaan kolme hirttä ja yksi ”takstooli” sekä kahdeksan tynnyrin koppaa sammalia uutta rakennusta varten. Toisaalla vpk:n hallitus kirjasi vain välittäneensä tiedon jäsenille, jotta ne voisivat tarjota hirssiä rakentamiseen⁵⁰. Myös paikalliset yritykset tukivat palokuntia rakennusmateriaalien hankinnassa suoraan lahjoituksin tai merkittävien alennuksin. Jyväskylän vpk sai talon rakennusaineiksi uittotukkeja edullisesti. Tyrvään

vpk-talon rakentaminen alkoi vastaavasti, kun uittoyhdistys luovutti rakennuspuut halvalla ja paikallinen höyrysaha sahasi ne edullisesti. Viialan vpk-talo rakennettiin muuraamalla lankuista, jotka palokunta sai paikkakunnan sahalta lahjaksi ⁵¹.

Vapaapalokunnat saivat palokunnantalojen rakentamiseen myös lahjoituksia ja testamenttivaroja yksityisiltä tukijoiltaan. Lisäksi jotkut kiinteistöjen omistajat antoivat lahjoituksia kiitokseksi hyvin suoritetusta sammutustyöstä. Nämä summat olivat harvoin merkittäviä rakennushankkeiden kannalta. Turun vpk sai kauppias Rautelinin poikkeuksellisen suuren, 25 000 markan testamenttilahjoituksen, jonka turvin palokunnantalon julkisivut saatiin rapatuksi ⁵². Myös Porin vpk sai huomattavan 50 000 markan lahjoituksen kauppias Svensbergin testamentissa, joka mahdollisti suuren kalustorakennuksen hankinnan ⁵³.

Arpajaisten järjestäminen oli tavallisin varainkeruun tapa niin kaupungeissa kuin maaseudulla. Palokunnan arpajaisiin kerättiin palkintoja koko kaupunki- tai kyläyhteisöltä. Pienemmällä paikkakunnalla arpajaisten voittoja oli vähemmän, mutta ne olivat arvokkaampia kuten rahapalkinto tai huonekaluja. Paikkaisyhteisöltä kerättiin myös rahaa listakeräyksen kuten Pispalassa sopivan arpajaistilan puuttuessa ⁵⁴. Myös työväentaloja rahoitettiin listakeräyksen.

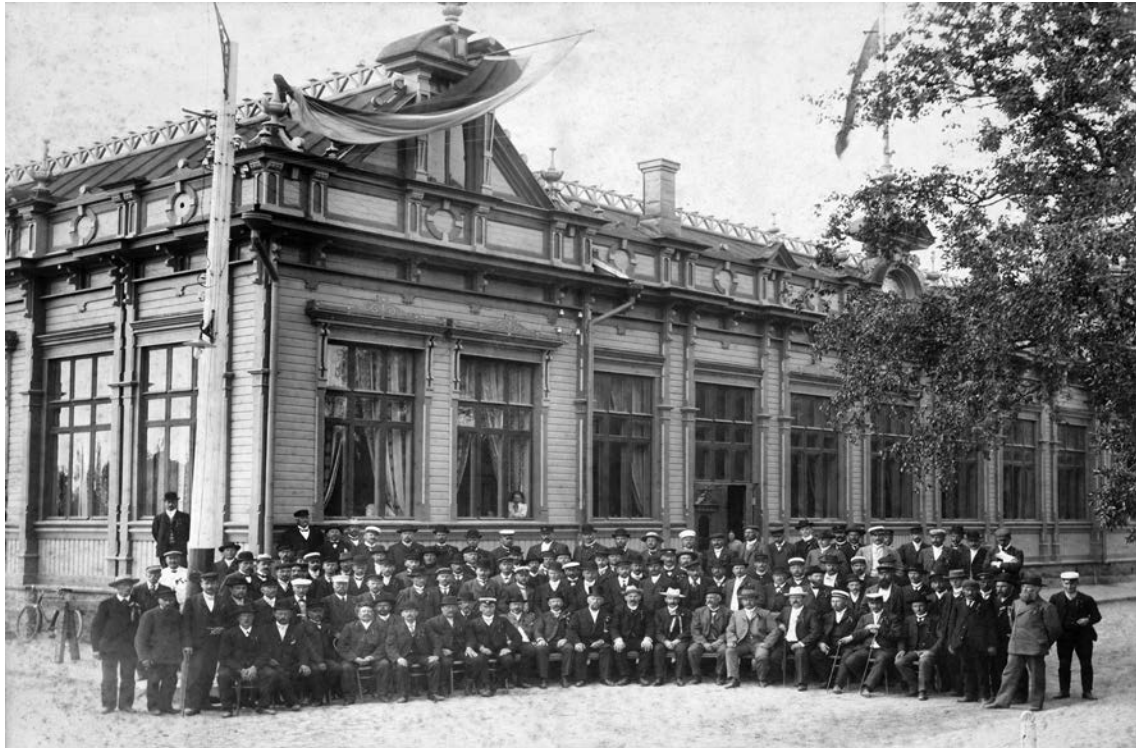
Oman ryhmänsä muodostavat talot, jotka paikallinen tehdas kuten höyrysaha tai puunjalostustehdas rakennutti palokunnalle. Näitä ovat Sunilan (1901), Noormarkun (1917), Kauttuan (1917) ja Tolkkisten (1917) tehdasyhdyskuntien palokunnantalo. Tainionkosken vpk sai 1913 käyttöönsä Tornator Oy:n alunperin työvänyhdistykselle rakentaman kansantalon ⁵⁵.

5.7 Keskustelua taloista palokuntalaisten kokouksissa ja lehdissä

Yhteistoiminta eri paikkakunnille perustettujen vapaaehtoisten palokuntien ja palokuntalaisten kesken oli alusta alkaen tärkeä osa palokuntaliikkeen toimintaa. Valtakunnallisiksi yhteistoiminnan muodoiksi vakiintuivat palokuntalaiskokoukset ja tiedonvälitys Brandluren–Palotorvi-lehden sivuilla. Ensimmäinen yleinen palokuntalaiskokous pidettiin Helsingin vapaapalokunnantalon vihkiäisjuhlan yhteydessä 23.–24.8.1889. Tilaisuuteen oli kutsuttu sanomalehti-ilmoituksin kaikkialta maasta vapaaehtoisten ja vakinaisten palokuntien edustajia sekä palovakuutusyhtiöiden johtoa. Ensimmäisessä kokouksessa hyväksyttiin yksimielisesti ehdotus säännöllisesti järjestettävistä palokuntalaiskokouksista ⁵⁶. Seuraava kokous pidettiin 1893 Turun edellisvuonna vihityssä vpk-talossa. Sitä seurasivat Viipurin (1901), Oulun (1906), Porin (1913) ja Hämeenlinnan (1917) vpk-taloilla järjestetyt kokoukset. Näissä kokouksissa nousi vain harvoin esiin rakentamiseen liittyviä kysymyksiä. Keskustelujen aiheet koskettivat pääasiassa palokuntien varusteisiin, kalusteisiin ja vedensaantiin, palontorjuntatekniikkaan, paloturvallisuuteen ja palovakuutuksiin liittyviä kysymyksiä. Ei kuitenkaan voinut olla merkityksetöntä, että osallistujat pääsivät kokouksissa tutustumaan kaupunkien juhlaan vpk-taloihin.

Palokuntalaiskokousten keskusteluissa tuotiin esiin yhteys palokunnantalojen rakentamisen, kansansivistyksen ja toisaalta palokuntalaisten ”henkisten pyrintöjen” ylläpitämisen välillä. Vuoden 1893 kokouksessa tehtiin jopa esitys palokuntien kokoushuoneistojen muuttamisesta kansanopistoiksi, joissa sivistyneemmät opettaisivat muita. Vuonna 1901 keskusteltiin, tulisiko valtion osallistua palokunnantalojen rakennuskustannuksiin.⁵⁷ Kysymys toimenpiteistä maaseudun vapaapalokuntien avustamiseksi palokunnantalojen perustamisessa nousi esiin jälleen 1913. Kokouksessa yhdeksi ratkaisuksi esitettiin yhteistyötä muiden sivistysseurojen kanssa.⁵⁸ Vuoden 1898 kokouksessa ehdotettiin mallipiirustusten laatimista kalusto- ja kuivaushuoneiksi pienille palokunnille ⁵⁹. Brandluren–Palotorvi-lehti julkaisi jo seuraavana vuonna ehdotuksen kalustohuoneeksi maaseutupalokunnille.

Palokuntalaisia yhdistävä Brandluren–Palotorvi-lehti alkoi ilmestyä vuonna 1898 palokuntaliikkeessä vaikuttaneen Oskari Ekmanin aloitteesta. Kaksikielistä lehteä julkaistiin 10–11 numeroa vuodessa katkeamatta vuoteen 1918 asti ⁶⁰. Palokunnat tilasivat sitä useina kappaleina omiin lukusaleihin. Lehden

Viidennen yleisen palokuntalaiskokouksen osanottajia Oulun vpk-talon edessä 1906. (MV)

päähuomio oli sammutustoiminnassa, ja sen vuosikertojen sisällysluettelon 50 otsikon joukosta vain yksi käsitteli palokuntien rakennuksia. Kahden vuosikymmenen aikana lehdessä julkaistiin yhteensä 25 palokunnantaloa, kalustorakennusta tai paloasemaa käsittelevää artikkelia. Näistä neljä kuvasi vpk-talojen vihiäisiä: Helsingissä, Hämeenlinnassa, Viipurissa, Turussa ja Pietarsaassa. Hämeenlinnan vpk-taloa käsittelevässä artikkelissa oli myös talon pohjapiirrokset. Kokoushuoneistoja kuvaavissa artikkeleissa tuotiin esiin myös rakennusten rahoitukseen ja suunnitelmiin liittyviä huomioita. Helsingin vpk-taloa käsittelevässä kirjoituksessa kuvattiin erityisesti sen ylläpitoon liittyviä taloudellisia vaikeuksia⁶¹. Myös *Kirjastot ja lukusalit palokuntiin* -artikkeli sivusi rakennuskulttuuria. Lehti julkaisi 1914 uuden kalustohuoneen suunnitelman aiemmin mainitun 1899 mallisuunnitelman lisäksi.

Palokuntien yhteinen valtakunnallinen kattojärjestö Yleinen palokuntaliitto perustettiin Oulussa 1906 yleisessä palokuntakokouksessa, ja sen toiminta jatkuu edelleen Suomen Pelastusalan Keskusjärjestön nimellä.⁶² Palokuntaliitto aloitti 1910 palokuntien tarkastustoiminnan Palovakuutustariffi-yhdistyksen myöntämän avustuksen turvin eri maakunnissa. Brandluren–Palotorvi-lehti julkaisi palokuntia kiertävien tarkastajien laatimat lyhyet tarkastuskertomukset, joissa kiinnitettiin huomiota jäsenmäärän, varusteiden ja palokaluston lisäksi palokunnan käytössä oleviin tiloihin. Vuoteen 1916 mennessä lehti julkaisi noin 120 vapaapalokunnan yli 300 tarkastuskertomusta, joissa kiinnitettiin huomiota kalustotilojen ohella palokuntien toiminnan muita osa-alueita palvelevien kokoustilojen sekä kirjaston ja lukusalin olemassaoloon.

Vapaapalokuntia kiertävien tarkastajien lausunnot kuvaavat tiloja, niiden puuttumista ja niihin liittyviä puutteita. Vuoden 1910 tarkastuskertomus kertoo Kemin vapaaehtoisesta palokunnan tiloista seuraavaa: *Kunnalla on oma talo kokous- ja lukusaleineen ja ovat kalustohuone ynnä letkunkuivaamistorni myöskin samassa talossa. Kaluston säilytysuhuone: Koko kalusto säilytetään samassa paikassa kunnan talon varastohuoneessa, jota voidaan lämmittää ja joka on kylliksi tilava, mutta varustettu liian kapealla lähtöovella.*⁶³ Myös tilojen puutteista huomautettiin, esimerkkinä ote Armilan ja Kourulanmäen Vapaaehtoisen Palokunnan tarkastuskertomuksesta 25.10.1910: *Palokaluston säilytysuhuone: kalustohuone sijaitsee maantien varrella. Läm-*

mityslaitosta ei ole. Ovet aukenevat ulospäin. Kokoushuoneisto: kokoushuoneistoa ei ole, vaan kokoukset täytyy pitää ulkoilmassa. ⁶⁴ Eivätkä Nurmeksen vpk:n kalustotilan ongelmat jää 20.6.1912 huomiotta: Palokalujen säilytys huone: sijaitsee kauppalan talossa, josta on melkein joka taholle ylämäkeä. Näin muodoin kalustohuoneen paikka on huonosti valittu, etenkin kun samaista huonetta käytetään mm myös teatterin pukuhuoneena. ⁶⁵ Komeasta palokunnantalosta tunnettu Turun vpk saa tarkastajalta 8.12.1913 huomautuksen puutteellista kalustotiloista: Kalustoa ei voida pitää tarpeellisen hyvässä kunnossa niinkauan kun sitä nykyisellä tavalla säilytetään ohutseinäisissä lautavajoissa ja eri tahoilla kaupunkia hevosenomistajien luona. Pidän aivan välttämättömänä, että kunta mahdollisimman pian rakennuttaa keskustassa sijaitsevalle tontilleen ajanmukaisen kalustohuoneen, jossa koko kalustoa voidaan säilyttää ja pitää hyvässä kunnossa. ⁶⁶

Sekä tarkastuskertomukset että Brandluren–Palotorvi-lehden harvat taloja käsittelevät kirjoitukset kannustivat vapaapalokuntia rakentamaan kokoushuoneistoja. Tarkastajat kirjasivat huomioita talojen yhteyteen rakennettuihin letkujenkuivaus- ja harjoitustorneihin sekä rakennusten tekniseen varustukseen: valaistukseen, lämmitykseen, sammutusveden saantiin ja hälytysjärjestelmään. Rakennusmateriaaleista mainittiin erityisesti, jos rakennus oli kivirakenteinen. Lehdessä tai kokouksissa ei otettu kantaa arkkitehtuurin tyyliin liittyviin kysymyksiin.

Brandluren-Palotorvi-lehden otsikko 1908.

Porin vpk-talo Puistokatujen risteyksessä. Kuva John Englund 1894. (SAMU)

6 TALO KAUPUNGIN KESKUSTASSA 1887–1917

Vapaaehtoiset palokunnat ottivat heti perustamisensa jälkeen kaupunkitilan kansalaistoiminnan näyttämöksi: suuret kansanjuhlat täyttivät puistoja, palokuntalaiset kulkivat marssien tai soihtukulkueissa läpi kaupungin ja sammutusnäytökset kokosivat kaupunkilaisia yhteen. Seuraava askel oli omien kokoushuoneistojen rakentaminen paikallisyhteisön vapaaehtoisin voimin.

6.1 Kehittyvien kaupunkien talot

Ensimmäiset kaupunkien palokunnantalot suunniteltiin 1800-luvun jälkipuolella mittakaavallisesti erilais-
tuviin kivi- ja puukaupunkeihin. Puukaupunkien toistuvien suurpalojen torjumiseksi 1856 voimaan tullut
Kaupunkien yleinen rakennusjärjestys (KYRJ) ohjasi kaupunkien keskustojen rakentamista monikerroksi-
sin kivitalo- tai yksikerroksisin puurakennuksin. Tämä johti korkeammin rakennettujen kivikeskustojen
syntyy tai ainakin niiden suunnitteluun Helsingissä, Turussa ja osin Viipurissa. Valtaosa kaupunkien kort-
teleista rakentui edelleen yksikerroksisista puutaloista.¹

Vaasaan ja Jyväskylään valmistuivat 1887 ensimmäiset palokunnantalot. Niitä seurasivat 1890-luvulla
nopeassa tahdissa valmistuneet Kotkan (1889), Käkisalmen (1890), Porvoon (1890), Haminan (1890),
Heinolan (1891), Tammisaaren (1892), Hämeenlinnan (1893), Mikkelin (1893), Porin (1894) ja Viipurin
(1896) vapaaehtoisten palokuntien talot. Vuoteen 1917 mennessä ainakin 26 suomalaisiin kaupunkiin

perustetuista 30 vapaaehtoisesta palokunnasta hankki juhlasalillisen kokoushuoneiston. Pääosa näistä kokoushuoneistoista tehtiin uudisrakennukseen.²

Suurin osa kaupunkeihin 1880–1890-luvuilla rakennetuista palokunnantaloista oli yksikerroksisia puutaloja. Pienemmässä osassa oli juhla- ja kivi- ja puurakenteinen, uusia rakentamismääräyksiä noudattava maantasokerros kalustotiloille. Turun ja Helsingin kivi- ja puurakenteiset, juhlat palokunnantalo erottuivat sekä arkkitehtuurinsa että huomattavan kokonsa puolesta muiden vapaapalokuntien taloista. Kokkolan ja Uudenkaupungin vapaapalokunnat muokkasivat 1890-luvulla asuinrakennukset kokoushuoneistoiksi, lisäksi Loviisan vpk teki vanhan linnoitusrakennuksen huoneistoon palokunnalle juhlahuoneiston. Viipurin vpk suunnitteli ensin kaksikerroksisen kivitalon kaupungin keskustaan, mutta vaihtoi rakennuspaikkaa ja päätyi rakentamaan edullisemman puurakenteisen talon³. Yleensä kaupunkiin rakennettiin vain yksi vapaapalokunnantalo, poikkeuksena oli Porin Reposaaren satama- ja sahayhdyskuntaan rakennettu toinen vpk-talo.

Vapaapalokuntien ensimmäisistä kaupunkeihin rakentamista kokoushuoneistoista voi hahmottaa kolme eri rakennustyyppiä: Ensimmäinen muistutti kaupunkien ruisku- tai asehuoneita käsittäen kookkaan lämmitettävän kalustohuoneen lisäksi vaatimattomat kokoushuoneet. Näistä esimerkkejä ovat Jyväskylään ja Kotkaan valmistuneet vpk-talot. Samankaltainen oli myös Porvoon vpk-talosta tehty ensimmäinen kirjallinen ehdotus. Toinen rakennustyyppi oli suuren juhlasalin ympärille suunniteltu talo, jonka huonejärjestys muistutti myös varhaisissa seurahuoneissa käytettyä karoliinista pohjakaavaa. Näitä olivat Vaasaan, Mikkeliin, Hämeenlinnaan, Poriin ja Reposaaren valmistuneet talot. Palokunnan kalustotila sijaitsi joko erillisessä kalustorakennuksessa tai kokous- ja juhlatilojen alapuolelle suunnitellussa maantasokerroksessa. Kolmas tyyppi on kadun kulmaukseen vinkkelimuotoiseen rakennukseen suunnitellut palokunnantalo, joista esimerkkejä ovat Heinolan ja Oulun vpk-talot.

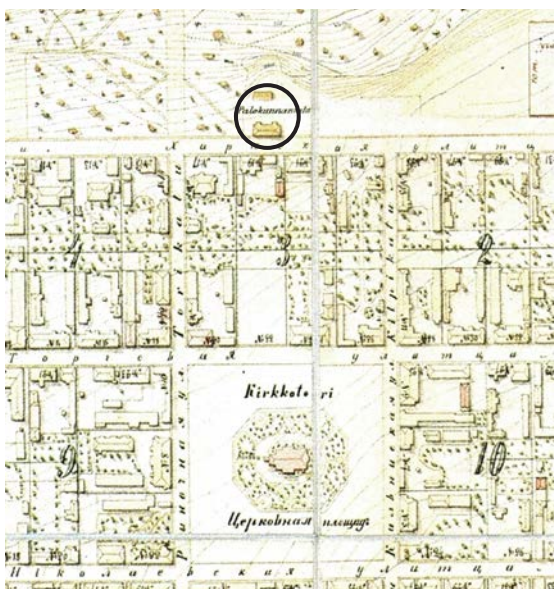
Vapaapalokuntien toiminta hiljeni vuosisadan vaihteessa useissa kaupungeissa johtuen sekä kunnallisen palontorjunnan kehittymisestä että yhdistystoiminnan murroksesta. Kaupunkeihin perustettiin vakinaisia palokuntia ja rakennettiin niiden toimintaa helpottavia vesijohtoverkostoja. Vapaapalokunnat menettivät kiinnostavuutta niin palontorjuna kuin kansanliikkeenä. Palokuntalaiskokouksessa 1901 todettiin, että kaupunkipalokuntien ”vallasväen” harrastuneisuus ja kiinnostus liikkeeseen alkoi heikentyä vuosisatojen vaihteessa⁴.

Kaupunkien vapaapalokuntien 1900–1910-luvuilla valmistuneista taloista pääosa (Reposaari, Tornio, Lappeenranta, Sortavala ja Raahe) oli edelleen puurakenteisia. Näiden lisäksi valmistui kolme edellisistä ja toisistaan arkkitehtuuriltaan täysin poikkeavaa kivi- ja puurakenteista palokunnantaloa Raumalle (1900), Tampereelle (1910) ja Pietarsaareen (1913).⁵ Viimeksi mainittu oli muita huomattavasti suurempi kaupungin vakinaisen palokunnan ja vapaapalokunnan yhteinen talo. Unelmaa uudesta vpk-talosta ei enää ollut yhtä helppo toteuttaa. Lahden vpk sai kokous- ja kalustotilat 1913 valmistuneesta kaupungintalosta lahjoitettuaan kaupungille omaan taloon kerätyt varat ja sille luovutetun tontin.⁶

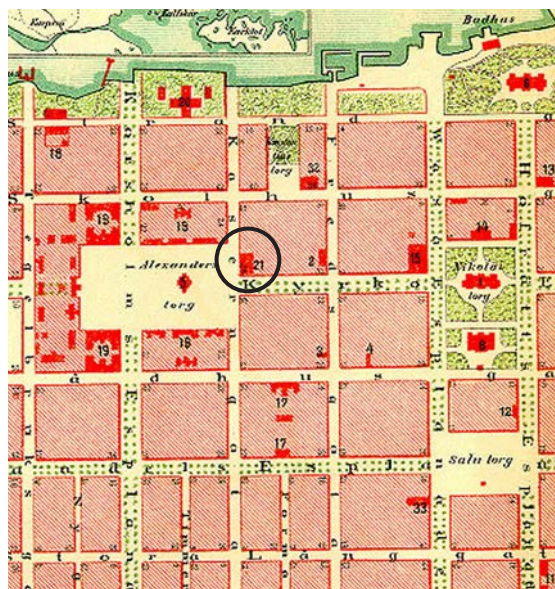
Suurimmalle osalle vapaapalokunnista kaupunki lahjoitti tai luovutti tontin, jolloin kaupungin valtuusmiehet liittyivät tontin luovutukseen erikoisehtoja. Jyväskylän vapaapalokunnan taloon tuli rakentaa tiloja ja myös kaupungin palontorjunnan käyttöön. Hämeenlinnassa kaupunki lupasi vapaapalokunnalle huomattavan rahalahjan, mikäli palokunnantalo rakennetaan kaupungin omistamalle Raatihuoneen tontille Rantatorin laitaan⁷. Kotkan vapaapalokunnalle luovutettiin 25 vuodeksi rakennuspaikka puiston kulmasta sillä ehdolla, ettei tonttia saanut aidata ja että kaikki palokunnan tilat oli suunniteltava yhteen rakennukseen saman katon alle. Lähellä ortodoksikirkkoa sijainneen rakennuspaikan lunastaminen osoittautui myöhemmin poliittisista syistä vaikeaksi⁸. Vaasan vapaapalokunta sai tontin ortodoksikirkon ja Venäjän armeijan kasarmien läheisyydestä. Myös Helsingin vapaapalokunnan ensimmäiset talosuunnitelmat tehtiin kaupungin tontille Kasarmitorin läheisyyteen⁹. Porvoon ja Porin vpk:t lunastivat yksityisiltä tontit kaupunkien keskustasta.

Turun vpk-talon rakennushistoriassa nousee esiin palokunnan jäsenten kaksoisrooli tontin luovutus pää-
töksissä: kaupungin valtuusmiesten joukossa oli myös palokuntalaisia päättämässä tontin luovuttamisesta
omalle palokunnalle ¹⁰. Näin on ollut todennäköisesti muissakin kaupungeissa 1877–1917, jolloin kaupun-
gin valtuustoihin valituista suurimmat ryhmät muodostivat ylemmän virkamiehistön ja vapaiden ammatin-
harjoittajien edustajat sekä suurliikemiehet, pankinjohtajat, apteekkarit ja kauppiat ¹¹. Näiden edustajia oli
myös useiden vapaapalokuntien jäsenistössä, johtokunnissa ja rakennustoimikunnissa.

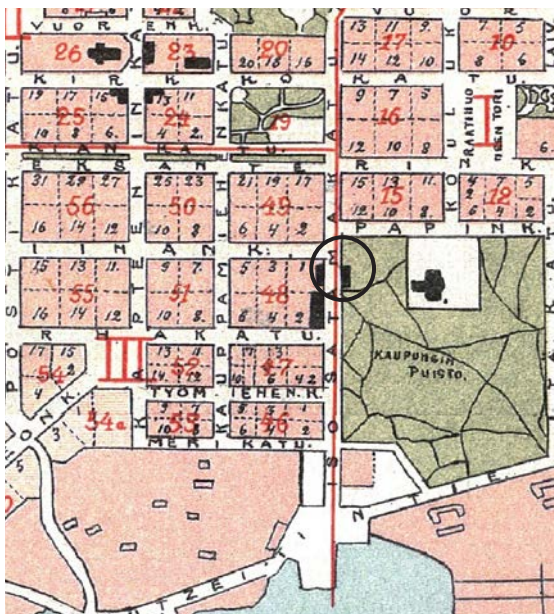
Esimerkkejä vpk-talojen tonteista kaupungeissa

Jyväskylän vpk:n tontti sijaitsi Harjun laidalla lähellä Kirk-
kotoria. Ote Jyväskylän kaupungin kartasta 1899. (Jyväsky-
län KA)

Vaasa vpk-talo rakennettiin Aleksanterin torin laidalle, venä-
läisen kirkon ja kasarmien välittömään läheisyyteen. Kartta
1902. (www.vanhat kartat)

Kotkan vpk sai rakennuspaikan kaupunginpuistosta venäläi-
sen kirkon välittömästä läheisyydestä. Ote Kotkan asemakaa-
vakartasta 1910. (Kymenlaakson Museo)

Porin vpk lunasti tontin Puistokatujen kulmasta. Puistokadun
varrelle valmistui myös Porin työväenyhdistyksen talo (B).
Ote Porin kaupungin kartasta 1895. (Porin KA)

Vaasan vpk-talo Kirkkotorin laidalla. Kuva Hjalmar Sjöman 1893. (PM)

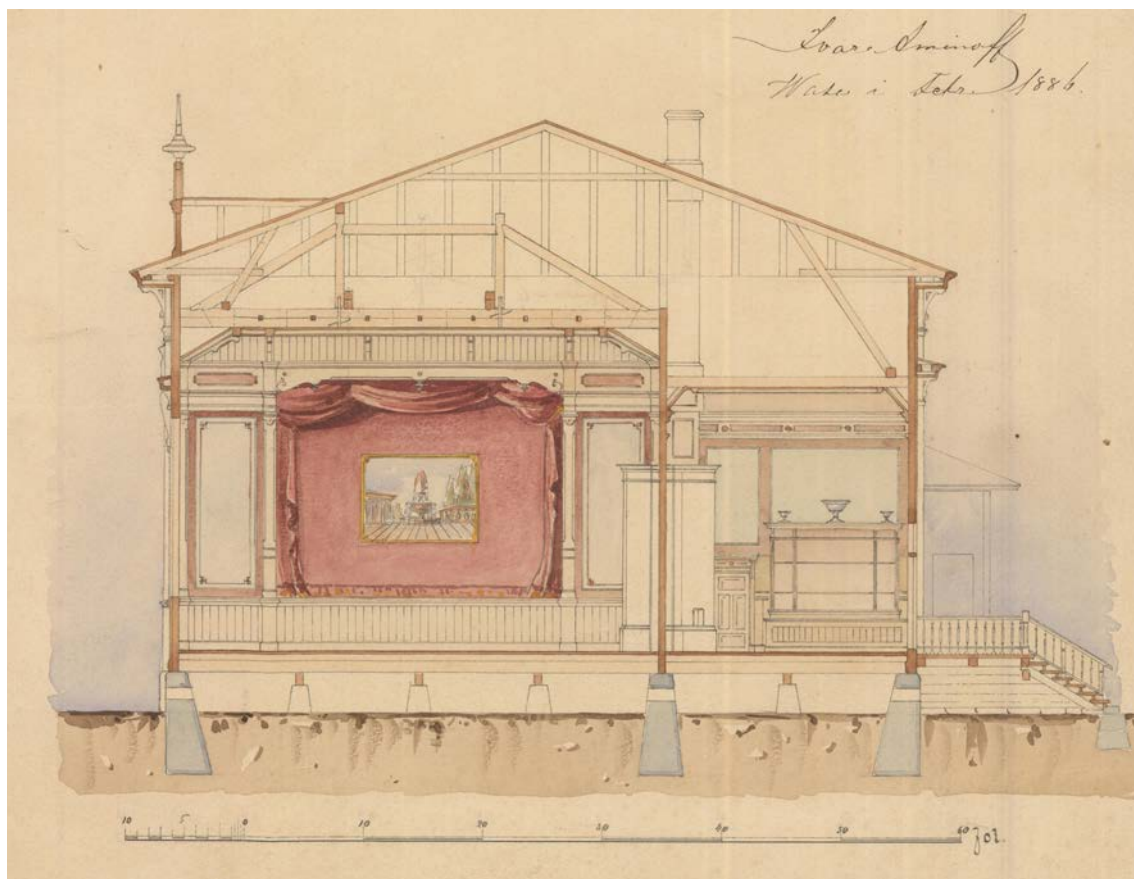
VAASAN VPK-TALO

Arkkitehti Martin Wahlbergin suunnitteleman Vaasan vapaaehtoisen palokunnan talon vihkiäisjuhlia vietettiin 22.1.1887. Pääosin yksikerroksisen hirsitalon rakennustyöt aloitettiin lokakuussa 1885, ja talo valmistui 1886 lopulla. Talon julkisivujen koristeellinen vuoraus tehtiin 1892. Talon suunnitteluun osallistui Wahlbergin lisäksi vpk:n rakennustoimikunnan jäsen, lääninarkkitehti Ivar Aminoff. Vaasan vpk-talon suunnitelma noudatti julkisessa rakentamisessa omaksuttua periaatetta, jossa rakennuksen keskiosaan sijoitettiin tärkeimmät tilat. Talon huonejärjestys muistutti myös virkataloista periytyntä karoliinista pohjakaavaa.

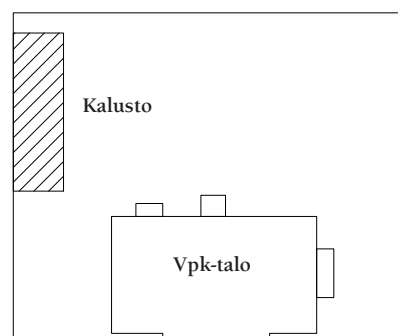
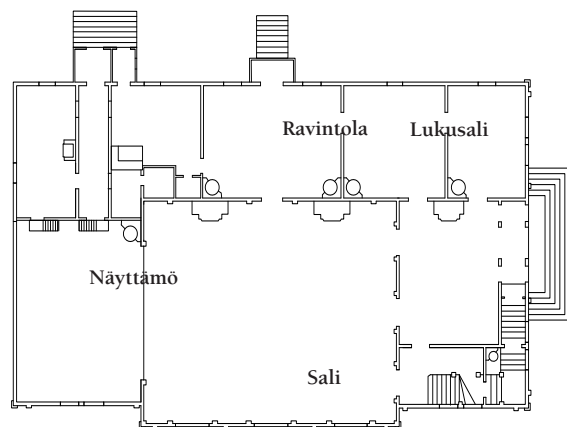
Palokunnantalon hahmoa hallitsi aumatun katon alle suunniteltu korkea juhlasali korkeine ikkunoineen. Juhlasaliin liittyvät näyttämö ja aulatilat sijaitsivat symmetrisesti talon vastakkaisissa päädyissä, matalampien kattojen alla. Talon pääjulkisivu avautui torille ja sen päätyjulkisivua hallitsi pääsisäänkäynti portaineen. Arkkitehdit olivat suunnitelleet vpk-talon julkisivut noudattaen symmetriaa ja korostivat päädyn sisäänkäyntiä klassistisella päätykolmiolla.

Rakennuksessa keskeisesti sijaitsevan juhlasalin suunnittelussa huomioitiin erityisesti teatteriesitykset. Salissa oli kauniisti kehystetyn, kaarevan aukon takaa avautuva pinta-alaltaan suuri näyttämö ja osin eteistilojen päälle rakennettu parvi. Näyttämöaukon mittoja muutettiin jo rakentamisen aikana, jotta teatteriesityksissä käytettäville kulisseille jäisi riittävästi tilaa. Talon muut huoneet, ravintola ja keittiö sijoituivat sydänseinän pihanpuolelle. Palokunnan kalustotila sijaitsi tontille 1885 rakennetussa hirsirakenteisessa talousrakennuksessa. Taloon asennettiin sähköt ja tehtiin ensimmäisiä sisätilojen muutostöitä 1895.

Palokunta joutui luovuttamaan talon 1916 Venäjän armeijan käyttöön, jonka jäljiltä talo vaati merkittäviä korjauksia. Palokunta joutui myymään talon taloudellisista syistä kaupungille 1919.¹²

Vpk-talon korkean juhlasalin kattorakenne tukeutui ulko- ja sydänseinän varaan. Katon sisäverhous suunniteltiin viistetyksi reunoiltaan. Ote piirustuksesta Ivar Aminoff 1886. (Vaasa RVV)

Vaasan vpk-talon tilat W. Backmansson & F. Thesleff 1889 muutossuunnitelman mukaan. (Vaasa RVV)

Jyväskylän vapaachtoisen ja vakinaisen palokunnan yhteinen rakennus. Vpk rakensi ensin kuvassa tornin vasemmalla puolella olevan osan. Postikortti 1900-luvun alusta ennen tornin korotusta (KSM)

JYVÄSKYLÄN PALOKUNNANTALO

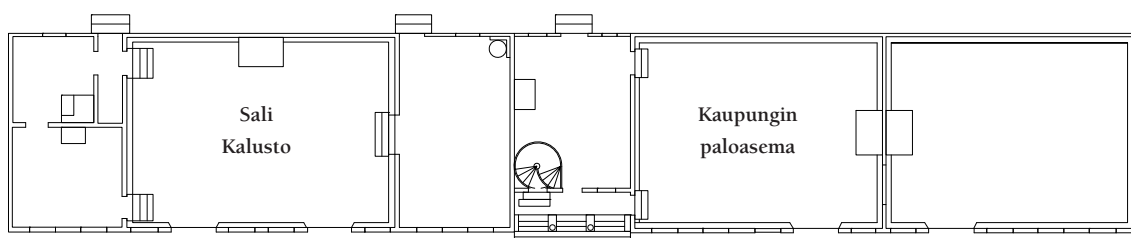
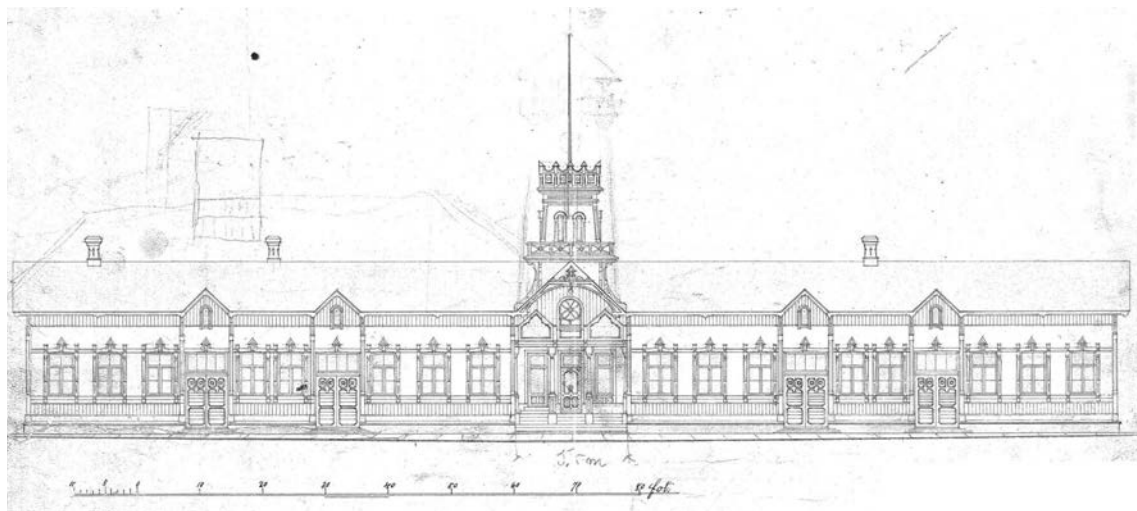
Jyväskylän vapaapalokunnan yksikerroksinen, suuren kalustotilan ja vaatimattomat kokoustilat käsittävä talo valmistui 1887 kaupungin luovuttamalle tontille Harjun rinteeseen. Talon rakentamisesta oli keskusteltu ensimmäisen kerran 1883 palokunnan vuosikokouksessa. Palokunnan asiakirjoissa asehuoneeksi kutsutun talon suunnitteli palokunnan johtokunnanjäsen Herman Toivola, joka vastasi myöhemmin myös talon rakennustöistä.

Talon päätila oli suuri lämmitettävä maapohjainen kalustuhuone, jonka toisessa päässä oli tilava kokoushuone ”kirjastoa ja muita henkisiä harrastuksia varten” ja toisessa päässä oli keittiö ja vahtimestarin huone. Talon hirsirunko tehtiin pääasiassa paikallisen sahan rannalle nostetuista pohjatukeista. Vastavalmistuneen talon pinta-ala oli noin 220 m². Taloa laajennettiin 1898 kaupungin asettamien ehtojen mukaan. Koristeellisen palotornin ja vakinaisen palokunnan kalustotilojen piirustukset laati hovineuvos Adolf Zweyberg.

Vapaapalokunta suunnitteli 1893–1915 useita kertoja suuren juhlasalin rakentamista talon yhteyteen. Uuden salin sijaan palokunnantalon kokous- ja kalustuhuoneen väliseen seinään tehtiin 1897 suuri näyttämöaukko, joka muutti kokoushuoneen teatteriesityksiin soveltuvaksi näyttämöksi. Kalustuhuone tyhjennettiin esitysten ajaksi palokalustosta. Palokuntien taloon rakennettiin 1911 uusi korkea letkutorni, jolle arkkitehti Yrjö Blomstedt antoi kansallisromanttisen muodon.

Palovakuutusasiakirjan mukaan 1915 vapaapalokunnalla oli: *No 1 asehuoneus hirsistä, hyvässä kunnossa, rakennettu vuonna 1887, vuoritettu, maalattu öljyväriä, pituus 23,20 metriä, leveys 9,5 metriä, korkeus 8 metriä. Sisältää: 1 kokoussali, 1 asehuone, 1 asuinhuone ja 1 keittiö, ynnä 2 ulkoista laudoista ja ristirakenteesta. Näissä tiloissa, joissa asehuoneessa on sementtipermanto, on kaikkiaan 3 lämmitysuunia ja 1 keittiöhellauuni. Sitä paitsi on katolla hälytyskello eri telineessä.* Lisäksi tontilla sijaitti 1890 rakennettu piharakennus, jossa oli 2 puuvajaa, 1 navetta ja käymälä lantasaaliöineen. *Huoneuksen yhteyteen on myöhemmin rakennettu 3 kerroksiset harjoitustelineet.*¹³

Jyväskylän vpk-talon ensimmäinen rakennusvaihe on esimerkki asehuone-tyyppisestä palokunnantalosta, jonka suurin tila oli tilava kalustuhuone.

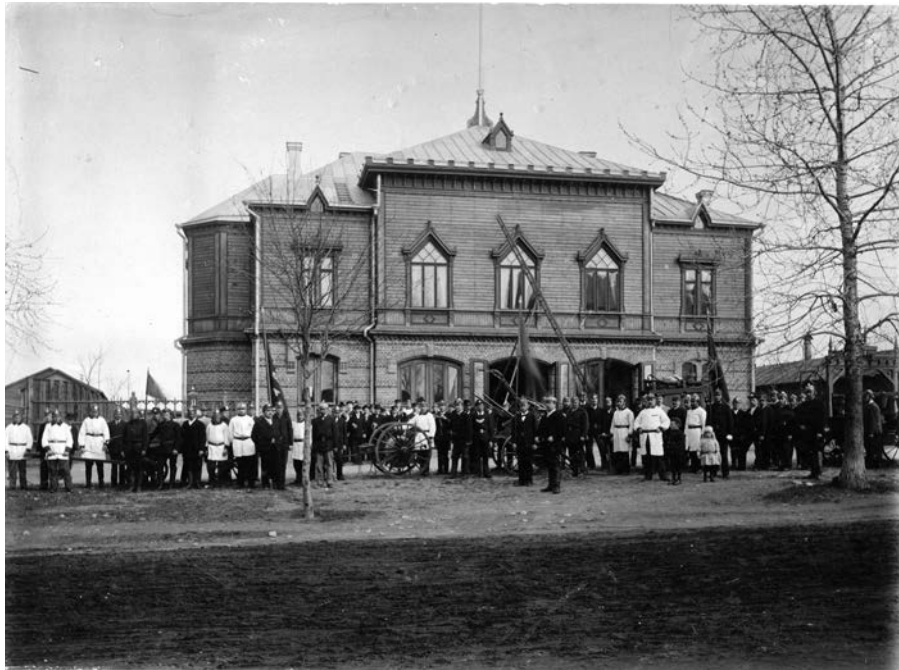
Pohjapiirroksessa Jyväskylän palokunnantalon tilat 1898 laajennuksen jälkeen. Julkisivupiirroksessa näkyy myöhemmin suunniteltujen palokunnantalon tornin ja suuren juhlasalin hahmotelmia. Julkisivupiirustus tod. 1890-luku. (Paloaseman piirustukset, Jyväskylän KA)

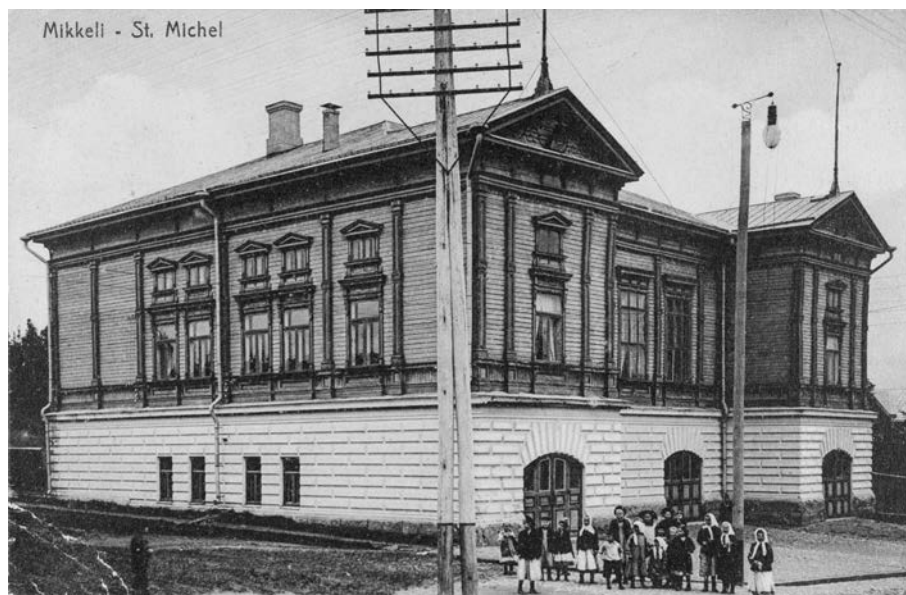
Arkkitehti A. Cavénin suunnittelema Hämeenlinnan vpk-talo valmistui Rantatorin laidalle. Kuva Carl Otto Saxelin 1893. (MV)

6.2 Arkkitehtien suunnittelemat puiset uusrenessanssitalot

Kaupunkien vapaaehtoisten palokuntien rakentamat kokoushuoneistot voi autonomian ajalla jakaa karkeasti kahteen rakennusvaiheeseen: Näistä ensimmäisen muodostavat arkkitehtien suunnittelemat 1880- ja 1890-lukujen uusrenessanssia edustavat talot ja toisen pääasiassa rakennusmestarien 1900- ja 1910-luvulla suunnittelemat jugend-tyyliset talot. Kaupunkeihin ennen vuotta 1900 rakennetuista 17 palokunnan talosta ainakin 14 oli arkkitehtien suunnittelema. Useimmat suunnitelmia laatineista arkkitehteistä työskentelivät tai olivat työskennelleet Yleisten rakennusten ylihallituksen tai lääninrakennuskonttorien viroissa. Rakennusmestareita mainitaan 1890-luvulla arkkitehtien laatimien ehdotusten jatkajina ja 1900-luvun alusta lähtien itsenäisinä suunnittelijoina. Vuosina 1901–1917 kaupunkeihin valmistuneista vpk-taloista puolet oli rakennusmestarien suunnittelema. Näistä rakennusmestareista ainakin kaksi toimi kaupungin rakennusmestareina. Arkkitehdit ja rakennusmestarit toimivat samaan aikaan myös työväen- ja raittiusseurantalojen suunnittelijoina.¹⁴ Arkkitehdit suunnittelivat vapaapalokunnantaloja, ensimmäisestä Vaasaan valmistuneesta vpk-talosta lähtien, uusrenessanssin ajan julkisten rakennusten tapaan. Talojen pääjulkisivut oli suunniteltu symmetriaa noudattaen ja klassisia aiheita lainaten. Useimmat vanhimmista taloista olivat pohjamuodoltaan suorakaiteen muotoisia ja niiden juhlasali oli rakennuksen keskellä, joko hieman julkisivusta ulkonevassa osassa tai kahden risaliitin välillä. Huolellisesti suunniteltuja katujulkisivuja hallitsivat juhlasalin korkeat ikkunat tai talon pääsisäänkäynti. Julkisivuverhoilussa käytettiin erilaisia panelointeja, profiloituja listoja ja sorvattuja koristeita, joita kehittyvä sahateollisuus tarjosi. Julkisivuja rytmittivät alaosan peilikomeroihin koristetut pystypaneelit, keskiosan vaakapanelointi ja räystäiden alapuoliset pystypaneelit koristehihteineen. Myös mahdollisen muuratun maantasokerroksen katujulkisivut suurine kalusto-ovineen noudattivat symmetriaa. Talojen pihajulkisivut rakentuivat käytännön tarpeen mukaan, niitä rytmittivät keittiön ja muiden sisäänkäyntien kuistit ja portaat. Niiden puuverhous tehtiin niukoin yksityiskohdin.

Arkkitehti Th. Höijerin suunnittelema Tammisaaren vpk-talo. Kuva 1890-luku. (EKTA)

Arkkitehti V. A. Tötterströmin suunnittelema, arkkitehtuuriltaan muista vpk-taloista erottuva Mikkelin vpk-talo valmistui Savilahden- ja Ristimäenkatujen kulmaan. Postikortti ennen 1910. (MV)

Vapaapalokunnantalot erottuivat vuosisadan vaihteen puutalokortteleissa aluksi kookkaampina rakennuksina. Leveä rakennusrunko ja aumattu vesikatto koristeaiheineen antoivat niille julkisen leiman, jota korostivat kadulle avautuvat pääsisäänkäynnit ja juhlasalien ikkunat. Osassa taloja suuret kadulle avautuvat kalustotilojen ovet antoivat niille instituutiorakennuksen leiman. Jyväskylän ja Kotkan vpk-talojen korrasteelliset palovartiotorit nostivat rakennukset esiin katukuvassa.

Arkkitehtien suunnitteleminen vpk-talojen juhlaeroksen huonejärjestelyt voi jakaa kolmeen tyyppiin: Useimmissa taloissa juhlasali sijoittui rakennuksen keskelle ja rajautui rakennuksen sydänseinään kuten Vaasan ja Porin vpk-taloissa. Kahdessa talossa (Porvoo ja Mikkeli) juhlasali oli suunniteltu kahden sisäänkäynnin tai porrastornin väliin kuten Helsingin vpk-talossa. Arkkitehtitoimisto Kiseleff & Heikelin toimistossa laadituissa Porvoon vpk-talon suunnitelmissa on mahdollisesti ollut vaikutteita Helsingin vpk-talon suunnitelmista, joita vpk:n rakennustoimikuntaan kuulunut arkkitehti Constantin Kiseleff oli ollut laatimassa kahdelle eri tontille ¹⁵. Tietävästi arkkitehtien suunnitteleminen taloista vain Heinolan vpk-talon tilat suunniteltiin kahteen, eri katujen suuntaiseen siipeen, joista toinen käsitti rakennuksen rungon levyisen juhlasalin ¹⁶. Suunnitelma muistutti 1870-luvulla kaupunkieihin elinkeinojen vapautumisen myötä yleistynyttä rakennustyyppiä, jossa asuintalojen yhteyteen alettiin rakentaa omaan siipeen puoteja ja käsityöläisverstaita ¹⁷.

Vapaapalokunnat järjestivät 1890-luvulta lähtien arkkitehtuurikilpailuja talojensa suunnittelusta. Ensimmäinen Helsingin vpk-talon kilpailu oli suunnattu vain palokuntaan kuuluville arkkitehteille. Sitä seuraavat Porin, Tampereen ja Lahden kilpailut olivat kaikille arkkitehteille ja rakennusmestareille avoimia. Satakunta-lehdessä 13.9.1892 julkaistun ilmoituksen mukaan Porin vpk-talon luonnospirrost kilpailun kohteena oleva talo sai maksaa enintään 30 000 markkaa ja se rakennettaisiin puusta joko itsenäiseksi rakennukseksi tai hyödyntäen palokunnan vanhaa kivikalustohuonetta. Palokunta sai rakennuksesta 12 ehdotusta. Talon työpiirustukset laati 1893 palokunnan rakennustoimikunnan jäsen rakennusmestari F. K. Eriksson, joka muokkasi ne arkkitehtien R. H. Helinin ja K. Wasastjernan kilpailuehdotuksista. Myöhemmin myös Tampereen vpk-talon suunnittelusta järjestettiin arkkitehtuurikilpailu.¹⁸

Palokunnantalosten arkkitehtuuria ohjasivat myös vapaapalokunnan tietoiset valinnat. Palokuntien historiikit ja pöytäkirjat viittaavat palokuntien taloista laadittuihin vaihtoehtoihin suunnitelmiin. Niistä käy kuitenkin harvoin ilmi, miten esitetyt vaihtoehdot poikkeavat toisistaan. Esimerkiksi Vaasan vpk:n pöytäkirjassa mainitaan ainoastaan, että valinta tehtiin kahden johtokunnan jäsenen ehdotuksesta ¹⁹. Porvoon vpk:n pöytäkirjoihin on kirjattu poikkeuksellisen tarkat tiedot käsiteltyjen ehdotusten mitoista ja tiloista, lisäksi sen arkistossa on säilynyt Kiseleffin arkkitehtitoimiston laatima vaihtoehtoinen ehdotus vpk-talosta ²⁰. Myös Oulun vpk:n johtokunta arvioi useita vaihtoehtoisia suunnitelmia ennen kaupunginrakennusmestarin 1900 laatiman suunnitelman hyväksymistä.

Kotkan vpk-talo kuvattuna 1889 lisärakennuksen valmistumisen jälkeen. Peilikuva postikortista 1892–1912. (VPKA)

KOTKAN VPK-TALO

Kotkan vapaapalokunnan talo valmistui 1889 kaupungin puistoon Suuren satamakadun (nykyinen Ruotsinsalmenkatu) kaupungin määrääjäksi luovuttamalle tontille. Vaatimattoman yksikerroksisen talon piirustukset laati kotkalainen rakennusmestari P. O. Nyman.

Talossa oli palontorjuntaa palvelevat ruiskuhuone (spruthus) ja lämmin vartiohuone sekä palokunnan vaatimattoman kokoinen juhla- ja lukusali, kirjasto ja eteinen. Juhlasali oli muita huoneita korkeampi ja siinä oli pieni orkesterille tarkoitettu parvi. Satulakattoisen talon katujulkisivulla oli kaksi tasavertaista pariovellista sisäänkäyntiä, yksi kalustotilaan ja toinen juhlasaliin. Katukuvassa talon julkisesta luonteesta kertoi lähinnä sen sijainti puistossa.

Palokunnantaloa laajennettiin ensimmäisen kerran 1889 arkkitehti Vilho Penttilän laatimien suunnitelmien mukaan. Talon juhlasalia pidennettiin ja sen rinnalle tehtiin keittiö ja tilava ravintolasali. Talon puiston puolelle tehtiin omiin poikkipäätyihin kaksi kokoushuonetta ja tilava kirjastohuone omalla sisäänkäynnillä.²¹ Lisärakentaminen kaksinkertaisti talon pinta-alan ja muutti palokunnantalon kaupunkilaisia palvelevaksi juhlatilaksi. Samassa yhteydessä taloon rakennettiin yläosastaan rankarakenteinen koristeellinen palovartiointitorni.

Vapaapalokunnan seuraavassa rakennusvaiheessa juhlasali muutettiin teatteriesityksiin sopivaksi tilaksi. Haminalainen arkkitehti Akseli Toivonen suunnitteli 1912 palokunnan kalustotilan yläpuolelle korkean näyttämötornin, salin päätyyn lehterin sekä teatterin uuteen sisäänkäyntiin ja aulaan liittyvät muutostyöt. Lisäksi talon keittiö- ja ravintotiloja laajennettiin ja muutettiin. Vanha palovartiointitorni purettiin ja uusi suuri näyttämötorni antoi talolle uuden julkisen rakennuksen leiman. Kotkan maakuntateatteri toimi talossa 1940-luvulle saakka.

Porvoon vpk-talo Kirkkokadun varrella ennen 1918. Kuvaaja T. (Porvoon Museo)

PORVOON VPK-TALO

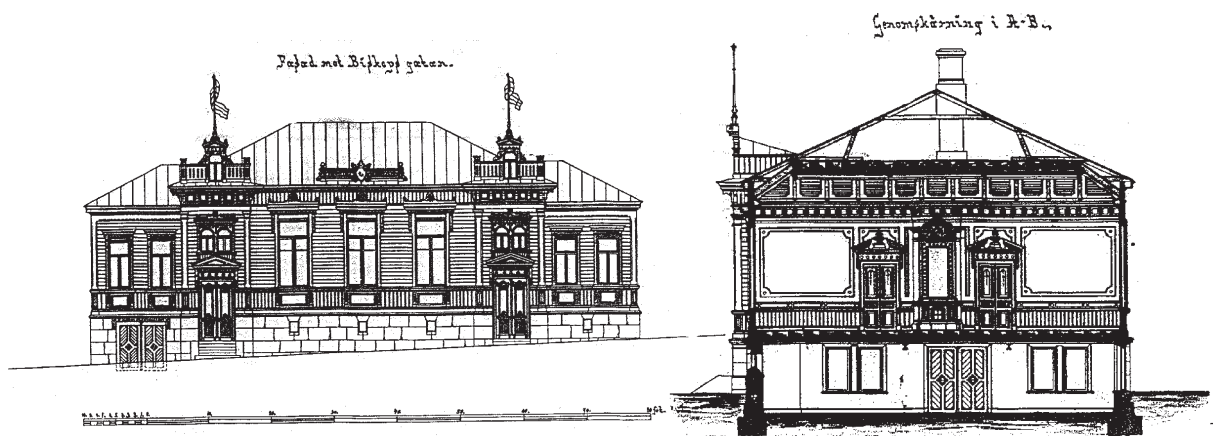
Porvoon vapaaehtoisien palokunnan talo vihittiin käyttöön 19.10.1890 kaikille kaupunkilaisille avoimessa juhlassa. Palokunnan yksikerroksinen hirsitalo valmistui Kirkkokadulle palokunnan varapäälliköltä ostetulle tontille. Ajatus ”kokoussalin, kirjaston, eteisen ja kalustuhuoneen” käsittävästä palokunnantalosta oli esitetty ensimmäisen kerran 1888 palokunnan syyskokouksessa ²². Palokunta valitsi 1889 arkkitehtitoimisto Kiseleff & Heikel suunnitelmista vaihtoehdon, jossa kokoussalit ja kalustotilat rakennettiin eri kerroksiin. Palokunnantalon piirustukset laati Kiseleffin toimistossa työskennellyt arkkitehti August Nordberg.

Talon symmetristä katujulkisivua hallitsivat juhlasalin korkeat ikkunat ja sisäänkäyntien tornimaiset koristeaiheineet. Arkkitehdit suunnittelivat rakennuksen keskelle palokunnan juhlasalin ja sen sivuille kaksi samanarvoista sisäänkäyntiä, toinen kirjastoon ja lukusaliin ja toinen keittiöön ja pieneen kokoushuoneeseen. Talon korkeaan luonnonkivijalkaan tehtiin palokunnan tilava kalustotila, jonka ovet avautuivat kahdelle eri kadulle.

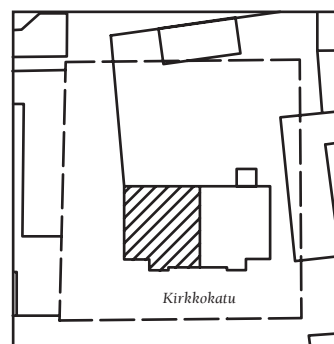
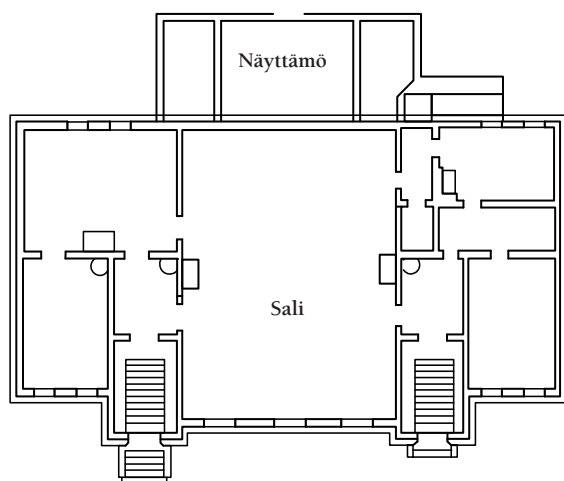
Talon viimeistelytyöt, sisä- ja ulkopuoliset puuverhoukset sekä maalaus- ja koristelutyöt tehtiin 1893–1894. Arkkitehtitoimisto laati tarkkoja piirustuksia juhlasalin taitteisen katon, korkeiden kattolistojen ja seinien puuverhoiluista. Juhlasalin katto viimeisteltiin koristemaalauksin ja sinne hankittiin koristeelliset kaakeliuunit.

Juhlasalin vierelle rakennettiin 1908 teatteriesityksille sopiva näyttämö ja sen alapuolelle kaluston huoltotiloja. Samassa yhteydessä vpk tilasi näyttämölle kankaalle maalatut, puukehikoihin pingotetut kulissit, joiden toisella puolella oli tupa ja toisella ”parempihuone”. Palokunta rakensi 1911 talon pihan puolelle tiilestä muuratun letkujen kuivaustornin.²³

Porvoon vpk-talo on mittasuhteiltaan ja huonejärjestykseltään muista kaupunkien vpk-taloista poikkeava. Talon kellaritiloja on myöhemmin laajennettu useita kertoja.

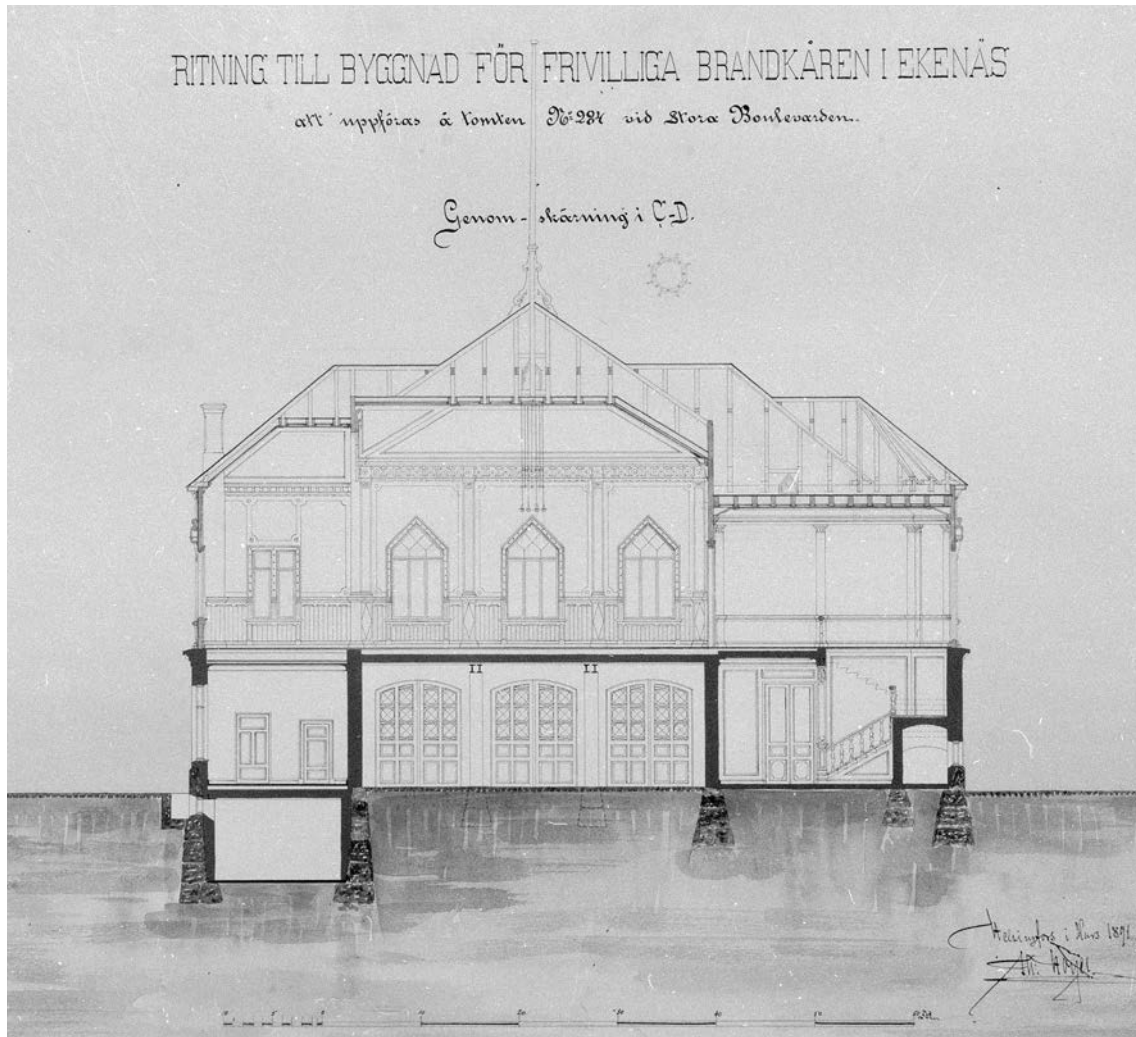

Vpk-talon julkisivu- ja leikkauspiirustus. Ote suunnitelmasta Arkkitehtitoimisto Kiseleff 1899. (Porvoon KA)

Porvoon vpk-talon tilat August Nordberg 1899 piirustuksen mukaan. Pohjakaavioon lisätty 1908 rakennettu näyttämö. (Porvoon RVV)

Kellarikerrokseen rakennetut kalustotilat on esitetty tummennettuna piirustuksessa. Asemapiirros 1899 palovakuutuskirjan mukaan. (KA)

Tammissaaren vpk-talon juhlasali. Piirustus Th. Höijer 1891. (EKTA)

6.3 Arkkitehtuurin keskiössä suuri sali kulttuurille

Palokunnantalon arkkitehtuurin keskiössä oli kookas juhlasali, joka palveli palokuntalaisia sekä kaupunkilaisille avoimien juhlien ja kulttuuritapahtumien pitopaikkana. Vapaapalokuntia kiertäneet palokuntaliiton tarkastajat käyttivät salista myös nimitystä ”kokoushuone”. Juhlasalia ympäröivät eri käyttöön tarkoitettut pienemmät huoneet, yleensä eteinen, herrain- ja rouvainhuoneet, ”ravintola”, kirjasto ja lukusali. Näiden tilojen määrä vaihteli viidestä yhdeksään ”asuinhuoneeseen” kuten niitä palovakuutusasiakirjoissa nimitettiin. Huoneista oli talojen suunnitelmissa nimetty vaihteleva määrä palokuntalaisten muuhun toimintaan: orkesterien ja kuorojen harjoitteluun tai voimisteluun. Kaksikerroksisten rakennusten suunnitelmissa harastustiloja oli osoitettu myös katutasoon kalustotilojen läheisyyteen.

Kaupunkien vpk-talojen juhlasali suunniteltiin korkeaksi, suurten ikkunoiden valaisemaksi ja yksityiskohdiltaan viimeistellyksi juhlatilaksi. Salin seinä rytmittivät hirsirakennetta tukevat pilasterit ja alaosien puupaneloinnit listoituksineen. Kattojen puuverhoukset olivat huolellisesti suunniteltuja, ne oli useimmiten jaettu kenttiin, ja niihin liittyi koristeellisia listoituksia ja kannattajia. Myös pilastereita, ovia ja ikkunoita korostettiin erityyppisin listoituksin. Puurakenteisista palokunnantaloista ainakin Hämeenlinnan ja

Porvoon talojen sisäkattoihin tehtiin koristemaalaukset ²⁴. Tammissaaren vpk-talosta 1890-luvulla otettu valokuva ja Kotkan vpk-talon palovakuutusasiakirjat kertovat palokunnan salien olleen ”tapiseeratut ja paneelatut” ja lattioiden ja kattojen maalattuja ²⁵.

Juhlasalien suunnitelmissa oli varauduttu maata 1800-luvun lopulla kiertävien teatteriseurueiden ja orkesterien esityksiin eri tavoin. Osassa suunnitelmia oli saliin avautuva esiintymiskoroke, joka oli nimetty estradiksi eli esiintymislavaksi, orkesteria tai näytelmäseurueita varten. Osassa oli esitetty lisäksi erillinen lehteri eli parvi soittajia varten. Yksittäisissä suunnitelmissa oli ainoastaan lehteri musiikin esittäjiä varten. Rakennusaikaisiin arkkitehtipiirustuksiin ja palovakuutusasiakirjoihin nämä tilat oli useimmiten nimetty musiikkiesitykselle: ”Estrad till orkester, orkester lektare” tai ”musiklektare”. Salin yläosaan avautuva parvi sijoittui usein eteistilojen yläpuolelle, ja sinne johtivat vaatimattomat portaat. Kotkan vpk-talon ensimmäisen rakennusvaiheen suunnitelmissa parvelle vievät portaat oli sijoitettu kalustotilaan ²⁶. Tarkastelun kohteena olevista, 1890-luvulla rakennetuista juhlasaleista kuudessa oli parvi, viidessä oli salista erotettu näyttämökoroke; kahden talon suunnitelmissa ei ollut esitetty kumpaakaan.

Kiinteä korotettu näyttämö tai musiikkiestradi oli teatterirakennusten tapaan erotettu väliseinällä salista. Suunnittelijoiden laatimissa piirustuksissa näyttämöllä oli suuret laskeutuvat verhot. Jos kiinteää näyttämöä ei ollut, esityksissä käytettiin väliaikaisia tai siirrettäviä korokkeita kuten Hämeenlinnassa, Kotkassa ja Porvoossa. Kiinteän näyttämön puute ja siirrettävän näyttämön heikkoudet havaittiin kuitenkin pian talojen valmistumisen jälkeen monessa palokunnantalossa. Esimerkiksi Porvoon, Mikkelin ja Kotkan vpk-taloihin rakennettiin 1907–1911 näyttämötilat käsittävät lisärakennukset. Näistä ainakin Kotkan teatterin näyttämö täytti ammattiteatterien vaatimukset ²⁷. Näyttämöiden yhteyteen suunnitelluissa sivutiloissa kuten pukuhuoneissa ei ole havaittavissa yhdenmukaisuutta ²⁸.

Oulun vapaapalokunta harkitsi kivirakenteisen talon rakentamista yhdessä teatteriyhdistyksen kanssa ²⁹. Palokunta päätyi kuitenkin rakentamaan yksin puurakenteisen talon, jonka näyttämö suunniteltiin omia seuranäytelmiä varten. Suurta näyttämötilaa suunniteltiin uudelleen 1910-luvulla, lisäksi 1920-luvulla laadittiin suunnitelma kalustotilojen yhteyteen rakennettavasta elokuvateatterista ³⁰.

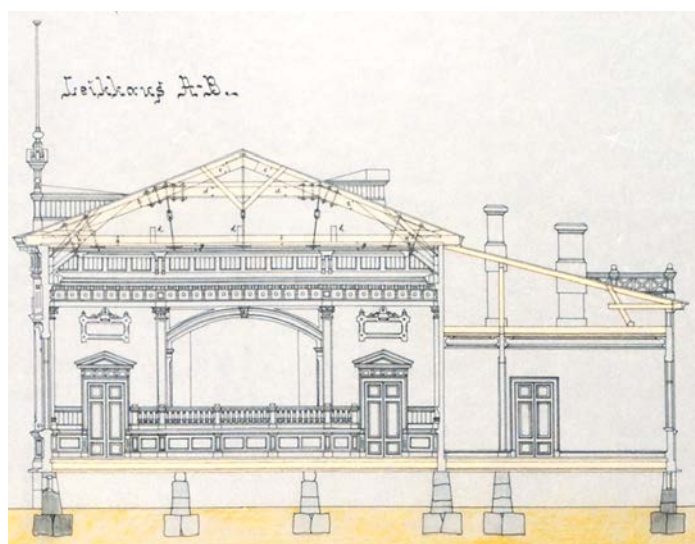
Tärkeä pari salille oli ravintola, jossa oli toimintaa myös teatteriesitysten yhteydessä ³¹. Ravintolasalin lisäksi osassa taloja oli erillinen puhvetiksi nimetty pienempi tarjoilutila. Ravintolaa palveli leivinuunein varustettu keittiö, joka kaksikerroksisissa rakennuksissa sijaitsi yleensä maantasokerroksessa, kuten aiemmin rakennetuissa seuruoneissa. Keittiön läheisyyteen suunniteltiin vahtimestarin asuinhuone tai -huoneet. Ravintolassa toimi ainakin Vaasassa jo ensimmäisinä vuosina ulkopuolinen yrittäjä ³².

Eteis- tai aulatilojen suunnittelussa ei vpk-talojen ensimmäisessä rakennusvaiheessa kiinnitetty erityistä huomiota käytännön yksityiskohtiin kuten vaatetiloihin. Niitä rakennettiin pian talon valmistumisen jälkeen esimerkiksi Turun ja Hämeenlinnan vpk-taloihin. Aulatiloihin suunniteltiin lipunmyyntitiloja 1910-luvulla, kun juhlasaleja uudistettiin teatterien käyttöön ³³.

Kaupunkien puurakenteisten palokunnantalojen juhlasalien koko vaihteli 150 m² ja 220 m² välillä. Salien mitat vaihtelivat 9 x 12 metrin ja 12 x 19 metrin välillä ilman näyttämöä. Juhlasalin käsittävän kerroksen koko vaihteli 300 m² ja 600 m² välillä. Palokunnantaloon yhteyteen tehty kalustotila oli yleensä alle puolet rakennuksen pohja-alasta. Talousrakennukseen tehty kalustohuone oli yleensä rakennuksiin tehtyjä pienempi. Porin vpk rakensi 1899 poikkeuksellisen suuren erillisen kalustorakennuksen palokunnantaloon vierelle.

Tammissaaren vapaaehtoisen palokunnan juhlasali 1898. (EKTA)

Porin vpk-talon leikkaus juhlasalin kohdalta. Ote suunnitelmasta. Piirustus F. K. Eriksson 1894. (SAMU)

Kaupunkien vpk-talojen juhlasalien arkkitehtuuria hallitsivat taitteiset tai reunoilta viistetyt katot. Porin vpk-talon juhlasali 1900-luvun alussa. Kuvaa-ja T. (SAMU)

6.4 Rakennusmestarijugendin kausi

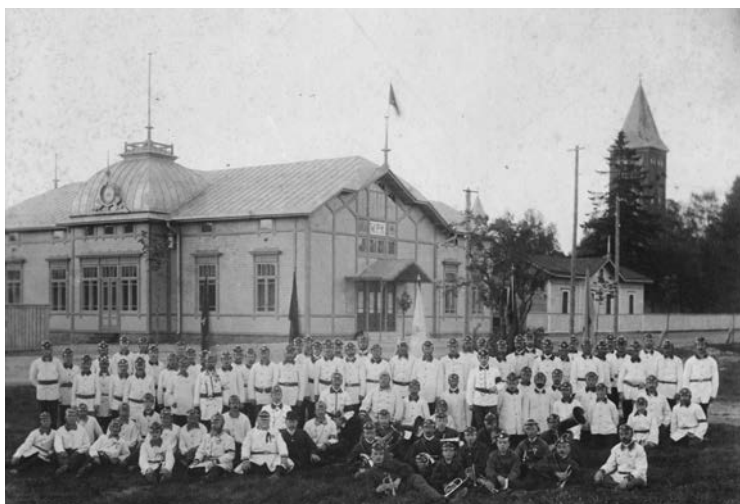
Kaupunkien palokunnantalojen toisen, 1900–1910-luvut käsittävän rakennusvaiheen muodostaa kirjavyöry ryhmä pääasiassa rakennusmestarien suunnittelemissa rakennuksissa³⁴. Suurin osa rakennusmestarien suunnittelemista vpk-taloista on yksikerroksisia hirsirakennuksia. Kolmeen kaupunkiin, Raumalle (1900), Tampereelle (1910) ja Pietarsaareen (1913) valmistui monikerroksinen kivitalo, jonka suunnitteluun osallistui myös arkkitehti. Pietarsaaren palokuntien talon suunnittelija oli ruotsalainen arkkitehti Torben Grut. Talo oli kaupungin ja vapaaehtoisen palokunnan yhteinen hanke, ja se käsitti juhla- ja kokoustilojen lisäksi kaupungin ja vapaapalokunnan erilliset kalustotilat. Talo on harvinainen esimerkki ruotsalaisesta jugend-arkkitehtuurista Suomessa.

Arkkitehtien ja rakennusmestarien omaksuma, kansainvälisesti jugendina tunnettu arkkitehtuuri sai Suomessa voimistuneen kansallistunteen myötä myös kansallisromanttisia piirteitä. Pusia palokunnantaloja suunnitelleet rakennusmestarit omaksuivat suunnitelmiin uuden arkkitehtuurin vapautuneet kattomuodot, kattoja puhkovat yksityiskohdat sekä ikkunoiden ja puuverhouksien monimuotoisuuden. Uusien vpk-talojen pääsisäänkäynnit ja salien suuret ikkunat avautuivat kadulle arkkitehtien aiemmin luoman mallin mukaan. Käsitys yhdistyksen kokoontumishuoneistoon tarvittavista tiloista oli vakiintunut, ja saliin liitettiin riittävän suuret aulatila ja näyttämö pukutiloineen. Talon juhlasali suunniteltiin aiemmin valmistuneiden palokunnantalojen tapaan sydänselkään tukeutuen tai omaan siipeen. Kalustotilat rakennettiin joko osittaiseen kivirakenteiseen kellariin tai piharakennukseen.

Rakennusmestarit suunnittelivat uusiin vpk-taloihin toisistaan poikkeavia vesikattorakenteita. Tornion vpk-talossa oli kaartuvalinjainen ikkunoiden puhkoma katto, Lappeenrannan vpk-talon juhlasalin yläpuolelle kohosi kupolimainen vesikatto ja Raahen vpk-talossa oli jyrkkä suoralappeinen katto³⁵. Lappeenrannan vpk-talo rakennettiin muista vpk-taloista poiketen kokonaan rankarakenteisena. Salin vpk-talon suunnittelijat (rakennusmestarit August A. Tapio ja Otto Dahl) loivat muista vpk-taloista poikkeavaa koristeellista jugendarkkitehtuuria. Siinä yhdistyivät vaihtelevasti verhoillut puujulkisivut, monimuotoiset ikkunat, korkea koristeellinen torni ja kauniisti muotoillut kattojen päädyt³⁶. Raahen vpk-talon pohjapiirros muistuttaa pääpiirteissään aiemmin valmistuneen Oulun vpk-talon mallia.

Nuorisoseuraliikkeen piirissä kansallisromanttiseksi kutsuttua arkkitehtuuria pidettiin tavoiteltavana seurantaloja koskevissa kirjoituksissa ja arkkitehtuurikilpailuissa³⁷.

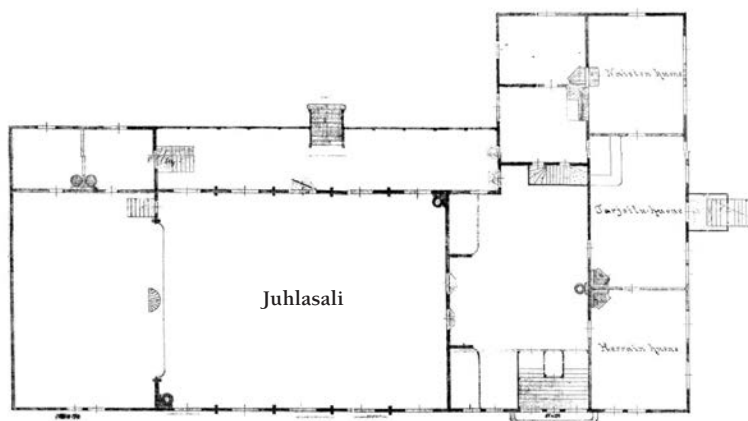
Vpk-talojen jugendarkkitehtuuria

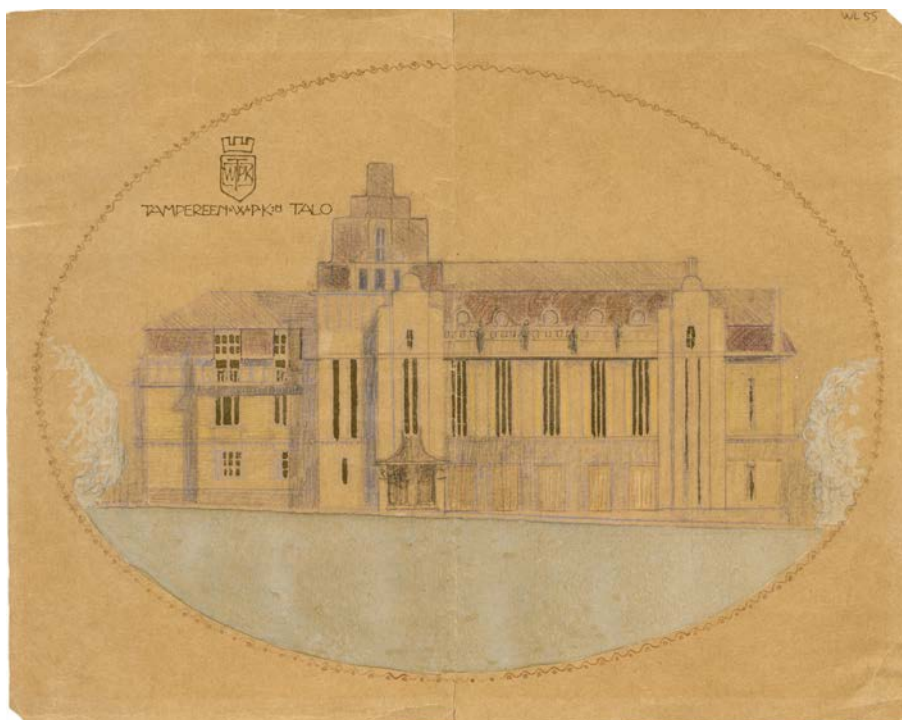
Rakennusmestari E. Holopaisen suunnittelema Lappeenrannan vpk-talo. Kuvaaja T. 1909. (Lappeenrannan museot)

Rakennusmestari J. Suvannon suunnittelema Raahen vpk-talo valmistui urheilukentän vierelle. Postikortti, Raahen Kirjakauppa tod. 1920-luku. (MV)

Raahen vpk-talon tilat oli suunniteltu nk. vinkkeliin pohjamuotoon. Pohjapiirustus J. Suvanto 1910. (Raahen KA)

Arkkitehti Wivi Lönnin luonnos kilpailuehdotukseen Tampereen vpk-taloksi. Rakennusmestari Heikki Tiitolan suunnitelmassa on hahmotettavissa samankaltainen porrashuoneen, juhlasalin ja kalustotilojen kokonaisuus. Piirustus Wivi Lönn 1908. (MFA)

Arkkitehti Torben Grutin suunnittelema Pietarsaaren vapaaehtoisen ja kaupungin vakinaisen palokunnan yhteinen talo valmistui Strengbergin tupakkatehtaan viereen. Grut oli suunnitellut vähän aiemmin tehtaan uuden osan. Palokunnantalon kookas korkea torni on tyypillinen vakinaisten palokuntien rakennuksille. (MV)

Rakennusmestarien A. Tapio ja O. Dahl suunnittelema Salon vpk-talo. Kuva 1913. Kuvaaja T. (Jarl Castrenin kokoelma)

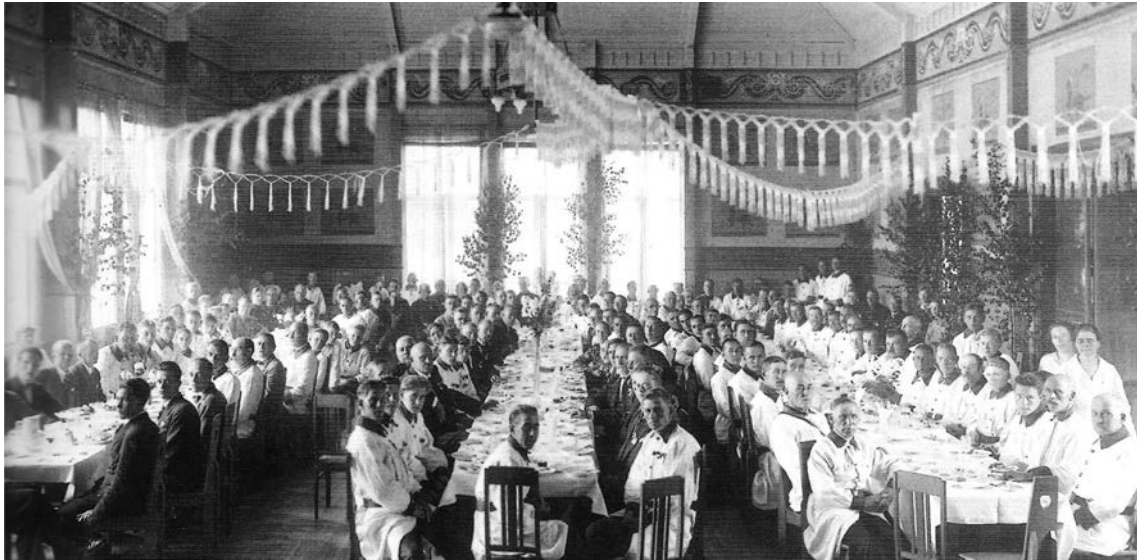
SALON VPK-TALO

Salon vapaapalokunnan yksikerroksinen talo valmistui 1908 kauppalan keskusta, rautatieaseman läheisyyteen asemakaavoitetulle alueelle. Talon lähelle oli rakennettu vähän aiemmin seurahuone ja rukoushuoneyhdistyksen talo. Hirsirunkoisen talon suunnittelivat palokunnan päällikkö, rakennusmestari August A. Tapio ja rakennusmestari Otto Dahl. Molemmat olivat tuotteliaita salolaisia suunnittelijoita.

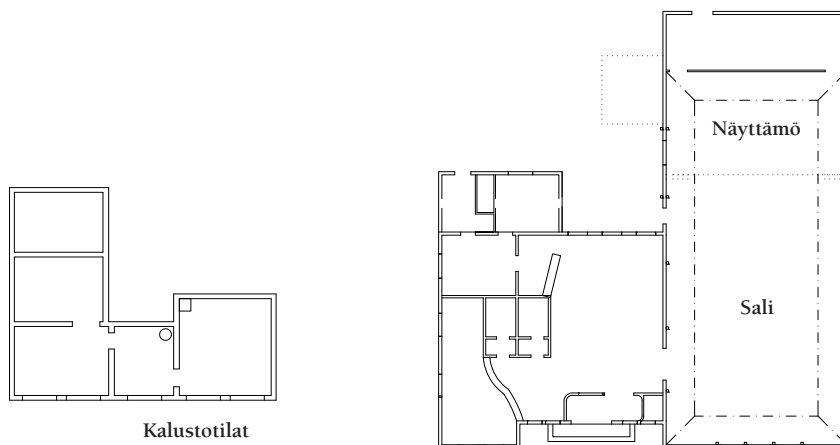
Vapaapalokunnan tilat suunniteltiin kahteen siipeen katujen kulmaukseen. Pitkä, korkea juhlasalisiipi käsitti rakennuksen rungon levyisen salin ja näyttämön. Talon toisessa siivessä oli pääsisäänkäynti, aula- ja ravintolatilat. Palokunnan korkeassa juhlasalissa oli korkea, taitteinen yhdensuuntainen puupaneelein verhoiltu katto. Sitä valaisivat suuret kahdella seinällä kadulle avautuvat ikkunat. Vanhan valokuvan mukaan salin seinien alaosa kiersi panelointi ja yläosissa oli sarja koristemaalauksia sekä katon rajaa kiertävä kasvaiheinen ornamentti.

Vpk-talo on edustava esimerkki rakennusmestarien vuosisadan alussa suunnittelemasta rikkaasti muotoillusta ja koristeellisesta jugendarkkitehtuurista. Talon julkisivut verhoiltiin käyttäen erityyppisiä puupanelointeja, koristelijoita ja leikattuja koristeaiheita. Talon eri tiloissa oli erimallisia yläosastaan pieniruutuisia ikkunoita. Talon Maariankadun puoleista julkisivua hallitsi juhlasalin korkeiden ikkunoiden ryhmä. Sisäänkäynnin yläpuolella kohosi torni, jossa oli korkea piikkimäinen katto.

Vapaapalokunta rakensi 1908 lisäksi tiilirakenteisen, lämmitettävän kalustorakennuksen vpk-talon vierele. Kalustorakennuksen katujulkisivuja koristivat tornimaiset aiheet ja hammastetut räystäslisät.³⁸

Salon vpk-talon juhlasali 1930 palokunnan 25-vuotisjuhlapäivänä. (VPKA, tässä Lavonen 2005, 35)

Salon vpk:n tilat 1954 suunnitelman mukaan. (Salon RVV)

Vpk-talon vieressä palokunnan kalustorakennus 1928 piirustuksen mukaan. (VPKA)

Salon vpk:n kalustorakennus 2000-luvulla useiden lisärakennusvaiheiden jälkeen. Kuva 2010.

Salon vpk:n tontti asemapuiston läheisyydessä. Ote Salon kauppalan kartasta. (Salon KA)

Tampereen vpk-talon juhlasalisiipi. Kuva E. M. Staf 1937. (Vapriikki)

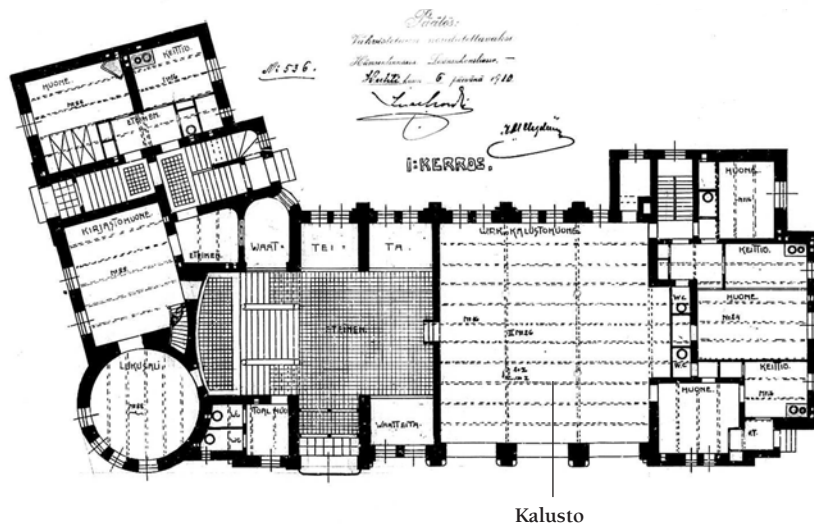
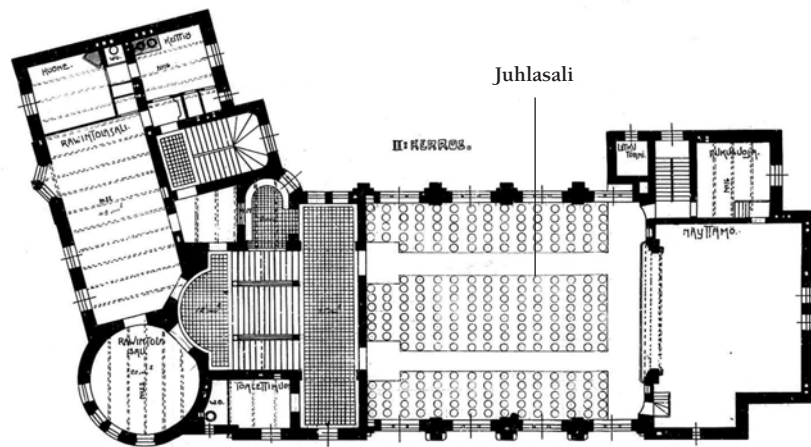
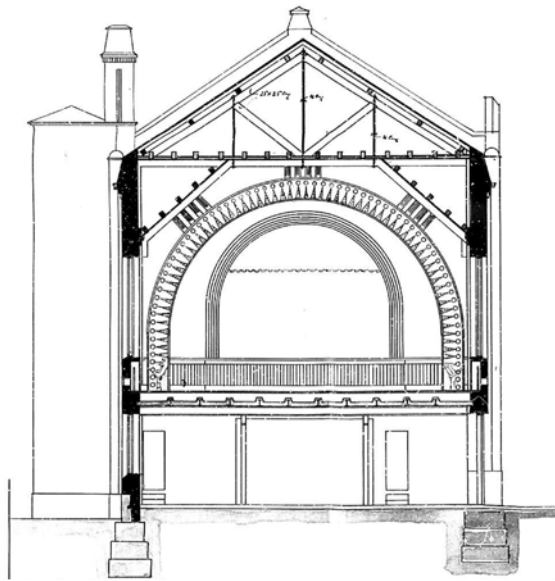
TAMPEREEN VPK-TALO

Tampereen vpk-talo edustaa vuosisadan alussa rakennettuja uusia toimitalotyyppisiä seurantaloja, joiden juhlasalit sijoitettiin ylempiin kerroksiin. Palokunnan kolmikerroksinen rapattu kivitalo valmistui 1910 Torikadun ja Isokadun risteykseen kaupungin vuokratontille. Tampereen vpk-talosta järjestettiin 1908 suunnittelukilpailu, jonka voitti arkkitehti Wivi Lönnin ehdotus. Palokunta totesi ehdotuksen liian kalliiksi rakentaa ja tilasi rakennusmestari Heikki Tiitolalta uuden suunnitelman. Suuren tiilirakenteisen talon rakennustyöt aloitettiin maaliskuussa 1910 ja talo valmistui saman vuoden marraskuussa. Rakentaminen rahoitettiin osin Suomen kaupunkien yleisen paloapuyhtiön myöntämällä lainalla.

Palokunnantalon hahmoa hallitsi jugendajan arkkitehtuurille tyypillinen pyöreä tornimainen osa katujen kulmauksessa. Palokunnan tilat oli suunniteltu rakennuksen kahteen siipeen: pidemmässä olivat juhlasali sekä kalustotilat ja lyhyemmässä palokunnan kirjasto, ravintolan tilat sekä suuri asuinhuoneisto palokunnanjohtajalle. Talossa oli lisäksi pieniä ulkopuolisille vuokrattavia asuinhuoneistoja.

Palokunnan suuri juhlasali oli toisessa kerroksessa, johon johdattivat tilavat portaat ja aulatilat. Kaksi kerrosta korkeasta, rakennuksen rungon levyisestä juhlasalista avautuivat ikkunat kahdelle julkisivulle. Salissa oli tilava näyttämö sivutiloineen ja lehteri katsojille. Ravintolaan oli yhteys porrasaulan kautta. Pyöreisiin kulmahuoneisiin oli suunniteltu biljardisali, kirjasto ja lukusali sekä ravintolan ja johtokunnan huoneita.

Katutasossa oli palokunnan tilava kalustotila, jonka suuret ovet avautuivat suoraan kadulle. Tontilla ennen rakentamista sijainnut vanha hirsinen talousrakennus siirrettiin uuden talon taakse ja kunnostettiin lämmitetyksi voimistelusaliksi.³⁹

Tampereen vpk suunnitteli uuden vpk-talon kaupunkien työväenyhdistysten tapaan toimitaloksi, jossa oli ravintolatilojen lisäksi muita vuokratiloja; toimistoja tai asuntoja. Yllä Tampereen vpk-talon leikkaus. Alla Tampereen vpk-talon toinen ja ensimmäinen kerros. Otteita suunnitelmista. Piirustukset Heikki Tiitola 1910. (Tampereen KA)

Rauman vapaapalokunnantalon koristeellista arkkitehtuuria. Kuva tod. 1902. (MV)

RAUMAN VAPAAEHTOISEN PALOKUNNAN JA KAUPUNGIN TALO

Rauman vapaapalokunnan koristeellinen kaksikerroksinen kivitalo valmistui 1900 Kanavakadun varrelle kaupungin luovuttamalle tontille. Talon luonnospiirustukset laati 1898 arkkitehti Otto F. Holm ja toteutussuunnitelmat teki turkulainen rakennusmestari August Helenius. Vapaapalokunta aloitti suuren kivitalon rakentamisen Kaupunkien yleisen paloapuyhtiön myöntämän lainan turvin.

Kadun kulmaukseen valmistunut palokunnan talo suunniteltiin kaupunkikuvassa erottuvaksi julkiseksi rakennukseksi, jonka hahmoa hallitsivat korkea kulmatorni ja kaarevalinjaiset poikkipäädyt. Rakennus oli pohjaltaan lähes kolmion muotoinen. Sen toiseen kerrokseen suunniteltiin kokoushuoneisto, joka käsitti suuren näyttämöllisen juhlasalin orkesterilehtereineen, ravintolan tilat ja pienempiä kokoushuoneita. Ensimmäiseen kerrokseen suunniteltiin palokunnan kalustotilat, vahtimestarin asunto ja kokoushuoneita.

Rauman vpk-talo on puukaupunkien keskustojen palokunnantalojen joukossa poikkeuksellinen sekä arkkitehtuuriltaan että rakennushistorialtaan. Palokunnan rakennustoimikunnan lähes ensimmäinen päätös oli rakentaa talo tiilestä. Myöhemmin toimikunnan jäsenistä valittiin sekä tiilentoimittaja että muuraustöiden suorittaja. Palokunta joutui taloudellisiin vaikeuksiin jo talon rakennusaikana. Se luovutti keskenäisen juhlasalin kaupungille, purki juhlasalin näyttämön ja viimeisteli salin kaupunginvaltuuston käyttöön.

Talon suunnitelmissa havaittiin puutteita heti sen valmistuttua. Puutteelliset hätäportaot estivät salin käytön iltamien ja huvitilaisuuksien viettoon eikä letkunkuivaustornia voitu käyttää palovartiointiin. Vapaapalokunta ajautui taloudellisiin vaikeuksiin ja myi 1910 talon kaupungille, mutta piti käytössään ensimmäisen kerroksen tiloja.⁴⁰

Palokuntalaisia Porin vpk:n 40-vuotisjuhlissa. Taustalla vpk-talo ja sen vierelle 1889 valmistunut poikkeuksellisen suuri kivi-rakenteinen kalustorakennus. Kuva John Englund 1903. (SAMU)

6.5 Palonsammutuksen tilat

Vapaapalokuntien kalustotilat voi autonomian ajalla jaotella karkeasti kolmeen eri ryhmään, joita ovat palokunnantalon pihapiiriin rakennetut puu- tai kivirakenteiset kalustohuoneet ja palokunnantalon yhteyteen rakennetut kalustohuoneet. Viimeksi mainittuja rakennettiin kokoushuoneiden rinnalle tai alapuolelle. Palokuntien tontit olivat erikokoisia ja maaston muodoltaan poikkeavia, mikä johti erityyppisiin suunnitelmiin. Tasaisilla tonteilla kalustotilat sijoitettiin joko erilliseen rakennukseen tai kokoustilojen rinnalle. Kaltevalla tontilla kalustolle suunniteltiin tilat osittain maanalaiseen kerrokseen.

Vapaapalokunnan ensimmäinen kalustorakennus oli yleensä puurakenteinen, hirsi- tai piirurunkoinen, täysin kylmä tai yhden lämmitettävän huoneen käsittävä vaatimaton rakennus. Vaasan vpk:lla oli kaksi puurakenteista kalustovajaa ennen kuin oman palokunnan talon tontille rakennettiin 1886 hirsirakenteinen piharakennus. Porin vpk kunnosti ensimmäiseksi kalustotiloikseen tontilla aiemmin sijainneen pienen tiilirakennuksen.

Arkkitehti Theodor Höijer suunnitteli Helsingin ja Tammisaaren vpk-talojen kalustotilat juhlasalin alapuolelle pohjakerrokseen. Hämeenlinnan, Mikkelin ja Porvoon vapaapalokuntien rakennuspaikat olivat rinteessä, myös niiden kalustotilat rakennettiin juhlatilojen alapuolelle. Jyväskylän ja Kotkan vapaapalokunnat rakensivat aluksi suuren kalustohuoneen ja sen vierelle vaatimattomat kokoushuoneet. Turun vpk-talo oli poikkeus, sen yhteyteen ei ensimmäisessä vaiheessa rakennettu kalustotiloja lainkaan. Palokunnan sammuuskalustoa säilytettiin monia vuosia vaatimattomissa vuokratiloissa muualla kaupungissa. Palokunnantalon päätyyn rakennettiin vasta 1925 ensimmäinen kalustotila ⁴¹.

Yksinkertaisimmillaan kalustotila oli pariovin kadulle avautuva maapohjainen, hevosten vetämille käreille sopiva huone. Yleensä palokalustotila varustettiin lämmitysuunein, niitä olivat vaihtoehtoisesti kaakeli- tai peltikuoriuuni sekä muurattu pata vedenlämmitykseen. Lattiana oli kivipermanto, joissain tapauksissa betonilattia. Kalustotilan rinnalla oli vaihteleva määrä pienempiä varastotiloja, joista osa saattoi olla myös erillisessä piharakennuksessa.

Jyväskylän ja Kotkan vpk-taloihin rakennettiin palovartiointiin tai merkinantoon tarkoitettut tornit 1880–1890-luvuilla. Jyväskylässä palokunnantalon torni palveli myös kunnallista palokuntaa. Oulun vpk-talon 1897 laadituissa piirustuksissa esitettiin ensimmäisen kerran palokunnantalon yhteyteen rakennettava letkujen kuivaustorni. Kuivaustornien rakentaminen yleistyi 1910-luvulla, jolloin niitä rakennettiin myös aiemmin valmistuneisiin palokunnantaloihin, kuten Porvoossa.

Porin vapaapalokunta rakensi palokunnantalon rinnalle 1889 arkkitehti August Krookin suunnitteleman huomattavan suuren kivirakenteisen kalustorakennuksen. Kalustorakennuksessa oli korkean letkukuivaustornin lisäksi suuret koristeelliset kadulle aukeavat kalustotilojen ovet. Myös Salon (1908), Tammisaaren (1911), Oulun (1914) ja Porin Reposaaren (1914) vapaapalokunnat rakensivat kivirakenteiset kalustotilat vuosisadan alussa.

Oulun vpk:n kivirakenteisessa kalustorakennuksessa oli lisäksi toisessa kerroksessa palokunnan tilavat kokoushuoneet. Pitkänomainen kalustorakennus rakennettiin palokunnan talon päätyyn ja tontin rajaan kiinni. Arkkitehti Harald Andersinin suunnitelmassa oli paljon teknisiä uudistuksia, kuten suuria pesuaitaita, lattioiden viemäröintiin liittyviä ritoilaita, höyrykupu ja pajatila.⁴²

Reposaaren vpk muurasi pääosin luonnonkivistä rakennusmestari Vihtori Ollilan suunnitteleman kalusto- ja ulkokuonerakennuksen, jossa sijaitsivat suuri lämmitettävä kalustotila, palopurjeiden kuivatustila sekä pienessä siivessä käymälät. Talon hahmoa hallitsi sen päätyyn sijoitettu pieni, mahdollisesti sekä harjoitteluun että letkujen kuivaukseen tarkoitettu torni palokelloineen. Rakennuksen rahoittamiseksi järjestettiin 1912 ensimmäiset valtakunnalliset suurarpajaiset.⁴³

Palokunnantalojen yhteyteen rakennettiin myös puurakenteisia harjoitustorneja. Ne olivat joko rakennuksen seinää vasten tai itsenäisesti seisovia avoimia puurakennelmia. Ainakin Helsingin, Kotkan ja Turun vapaaehtoisilla palokunnilla oli taloon kiinni rakennetut puiset harjoitustornit.

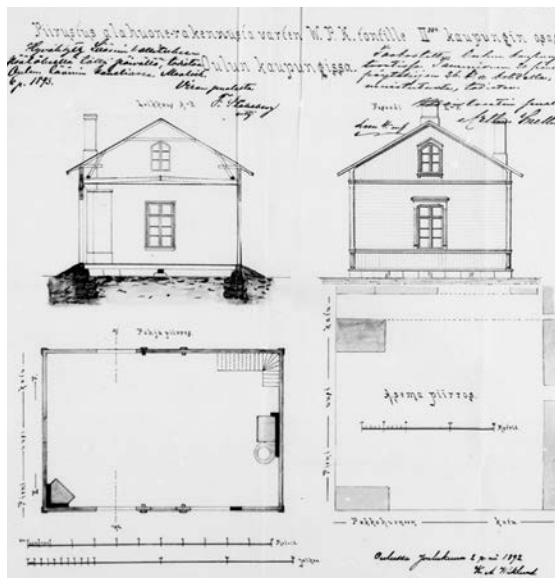
Kalustotilojen lisäksi vpk-talojen pihapiiriin kuuluivat vähintään polttopuuvarasto ja käymälät sekä joissain tapauksissa kotieläinten pitoon tarvittavia tiloja sijoitettuna yhteen, kahteen tai useampaan vaatimatomaan puiseen talousrakennukseen.

Kalustorakennuksia vpk-talojen rinnalla

Porin vpk:n 1899 valmistunut kalustorakennus. Suunnittelija arkkitehti August Krook.
Kuva 1900-luvun alku. (MV)

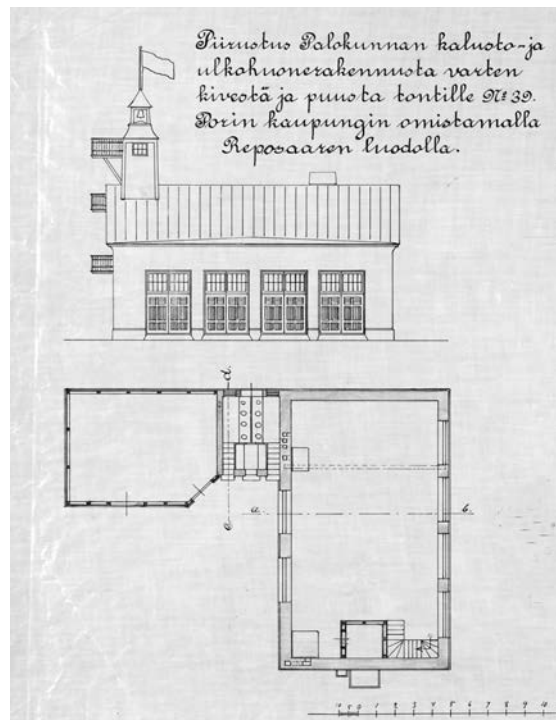
1.

3.

2.

Esimerkkejä kaupunkien vapaapalokuntien 1890-luvulta alkaen rakentamista hirs- tai kivirakenteisista, lämmitettävistä kalustorakennuksista:

1. Oulun vpk:n hirsirakenteinen kalustohuone. Piirustus K. Wiklund 1892. (Oulu KA).
2. Reposaaressen vpk:n muurattu kalustorakennus. Ote piirustuksesta Vihtori Ollila 1914. (SAMU)
3. Oulun vpk:n muurattu kalustorakennus. Piirustus Harald Andersin 1914. (Oulu KA)

6.6 Rakennustapa, rakennustoimikunta ja urakat

Kaupunkien puiset palokunnantalot rakennettiin käyttäen aikakaudelle tyypillisiä rakenteita. Rakennuksen perustukset tehtiin luonnonkivistä: maanpinnan yläpuolisilta osiltaan säännölliseen muotoon hakatuista kiilatuista luonnonkivistä. Kivirakenteisen maantasokerroksen seinät muurattiin yleensä tiilestä. Kivirakenteisiin liittyivät teräspalkkeihin tukeutuvat holvatut kattorakenteet, mutta niiden yläpuolella sijaitsevien juhlatilojen seinät salvottiin edelleen hirrestä. Ensimmäinen täysin rankarakenteinen juhlasalillinen vpk-talo rakennettiin Lappeenrantaan 1905 ⁴⁴. Tornien rungot tehtiin piirurakenteisina jo 1890-luvulla.

Kattorakenteet määräytyivät rakennuksen pohjamuodon ja rungon syvyyden mukaan, myös juhlasalien korkean sisäkaton kannatusrakenteet vaihtelivat. Esimerkiksi Porin vpk-talon suunnitelmissa salin kattoa kannattelivat teräksiset ripustustangot. Yleensä sisäkaton kantavat palkistot olivat vaakasuorat, ja katon viistetyt reunat tehtiin sisustuksen yhteydessä. Maantasossa sijaitsevien kalusto- ja taloustilojen lattia saattoi olla maapohja, kivetty tai sementtiä. Juhlatiloissa oli puurakenteiset ala- tai välipohjarakenteet. Vesikatteena käytettiin palovakuutuskirjojen mukaan joko asfalttipaperia tai peltiä. Vesikaton varusteisiin kuului myös koristeaiheita, pieniä torneja, matalia ”kaiteita” ja lippu- tai merkinantotankoja ⁴⁵.

Palokunnantaloon tiloja lämmittivät uunit: koristeelliset kakluunit, kaminat tai peltikuoriuunit, joita oli vähintään yksi huonetta kohti, suuremmissa tiloissa useita ⁴⁶. Ilmanvaihdon järjestämiseksi juhlasalin kattoihin asennettiin koristeellisia poistoilmasäleikköjä, joista ilma johdettiin ullakolle tai rakennusaineisiin ja kanavien kautta vesikatolle. Tampereen vpk-talo oli ensimmäinen keskuslämmitteiseksi suunniteltu palokunnantalo.

Palokunnantalojen valaistuksena oli aluksi kaasu- ja öljylamppuja. Sähkövalaistus mainitaan ensimmäisen kerran 1900-luvun alussa. Sähköt yleistyivät nopeasti 1910-luvulla, jolloin useissa palokunnantaloissa aloitettiin myös elokuvaesitykset ⁴⁷.

Rakennushankkeiden toteuttamiseksi perustettiin oma rakennustoimikunta tai ”rakennuskomitea”, johon valittiin palokunnan jäsenistöä sopivat henkilöt, yleensä viidestä seitsemään jäsentä. Joissain tapauksissa talonrakennushanketta vei eteenpäin yhdistyksen johtokunta (hallitus). Rakennustoimikuntien tehtäväksi annettiin talojen suunnittelu ja toteutus urakoiden ”huudattamisesta” rakennustöiden valvomiseen. Palokuntalaisten joukossa oli usein rakennuttamistehtäviin päteviä henkilöitä kuten Tammisaaressa, jossa palokunnantaloon rakennustoimikuntaan kuuluivat konsuli Höijer, tehtailija Gardberg, puuseppämestari Söderlund ja muurari Kottelin ⁴⁸.

Palokunnantalot annettiin urakalla rakennettaviksi eriteltynä eri vaiheisiin: kivityö eli perustusten sekä kivijalan rakentaminen ja puutyöt eli hirsirunko ja vesikattorakenteet. Talon sisustustyöt ja uunien muuraustyöt annettiin eri tekijöille. Täydentävät rakennusosat, ikkunat ja ovet hankittiin erikseen mainituilta toimittajilta. Kysymykseen, kuinka usein rakennustöiden toteuttaja oli palokunnan tai rakennustoimikunnan jäsen, ei ole tässä tutkimuksessa etsitty vastausta. Esimerkiksi Mikkelin vpk-talon rakennustoimikunnan jäsen kauppias Manninen ja tehtailija Sjöström toteuttivat myös osan palokunnantaloon rakennustöistä. Raumalla päädyttiin kivitaloon mahdollisesti siksi, että rakennustoimikuntaan kuului myös tiilitehtailija. ⁴⁹

Rovaniemen vapaapalokunnan korkea juhlasali sijaitsi kaupunkien vpk-talojen tapaan rakennuksen keskellä. Kuva 1930-luku. (LMM)

7 TILAT RAITIN VARRELLA VUOTEEN 1917 ASTI

Kaupunkipalokuntien aloittama juhluvien kokoushuoneistojen rakennusperinne siirtyi nopeasti myös maaseudulle. Erilaistuvien kylien vapaapalokuntien saleista ja kalustohuoneista rakentui oma rakennuspaikkaan sidottu tarinansa. Kansanrakentajien välittämä perinne sai rinnalleen koulutuksen saaneiden suunnittelijoiden sekä uusien asemarakennusten, pappiloiden, huviloiden ja kylpylöiden koristeellisen arkkitehtuurin muotoja.

7.1 Talot erilaistuvissa kylissä

Maaseudun kylien ja yhdyskuntien vapaapalokuntien rakennushankkeissa korostuu rakennuskulttuurin paikallisuus, sillä jokaisella talolla ja rakennuspaikalla on oma tarinansa. Vuoteen 1917 mennessä noin 65 maaseudun yhdyskunnan vapaapalokuntaa oli hankkinut palokunnantalon kokoushuoneineen.

Ensimmäiset kylien ja pienten yhdyskuntien palokunnantalot rakennettiin 1890-luvulla. Vuoden 1898 Brandluren–Palotorvi-lehden tietojen mukaan maaseudulla oli 50 vapaaehtoista palokuntaa, joista kuudella oli oma huoneisto tai talo ¹. Tutkimuksen mukaan luettelossa mainittujen Uuraan, Tuuloksen, Talikkalan ja Nakkilan vapaapalokuntien lisäksi ainakin kuudella muulla palokunnalla oli 1890-luvulla rakennettu talo (Laitila 1890, Pispala 1892, Turenki 1894, Riihimäki 1895, Vähärauma 1896, Hauhon Vitsiälä 1898) ². Laitilan vpk rakensi talon yhteistyössä isäntäyhdistyksen kanssa. Osa taloista oli lyhytikäisiä: yksi tuhoutui tulipalossa pian valmistumisen jälkeen, kaksi siirtyi toisen yhdistyksen haltuun ja yhden tilalle rakennettiin suurempi talo.

Palokunnantalojen rakentaminen jatkui vilkkaana 1900–1917 pienissä yhdyskunnissa, jolloin noin 50 niissä toimivaa vapaapalokuntaa hankki oman talon. Juhlasalillisia taloja rakennettiin pääasiassa Etelä-Suomessa, erityisesti entisten Hämeen ja Viipurin läänien alueen erilaistuvissa kylissä ³. Palokunnantaloja rakentaneita yhdyskuntia yhdistävä tekijä olivat kehittyvän teollisuuden ja rautateiden höyryä käyttävät koneet ja laitteet, jotka aiheuttivat palovaaran esimerkiksi sahoilla, kutomoissa ja asemien läheisyydessä. Toinen yhdistävä tekijä oli asemakyliin ja esikaupunkialueille syntynyt tiivis asunto- ja huvilarakentaminen. Osassa palokuntien historiikeista viitataan yhdyskuntien kokoon ja rakennustapaan, jota ei pienissä yhdyskunnissa ohjattu kaavoituksella tai rakentamismääräyksin. Vain pieni osa vapaapalokunnantaloja rakentaneista kylistä oli rakennusajankohtana niin kutsuttuja taajaväkisiä yhdyskuntia ⁴.

Kaupungin rajalle rakennettuja palokunnantaloja ovat esimerkiksi Tampereen Messukylän, Mikkelin Emolan ja Lappeenrannan Armilan ja Kourulanmäen talot. Asemakyläen ensimmäisiä vpk-taloja olivat Turengin, Riihimäen ja Tyrvään vapaapalokunnantalat ⁵. Lisäksi Rovaniemen ja Kemijärven puukaupan vilkastuttamiin yhdyskuntiin rakennettiin vpk-talot.

Myös maaseutukyläen vapaapalokunnat rakensivat omia taloja, joista esimerkkejä ovat Ulvilan (Kaasmarkun vpk), Luopioisten (Puutikkalan vpk) sekä Tuuloksen (Syrjäntaan vpk) talot. Osa palokunnista osti olemassa olevia rakennuksia ja muokkasi niitä kokous-, juhla- ja kalustotiloikseen (Aitoo, Huittinen, Oulunkylä). Vaatimattomiin vapaapalokunnantaloihin rakennettiin puuttuvia tiloja jo muutaman vuoden kuluttua talojen valmistumisesta.

Tutkimuksessa esiin nousseet tehdaskyläen vpk-talot ovat teollisuusyhtiöiden rakentamia. Näitä ovat esimerkiksi Sunilan tehtaan (1901), Jokioisten kartanoyhtiön (1910) sekä Ahlström-yhtiön rakennuttamat Noormarkun ja Kauttuan vpk-talot (1917) sekä Tolkisten (1917) sahayhdyskunnan vpk-talo. Esiin tulleet yhdyskunnat edustavat vain pientä osaa Suomeen kehittyneistä teollisuusyhdyskunnista ⁶. Teollisuusyhtiöt rakensivat myös omia kokoushuoneita, ja esimerkiksi Jämsässä vpk sai käyttää tehtaan kokoushuonetta.

Rakentamisen taustalla mainitaan usein yksittäisiä henkilöitä, kauppiaita, tehtailijoita, suurtilallisia ja paikkakunnalle muualta muuttaneita vapaapalokuntalaisia. Kun ajatus rakentamisesta oli syntynyt, rakennuspaikan luovutti joku palokunnan lähipiiristä. Vapaapalokuntien perustajien ja jäsenistön joukossa oli maata omistavia talollisia, kartanoiden tai tehtaiden omistajia, jotka luovuttivat, vuokrasivat tai myivät rakennuspaikan vapaapalokunnalle. Vapaapalokuntien kalustorakennuksia rakennettiin myös kyläen tai kunnan yhteiselle maalle. Tutkimusaineistossa yleisin tontin hankintaa koskeva maininta on, että talo rakennettiin vuokratontille. Usein vuokratontti lunastettiin vasta joitakin vuosia rakentamisen jälkeen. Aineistossa on myös esimerkkejä tonteista, jotka on lunastettu vasta vuosikymmeniä rakentamisen jälkeen epäselvien omistussuhteiden takia. Joskus yksityinen tontin luovuttaja asetti tontin luovutukselle ehtoja, kuten päihdyttävien juomien tarjoilukiellon tai tontin edelleenluovutuskiellon ⁷.

Armilan ja Kourulanmäen vpk:n pöytäkirjat kuvaavat tonttien hankkimista seuraavasti:

*Päätettiin kääntyä Lappeenrannan rahatoimikamarin puoleen pyynnöllä saada kalustohuoneen tonttimaa kaupungin omistamalta Armilan tilalta ilman vuokraa.*⁸

*Armilan ja Kourulanmäen Wapaaehtoisen Palokunnan talon tonttimaa, joka sijaitsee Lappeen pitäjän Armilan kylässä Juha Helkalan maalla, Myllymäki nimisellä paikalla, kymmenen markan vuokramaksulla vuotessa maan alan suurus tarkemmin määrätään Palokunnan ja Juho Helkalan välillä tehtyssä maanvuok-rakontraktissa johon alle kirjoittaa WPK puolesta toimikunnan jäsenet.*⁹

Tuuloksen vpk-talo ennen 1930-luvun muutostöitä. (VPKA)

Puutikkalan vpk-talo. Kuva 2007.

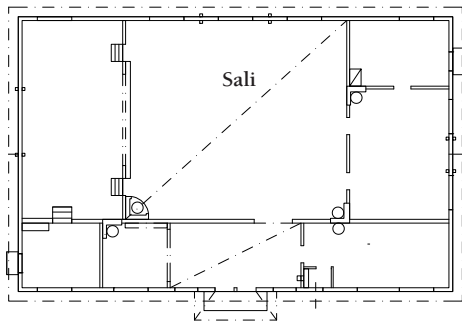
Sydänkylän vpk-talo. Kuva 2007

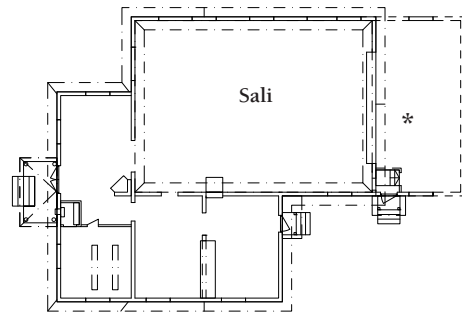
Armilan ja Kourulanmäen vpk-talo. Kuva 2007.

Esimerkkejä 1904–1915 rakennettujen pienten yhdyskuntien vpk-talojen huonejaosta. Puutikkalan ja Armilan vpk-taloja on laajennettu myöhemmin (* merkintä piirustuksessa). Tuuloksen vpk-talon sisätiloja ja kattomuoto on muutettu 1930-luvulla.

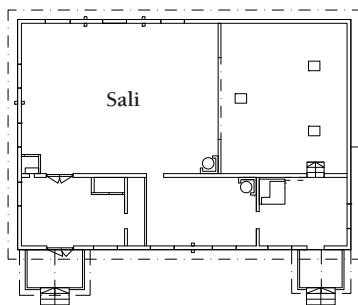
TUULOS

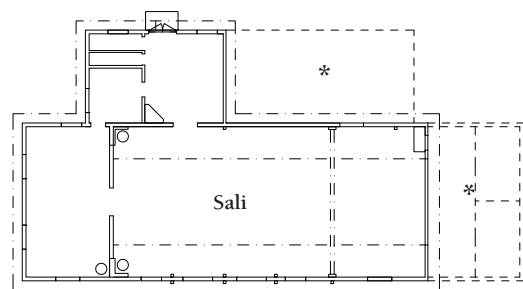
PUUTIKKALA

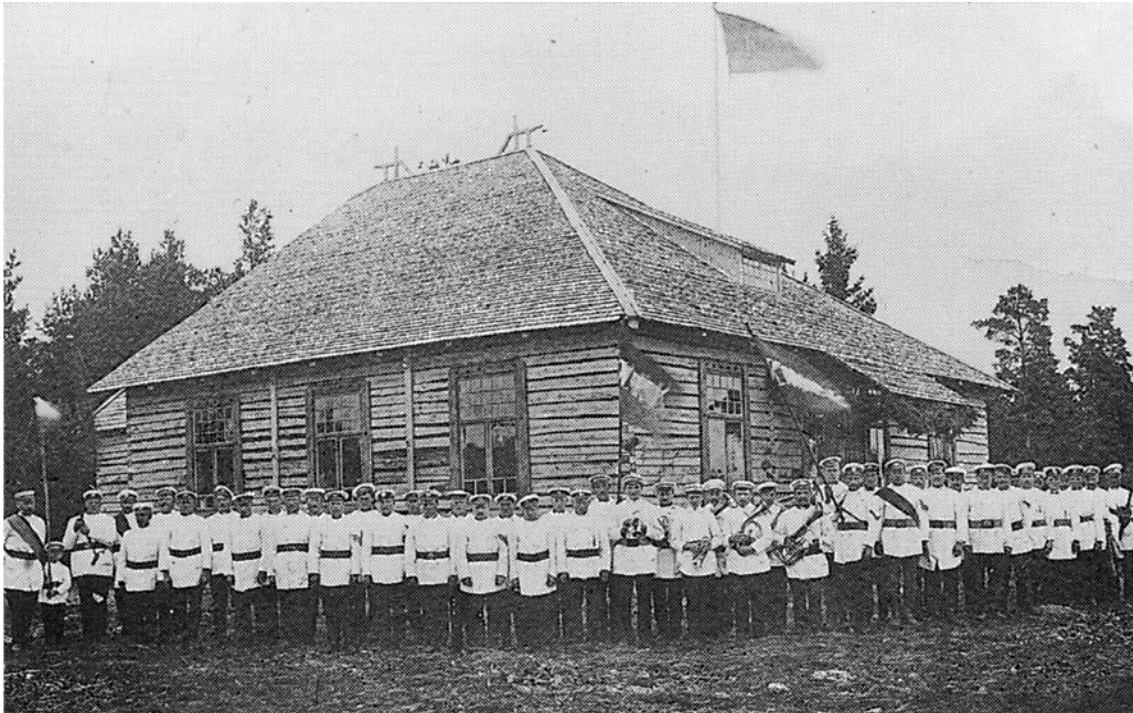

SYDÄNKYLÄ

ARMILAN JA KOURULANMÄKI

Kaasmarkun vapaapalokunta vpk-talon vihkiäisjuhlassa. Kuva John Englund 1910. (Salminen 1998, kansi)

7.2 Kylien rikastuvaa puuarkkitehtuuria

Ensimmäisen rakennusvaiheen vapaapalokunnantalot saivat monissa kylissä asuinrakennuksen kaltaisen hahmon. Varhaisimmat palokunnantalot olivat yksikerroksisia ja pohjamuodoltaan suorakaiteen muotoisia. Yksinkertaisimmillaan talo käsitti salin ja keittiön, vain osaan taloista rakennettiin yksi tai kaksi lisähuonetta. Laitilassa talon tiloiksi mainittiin sali ja kamari, ja todettiin, että talossa saatettiin tanssia kuten aiemmin valmistuneessa raittiusseurantatalossa ¹⁰. Pispalan vpk rakensi kamarin ja keittiön vierelle avoimen tanssipaviljongin, josta tehtiin myöhemmin juhlasali.

Talot rakennettiin noudattaen paikallista rakennusperinnettä, ja palokunnan pöytäkirjoihin kirjattiin suunnittelusta vain rakennuksen pohjan mitat, jos niitäkään. Näissä kansanomaisissa taloissa oli yleensä satulakatto kuten asuinrakennuksissa. Talojen julkisivut jätettiin hirsipinnalle tai niihin tehtiin vaatimaton puuvuoraus. Vain juhlasalin suuret ikkunat erottivat ne asuinrakennuksista.

Ensimmäisten talojen tilajako muistutti asuinrakennuksista tunnettua pohjakaavaa, niin kutsuttua eteis-kamaritupaa. Suuren rakennuksen rungonlevyisen juhlasalin toisessa päässä olivat keittiö ja pieni eteistila ja vastakkaisessa mahdollinen näyttämö. Talon sisäänkäynnin kohdalla oli vaatimaton kuisti, katos tai poikkipääty. Eteisestä oli käynti ullakolle ja mahdollisessa poikkipäädyssä sijaitsevaan pieneen tilaan. Toinen taloissa esiintyvä huonejako muistutti talonpoikaisrakentamisessa yleistynyttä sydänseinätaloa. Näihin talojen juhlasaleihin rakennettiin heti näyttämö, ja niiden sisäänkäynti oli avokuisteilta. Ensimmäisistä on esimerkkinä Armilan ja Kourulanmäen vpk-talo, jälkimmäisistä Tuuloksen ja Sydänkylän vpk-talot.

Moneen taloon rakennettiin vasta myöhemmin näyttämö, eteis- ja vaateiloja tai tupakkahuoneen käsittävää laajennus. Esimerkiksi Messukylän vpk:n ja nuorisoseuran yhteinen seurantalo valmistui 1901, ja sitä seuraavan rakennusvaiheen tiloista, näyttämöstä, ”pilettien myyntikopista”, eteisestä ja tupakkahuoneesta teetettiin 1916 suunnitelma ¹¹. Samankaltaisia rakennusvaiheita kuvaa myös varsinaissuomalaisia työväentaloja käsittelevä tutkimus ¹².

Pienten yhdyskuntien palokuntien kalustotila oli yleensä erillisessä rakennuksessa. Puumalan vpk-taloon tehtiin harvinainen näköalan katseluun tarkoitettu torni.

Ensimmäiset maininnat vapaapalokuntien rakentamiseen osallistuneista rakennusalan koulutusta saaneista ammattilaisista kaupunkien ulkopuolella on 1900-luvun taitteesta. Rakentamista opiskelleet antoivat uusille ja laajennettaville vpk-taloille kansanrakentamisesta poikkeavan kattomuodon. Näitä ovat esimerkiksi ratamestarin suunnittelema Tyrvään vpk-talon torni (J. Niinistö 1906) ja Kaasmarkun rakennusoppia ja piirustusta opiskelleen palokunnan päällikön (K. V. Huhtala 1910) suunnittelema vpk-talon telttamainen katto. Myös Puutikkalan palokunnantalon vinkkeli pohjamuoto ja aumattu kattomuoto viittaavat rakennusalan oppia saaneeseen rakentajaan. Teollisuuskyläien palokunnantalojen suunnittelijoina oli sekä arkkitehteja että rakennusmestareita (arkkitehti G. Lodenius, rakennusmestari F. K. Eriksson, arkkitehti C. Frankenhauser). Tolkisten vpk-taloon rakennettiin korkeahko torni, Kauttuan vpk-talon kattorakenteisiin kuuluivat harvinaiset lanterniini-ikkunat.

Rovaniemen keskustaän valmistui rakennusmestarin suunnittelema (J. R. Taso 1908) poikkeuksellisen suuri, kaksi kerrosta korkea vpk-talo, jossa oli yhteensä 16 huonetta¹³. Kemijärven vpk:n 1913 rakennuksessa talossa oli työselityksen mukaan juhlasali, näyttämö ja kaksi pukuhuonetta, eteinen vaatesäiliöineen, ravintolahuone ja keittiö, vaatesäiliön päällä oleva parvi sekä ruiskuhuone näyttämön alla olevassa kivijalassa. Sen maantienpuoleista julkisivua hallitsi keskeisesti sijoitettu, mahdollisesti myös palovartiointiin käytetty torni.¹⁴

Vapaapalokuntien taloiksi muutettiin 1910-luvulla myös vanhoja rakennuksia, ja vanhoihin vapaapalokunnan taloihin tehtiin muutoksia, joissa talot saivat uuden julkisen ilmeen. Oulunkylän huvilayhdyskunnan vpk-taloksi muutetun asuinrakennuksen uutta pääjulkisivua hallitsivat suuret ikkunat ja korkea torni¹⁵. Riihimäen vpk rakensi 1911 vanhaan taloon uuden poikkisuuntaisen korkean juhlasalin. Arkkitehti J. Kokkonen suunnitteli talolle uuden pääjulkisivun, jota hallitsivat suuret ikkunat ja matalat tornit.¹⁶

Pienten yhdyskuntien talojen koko vaihteli suuresti huoneluvun mukaan, niiden juhlasalit olivat yleensä kooltaan noin 120–150 m². Juhlasalien korkeus ja sisäkaton muoto vaihteli eri taloissa. Suurimpien talojen sali oli kaksi kerrosta korkea. Pienempien talojen saleissa oli tasakatto, osaan oli tehty kaikilta sivuiltaan viistetty katto kuten kaupunkien taloissa, yhdessä talossa oli osin vesikattoa myötäilevä taitteinen sisäkatto.

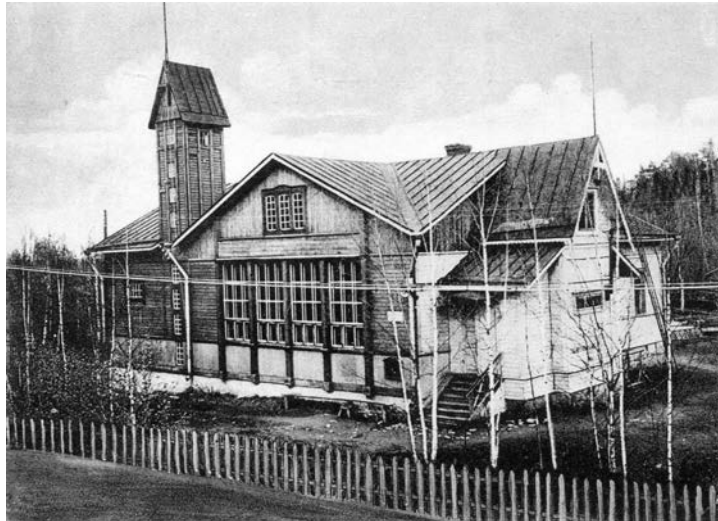
Ratamestari J. Niinistön suunnitteleman Tyrvään vpk-talon tunnusmerkki oli kapea torni. Palokunnan korkea parvellinen juhlasali oli talon keskellä. Postikortti ennen 1912. (Petri Aallon kokoelma)

Rakennusmestari Viljam Kylmelin suunnitteli Kemijärven vpk-taloon jugend-ajalle tyypilliset taitteiset kattomuodot. Kuva Aatto Aho 1934. (LMM)

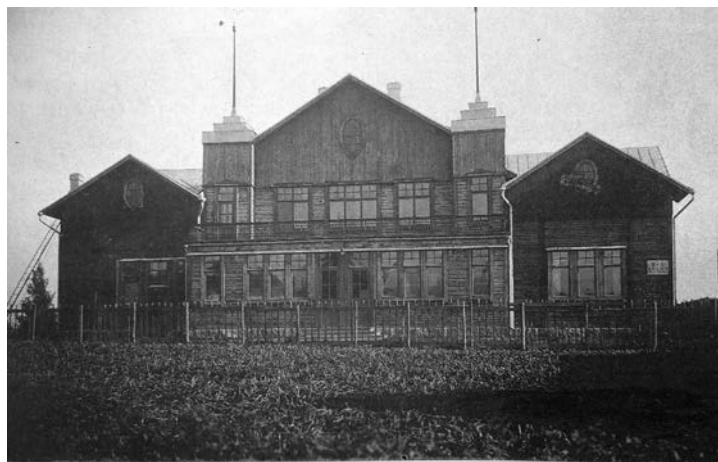
Virojoen vpk-talo juhla- ja juhla-ajaksi 1917. (Virolahti-seura 1987)

Oulunkylän vpk rakensi 1910 vanhaan rakennukseen suuren juhlasalin ja tornin. Postikortti Aggelby Bokhandels förlag. (Petri Aallon kokoelma)

Kuvassa vpk-talon juhlasali talon vihkiäisjuhlapäivänä 1910. (Piri 2000,13)

Arkkitehti J. Kokkonen suunnitteli Riihimäen vpk-taloon 1912 uuden poikittaisen juhlasalin ja salin päätyjulkisivua korostavat torniaiheet. (Penttilä 1994, 44)

7.3 Suunnittelu, rakennustapa ja toteutus

Kylien ja pienten yhdyskuntien palokunnantalojen suunnittelun voi jaotella kolmeen ryhmään. Ensiksi on taloja, joiden suunnittelijaa ei mainita ja suunnittelijaksi voi tulkita rakennustoimikunnan, jonka jäsenillä oli kokemusta rakennustyöstä. Toiseksi on taloja, joiden suunnittelija oli teknisessä piirustuksessa opetusta saanut rautatieinsinööri tai ratamestari tai maanviljelyskoulun käynyt henkilö, joka oli usein myös palokunnan jäsen. Kolmanneksi on taloja, joiden suunnittelija oli rakennusmestari tai arkkitehti. Viimeksi mainittujen joukkoon kuuluvat kehittyvien asemakyläiden palokunnantalot sekä talot, joiden rakentamisessa teollisuusyrityksillä on ollut merkittävä rooli.¹⁷

Tutkimusaineistoon kuuluvista, ennen vuotta 1918 rakennetuista pienten yhdyskuntien palokunnantaloista noin joka viidennelle on löytynyt nimeltä mainittu suunnittelija. Näiden lisäksi kolmesta talosta on tieto suunnitelmista, joiden laatijaksi mainitaan yksinkertaisimmillaan palokunnan johtaja tai johtokunta. Suunnittelijan ammattina mainitaan useimmiten rakennusmestari ja vain neljän palokunnantalon suunnittelijaksi on mainittu arkkitehti. Muina ammatteina mainitaan ratamestari ja insinööri. Tavallisimmin suunnittelu oli kirjattu kuten Messukylän vpk:n pöytäkirjassa 1916 koskien talon laajennusta: *Päätettiin ryhtyä lisärakentamisen laadintaan, valittiin viisi henkinen toimikunta, tehtäväksi annettiin hankkia siihen tarvittavat varat ja ammattimieheltä piirustukset ja kustannusarvot*¹⁸.

Palokunnantalon runko tehtiin yleensä hirrestä lamasalvostekniikkaa käyttäen. Suurten salien hirsiseinät tuettiin rakennusohjeiden mukaan ”völjareilla”, ja muita tiloja korkeamman salin sisäkatto kannatettiin salin pitkittäissuuntaisin ansarakentein. Perustus, sokkeli tai nurkkakivet tehtiin yleensä luonnonkivistä. Useimmiten sekä perustukset että hirsirunko teetettiin erillisinä urakoina. Harvinaisena poikkeuksena voi mainita Viialan Akaan vpk-talon, joka muurattiin ”paikallisen tehtaan lahjoittamista lankuisista”. Ensimmäiset maininnat rankarakenteista ja purutäytteisistä maaseudun palokunnantaloista koskevat Liikkalaan noin vuonna 1900 rakennettua taloa¹⁹. Varhaisimmat betonin tai betonitiilien käyttöä koskevat merkinnät ajoittuvat 1910-luvulle. Armilan ja Kourulanmäen vpk:n 1914 pöytäkirjoissa esitetään ”petonkin” valamista korkeutta vevän rossipohjan sijaan²⁰.

Kyläpalokuntien rakennustoimikuntaan valittiin asiaan pystyviä henkilöitä kuten talollisia, maanviljelijöitä sekä palokunnan päällikkö, jotka ohjasivat rakentamista. Palokunnantalot ja useat pienetkin kalustohuoneet annettiin urakalla tehtäväksi myös maaseudulla. Esimerkiksi Onkkaalan vpk:n kalustorakennuksen työt 1885 annettiin vähiten (214 markkaa) huutaneelle tehtäväksi²¹. Armilan ja Kourulanmäen vpk:n pöytäkirjassa 1912 todetaan, että *toimikunta on tehnyt talon pohjapiirustussuunnitelman ja päättänyt ilmoittaa kunnan ylimääräisessä kokouksessa kustannusarvion ilman pöytäkirjaan merkitsemättä*. Seuraavassa kokouksessa kirjattiin päätös rakentaa talo, joka saisi maksaa korkeintaan 20 000 mk.²² Palokunnantalon rakennustyöt etenivät 1915 pöytäkirjojen mukaan seuraavasti: Kivijalka ja perustus annettiin kirjallisten tarjousten perusteella urakalla tehtäväksi, kivijalka mitattuna juoksumetreittäin ja perustus kuutiometreittäin. Sokkeleista saatiin tarjous myös sementtitiilistä tehtynä, jota ei kuitenkaan valittu. Työsopimuskirjassa 15.5.1915 perustusten tekoon annettiin kaksi kuukautta aikaa. Talon katto päätettiin kattaa päreillä. Rakennustyöt etenivät suunnitelmien mukaan, ja ensimmäiset iltamat suunniteltiin pidettäväksi seuraavan lokakuun alussa.²³ Uusi palokunnantalo käsitti salin, ravintolan ja keittiön sekä erityisen tupakkahuoneen ja parvekkeen (eli parven)²⁴.

Teollisuusyritykset ja teollisuuden palovakuutusyhtiöt edistivät tehtaiden palontorjuntaa avustamalla vaapaalokuntien rakennushankkeita. Tehtaan rakentamana palokunnantalo oli myös vaihtoehto kasvavan työväenliikkeen taloille. Tehtaat rakensivat omiakin paloasemarakennuksia ja kokoontumistiloja, joista koMEA esimerkki on arkkitehti Valter Thomén Kuusankosken Voikkaalle 1913 suunnittelema tiilinen paloasema korkeine torneineen. Hyvinkään Villatehdas rakensi tiilestä pienen tornillisen kalustorakennuksen.

Kyörolän kirkonkylän, kuten monen muun kylän, maisemaan kuului vapaapalokunnan tornillinen kalustorakennus. Kuva 1920–30-luku. (Karjalan Liiton kokoelma, MV)

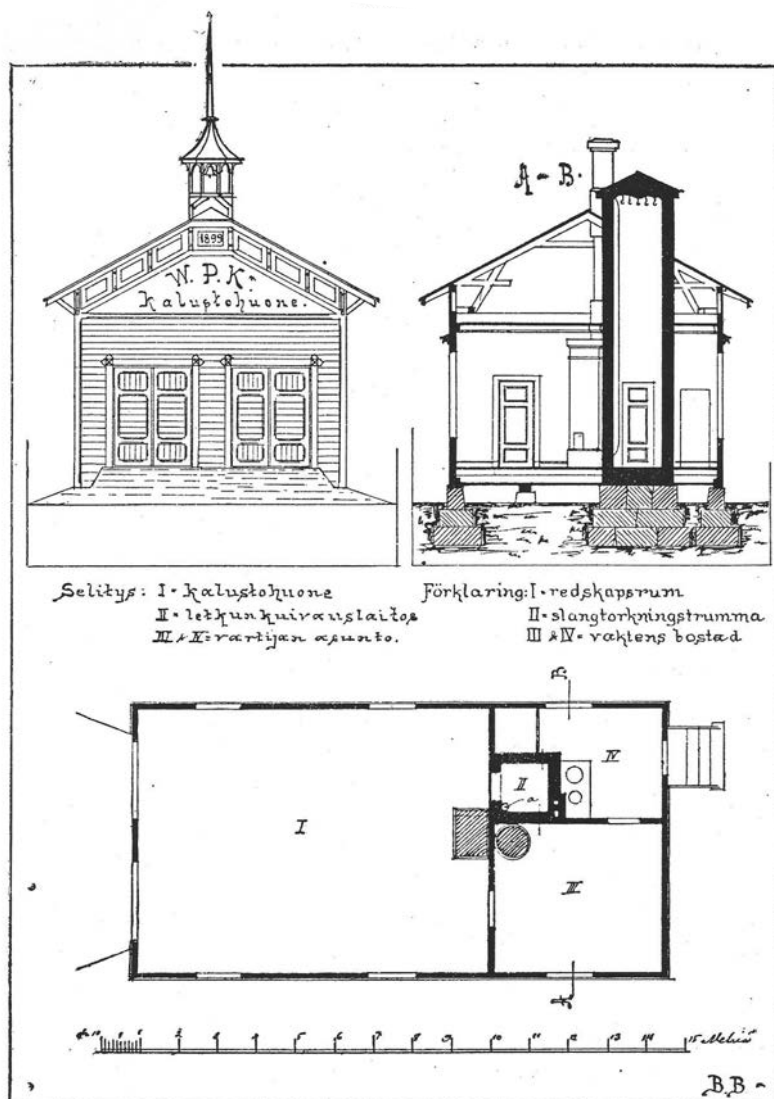
7.4 Ruuttahuoneet ja kalusuulit kyläraitin varrella

Kalustorakennukset voidaan jakaa kahteen ryhmään rakennuspaikan mukaan. Pääosan muodostavat kyläraitien varrelle pystytetyt, pääasiassa puurakenteiset erilliset ”kalusuulit” tai ”ruuttahuoneet”, joista osa oli rakennettu jo ennen vapaapalokunnan perustamista tai palokunnantalon rakentamista. Toiseen ryhmään kuuluvat palokunnantalon pihapiiriin rakennetut vaatimattomat, yleensä puurakenteiset kalustovajat. Palokunnat säilyttivät kalustoa myös jäsenistönsä tiloissa.

Hämeessä ja Pirkanmaalla kyläosastoihin jaetut vapaapalokunnat rakensivat kyläraitien varrelle lukuisia kalustovajojä, joiden vaatimaton kello- tai letkujenkuivaustorni erotti ne kylän muista talusrakennuksista. Kangasalan Tiihalan kylään valmistui 1884 edellisiä suurempi koristeellinen, tornein ja hälytyskelloin varustettu kalustorakennus. Tuuloksen Syrjäntaan kylän vpk rakensi 1887 erikoisen tornillisen kalustovajan²⁵. Palokuntien kalustorakennuksia rakennettiin myös kirkkojen läheisyyteen. Esimerkiksi Onkkaalan vpk rakensi 1889 kalustohuoneen Pälkäneen makasiinin mäelle ”kunnan omistamalle torille”²⁶. Paraisten vpk rakensi kirkon viereen harvinaisen holvikattoisen kalustovajan 1900-luvun alussa²⁷.

Kyläraitien kalustorakennusten suunnittelijoista on harvoin löydettävissä tarkempia tietoja. Useimmat pienet harjakattoiset vajat ovat kansanrakentajien pystyttämiä, ja niiden erityisestä käyttötarkoituksesta kertoo vain palokunnan hälytyskellolle rakennettu avoin torni. Vapaapalokunnat laativat varhain myös kirjallisia selityksiä tulevista rakennuksista. Onkkaalan vpk:n johtokunta laati 1885 uudesta kalustorakennuksesta kirjallisen työselostuksen, jossa määriteltiin tarkasti 7 kyynärän levyisen ja 10 kyynärän pituisen vajan rakentamisessa käytettävä puutavara, työtavat ja maalit sävyineen sekä viitattiin tehtyyn piirustukseen²⁸. Kaasmarkun kyläraitin varrelle valmistui 1900 pohjaltaan ristinmuotoinen kellotornillinen kalustorakennus hirrestä palokunnan päällikkö K. V. Huhtalan laatiman piirustuksen mukaan²⁹.

Raja kalustohuoneen ja seurantalonsä välillä ei ole selkeä. Jos suurta kokoustilaa ei ollut, käytettiin kalustohuonetta kylän juhliin ja yhteisiin kokoontumisiin. Kaasmarkun kalustohuone tyhjennettiin ensimmäisinä vuosina tarpeen tullen seurakunnan ja kiertävien saarnamiesten hartaushetkiin, tansseihin, iltamiin, häihin ja vapaapalokunnan juhliin. Lisäksi paikallinen työväenyhdistys käytti sitä kokouksiinsa ennen oman talonsä valmistumista.³⁰

Ensimmäinen palokunnan kalustorakennuksen mallisuunnitelma. (Brandluren–Palotorvi 1899)

KALUSTOHUONEEN MALLI

Brandluren–Palotorvi-lehdessä julkaistiin 1899 ensimmäiset palokunnan kalustorakennuksen mallipiirustukset. Ne oli laatinut Tampereen palopäälikkö, arkkitehti B. Blom. Piirustuksiin liittyvä artikkeli *Ehdotus kalustohuoneeksi maaseudun palokunnille* opasti oikeaan rakennustapaan. Lämmitettävä kalustorakennus tuli rakentaa hirsistä, ja kalustohuone tuli varustaa tiiviillä permannolla ja välikatolla. Rakennuksen tiloina olivat kalustohuone (7,6 x 10 metriä), tiilestä muurattava korkea letkujen kuivaustila (1,2 x 1,2 metriä) sekä keittion ja huoneen käsittävä vartijan asunto. Kalustohuone tuli lämmittää tiilisellä tulisijalla, johon liittyi letkujenkuivaustilan lämmitykseen tarkoitettu erillinen peltihormi. Torni tuli varustaa väkipyörin kuivattavia letkuja varten. Kalustotilan suuret ovet oli sijoitettu rakennuksen pätyyn. Kalustohuoneehdotukseen kuului myös tarkka 5800 markan kustannusarvio, joka perustui yksityiskohtaisesti eriteltyihin rakennustarvikkeisiin.³¹

Kyläraittien varrella säilyneitä vanhoja vapaapalokuntien kalustorakennuksia

Pargas FBK:n kalustorakennus valmistui 1907 Paraisten kirkon vierelle. Kuva ennen 1917. (Fagerlund 1997, 20)

Tuuloksen Syrjäntaan kylän vpk:n 1887 rakennettu kalustovaja. Kuva 2008

Kaasmarkun kylän vpk:n 1900 valmistunut kalustorakennus Ulvilassa. Kuva 2008.

Kangasalan Tiihalan kylään 1915 valmistunut vpk:n kalustorakennus. Kuva 2008

Fiskarsin ruukinkylään 1913 rakennettu vpk:n kalustorakennus. Kuva 2014.

Lauttasaaren vpk-talo 1930-luvulla. (Torsten ja Haga Liljebergin kokoelma, tässä Elomaa 2011, 134)

III

MUUTOSTEN KENTÄLLÄ

Käkisalmen 1920-luvulla laajennetun vpk-talon puhdaslinjaista klassisismia. Kuva Rönn 1930-luku. (MV)

8 SOTIEN VÄLINEN AIKA 1917–1939

Itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä kansanliikkeiden toiminta ja seurantalojen kenttä kokivat suuria muutoksia. Ajanjaksoa hallitsivat ensimmäisen maailmansodan ja sitä seuranneen sisällissodan jättämät arvet rakennuksiin ja kansalaisyhteiskuntaan. Aiemmin kaikille avoimet seurantalojen ovet sulkeutuivat ja työväentaloja suljettiin poliittisista syistä. Palolain valmistelun myötä kehittyvä kunnallinen palotoimi asetti vapaaehtoiset palokunnat uuteen rooliin rakentajayhteisönä.

8.1 Vapaapalokuntalaisuuden muuttuva kuva

Vapaapalokuntien toimintaympäristö muuttui 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Vuonna 1904 voimaan tullut yhdistymisvapautta koskeva säädös ja yhteiskunnan politisoituminen eri aatteiden mukaisiin ryhmittymiin oli synnyttänyt uusia yhdistyksiä ja muuttanut niiden toimintaa poliittisiksi. Palokuntien jäsenmäärät ja toimintamuodot vähenivät nopeasti. Suurin osa palokuntien näytelmäkerhoista, kuoroista, voimistelu- ja urheiluseuroista, ompeluseuroista, keskusteluklubeista sekä muista pienemmistä toimintaryhmistä lakkasi ja vain murto-osa soittokunnista jatkoi toimintaansa. Myös kirjastojen toiminta loppui ja monet palokunnat lahjoittivat kirjansa uusille yleisille kirjastoille.¹ Palokuntien jäsenistöä siirtyi uusiin poliittisiin yhdistyksiin ja yhdistyksiin, joissa keskityttiin yhteen harrastukseen, kuten musiikkiin tai urheiluun.² Itsenäisyyden alussa, vuosina 1917–1933, vapaapalokuntia perustettiin runsaasti eri puolille

maata, ja niiden määrä lähes kaksinkertaistui yli 400 vapaapalokuntaan ³. Uusien palokuntien toiminta suuntautui palo- ja pelastustyöhön, eivätkä taloudellisesti vaikeat vuosikymmenet houkuttaneet juhlaavien huoneistojen rakentamiseen.

Pian yhdistystoiminnan murroksen jälkeen, 1914 syttyneen ensimmäisen maailmansodan aikana, palokuntien toimintaa rajoitettiin ja useita palokunnantaloja luovutettiin Venäjän armeijan käyttöön tai varustettiin väliaikaisiksi sairaaloiksi. Armilan ja Kourulanmäen vpk:n toimintakertomus vuodelta 1916 kuvaa palokuntien muuttunutta asemaa ensimmäisen maailmansodan aikana: *Kuin on toimintavapaus riistetty, nykyisen suurvaltain sotankäynnin aikana. On annettu pakolliset määräykset ettei palokunnat saa pitää harjoituksia, joissa tulee sotilaallista komennosta käyttää. Ainoastaan kalustoharjoitukset, joille oli vähäinen myötä vaikutus suotu, että kunta sai kokoontua ryhmä kuntana ilman ohjeita kalustusta käyttämään, joka ei todellisuudessa tuottanut mitään merkitystä kunnan toiminnalle.* ⁴

Sodan aiheuttamat toiminnan ja talon käytön rajoitukset, talouden lama ja rahan arvon lasku ajoivat vapaapalokunnat taloudellisiin vaikeuksiin. Ensimmäistä maailmansotaa seurannut sisällissota muutti kansanliikkeiden ja niiden seurantaloiden toimintaympäristöä. Palokuntaliiton vuosikertomuksessa 1920 todetaan, että palokuntien harjoitusten määrä on vähentynyt ja halu palokuntatoimintaan laimentunut. Lisäksi kerrotaan, että suojeluskuntatyö veti ”kaikkien hyvien yhteiskuntajäsenten” huomion puoleensa eikä ”työkansa” enää katsonut voivansa kuulua mihinkään niin sanottuun porvarilliseen järjestöön.⁵ Juhlatilaisuuksia järjestäneet huvitoimikunnat lopettivat toiminnan monissa palokunnissa 1920-luvulla osittain huviverotuksen muutoksen takia. Osassa palokuntia näytelmäryhmien toiminta aktivoitui uudelleen, koska ohjelmallisia iltamia verotettiin pienemmällä huviverolla.⁶ Vuoden 1921 uudistuksessa huvivero määrättiin erisuuruiseksi eri huveille. Lipputulot verotettiin seuraavasti: elokuvista 40 %, sirkusnäytöksistä, kabaree-esityksistä ja tansseista 50 % ja muista huvitilaisuuksista 10 %.⁷ Vapaapalokuntien iltama- ja juhlatoiminta väheni voimakkaasti 1938 mennessä ja supistui harvojen palokuntien järjestämiin kesäjuhliin ⁸.

Palokuntia yhdistävän Suomen Yleisen palokuntaliiton toiminta vakiintui 1920-luvulla. Se julkaisi yhteisen harjoitusohjesäännön 1926 ja jatkoi palokuntien tarkastuksia. Eduskunta myönsi 1927 lähtien palosuojelutyölle huomattavan vuosittaisen avustuksen, jonka turvin vakinaistettiin Palokuntaliiton tekemät palokuntien sekä kalustohuoneiden tarkastukset. Näitä tarkastuksia tehtiin 1929 yhteensä 106 kalustohuoneeseen kahdeksan läänin alueella. Samanaikaisesti palontorjuntaorganisaatioiden alueellinen yhteistyö tehostui ja 1930-luvulla luotiin alueellisia organisaatioita kuten Turun ja Porin läänin palokuntien liitto. Yksittäisten palokunta-aatteen kannattajien synnyttämästä vapaapalokuntien verkostosta muodostui valtakunnallisesti ohjattua järjestötoimintaa.⁹ Vuoden 1935 tilastotietojen mukaan Suomen 840 palokunnasta 570 oli vapaaehtoisia ¹⁰.

Ensimmäinen palolaki 1933 muutti pysyvästi vapaapalokuntien asemaa: useimmista vapaapalokunnista tuli kuntien sopimuspalokuntia, ja palokuntayhdistykset saivat taloudellisen takeen pelastustoiminnalleen sammutussopimuksen myötä.¹¹ Tähän voidaan katsoa päättyneen vapaapalokuntaliikkeen aidon toiminnan ajanjakso, jolloin palokuntayhdistykset toimivat aatteen pohjalta ja hankkivat lähes kaiken tarvitsemansa kaluston, varusteet, tilat ja koulutuksen itse. Yleisessä palokuntalaiskokouksessa 1934 päätettiin kuitenkin, etteivät kunnat ole velvollisia lunastamaan vapaaehtoisten palokuntien paloasemia, kalustohuoneita ja palokalustoa. Sen sijaan kunnat maksavat vuokraa ja korvauksia paloasemien ja kalustohuoneiden kunnossapidosta ja lämmittämisestä aiheutuvista kuluista.¹² Laajaan kansalais- ja juhlatoimintaan rakennetut juhlasalit, keittiöt tarjoilutiloineen ja kokoushuoneet jäivät edelleen palokuntayhdistysten ylläpidettäviksi. Pieni osa vapaapalokunnista rakensi edelleen palokunnantaloja, joissa oli suuria kansalaistoiminnan tiloja. Useimpien palokuntien talohankkeet vaihtuivat arkisiksi kalustorakennuksiksi, kevyiksi tanssilavoiksi tai lisätilaksi vanhaan taloon.

8.2 Kahden sodan arvet ja taloudelliset vaikeudet

Kaupunkien vapaapalokuntien suurten kokoontumishuoneistojen taloudelliset vaikeudet alkoivat pian valmistumisen jälkeen, eivätkä palokunnat selviytyneet huomattavien rakennuslainojen lyhentämisestä. Hämeenlinnan vpk oli joutunut luovuttamaan talon omistuksen kaupungille 1897, vain neljä vuotta talon valmistumisen jälkeen. Seuraavina taloista luopuivat Rauman (1910), Heinolan (1916) ja Helsingin (1917) vapaaehtoiset palokunnat. Vaasan (1919) ja Mikkelin (1934) vapaaehtoiset palokunnat luopuivat taloistaan sisällissodan jälkeen. Talojen ylläpito oli vaikeaa myös pienissä yhdyskunnissa. Taloja haluttiin vuokrata ulkopuolisille, mutta vuokrien piti olla alhaisia, jotta vuokraajia olisi riittänyt. Vuokrilla yritettiin kattaa vähintään lämmityksen ja valaistuksen eli polttopuiden ja kynttilöiden kulut ¹³.

Ensimmäinen maailmansota ja sitä seurannut sisällissota, toisiaan seuranneet venäläinen ja suomalainen kriisiaika, jättivät pysyvän jäljen monen palokunnantalon sisätiloihin. Maailmansodan aikana taloja vuokrattiin viranomaisten käyttöön sairastuviksi, lepopaikoiksi tai majoituskäyttöön. Tarkastelluista kaupunkien vapaapalokunnantaloista monet olivat Venäjän armeijan käytössä 1913–1917. Palokunnat jäivät näin useiksi vuosiksi ”kodittomiksi” ilman vakituisia tiloja kokouksiin tai harjoituksiin. Talojen käytöstä maksettiin korvaus, mutta menetettyjä vuokratuloja tai rakennukselle ja sen irtaimistolle aiheutuneita vahinkoja ei korvattu. Vuokralaisten aiheuttamien vaurioiden korjauskustannukset ja sota-ajan tulojen menetys pakottivat Vaasan vpk:n luopumaan talostaan ¹⁴.

Pian ensimmäisen maailmansodan jälkeen alkanut sisällissota vaikeutti edelleen talojen ylläpitoa. Osa vapaapalokunnista luovutti talon tai sen tiloja sodan aikana tai heti sen päätyttyä suojeluskuntien käyttöön (esimerkiksi Pielavesi, Rovaniemi ja Riihimäki). Tutkimuksessa ei tullut ilmi vpk-talojen tarkoituksellista tuhoamista sodan aikana muuten kuin yksittäisissä tapauksissa. Levottomien vuosien aikana osa taloista alkoi rapistua, eivätkä vapaapalokunnat pystyneet enää ylläpitämään niitä. Riihimäen vpk-talon historia havainnollistaa ajanjaksoa hyvin. Talo oli ensin venäläisen sotaväen käytössä 1914–1917, siirtyi seuraavaksi muutamaksi kuukaudeksi punakaartin haltuun ja päättyi sodan päätyttyessä suojeluskunnan esikunnan haltuun. Talo oli pitkän vieraskäytön jälkeen niin huonossa kunnossa, että suojeluskunnan toiminta keskitettiin työväentalolle. Näin vpk-talo jäi ilman valvontaa ja joutui nopeasti ilkivallan kohteeksi.¹⁵ Suojeluskunnat luonastivat 1920-luvulla joitakin palokunnantaloja suoraan vapaapalokunnilta tai yksityisten omistajien välityksellä, kuten Tyrvään, Riihimäen ja Pielaveden palokunnantalot.

Ensimmäisen maailmansodan ja sisällissodan aikainen talojen poikkeuskäyttö aiheutti monissa taloissa huomattavia vaurioita, ja palokunnat joutuivat ottamaan suuria lainoja niiden korjaamiseksi. Sotien jälkeistä siivous- ja korjaustyötä saattoi kestää useita vuosia. Salon vpk:n historiikissa kerrotaan ”hävityksen tilasta” ja irtaimiston tuhoutumisesta sekä niiden korjaamisen huomattavista kustannuksista ¹⁶. Kotkan vpk perusti talon ylläpitämiseksi 1918 oman elokuvateatterin ”Tähti-biograafin”, joka jouduttiin kuitenkin lopettamaan jo samana vuonna tappiollisena. Vpk-talon juhlasalin ja ravintolan maalaustyön käsittävät korjaustyöt alkoivat 1919, kun talo päätettiin vuokrata Kotkan Näyttämölle yhdeksäksi kuukaudeksi vuodessa. Maakuntateatterin vuokrakausi palokunnantalolla jatkui yli 30 vuotta vuoteen 1948 asti.¹⁷

Käpylän vpk-talon luonnos. Piirustus arkkitehti Martti Välikangas 1921. (MFA)

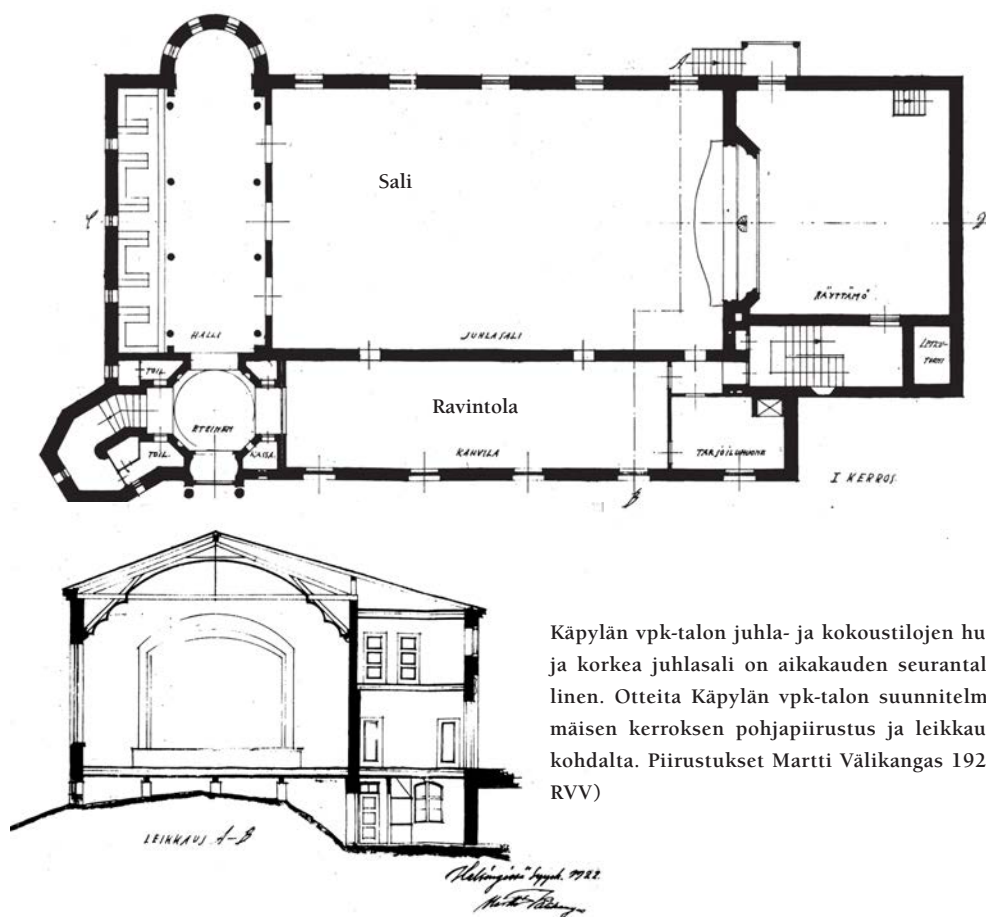
UNELMA PALOKUNNANTALOSTA EI TOTEUTUNUT

Helsingin läheisyyteen suunniteltiin 1920-luvulla kaksi arkkitehtuuriltaan pohjoismaista klassismia edustavaa palokunnantaloa, ensimmäinen Käpylän puutarhaesikaupunkiin ja toinen Pukinmäen huvila-alueelle.

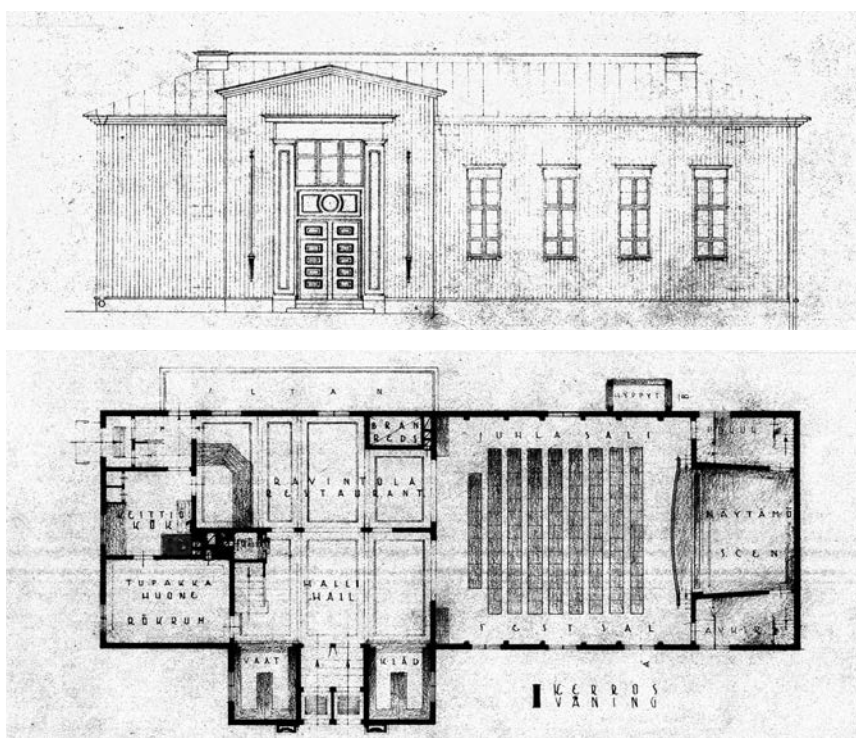
Arkkitehti Martti Välikankaan Käpylän vpk-talon suunnitelma käsitti kallion laelle rakennettavan kaksi kerrosta korkean juhlasaliin ja jyrkkään rinteeseen rakennettavan tornimaisen näyttämöosan. Pitkän ja kapean juhlasalin vierellä oli kahvilalle varatut tilat ja niiden yläpuolella kokoustiloja. Kaksi kerrosta korkean juhlasalin vastakkaisissa päädyissä oli näyttämö ja eteishalli vaatetiloineen. Kivirakenteisessa tornissa oli näyttämön lisäksi letkutorni, keittiö, puku- ja harjoitustiloja sekä alimpana kadulle avautuvat palokunnan kalustotilat.¹⁸ Palokunnantalon rakennustyöt keskeytyivät nopeasti, ja vain rakennuksen eteläpäädyn torniosa ehdittiin rakentaa.

Pukinmäen vapaaehtoinen palokunta (Boxbacka FBK) suunnitteli 1928 juhla- ja kokoushuoneet sekä kalustotilat käsittävän talon rakentamista kaupungilta vuokratulle tontille. Suoralinjaisen, kapearunkoisen ja aumakattoisen palokunnantalon piirustukset laati (V.) Nyman¹⁹. Rinnetontille suunniteltu rakennus käsitti kaksi kerrosta korkean hirsirakennuksen ja kivirakenteisen, osin maanpäällisen kellarikerroksen. Rakennuksen katutasossa oli korkea näyttämöllinen juhlasali, tilava aula ja ravintola keittiöineen. Toisessa kerroksessa oli saliin avautuva pieni parvi, palokunnan kokoushuoneet ja vahtimestarin asunto. Kapean ja korkean juhlasalin katto oli suunniteltu holvimaiseksi. Talon toiseen pätyyn, maanpäälliseen kellariin oli suunniteltu palokunnan kalustuhuone ja teknisiä tiloja keskuslämmitystä varten. Talon sivustalle oli suunniteltu letkujen kuivaustila sekä parvekkeet hyppyharjoituksille. Palokunnantalon suunnitelmat käsittivät myös huolellisesti suunnitellun talousrakennuksen.²⁰

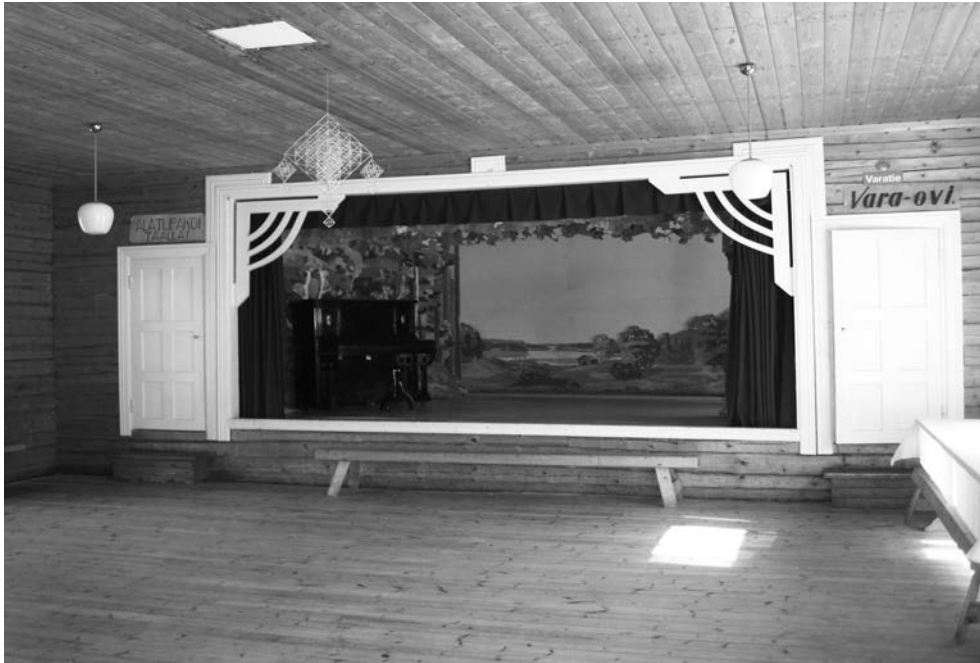
Vaikea taloudellinen tilanne pakotti vapaapalokunnan luopumaan pitkälle valmistellun talon rakentamisesta ja myymään Helsingistä 1927 sitä varten hankitut asuinrakennuksen purkuhirit. Juhlahuoneiston sijaan palokunta rakensi tontille ensin tanssilavan ja 1933 vaatimattoman tiilestä muuratun kalustuhuoneen.²¹

Käpylän vpk-talon juhla- ja kokoustilojen huonejärjestys ja korkea juhlasali on aikakauden seurantalaille tyypillinen. Otteita Käpylän vpk-talon suunnitelmista, ensimmäisen kerroksen pohjapiirustus ja leikkaus juhlasalin kohdalta. Piirustukset Martti Välikangas 1922. (Helsinki RVV)

Pukinmäen vpk-talon juhlasaliin liittyvien aula- ja ravintolatilojen suunnitelmat poikkesivat pienten yhdyskuntien vpk-talojen perinteisestä tilajaosta. Piirustukset (V.) Nyman 1927. (VPKA)

Vuolijoen vpk-talon perinteinen näyttämöllinen juhlasali. Kuva 2007.

8.3 Talojen rakentaminen jatkuu ja saa uusia muotoja

Vapaapalokuntien juhlasalillisten uudisrakennusten aktiivinen rakennuskausi oli päättynyt kaupungeissa 1910-luvulla. Sisällissodan jälkeen rakennuskustannukset nousivat huomattavasti, mikä aiheutti katkon seurantaloiden rakentamisessa yleisesti. Itsenäisyyden alussa suuria saleja kansalaistoiminnalle tarjoavien palokunnantaloiden rakentaminen väheni myös kaupunkien ulkopuolella. Seurantaloja omistavien yhdistysten toimintakulttuuri alkoi muuttua yleisesti 1930-luvulla. Huvitilaisuuksien järjestäjätahoja oli aiempaa enemmän, tilaisuuksiin osallistujista syntyi kilpailua ja uusi tilanne vähensi yhdistysten tuloja. Ajanjakso synnytti yhteisomistuksessa olevia ja yhtiömuotoisia seurantaloja ²². Palokunnantaloja suunnittelivat edelleen arkkitehdit, rakennusmestarit sekä kylien anonyymeiksi jääneet rakentajamestarit. Talojen arkkitehtuurissa sovellettiin rinnakkain klassismin, niin kutsutun uusasiallisen tyylin sekä funktionalismin muotokieliä ²³. Aikakauden uuden arkkitehtuurin muotokieli oli pelkistettyä, ja puutalojen arkkitehtuuri sai vaikutteita 1920-luvulla julkaistuista asuin-, koulu- ja asemarakennusten tyyppisuunnitelmista, jotka yhdistivät klassismin aiheita ja kansanomaisen rakentamisen muotoja ²⁴. Työväentalojen 1920-luvulla laaditut tyyppisuunnitelmat vakiinnuttivat osaltaan käsityksen seurantaloiden tiloista, joihin kuuluivat näyttämöllinen juhlasali sivutiloineen, keittiö ja ravintolatilat, riittävän tilavat eteis- ja aulatilat ja vahtimestarin asunto. Kaupunkikuvaan ja teollisuusrakentamiseen vähitellen yleistynyt suoralinjainen funktionalismi välittyi maaseudulle 1930-luvulla uusien liike- ja myymälä rakennusten arkkitehtuurissa ²⁵.

Aikakauden merkittävimmät vapaapalokunnan talot valmistuivat Kemin (1927) ja Karjaan (1934) keskustaan. Molemmat vapaapalokunnat olivat suunnitelleet talon rakentamista jo kaksi vuosikymmentä aiemmin. Kemissä pitkään vireillä ollut talohanke toteutui, kun raittiusseuran, suojeluskunnan ja yksityisten kaupunkilaisten perustama järjestötaloyhtiö rakensi kaupungin keskustaan kookkaan tiilitalon (arkkitehti Väinö Keinänen) ²⁶. Karjaan vpk rakensi kehittyvän taajaman keskelle talon, jonka ensimmäiseen kerrokseen suunniteltiin suuret vuokrattavat liiketilat ²⁷. Molempien vpk-talojen kolmikerroksinen hahmo sekä puhtaaksi muuratut tiilijulkisivut nostivat ne katukuvassa esiin julkisina rakennuksina. Käkisalmen vpk

rakensi kaksi erityyppistä rakennusta, joista ensin 1926 valmistui vanhan puisen palokunnantalon korotus- ja muutostyö (arkkitehti Juhani Viiste). Talon vierelle valmistui 1936 kaksikerroksinen rapattu liikerakennus, jossa oli mm. elokuvateatteri, ravintola ja hotellihuoneita (arkkitehti Heikki Lankinen)²⁸. Ensimmäinen taloista edusti klassistista puuarkkitehtuuria ja jälkimmäinen puhdaslinjaista funktionalismia. Näiden lisäksi palokunnalle valmistui poikkeuksellisen suuri kivirakenteinen kalustorakennus erilliselle rakennuspaikalle (1933)²⁹. Kemin ja Karjaan vpk-talot edustivat arkkitehtuurissa sotien välisenä aikana rinnakkain käytettyjä klassismia, uusasiallisuutta ja funktionalismia.

Tutkimuksessa nousi esiin kolme seutua, joilla juhlasalillisten palokunnantalojen rakentamisen perinne jatkui 1920–1930-luvuilla. Niitä olivat kasvavan Helsingin lähiympäristö, Hämeenlinnaa ympäröivä alue sekä entisen Viipurin läänin lounaisosa. Helsingin seudulla rakennettiin uusia palokunnantaloja 1918 lähtien radan varren kehittyviin yhdyskuntiin ja kaupunkiyhtiöiden alueille (Tapanila, Pitäjänmäki, Kauniainen, Lauttasaari, Pukinmäki, Seutula ja Munkkiniemi). Talot muodostavat arkkitehtuuriltaan ja rakennushistorialtaan hajanaisen ryhmän pääasiassa palokuntien kokous- ja juhlatiloiksi suunniteltuja rakennuksia³⁰. Tapanilan ja Seutulan kylän vapaapalokunnat rakensivat suuren juhlasalin näyttämöineen. Kauniainen vpk muokkasi kokoustiloihinsa vanhan tiilirakenteisen asuinrakennuksen. Munkkiniemen kaupunkiyhtiö rakensi tiloiltaan poikkeavan, arkkitehtuuriltaan funktionalistisen kaksikerroksisen, kivirakenteisen palokunnantalon.

Hämeenlinnan ympäristön vapaapalokunnat rakensivat 1920–1930-luvuilla perinteisiä, pääasiassa yksikerroksisia palokunnantaloja ainakin kuuteen kylään (Vuolijoki, Pälkäneen Iltasmäki, Kangasalan Haapaniemi, Luolaja, Janakkalan Tarinmaa ja Alvettula). Näistä kaksi rakennettiin yhteistyössä muiden yhdistysten kanssa: Luolajan vpk rakensi talon raittiusyhdistyksen kanssa ja Alvettulan vpk-talon rakentamiseksi muodostettiin usean yhdistyksen ja yksityisen henkilön muodostama yhtiö³¹. Tarinmaan vpk perusti erillisen kannatusyhdistyksen palokunnantalon rakentamiseksi. Entisen Viipurin läänin alueella uusia palokunnantaloja valmistui samoina vuosina Lappeenrannan ja Kotkan lähellä sijaitseviin kyliin (Muurikkala, Häppilä, Hytti, Virolahden kirkonkylä, Klamila). Häppilän vpk rakensi harvinaisen kaksikerroksisen ranrakenteisen talon.

Pienten yhdyskuntien palokunnantalot rakennettiin edelleen hirrestä perinteisellä lamasalvostekniikalla. Aiemmasta poiketen moni vapaapalokunta hankki palokunnan talon rungonsi purettavan asuinrakennuksen hirsikehikon³². Talojen perustukset tehtiin yleensä luonnonkivistä. Yksittäisiin taloihin tehtiin kivirakenteisia kellaritiloja, joista yhdessä oli viranomaisten vaatima putka. Palokunnan juhla- ja kokoushuoneet rakennettiin yleensä yhteen kerrokseen, jossa olivat suuri näyttämöllinen juhlasali, vaatimaton keittiö ja tarjoiluhuone sekä aula vaatenaulakoineen. Vain osassa taloja oli erillinen vahtimestarin asunto. Arkkitehtuuriltaan vaatimattomien palokunnantalojen juhlasalien arkkitehtuuriin kuului suora paneeloitu katto, hirsipintaiset seinät ja näyttämöä reunustavat koristeelliset listat. Seutulan kylän vpk-talon juhlasaliin tehtiin palokunnantaloille harvinainen mutta rakennusaikana yleistynyt kaareva katto. Talojen lämmityksessä yleistyivät valurautaiset niin kutsutut kirkkokaminat ja peltikuoriuunit.

Pienten yhdyskuntien vpk-taloja suunnittelivat rakennusmestarit ja anonyymeiksi jääneet kansanrakentajat tai rakentajamestarit. Rakennusmestarien suunnittelemien talojen pohjamuotona oli usein L-muoto, jota käytettiin yleisesti seurantaloissa. Tutkimuksessa tuli esiin kaksi suunnittelijaa, rakennusmestari Julius Lehtonen Pälkäneeltä ja kirvesmies Santeri Selin Virolahdelta, jotka suunnittelivat talon useammalle kuin yhdelle vapaapalokunnalle. Vapaapalokuntien asiakirjoista ei tarkasteltuna ajanjaksona ole löytynyt suoria viittauksia työväentalojen mallipiirustuksiin. Yhden yhdistyksen asiakirjoissa mainitaan lehdessä julkaistu rakennusohje³³.

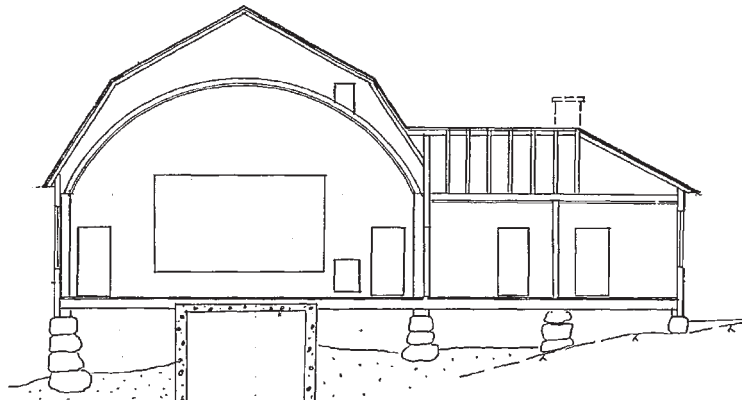
Hirsirakenteisen palokunnantalon pohjan pinta-ala vaihteli 220–330 m² välillä ja sen suorakaiteen muotoisen juhlasalin pinta-ala oli keskimäärin 120 m².

Virolahden Häppilän kylään 1920 rakennetun vpk-talon suunnitteli Pohjois-Amerikasta palannut kirvesmies Santeri Selin. Rankarakenteisen talon arkkitehtuurissa on nähtävissä suunnittelijan Amerikasta tuomia vaikutteita. (Virolahti-seura 1987, 13)

Paraisten vpk-taloon rakennettiin 1922 uusi juhlasali suuren taitekaton alle. Kuva 1922 jälkeen. (Fagerlund 1997)

Seurantaloissa yleistyi 1920-luvulla taitteinen mansardikatto, joka mahdollisti juhlasalin korkean holvatun sisäkaton kuten Seutulan vpk-talossa. Piirustuksessa näkyy myös myöhemmin talon alle rakennettu kalustotila. Piirustus Pentti Routua 1987. (Vantaa RVV)

Esimerkkejä 1920–1930-luvuilla kyliin rakennetuista vpk-taloista

Tarinmaan vpk:n 1933 valmistunut talo. Kuva 2007.

Iltasmäen vpk:n 1929 valmistunut talo. Kuva 2007.

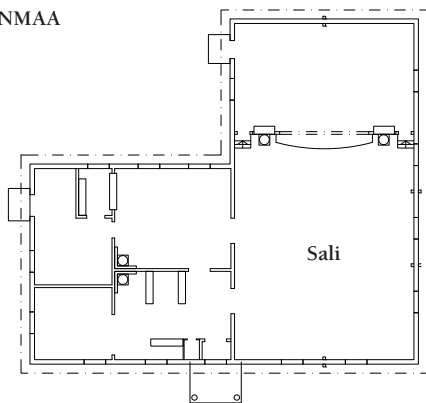

Vuolijoen kylän 1934 rakennettu vpk-talo. Kuva 2007.

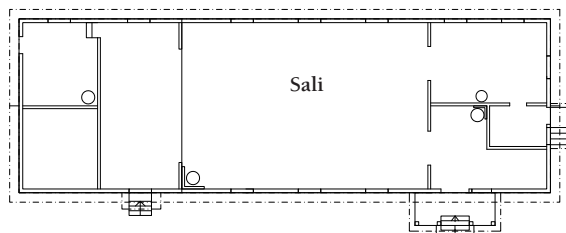

Virolahden kirkonkylän 1930-luvulla valmistunut vpk-talo.

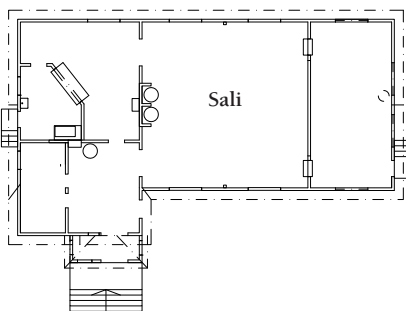
TARINMAA

VIROLAHTI, KIRKONKYLÄ

VUOLIJOKI

Ylhäällä rakennusmestarien suunnittelemat Tarinmaan ja Iltasmäen vpk-talot, joiden sisäänkäyntien pilarein korostetut katokset, symmetrisesti ryhmitellyt ikkunat ja julkisivujen koristeeton puuverhoilu noudattivat vaatimattomalla tavalla aikakauden uusklassistista arkkitehtuuria.

Rakennusmestarien suunnittelemien vpk-talojen pohjamuotona yleistyi L-muoto. Siirretystä hirsirungosta tehdyssä Virolahden kirkonkylän vpk-talossa säilyi siirretyn hirsirungon pohjamuoto. Talot rakentaneilla palokunnilla oli erilliset vaatimattomat kalustorakennukset.

Kemin Pirtin puhtaaksi muurattua arkkitehtuuria 1920-luvulta. Kuvassa näkyy talon päätyyn myöhemmin rakennettu elokuvateatteri. Kuva 1940-luku. (Kemin historiallinen museo)

KEMIN PIRTTI – YHDESSÄ RAKENNETTU

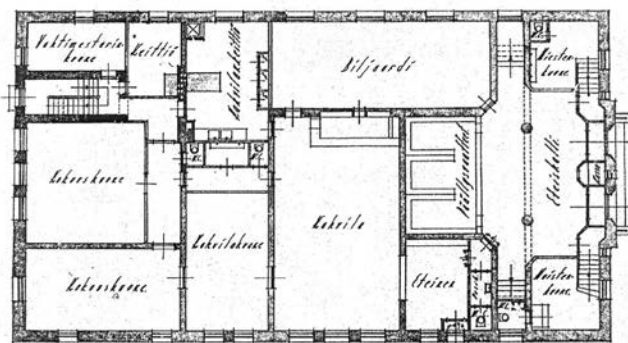
Kemin keskustaan valmistui 1927 Kemin Pirtti -niminen seurantalo, jonka perustajaosakkaana oli Kemin vapaapalokunta. Arkkitehti Väinö Keinäsen suunnittelema kaksikerroksinen seurantalo oli Kemin keskustan ensimmäisiä kivitaloja ³⁴. Talon rakennutti vuonna 1920 ”valistustalon rakentamiseksi” perustettu osakeyhtiö, jonka osakkaina olivat vpk:n lisäksi, raittiusseura ja suojeluskunta sekä yksityishenkilöitä. Talon käyttötarkoitukseksi oli määritetty ”iltamien, konserttien, näytelmien, juhlien ja kokousten pitopaikka”. Kaupunginvaltuusto oli päättänyt jo 1912 luovuttaa tontin talolle korvauksetta.

Valistustalon kokous- ja juhlatilat suunniteltiin suuren yhtenäisen aumakaton alle. Rakennuksen puhtaaksimuuratut punatiilit julkisivut edustavat pohjoismaisen klassismin niukkaa muotokieltä: Pakka-huoneenkadun puoleista sisäänkäyntiä korostaa leveä päätykolmiollinen keskirisaliitti korkeine ikkunoinnein. Pitkälle katujulkisivulle avautuu juhlasalin korkeiden kaari-ikkunoiden rivistö ja suoraan niiden alapuolelle ryhmitelty kahvilan ikkunat. Pitkän kattolapteen puhkaisee ryhmä segmentti-ikkunoita.

Rakennuksen toisen kerroksen suunnitelma käsitti sen päätilat: suuren 400 hengen juhlasalin näyttämöineen, saliin johdattavan porrasaulan ja siihen yhdistettävän ravintolasalin ja tarjoiluhuoneen. Ravintolasalin ikkunat oli suunniteltu pienten erkkerien ketjuun. Juhlasalin ”tilava näyttämö ja aistikkaat seinämaalaukset” saivat huomiota heti talon valmistuttua. Ensimmäisessä kerroksessa olivat kahvilan tilat, kokoushuoneita, biljardihuone ja molempia kerroksia palvelevat keittiöt. Keskuslämmitetyn talon kellarissa oli pannuhuone, halkovarasto ja pesutiloja. Taloon ei suunniteltu palokunnan kalustotiloja. Kemin teatteri toimi Kemin Pirtin tiloissa 1947–1980. ³⁵

Piiustus Seurajen talon varten Kemin Kaupunkiin

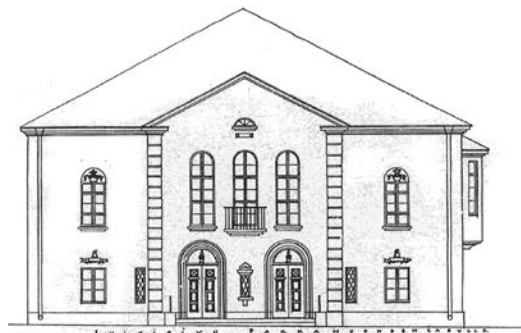
OMISTAJA KEMIN PIIRTTI OY

I KERTTOS

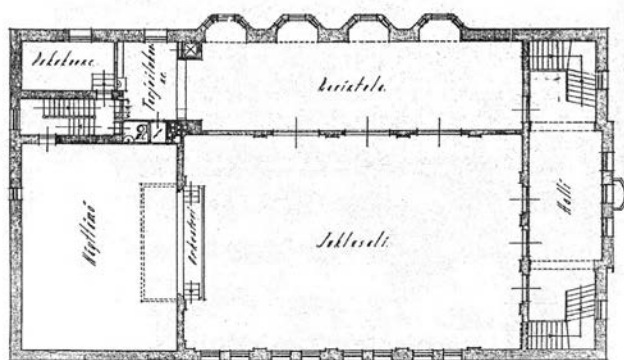
Piiustus Seurajen talon varten Kemin Kaupunkiin

OMISTAJA KEMIN PIIRTTI OY

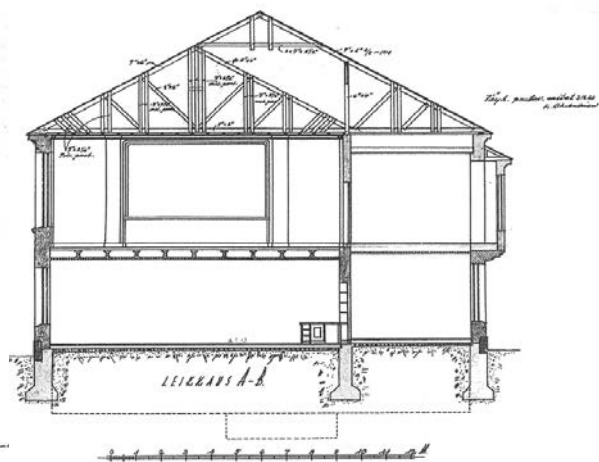

Piiustus Seurajen talon varten Kemin Kaupunkiin

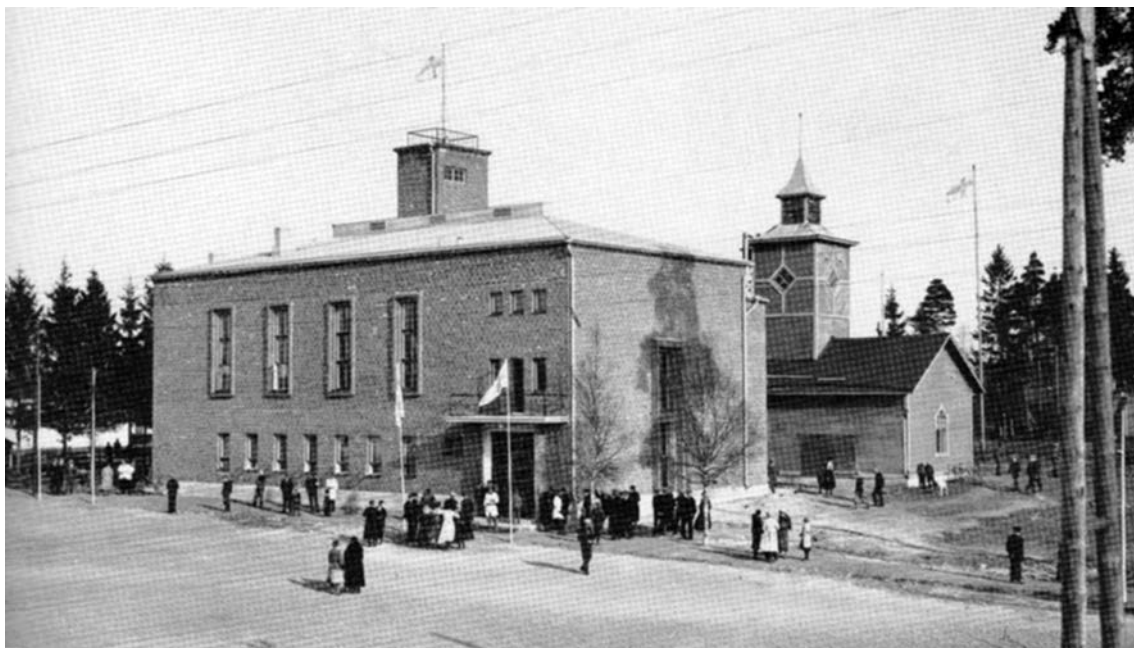
OMISTAJA KEMIN PIIRTTI OY

II KERTTOS

Arkkitehti Väinö Keinänen laatimia Kemin Pirtti Oy -nimisen seurantaloon piirustuksia 1926. (Kemin KA)

Karis FBK:n palokunnantalon vihkiäisjuhla 1.5.1934. Taustalla näkyy vanha vpk-talo. (Österberg 1988)

KARJAAN UUSI VPK-TALO

Karjaan vapaaehtoisen palokunnan (Karis Fbk) suuri punatiilinen palokunnantalo valmistui 1934 kauppalan keskustaan torin laidalle, palokunnan vanhan 1911 rakennetun talon vierelle. Palokunnan talon rakentamista edelsi 1920-luvulla alkanut useita eri suunnitelmia ja rahoitusvaihtoehtoja käsittänyt vaihe. Vuonna 1931 palokunta päätti lopulta ottaa huomattavan lainan ja rakentaa talon karsittujen suunnitelmien mukaan. Talon alkuperäisestä suunnittelijasta ei ole tietoa. Vuonna 1933 laaditut, vähäisiä muutoksia esittävät piirustukset on allekirjoittanut rakennusmestari Artur Kullman.

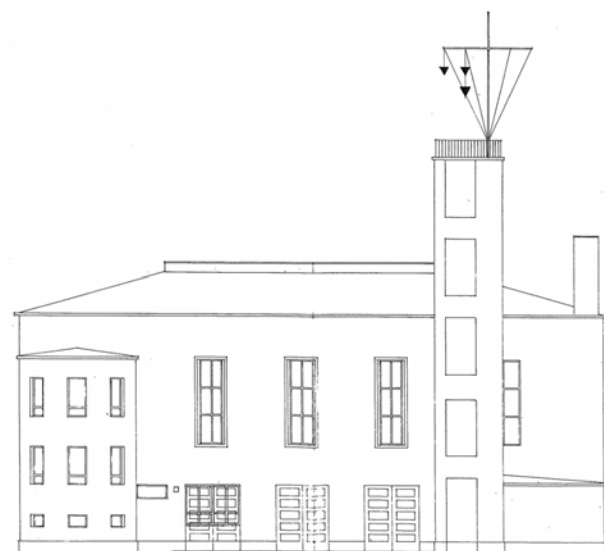
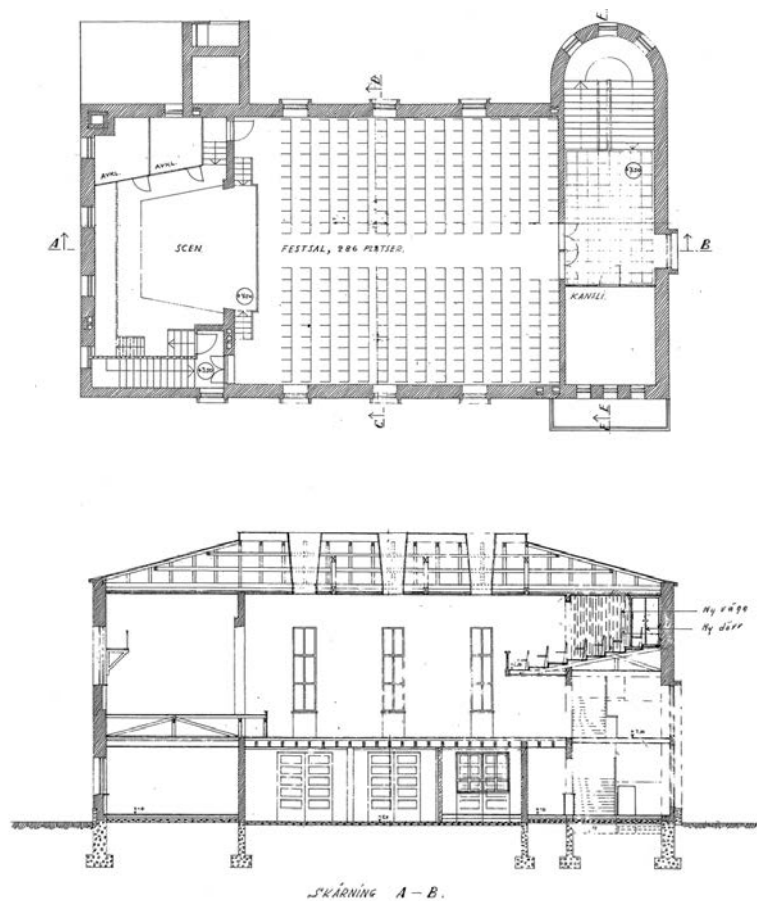
Vapaasti torin laidalle rakennetun palokunnantalon tilat oli suunniteltu kolmeen kerrokseen laakean aumakaton alle. Kuutiomaisen rakennuksen puhtaaksimuurattujen tiilijulkisivujen harvoja yksityiskohtia olivat juhlasalin ja porrasaulan korkeiden ikkunoiden muuratut kehykset.

Talon päätila, palokunnan kaksi kerrosta korkea juhlasali oli suunniteltu rakennuksen toiseen kerrokseen. Salin pitkiltä sivuilta avautui suuren korkeat ikkunat. Salissa oli suuri näyttämö ja kalteva lehteri yleisölle. Palokunnantalon ensimmäisessä kerroksessa oli vuokrattavia liiketiloja, juhlasalin sisäänkäynti sekä vapaapalokunnan kalusto- ja miehistötilat. Julkisten, kaikille avoimien juhlatilojen ja ravintolan yhteinen sisäänkäynti sekä palokunnan kalustotilojen suuret ovet ja letkujen kuivaustorni oli suunniteltu talon vastakkaisille puolille.

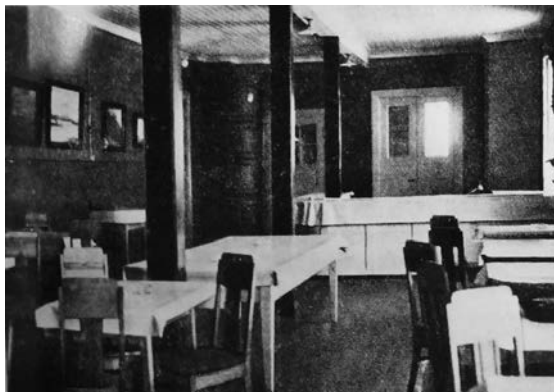
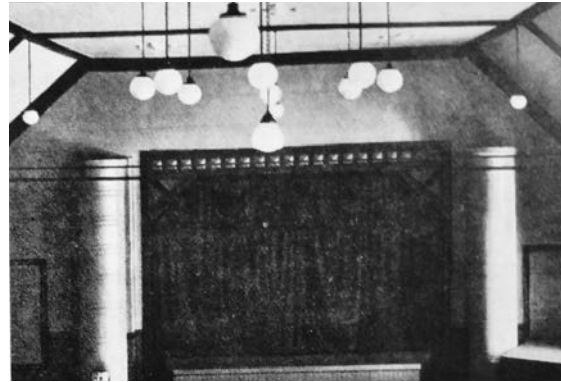
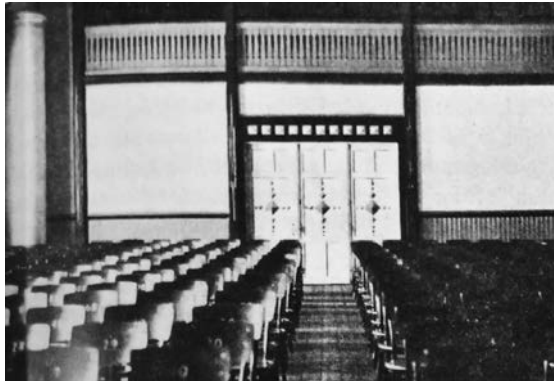
Vastavalmistuneen talon ravintolan ja juhlasalin yhteisestä sisäänkäynnistä muodostui merkittävä ongelma. Talon päätyyn tehtiin 1939 kaksikerroksinen laajennus juhlasalin erillisille aulatilaille.

Vpk-talo oli valmistuttuaan merkittävä rakennus Karjaalla, siinä toimi lyhyitä aikoja käräjäoikeus, elokuvateatteri ja koulu. Sotavuosina 1940–1944 osa talosta vuokrattiin suojeluskunnalle. Vuonna 1934 alkanen ravintolan toiminta päättyi jo 1946. Vuosina 1948–1972 talon liiketiloissa toimi linja-autoasema. Palokunnalla on ollut lisäksi 1920-luvulla rantapuistoon rakennettu juhlapaikka.³⁶

Rakennuksen kerrosala oli noin 800 m² ennen lisärakennusta.

Karjaan palokunnantalon suuri näyttämöllinen juhlasali suunniteltiin talon toiseen kerrokseen. Leikkauspiirustuksessa on esitetty juhlasalin painovoimaisen ilmanvaihdon suuret kanavat. Otteita Artur Kullman 1933 piirustuksista. (Karjaa RVV)

Esimerkkejä palokuntien 1930-luvun kalustorakennusten arkkitehtuurista. Rovaniemen vpk-talon tiloja 1930-luvun korjauksen jälkeen. (Leino 2013, 27)

8.4 Lisää tilaa ja uutta pintaa

Vanhimpiin palokunnantaloihin rakennettiin 1920- ja 1930-luvuilla lisätiloja teatteriesityksiä, ravintolatoimintaa sekä palokaluksia varten, lisäksi useiden talojen sisätiloja kohennettiin. Lisärakentamisen taustalla oli taloudellisia ja toiminnallisia syitä. Harrastelijateatteri oli vakiintunut maaseudun merkittäväksi kulttuuriharrastukseksi, ja niin kutsuttuja seuranäytelmiä harjoiteltiin ja esitettiin yleisesti seurantaloilla³⁷. Lisäksi 1920-luvulla tuli voimaan aiemmin mainittu huviveron muutos, jossa enintään tunnin tanssia käsittävistä ohjelmallisista tilaisuuksista maksettiin pienempää huviveroa. Vapaapalokunnat rakensivat salien yhteyteen puuttuvan näyttämön tai laajensivat vanhaa näyttämöä esimerkiksi Lappeenrannan, Puutikkalan ja Tyrvään vpk-taloissa. Muita esimerkkejä ravintolatilojen korjauksista ovat Rovaniemen vpk-talon terassin muuttaminen ravintolatilaksi (1923) ja Porin vpk-talon kunnostus ravintolatoimintaan sopivaksi (1928). Armilan ja Kourulanmäen kylän vpk korjautti talon uunit ja rakensi talon kylkeen tupakahuoneen (1929).³⁸ Lappeenrannan ja Rovaniemen talojen kellarikerroksiin rakennettiin uusia kalustotiloja. Paraisten vpk rakensi lisätilaa juhlasaliin sekä tarjoilutilat ja vahtimestarin asunnon (1922)³⁹.

Puurakenteisten palokunnantalojen sisätilojen tyypillisiä korjauksia olivat seinien uudet pinnoitteet ja niin kutsuttujen pönttöuunien rakentaminen. Korjauksissa otettiin käyttöön rullina yleistyneet pahvitapetit, esimerkkinä niin kutsuttu Enso-pahvi. Saleihin tehtiin myös koristemaalauksia, vähintään näyttämön yläpuolelle tai parven kaiteeseen kirjattiin palokunnan tunnus. Seurantaloiden koristemaalauksia ja näyttämöiden käsinmaalattuja kuliseseja tekivät maakunnissa kiertäneet koriste- ja kulissimaalauksen ammattilaiset. Kotkan vpk-talon juhlasalin seinien ja katon koristemaalaukset teki 1934 korjausten yhteydessä teatterin lavastaja Toivo Drockila, joka maalasi myös Sydänkylän vpk-talon kulissit⁴⁰. Aikakauden maisemakulissit

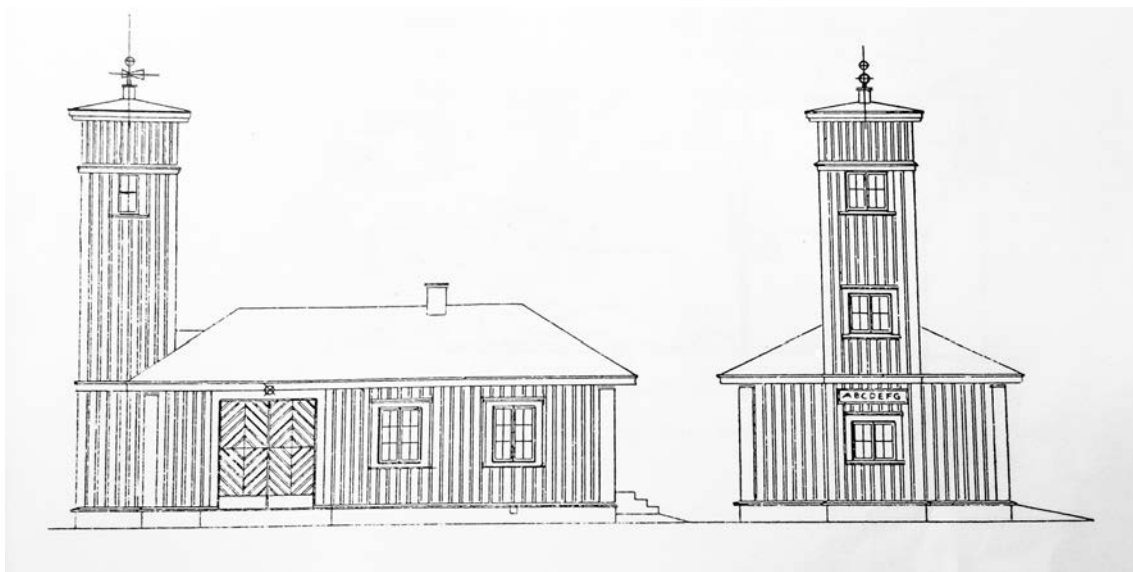
olivat moniosaisia, taustakulissin lisäksi kokonaisuuteen kuuluivat sekä katosta ripustettavia että näyttämön reunoille sijoitettavia osia, jotka mukailivat reunoiltaan luonnonmuotoja ⁴¹.

Seutulan palokunnantalon korjausten kustannusarvio 1927 kuvaa aikakauden sisämateriaaleja seuraavasti:

Sisämaalaus maalarin omilla maaliaineilla sekä Enson pahvit tähän laskettuna ja vahtimestarin asunnon tapetit. Sali: Vanhat pahvit poistetaan, uudet pinkoitetaan paksu enso alapuolella ja rulla enso yläpuolella, yläosa vaaleaksi joko ”töppäämällä”. Näyttämön seinä samoin pinkotaan ja maalataan kattoon asti, samoin parven näkyvä seinä. Näyttämön yläosaan Uudenmaanläänin vaakuna ja palokunnan kirveet. Vaatehuone: Katto maalataan ja seinät pinkotaan pahvilla ja maalataan ym numeroitaan ja lattia maalataan, kaikki 3 kertaan. Välieteinen: Aluspaperi korjataan, katto, seinät, lattia maalataan jne. ⁴²

Autonomian ajalla alkanut palokuntien tanssilavojen rakentaminen jatkui edelleen 1920–1930-luvuilla sekä palokunnantalojen tonteille että erillisille juhlapaikoille. Tolkisten vpk rakensi 1922 Porvoon Tanssisaareksi kutsutulle juhlapaikalle tanssilavan⁴³. Mikkelin esikaupungin vpk rakensi 1927 huomattavan suuren katetun tanssipaviljongin läheiselle Seuralan tilalle ⁴⁴. Lisäksi esimerkiksi Pukinmäen, Anjalan, Pyhtään ja Espoon Pitkäjärven vapaapalokunnat rakensivat oman lavan 1930-luvulla. Palokuntien vanhimmat tanssipaidat Tammisaaren Ramsholmenilla, Pälkäneen Ristiänmäellä ja Uudenkaupungin paviljongissa jatkoivat toimintaansa. Vapaapalokuntien juhlapaikkoja käyttivät myös muut yhteisöt, joista esimerkkinä voi mainita Tolkisten Tanssisaaressa 1933 järjestetyt *Borgånejdens sång- och musikförbund* -yhdistyksen musiikkijuhlat ⁴⁵. Lavojen läheisyyteen tehtiin pienempiä rakennuksia: lippukoju, tarjoilurakennus, käymälät ja katoksia soittajien suojaksi.

Palokunnantalojen paikallinen rahoitus jatkui ennallaan. Vapaapalokunnat saivat edelleen lainoja Kaupunkien yleiseltä paloapuyhtiöltä ja lisäksi paikalliset yritykset tukivat niitä. Esimerkiksi Kotkan vpk sai 1920-luvulla avustuksia sekä kaupungilta, paikallisilta teollisuusyrityksiltä että teollisuudenharjoittajien paloapuyhtiöltä. Lisäksi kaupunkien yleinen paloapuyhtiö myönsi 1927 huomattavan lainan palokunnan talon peltikaton uusimiseen. Yritykset tukivat erityisesti uusien kalustotilojen rakentamista. Kansalaistoimintaan tarkoitettujen uusien juhlasalien rahoittaminen perustui edelleen pääosin paikallisyhdistysten omatoimiseen varainhankintaan. Ohjelmallisten iltamien ja tanssien tuotto oli 1930-luvulla vielä huomattavaa. Vuolijoen vpk:n pöytäkirjojen mukaan iltamien tuotto mahdollisti yksityisiltä otettujen rakennuslainojen nopean takaisinmaksun ⁴⁶. Myös arpajaisilla oli edelleen suuri merkitys rakennushankkeiden rahoituksessa.

Pienen puurakenteisen kalustorakennuksen mallisuunnitelma Palovartija-lehdessä 1927.

8.5 Kalustotilat huomion keskiöön

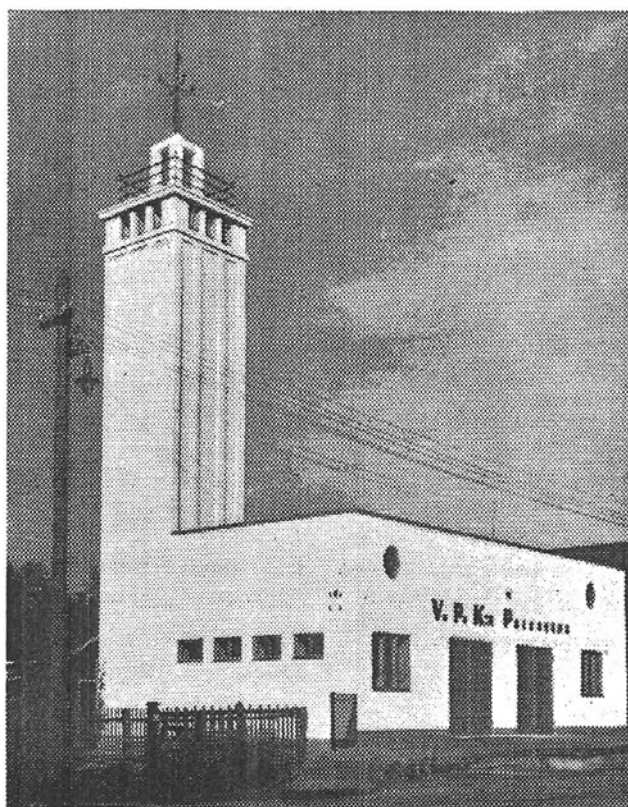
Palokuntien kalustotilojen arkkitehtuurin osaksi vakiintuivat 1910-luvulta lähtien letkujen kuivaustornit. Ensimmäiset palautot ja polttomoottoriruiskut korvasivat 1920-luvulla kiihtyvässä tahdissa hevosvetoiset kärkyt ja höyryruiskut. Palolain voimaantulon jälkeen 1930-luvulla vapaapalokuntien suunnittelun ja ohjeistuksen keskiöön nousivat erityisesti palokaluston tarpeisiin suunniteltavat lämmitettävät kalustorakennukset korkeine letkutorneineen. Monet niistä rakennettiin yhteistyössä kuntien kanssa. Kalustorakennuksen koko määräytyi paloautopaikkojen mukaan yhden tai kahden auton rakennuksiin. Jälkimmäisten yhteyteen rakennettiin palokunnan omia kokoustiloja, pieniä asuntoja ja joskus myös tiloja kunnan tai muun ulkopuolisen käyttöön. Vapaapalokuntien tornillisista kalustorakennuksista tuli uusi tunnusmerkki pienten yhdyskuntien maisemaan.

Palosuojeluyhdistys järjesti 1925 ensimmäisen piirustuskilpailun yhden autopaikan käsittävstä kalustohuoneesta maaseutupalokuntia varten. Yksikään kilpailuehdotuksista ei kelvannut malliksi, mutta pari ehdotusta lunastettiin edelleen kehitettäväksi. Palovartija-lehdessä julkaistiin samana vuonna Rautateiden palolaitoksen kilpailukutsun ohjeiden mukaan tilattu Matkaselän risteysaseman kalustohuoneen suunnitelma, jonka olivat laatineet arkkitehti Hellström ja insinöörit Eriksson ja Weissenberg. Suunnitelmissa esitetty kalustorakennus oli puurakenteinen, sen vastakkaisissa päädyissä oli korkea letkunkuivaustorni sekä pieni huoneen ja keittiön käsittävä asunto. Rakennuksen arkkitehtuuri noudatti ajalle tyypillistä klassismin muotokieltä. Sen mitoitetuissa suunnitelmissa esitettiin myös taloteknisiä yksityiskohtia kuten valopisteiden sijoittelu.⁴⁷

Palovartija-lehdessä julkaistiin 1935 artikkeli *Muutama sana palokalustosuojista*, jossa kiinnitettiin huomiota palokalustosuojien ja erityisesti niihin sijoitettujen autotallien paloturvallisuuteen. Kirjoituksessa toivottiin palokuntien kalustorakennusten toimivan tulisisojen sijoittelussa esimerkkeinä paloturvallisesta rakentamisesta. Lisäksi suositeltiin, että autoille ja moottoriruiskuille tarkoitettu tila rakennetaan kivistä. Edullisena kivimateriaalina mainittiin sementtitiilet. Artikkelissa annettiin ohjeita myös sähköasennuksista. Palokalustotilan yhteyteen suositeltiin edelleen varattavan vähintään yhden perheen asunto, huone ja keittiö. Kirjoituksessa kehoitettiin kunnostamaan myös vanhat kalustorakennukset paloautoille sopiviksi.⁴⁸

Pääosa 1930-luvulla taajamaraittien varrelle yleistyneistä, tiilestä muuratuista, palokuntien letkutornillisista kalustorakennuksista rakennettiin yhä perinteisen harjakaton alle, kuten Nousiaisten vpk:n kalustorakennus (1935) ja Huittisten pieni paloasema (1935). Puhtaaksi muurattujen tiilisten tai rapattujen, pääasiassa palokuntien kaluston säilytykseen tarkoitettujen rakennusten arkkitehtuuri edusti yleensä koristeetonta tarkoituksenmukaisuutta kuten Hinnerjoen kylään valmistunut, sementtitiilestä muurattu kaksikerroksinen talo (1938). Vain pieni osa palokuntien kalustorakennuksista noudatti uutta suoralinjaista arkkitehtuuria. Näistä esimerkkejä ovat Armilan ja Kourulanmäen vpk:n kalustorakennus (1938) sekä sitä huomattavasti pienemmät Ahlaisten kylän sementtitiilestä muurattu kalustorakennus ja Vanhakoiviston kylän yksityiskohdiltaan hiottua funktionalismia edustava kalustorakennus. Pälkäneen vpk valoi 1930-luvulla uuden palokunnantalon rakennusaineiksi sementtitiiliä, mutta talon rakennustyöt käynnistyivät vasta toisen maailmansodan jälkeen. Myös Nakkilassa aloitettiin muuratun vpk-talon suunnittelu 1930-luvun lopulla.

Käkisalmen vapaaehtoinen palokunta rakensi kookkaan kivirakenteisen, vuonna 1936 valmistuneen modernin paloasemarakennuksen. Funktionalistisen, suoralinjaisen, vaaleaksi rapatun rakennuksen yksinkertaisuus ja käytännöllisyys tekivät aikalaiskirjoituksen mukaan ”kauniin ja miellyttävän vaikutuksen”. Rakennuksessa oli tilavan läpiajettavan kalustotilan lisäksi miehistöä palveleva aula ja kokoustila sisäharjoituksia varten. Korkea torni oli rakennettu harjoitustorniksi, jonka sisä- ja ulkopuolella oli rautaportaat. Rakennuksen suunnitteli rakennusmestari Brotke.⁴⁹

Rakennusmestari Brotken suunnittelema Käkisalmen vpk:n suuri kalustorakennus. (Palotorvi 4/1933)

Rakennusmestari J. Enkon suunnittelema palokunnantalo Hinnerjoella. Kuva Arvi Pohjola 1938. (Maatalousmuseo)

Vasemmalla Nousiaisten vpk:n kalustorakennus. Kuva 2007.

Vanhankoiviston kylän vpk:n kalustorakennus, johon rakennettiin pieni liiketila kioskille. Kuva 2007.

Rakennusmestari J. Salovaaran 1930-luvulla suunnittelema Nakkilan vpk-talo, jonka rakennustyöt alkoivat vasta 1941. Kuva 2007.

Espoon Tuomarilan vapaaehtoisen palokunnan talo. Kuva 2015.

9 ARJEN ARKKITEHTUURIA 1940- JA 1950-LUVUILLA

Vapaapalokuntien rooli osana kunnallista palo- ja pelastustoimintaa vakiintui, ja useat palokunnat siirtyivät sopimussuhteiseksi osaksi kuntien pelastustoimea. Toisaalla vapaaehtoisuuden merkitys kasvoi ja jälleenrakennusajan rakennushankkeet toteutuivat suurelta osin talkootyönä. Jälleenrakentamisen suuri määrä, rakennusaineiden niukkuus sekä rakennustyyppien yhtenäistämisen tarve synnyttivät työväenyhdistysten rakennusten ja nuorisoseuran-talojen tyyppisuunnitelmia.

9.1 Sodan arvista uuteen toimintaan

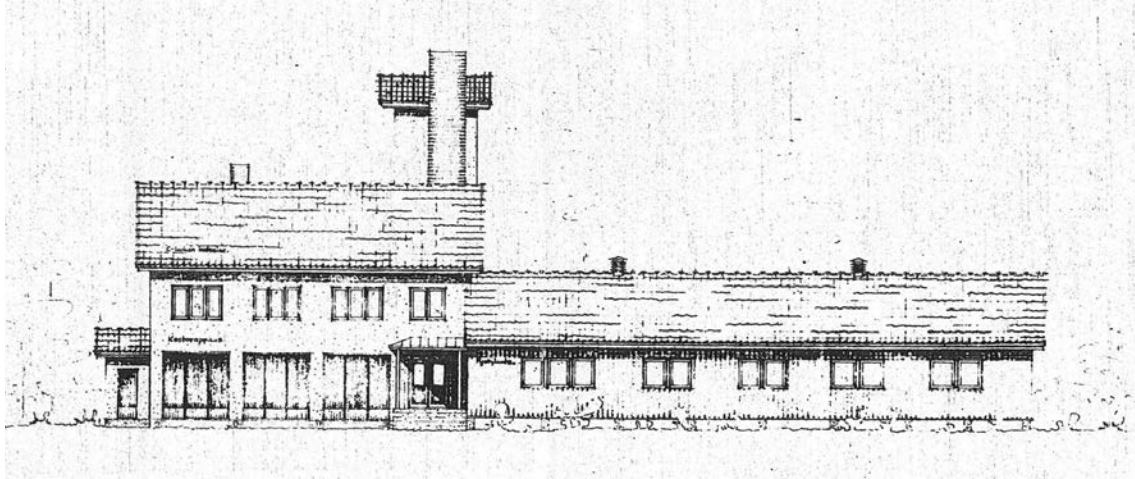
Vapaapalokuntien vanhimmat, autonomian ajalla kaupunkeihin ja pieniin yhdyskuntiin rakennetut talot säästyivät pääosin sotavuosien 1939–1945 tuhoilta. Uudempia rakennuksia tuhoutui ja kärsi vaurioita, mutta niitä ei ole tutkimuksen osana selvitetty. Tutkimuksen aikana on noussut esiin joitakin esimerkkejä sodassa tuhoutuneista rakennuksista, joita ovat ainakin Käkisalmen vapaapalokunnan liikerakennus, Tiutisen ja Inkeröisen vapaapalokuntien rakennukset entisen Viipurin läänin alueella sekä Rovaniemen vpk-talo Lapissa. Yhdistysten taloja otettiin sotavuosina viranomaisten määräämään kriisikäyttöön sairaaloiksi ja sotilaiden majoitustiloiksi, näiden joukossa oli myös vpk-taloja. Rauhanehtojen mukaan menetetyn Karjalan alueelle jäi useita vpk-taloja, joiden tarkastelu on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Rauhanehdoissa kiellettyjen Suojeluskunta- ja Lotta-järjestöjen rakennuksia siirtyi nopeasti muille

yhteisöille, yhdistyksille ja säätiöille. Osa taloista palautui niiden rakentamiseen osallistuneille yhdistyksille, osa muille paikkakunnalla toimineille yhdistyksille.¹ Vapaapalokuntaliikkeen toiminta aktivoitui sodan jälkeen, ja palokuntien nais- ja nuorisotoiminta sai uudet organisoituneet muodot. Ne muodostivat uuden vapaaehtoistyön kentän sopimus pohjaisen palokuntatyön rinnalle. Vapaapalokuntien sopimus pohjainen palonsammutus oli taloudellinen tapa järjestää kunnallinen pelastus- ja sammutustoiminta pienissä yhdyskunnissa. Vapaapalokuntien asema kunnissa oli vakiintunut, ja tarve uusille ajanmukaisille palokalustotiloille oli huomattava. Palovartija-lehden mukaan 1949 Suomessa oli 200 kuntaa, joilla ei ollut lämmitettävää palokalustosuoja². Uusia paloautoille mitoitettuja vapaapalokuntien kalustotiloja rakennettiin yhteistyössä kuntien kanssa.

Vapaapalokuntien rakentamiseen vaikutti sotavuosien aikana patoutuneen tanssihulun purkautuminen sisäasianministeriön vapautettua yleiset tanssit 20.12.1944. Tanssikiellon päättyminen oli lähtölaukaus erityisesti tanssilavojen rakentamiselle. Tanssilavoilla oli laaja kulttuurinen ja sosiaalinen merkitys 1940–1950-lukujen Suomessa ja niihin kiteytyi jotain ”erityistä suomalaisuudesta”. Tanssitoimintaa harjoittivat ja omia tanssilavoja rakensivat vapaapalokuntien lisäksi lukuisat urheiluseurat, työväenyhdistykset, maamiesseurat ja jossain määrin myös sotainvalidit ja raattiusseurat. Tanssilavojen ja paviljonkien kokonaismäärästä ei ole luotettavaa tietoa, niitä arvioidaan olleen ainakin 1000.³ Tanssien järjestämisestä muodostui merkittävä osa vapaapalokuntien varainhankintaa, ja tanssien järjestämiseksi laajennettiin myös aiemmin rakennettuja palokunnantaloja. Tanssien rinnalla seurantaloilla esitettiin edelleen elokuvia. Osa vanhoista vpk-taloista tehtiin muutoksia elokuvaesityksiä varten, kuten Torniossa ja Lauttakylässä. Talojen suunnittelussa otettiin huomioon elokuvaesitysten vaatimat palonkestävät konehuoneet.

Seurantalojen rakentaminen vilkastui jälleenrakennusajalla, jolloin nuorisoseura- ja työväenliike rakensi uusia taloja sodassa tuhoutuneiden tilalle ja uusille siirtoväen asuttamille alueille. Vain pieni osa vapaapalokunnista rakensi uusia juhlasalillisia taloja. Helsingissä taloja rakennettiin kaupunkiin liitetyissä uusissa kaupunginosissa ja Espoossa radan varren yhdyskunnissa (Marjaniemi, Puistola, Kauklahti ja Tuomarila). Vaihtoehtona uuden rakentamiselle oli vanhan rakennuksen, kuten kansakoulun, muuttaminen palokunnan tarpeisiin⁴. Sodan jälkeen rakennetuista taloista elokuvateatterina toimivat Espoon Tuomarilan, Pyhäsalmen ja Helsingin Degerbyn vapaaehtoisten palokuntien talot.

Sodan jälkeen vapaapalokunnat osallistuivat yhdistysten yhteisiin rakennushankkeisiin. Esimerkiksi Vih-tijärven kylään valmistui 1954 usean yhdistyksen yhdessä aloittama kaksikerroksinen seurantalo. Rovaniemellä vapaapalokunta teki 1957 aloitteen suuren Valistustaloksi kutsutun toimitalon rakentamiseksi palokunnan omistamalle tontille.

Puistolankatu vpk-talon arkista arkkitehtuuria. Piirustus Osmo Jalovaara 1949. (Helsinki RVV)

9.2 Vapaapalokuntien jälleenrakennusajan tiloja

Sodan jälkeen vapaapalokuntien uusien talojen suunnittelussa kiinnitettiin huomio asianmukaisiin lämmitettäviin kalustotiloihin ja letkujen kuivaustorneihin. Uusien vpk-talojen hahmo määräytyi paloautojen tallien mittojen ja lukumäärän mukaan. Kalustotilojen yhteyteen rakennettiin usein vain palokunnan omaan käyttöön tarkoitettu kokoustila ja pieni asunto vahtimestarille. Uudet palokunnantalot olivat usein kokonaan kivistä. Useimpien vapaapalokuntien kalustotilojen kooksi vakiintui 1950-luvulla kahdelle paloautolle mitoitettu tila sekä palokuntaa ja kansalaistoimintaa palvelevat tilat. Muurattujen talojen tielle avautuvaa julkisivua hallitsivat tornin lisäksi autotallien suuret ovet. Helsingin Puistolankatu vpk-talo on tyypillinen esimerkki aikakauden lukuisista tiilestä muuratuista vpk-taloista.

Pienissä yhdyskunnissa rakennettiin myös puurankarakenteisia, vain yhden paloautotallin käsittäviä vpk-taloja. Pieneen osaan näistä rakennettiin palokunnan juhla- ja kokoussali avointa kansalaistoimintaa varten (Sipoon Kallbäck ja Espoon Kilo). Rinteessä olevilla rakennuspaikoilla kalustotilat tehtiin kivistä osittaiseen kellarikerrokseen ja kokoustilat puusta sen yläpuolelle kuten Espoon Kauklahdessa ja Tuomarilassa. Kalustotilojen yhteyteen rakennettiin vaatimattomia pukutiloja miehistölle. Rankarakenteisiin vpk-taloihin tehtiin jyrkähkö katto ja kapea koristeeton letkujen kuivaustorni.

Jälleenrakennuskaudella rakennettujen vapaapalokuntien rakennusten arkkitehtuuri oli muodoltaan pelkistettyä ja yksityiskohdiltaan niukkaa. Rakennusmateriaalien niukkuus ohjasi talojen suunnittelua ajalle tyypillisiin valintoihin: vinoihin katonlappeisiin, yksittäisiin ikkunoihin ja kotimaisen puun käyttöön. Talojen julkisivut saivat joko koristeettoman rappauksen tai yhtenäisen laudoituksen. ”Arjen arkkitehtuuriksi” myöhemmin nimetyn suunnittelun taustalla on nähty myös arkkitehtien suuntautuminen luonnonläheisyyteen ja pyrkimys irtaantua funktionalismin kovaksi koetuista piirteistä. Siinä on nähty vaikutteita myös ruotsalaisten arkkitehtien suosimasta, kansankodin ideaalimallin mukaisesta kodikkuuden tavoittelusta, ”folkhemmet hemtrevlighet”⁵. Kodikkuus ja luonnonläheisyys näkyi lähinnä vapaapalokuntien uusien ja uudistettavien juhlasalien ja aulojen sisustuksissa, joissa käytettiin sormipaneloituja ja lakattuja vaneripintoja. Näiden valintojen taustalla oli myös paikallisten yritysten lahjoituksia. Uuteen sisustukseen kuuluivat myös kauniisti muotoillut, kuparirunkoiset ja lasikupuiset valaisimet, joista osa oli todennäköisesti Taito Oy:n valmistamia.

Palokunnat autoistuivat 1950-luvulla. Kuvassa vpk:n kalustoa Helsingissä. Kuva Poutiainen 1951. (Helsingin kaupungin palolaitos, HKM)

Vapaapalokunnan aloitteesta rakennettu Rovaniemen Valistus- ja urheilutalo Valtakadun varrella.
Kuva Lauri Alanärä 1960. (LMM)

YHTEISTÄ TOIMITILAA ROVANIEMELLE

Rovaniemen Valtakadulle, vapaapalokunnan tontille, valmistui 1958 harvinainen eri toimijoiden yhteinen toimitalo. Palokunnan 1908 rakennettu talo oli tuhoutunut 1944 Lapin sodassa. Paikalle tehtiin ensin 1948 vaatimaton tiilestä muurattu vpk-talo, jota rahoitettiin sotakorvauksin, lainoin ja vakuutusyhtiöiden lahjoituksin. Rovaniemen Valistus- ja Urheilutalo Oy perustettiin 200 osakkaan yhteenliittymänä 1955 vapaapalokunnan aloitteesta. Vpk oli hankkeen huomattava rahoittaja, tärkeä toimija ja talon suurin osakas 30 %:n osuudella. Talohankkeen valmisteluun osallistui yli 40 yhdistystä, liike-elämän ja järjestöjen sekä Rovaniemen teatterin ja orkesterin edustajia. Taloon suunniteltiin suuren juhlasalin lisäksi kokous-, liikunta- ja muita harrastustiloja.

Pääosin kolmikerroksisen kivitalon luonnokset laati arkkitehti Ferdinand Salokangas ja rakennusvaiheen suunnittelusta vastasi Kemin kaupunginarkkitehti Onni Ermala. Rakennus käsitti kolme arkkitehtuuriltaan ja käyttötarkoitukseltaan toisistaan eroavaa osaa: Valtakadun puoleinen liike- ja toimistosiipi, juhlasalisiipi sekä näiden välissä oleva juhlasalin sisäänkäyntinä toimiva lämpiö. Talon tärkeimmät tilat olivat näyttämölinen juhlasali lämpiöineen, ravintolasali, portaikot ja sisääntuloaulat sekä kellarin liikuntasalit. Juhlasalin näyttämön suunnitteli Suomen Lavastustaiteilijain Liitto. Talossa oli lisäksi huomattava määrä liike-, toimisto- ja harrastustiloja eri yhteisöjen käyttöön.

Rakennuksen pitkää Valtakadun puoleista kolmikerroksista katujulkisivua hallitsi ravintolasalin nauhaikkunauloke. Liikesiiven rakennusrunkona oli kantava tiiliseinä ja rungonsisäinen pilaririvistö, joka mahdollisti katujulkisivua leimaavan nauhaikkunaulokkeen. Rakennuksen julkisivuissa käytettiin aikakaudelle tyypillisiä materiaaleja: terasti- ja roiskerappausta, lasitiiltä, profiloitua peltiä, liuskekiviä ja graniittia.⁶
– Rakennus purettiin 2016.

Valistustalon juhlasalin betonikehärakenne mahdollisti suuren ja avaran, yhdeksän metrin korkuisen tilan. Kuva Lauri Alanärä 1958. (LMM)

VIHTIJÄRVEN JA PUISTOLAN UUDET TALOT

Vihtijärven ja Puistolan vapaapalokuntien talot ovat esimerkkejä jälleenrakennusajan vpk-talojen rakennuskulttuurista. Vihtijärven vapaapalokunnan kaksikerroksinen puutalo valmistui 1954. Rakennuksen suunnitteli rakennusmestari Heikki Siikosen toimisto käyttäen mallina toimiston aiemmin laatimia Kerkkoon työväentalon piirustuksia. Talon rakentaminen alkoi vapaapalokunnan ja kahden muun yhdistyksen 1948 perustaman yhtiön nimissä. Talohanke siirtyi 1951 kokonaan vapaapalokunnalle, joka lisäsi talon suunnitelmiin kalustotilan sekä letkujenkuivaustornin. Betoniperustainen rankarakenteinen talo pystytettiin pääasiassa talkoilla. Sen rakentamista tukivat eri tavoin yksityiset henkilöt, yhteisöt ja paikalliset yritykset.

Talon arkkitehti oli arkisen pelkistettyä. Yhtenäisen pitkän satulakaton rikkoi vain vaatimattoman porrastornin poikkipääty. Pääsisäänkäynti oli talon toisessa päässä, porrastornin vierellä. Juhlasalin ikkunat avautuivat rakennuksen vastakkaiselle puolelle. Osa julkisivujen yksityiskohdista kuten neliruutuiset ikkunat poikkesivat Siikosen laatimista piirustuksista. Kaikki julkisivut verhoiltiin yhtenäisellä pystysuuntaisella laudoituksella.

Nummituvaksi nimetyn talon tilajako oli seurantaloille tyypillinen. Sen ensimmäisessä kerroksessa oli näyttämöllinen juhlasali, jonka toisessa päässä oli tilava aula asiaan kuuluvine vaate- ja lipunmyyntitiloin. Salin vieressä oli ravintolaksi kutsuttu sali ja keittiö. Toisessa kerroksessa oli suuri lehteri, aula, kerhotoja sekä vahtimestarin asunto omalla sisäänkäynnillä. Osittaisessa kellarissa oli kalustotilojen lisäksi naistenhuoneet, putka ja tekninen tila keskuslämmityslaitteita varten. Talon sisustuksessa käytettiin lakattuja puupanelointeja sekä vaneripintaisia ovia, mikä oli yleistä aikakauden seurantalossa.

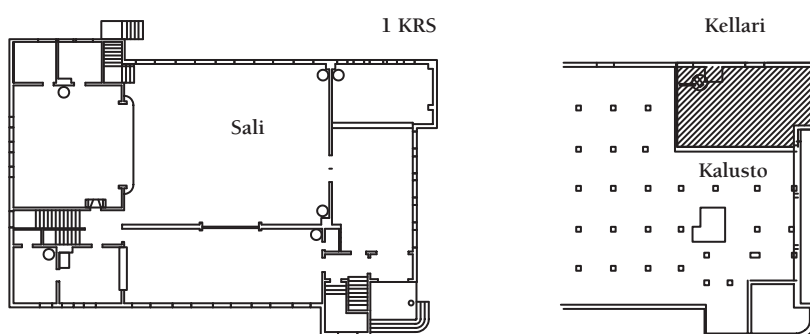
Nummituvan ensimmäiset vuodet olivat vilkkaita, siellä urheiltiin ja tanssiaisissa esiintyivät tunnetut viihdetaiteilijat. Vapaapalokunnan lisäksi talossa toimi Martta-yhdistys.⁷

Puistolan vapaapalokunnan kaksikerroksinen talo on esimerkki 1950-luvulla valmistuneista, pääasiassa palotorjunnan tarpeisiin rakennetuista uusista vpk-taloista. Vaaleaksi rapattu tiilirakenteinen satulakattoinen rakennus valmistui 1952 Puistolan raitin varrelle. Talon pelkistettyä, tarkoituksenmukaisuuden sanelemaa hahmoa hallitsevat suuret kalustotilan ovet ja palokunnan korkea rapattu yhdistetty letkujen kuivaus- ja harjoitustorni.

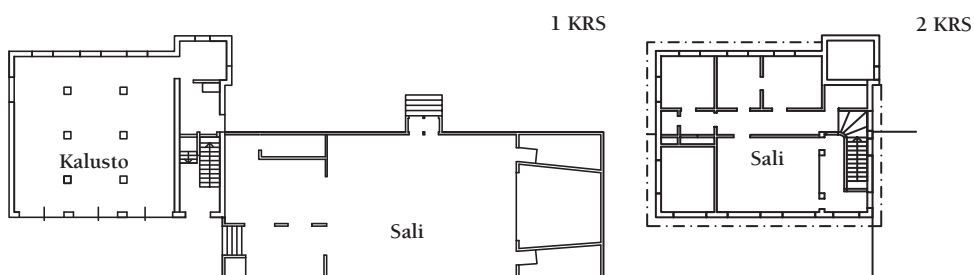
Arkkitehtiylioppilas Osmo Jalovaaran suunnitteleman talon ensimmäisen kerroksen täyttää kolmen aulaton kalustotila. Toiseen kerrokseen suunniteltiin vaatimaton noin 30 m² kokoussali esiintymiskorokkeineen, vahtimestarin asunto ja aluksi kaupungin neuvolatoimintaan vuokratut keittiö ja huone. Talon osittaisessa kellarissa olivat keskuslämmitteisen talon tekniset tilat ja pieniä varastoja. Vpk-talon alkuperäisen suunnitelma käsitti, muista vpk-taloista poiketen, rakennuksen rinnalle suunnitellun matalan puurakenteisen osan, jossa olivat näyttämöllinen kokoussali sadalle hengelle ja siihen liittyvät aulatilat. Suunnitelma ei tältä osin toteutunut, sen sijaan vpk ylläpiti avointa tanssilavaa vuokraamallaan tontilla.⁸

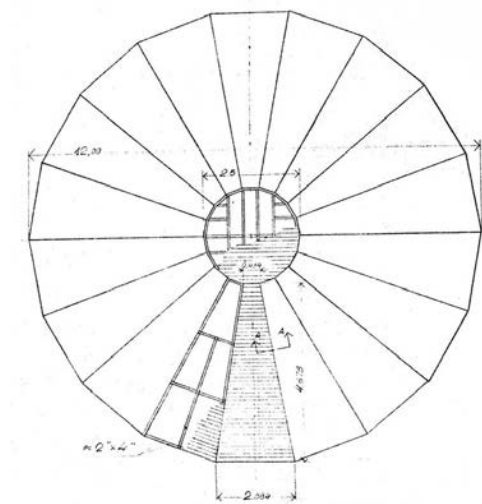
Rakennusmestari Heikki Siikosen suunnittelema Vihtijärven vpk-talo 2007.

Vihtijärven vpk-talon pohjakaaviot Heikki Siikonen 1949 piirustuksen mukaan. Kellariin suunniteltu kalustotila on tummennettu pohjakaaviossa. (KSL)

Puistolán vpk-talon 1949 suunnitelma, joka käsitti kalustotilojen rinnalla matalan juhlasaliin. Pohjakaavio Osmo Jalovaara 1949 piirustuksen mukaan. (Helsingin RVV).

Jyväskylän vpk:n lähes pyöreä tanssilava. Ote kattopiirustuksesta 19.5.1949.
(Jyväskylän MA)

Hauhon Vitsiälän kylän vpk-talon pihapiiriin 1948 valmistunut tanssipaviljonki.
Kuva 2004.

Kaasmarkun vpk-talo sai uuden hahmon 1940-luvun laajennuksessa. Kuva 2007.

9.3 Tanssitilojen renessanssia ja rakentamisen uusia muotoja

Sodan jälkeinen tanssi-innostus sai osan vapaapalokunnista laajentamaan vanhoja juhlasaleja ja niihin liittyviä aula- ja keittiötiloja. Näistä esimerkkejä ovat Kaasmarkun, Liikkalan ja Kouvolankylän vapaapalokunnat. Osa palokunnista päätyi uuden tanssipaviljongin rakentamiseen. Joukossa on myös toteutumaton suunnitelma suuren tanssisalin rakentamisesta: Helsingin Puistolan vpk-talon 1949 laadittuihin suunnitelmiin kuulunut, matalaan siipeen sijoitettua tanssisalia ei koskaan rakennettu⁹. Vapaapalokunnan tontilla säilyi sen sijaan jo ennen oman talon rakentamista suosittu tanssilava. Myös Marjaniemen vpk-talon läheisyyteen oli piirustuksissa esitetty erillinen tanssilava¹⁰. Salon vpk uudisti taloaan tanssijoita varten: juhlasalin näytämön tilalle tehtiin pieni estradi orkesterille ja talon aulatilat uudistettiin.

Aiempaa kookkaampien tanssisalien lisäksi monet vapaapalokunnat rakensivat sotien jälkeen uusia tanssipaviljonkeja. Hauhon Vitsiälän kylän Kotkonkärjessä sijaitsevan, 1890-luvulla valmistuneen vpk-talon rinnalle rakennettiin 1948 suuri katettu tanssipaviljonki¹¹. Muita esimerkkejä tanssipaviljongin rakentamisesta vapaapalokunnista ovat Jyväskylä (1949), Karjaa (1953–1956), Kellokoski (Männistö 1953), Yläneen kirkonkylä (1955) ja Viiala (Metsälinna 1956). Lavoja rakennettiin lisäksi esimerkiksi urheiluseurojen kanssa, kuten Laitilan vpk:n lava (1957). Tanssipaviljonkien pihapiiriin rakennettiin myös toiminnalle välttämättömiä talousrakennuksia, joita olivat lippukoulu-, puffetti- ja käymälärakennukset. Itsenäiset avoimet tanssilavat tai kevyin seinin rajatut tanssipaviljongit olivat erityisen tärkeitä niille yhdistyksille, joilla ei ollut suurta salia. Tutkimuksessa esiin tulleiden tanssipaviljonkien määrä on lähes vastaava kuin 1940–1950-luvuilla rakennettujen uusien juhlasalillisten vapaapalokunnantalojen.

Sodan jälkeisistä tanssilavoista monet tehtiin ilman piirustuksia tukeutumalla perinteiseen kirvesmies-taitoon. Lavat suunniteltiin vain kesäkäyttöön, joten rakennuksen vaatimukset olivat pienet: tarvittiin hyvä lattia ja orkesterikoroke sekä puhvetti.¹² Vapaapalokuntien tanssipaviljongit olivat pohjamuodoltaan useimmiten suorakaiteen muotoisia, puurakenteisia, lämpöeristämättömiä rakennuksia. Niiden katot olivat suoria tai päädyistä viistettyjä satulakattoja, joiden kantavat rakenteet olivat alapuolelta nähtävissä. Paviljonkien seinät olivat yläosasta avoimia tai lasitettuja. Yläneen kirkonkylän 1955 rakennettu lava oli kahdeksankulmainen.

Tarkastelujakson päätyttyä 1960-luvun vaihteessa tanssit muuttuivat paikallisesta pitäjätasoisiksi toiminnaksi, jolloin sekä lavojen musiikkitarjonta että siihen liittyneet vaatimukset kasvoivat. Syntyi suurlavoja. Esimerkiksi Aitoon vpk rakensi vanhan palokunnantalon yhteyteen suuren tanssisalin.

9.4 Uusia toimijoita seurantalojen tukena

Sotien jälkeen keskusjärjestöjen ja valtion rooli korostui seurantalojen ylläpitoon ja suunnitteluun liittyvissä kysymyksissä. Sodan aikana osa seurantaloista tuhoutui ja merkittävä osa jäi rauhanneuvotteluissa luovutetun Karjalan alueelle. Valtiolta haettiin korvauksia ainakin yli 80 sosiaalidemokraattien ja 110 nuorisoseuran menetetystä seurantalosta.¹³ Merkittävä muutos seurantalojen kentällä oli lisäksi rauhanneuvotteluissa kiellettyjen Lotta- ja Suojeluskuntajärjestöjen talojen siirtyminen uusille omistajille. Sodan jälkeen lakkautetulla suojeluskuntajärjestöllä oli ollut 1930-luvulla yhteensä 400 taloa, näistä 249 oli suojeluskuntien yksin omistamia rakennuksia. Taloista 13 oli seurantaloja huomattavasti kookkaampia toimitaloja, niin kutsuttuja piiriesikuntien taloja. Suojeluskuntien omien toimitilojen rakentaminen oli ollut aktiivisinta Savon, Karjalan ja Pohjois-Suomen alueilla, joissa nuoriso-, maamies-, raittius- ja urheiluseurat olivat rakentaneet vain vähän seurantaloja. Valtio oli avustanut suojeluskuntien rakennushankkeita suurin avustuksin ja lainoin vuodesta 1926 lähtien.¹⁴ Sotien jälkeen seurantaloja siirtyi siirtoväen käyttöön ja siirtoväki rakensi uusia seurantaloja.

Sodan jälkeen jakautuneen työväenliikkeen sisällä syntyi kamppailu taloista uuden kommunistisen ja sosiaalidemokraattisen liikkeen välillä. Vuonna 1944 perustettu Suomen Kansan demokraattinen Liitto (SKDL) aloitti uusien ”kansantaloiksi” kutsuttujen seurantalojen rakentamisen.¹⁵ Jakautuneen työväenliikkeen yhdistysten ja rakentamisen tueksi perustettiin omat keskusjärjestöt Työväenkeskusliitto (1946) ja Kansantalojen liitto (1950). Työväenyhdistykset rakensivat erityisen aktiivisesti tanssilavoja sodan jälkeen, ja esimerkiksi Pohjois-Savoon rakennettiin 1945–1955 yhteensä 22 työväenyhdistyksen lavaa¹⁶.

Jälleenrakennusaikana tehtiin useita seurantalojen mallisuunnitelmia ja rakennusohjeita. Suomen Nuoriso Liitto tilasi pienehkön nuorisoseuratalon tyyppipiirustukset ja järjesti Tampereen teknisen opiston kanssa suunnittelukilpailun nuorisoseurantalosta¹⁷. Arkkitehti J. Paatola laati 1947 kahden erikokoisen nuorisoseuratalon tyyppisuunnitelmat työselityksineen. Molemmissa tyypeissä oli kaksi kerrosta korkea juhlasali, elokuvakonehuone ja ravintolaksi kutsuttu tila.¹⁸ Lisäksi arkkitehti Eva Kuhlefelt-Ekelund laati 1954 nuorisoseurojen tyyppitalon suunnitelman Bostadsföreningen för svenska Finland r.f:lle¹⁹. Edellä mainittujen tyyppitalojen arkkitehtuuri oli pelkistettyä ja suoralinjaista, ja niiden tilat oli suunniteltu yhtenäisen satulakaton alle. Työväenkeskusliitto ohjeisti talojen liiketoimintaa ja julkaisi 1959 arkkitehti Sirkka Tarumaan laatimia, seura- ja yhdistystoimintaan tarkoitettuja erikokoisten toimitalojen, tanssipaviljonkien ja pienempien rakennusten tyyppipiirustuksia, joihin liittyi myös rakennustyöselitykset. Tarumaan arkkitehtuuri oli modernia, yhdistystoiminnan päätilat oli suunniteltu yhteen kerrokseen pulpettikattojen alle. Juhla- ja kokoussaleja palvelevat aputilat oli esitetty kellarikerrokseen.²⁰ Suurimpiin rakennustyyppeihin esitettiin keskuslämmitys ja polttoainevarastot.

Myös valtiovalta kiinnostui nuoriso- ja sivistystalojen ja niihin luettavien seurantalojen rakentamisesta. Eduskunnassa tehtiin 1946 aloite vapaan sivistys- ja nuorisotyön tarvitsemien toimitalojen aikaansaamiseksi. Opetusministeriö järjesti 1947–1948 nuoriso- ja seurantalojen tyyppipiirustuskilpailun, jonka ehdotuksista valitut mallityypit ja toimituskunnan niihin laatimat rakennusohjeet julkaistiin 1950 *Nuoriso- ja sivistystaloja rakentamaan* -opaskirjassa. Mallien joukossa oli myös suunnitelma maaseudun yhdyskuntaan sopivasta seurantalosta.²¹

Oulun vpk-talon kortteli 1960-luvun alun muuttuvassa kaupunkikuvassa. Kuva Uuno Laukka. (PPM)

10. OSANA SEURANTALOJEN RAKENNUSSUOJELUA

Jälleenrakennusta seurannut yhteiskunnallinen murros, maaseudun tyhjeneminen ja modernin kaupunkisuunnittelun ajanjakso muuttivat merkittävästi suomalaisten puukaupunkien ja maaseudun yhdyskuntien rakennettua ympäristöä. Rakentamisen vuosikymmeniä seurasivat perinteisten seurantaloiden katoaminen, purkaminen ja huomiotta jättäminen.

10.1 Vapaapalokuntien katoavaa ja muuttuvaa rakennusperintöä

Vapaapalokuntien avoimeen kansalaistoimintaan tarkoitettujen talojen rakennuskausi hiljeni 1960-luvun taitteessa. Kaupungeissa jälleenrakennusaikaa seurannut modernin kaupunkisuunnittelun mahdollistama rakentamistehokkuuden tavoittelu aiheutti vanhojen rakennusten purkuaallon 1970–1980-luvuilla. Samaan aikaan palokuntayhdistysten toiminta painottui palo- ja pelastustoimintaan ja siihen liittyvään jäsenistön koulutukseen. Avoimen kansalaistoiminnan sijaan palokunnat tarvitsivat ajanmukaisia tiloja kalustolle, vuosikymmenien aikana suurentuneille erityyppisille paloautoille. Perinteisten suurien juhlasalien ylläpito palokuntatoiminnan rinnalla muuttui taloudellisesti vaikeaksi. Tammisaaren, Lappeenrannan, Haminan ja Oulun vapaapalokunnat luopuivat kaupunkien keskustassa sijainneista tonteista, ja niissä sijainneet vanhat talot purettiin. Näiden lisäksi purettiin aiemmin kaupungin omistukseen siirtynyt Jyväskylän vpk:n ja palokunnan yhteinen talo sekä liikerakennukseksi muutettu Helsingin vpk:n entinen talo.

Vapaapalokunnat alkoivat etsiä 1950-luvulta lähtien uusia tapoja toteuttaa ja ylläpitää omia toimitiloja ja kaupungeissa. Helsingin vpk myi 1920-luvulla palokunnalle hankitun tontin rakennusyhtiölle ja jäi osakkaaksi tontille rakennettavaan uuteen kiinteistöosakeyhtiöön. Palokunnalle suunniteltiin omat toimitilat ja vuokrattava liikehuoneisto 1956 valmistuneeseen, kuusikerroksiseen asuin- ja liikerakennukseen. Palokunnan tiloja olivat juhlasali, ravintola keittiöineen, ajoneuvo- ja kalustotilat sekä yksi asunto.¹ Tammissaaren vpk myi peruskorjauksen tarpeessa olleen talon ja tontin 1971 pankille ja siirtyi ostamaansa vanhan panimokiinteistön rakennukseen.² Lappeenrannan vpk luopui vanhasta rakennuksesta tontin vaihdon yhteydessä ja rakennutti kalustotilat ja juhlasalin uuteen kaksikerroksiseen toimitaloon. Uuden talon juhlasali muutettiin pian valmistumisen jälkeen elokuvateatteriksi.³ Porin vpk rakensi 1960-luvulla uuden, suuret kalustotilat ja palokunnan kokoustilat käsittävän rakennuksen tontin takaosaan. Palokunnan muut rakennukset oli vuokrattu liiketiloiksi.⁴ Pienten yhdyskuntien vapaapalokunnat jatkoivat kalustotilojen rakentamista palokunnan talojen pihapiiriin.

Vapaapalokunnat siirtyivät osaksi alueellisten pelastuslaitosten organisaatiota 2000-luvulla. Pienien yhdyskuntien perinteisten palokunnantalojen yhteyteen rakennettiin suuria kalusto- ja miehistötiloja käsittäviä lisärakennuksia. Näitä rakensivat esimerkiksi Mikkelin esikaupungin, Hytin (Lappeenranta) ja Kauklahden (Espoo) vapaapalokunnat vuosituhaten alussa.⁵ Osa vapaapalokunnista rakensi uuden paloasematyyppisen rakennuksen kuten Kaasmarkun (Ulvila) ja Huittisen (Lauttakylä) vapaapalokunnat, joista jälkimmäinen myi vanhan palokunnantalon ravintolayrittäjälle. Uudet suuret kalusto- ja miehistötilat rakennettiin pääasiassa julkisen rahoituksen tuella.

10.2 Seurantalot rakennuskulttuurin inventointien ja suojelun kohteena

Kansalaisyhteiskunnan usein paikallisista lähtökohdista syntynyt rakennuskulttuuri on hitaasti noussut rakennussuojelun kohteeksi. Rakennuskulttuurin ja kulttuuriympäristön inventointien eri vuosikymmeninä toisistaan poikkeavat rajaukset, menetelmät ja arvostukset ovat tuottaneet perustiedon lisäksi eri aikakausina muuttunutta kokonaiskuvaa arvokkaasta rakennuskulttuurista.⁶

Rakennussuojelun pohjaksi tehtävät kulttuurihistorialliset inventoinnit perustuvat arvottamisen malleihin, joiden perusteet ovat muuttuneet toimijan ja ajanjakson mukaan. Museovirastoa edeltäneen Muinaistieteellisen toimikunnan ja seutukaavaliittojen 1960-luvulla alkanut yhteistyö tuotti 1970-luvulla lähes koko maan kattavan, niin kutsutun ensimmäisen polven rakennuskulttuurin inventointien kokonaisuuden, jonka osat poikkesivat sisällöltään toisistaan. Kansanliikkeiden rakennusperintöä niissä ei juurikaan huomioitu. Museoviraston johdolla inventoitiin 1960–1970-luvuilla Suomen vanhojen puukaupunkien, kartanoiden ja pappiloiden sekä kirkkojen rakennusperinnettä. Niitä seurasivat 1980-luvulla valtion laitosten, kasarmialueiden, vankiloiden sekä rautatieasemien ja varhaisen teollisuuden ympäristöjen inventoinnit.

Valtioneuvoston asettaman rakennussuojelukomitean mietintö 1974:80 laajensi rakennetun ympäristön kokonaisuutena rakennussuojelun tarkastelun kohteeksi. Tässä tarkastelussa kansanliikkeiden kokoon-tumistilat määriteltiin osaksi vapaa-ajan viettoon ja virkistykseen käytettyjen kokoushuoneistojen rakennusperintöä, tilastoon liittyvinä ”sisävirikistyksen huoneistoina”.⁷ Rakennuskulttuurin inventointien painopiste siirtyi 1980-luvulla alueelliselle ja paikalliselle tasolle, jolloin myös aiemmin mainituissa komiteamietinnöissä esiintuodut aatteellisten yhdistysten rakentamat kokoushuoneistot nousivat selvästi esiin. Inventointityöhön vakiintui 1980-luvulla arvottamiseen perustuva Museoviraston malli, jossa kohteiden valinta perustui rakennushistoriallisiin, historiallisiin ja maisemallisiin arvoihin. Näitä täydentäviä kriteerejä olivat *edustavuus, tyypillisuus, harvinaisuus, alkuperäisyys, yhtenäisyys, kerroksisuus, vaikutus ympäristöön ja historiallinen merkitys*.⁸ Varsinais-Suomen alueen inventoinnit käsittävät edellisistä poiketen laajasti ennen vuotta 1945 pystytetyt rakennukset.

Keskustelu rakennusinventarioinneissa käytettävien menetelmien ja arvojen yhtenäistämisestä heräsi 1990-luvun alussa ⁹. Museovirasto julkaisi 1993 ensimmäisen yhtenäisin perustein laaditun inventoinnin valtakunnallisesti merkittävistä kulttuurihistoriallisista ympäristöistä (RKY). Siinä esitetyt arvokkaat rakennetut kokonaisuudet oli kartoitettu ja luokiteltu rakennustaiteelliselta, historialliselta ja ympäristölliseltä kannalta yhtenäisesti koko maassa. Inventoinnin tavoitteena oli esitellä rakennetun ympäristön monimuotoisuutta ja antaa hyvä käsitys Suomen historiasta ja kehityksestä. Selvityksen esipuheessa arvokkaasta rakennuskulttuurista todettiin yleisesti:

Historiallisen rakennetun kulttuuriympäristömme luonteenomaisimpia kohteita ovat maaseudun ja saariston kylät, puukaupungit, kaupunkikeskustat, ruukit, tehtaat, sahat, työväenasuntoalueet, kartanot, pappilat, kirakat ympäristöineen, laitokset ja rautatieasema-alueet, linnoitukset sekä vanhat tiet ja kanavat. ¹⁰

Kansalaisyhteiskunnan vaiheita, paikallishistoriaa ja maaseudun yhdyskuntien arkkitehtuurin perintöä edustavat kansanliikkeiden rakennukset eivät lukumäärästään huolimatta, noin 2 500 rakennusta, nousseet rakennustyyppinä esiin valtakunnallisen inventoinnin lähtökohtia kirjattaessa.

Rakennuskulttuurin valtakunnallinen tarkastelu suunnattiin 2000-luvulla yksittäisiä rakennuksia laajempaan, kulttuuriympäristöksi nimettyyn kokonaisuuteen, ja aiempi RKY-luettelo korvattiin 2009 uudella Valtakunnallisesti merkittävien kulttuurihistoriallisten ympäristöjen ohjaukseen tarkoitettulla inventoinnilla. Rakennuskulttuuria ja kulttuuriympäristöä koskevaa inventointityötä tehdään maakunnallisella ja paikallisella tasolla, jossa seurantaloiden rakennusperintö tulee hyvin huomioiduksi.

Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiksi luokiteltujen rakennusten suojelua ohjataan maankäytön suunnitelmassa ja valvotaan lupamenettelyissä. Maakunta-, yleis- ja asemakaavoja laadittaessa tulee huomioida aiemmin kuvatuissa inventoinneissa valtakunnallisesti ja maakunnallisesti sekä paikallisesti arvokkaiksi luetellut kohteet. Yleiskaavan ja asemakaavan suojelumerkinnot eivät ole vaikuttavuudeltaan yhteneviä. Seurantalaja sijaitsee alueilla, joissa ei ole voimassa olevaa yleis- tai asemakaavaa 2010-luvulla ¹¹.

Rakennussuojelulailla tai lailla rakennusperinnön suojelemisesta on Suomessa suojeltu 289 rakennusta ¹². Nähin kuuluvat vanhimpien kansanliikkeiden rakennusperinnöstä vain Alvar Aallon suunnittelema Jyväskylän Työväentalo (1925), Koivulan Nuorisoseuratalo Ristiinan Himalansaaressa (1924) ja Kannuksen Mäkiraonmäen työväentalo (1909, 1919), joista kaksi viimeistä sijaitsee valtakunnallisesti arvokkaaksi luokitellussa rakennetussa ympäristössä (RKY). ¹³ Viimeisin suojelupäätös koskee nuorisoseurantaloksi rakennettua Euran Pirttiä (1908). ¹⁴ Lisäksi on suojeltu Mantaalisäätiön talo ja pihapiiri Varkaudessa. Palokuntien historiaan liittyvistä rakennuksista on lailla suojeltu Laitaatsillan telakka-alueen tehdaspalokunnan entinen paloasema Savonlinnassa. ¹⁵ Vapaapalokuntien rakennusperintöä ei ole suojeltu erityislailla. Tutkimusaikana tuli vireille kolme esitystä seurantaloiden suojelemiseksi lailla: Paimion Kalevan työväentalo, Euran Pirtti ja Rovaniemen Valistustalo.

Tutkimuksessa tarkastelluissa ennen vuotta 2007 julkaistuissa maakunnallisissa rakennuskulttuurin inventoinneissa oli esitetty 47 vpk-taloa ja 13 kalustorakennusta. ¹⁶

Kulttuuriympäristön inventoinneilla on pitkäkestoinen vaikutus maankäytön suunnittelun perustietona. Kiistanalaisissa tapauksissa rakennuksen suojeluarvoa arvioidaan maankäytön suunnittelua edeltäneisiin ja niiden aikana tehtyihin kulttuuriympäristön inventointeihin perustuen. Ajankohtaisia esimerkkejä tästä ovat 1950-luvulla rakennettujen Kuopion työväntalon ja Rovaniemen Valistustalon purkulupien käsittely. Molemmat talot siirtyivät rakennusliikkeen omistukseen 2010-luvulla. Kuopion Vahtivuorta koskevassa asemakaavan muutosasiassa kävi ilmi, että yksittäisten rakennusperinnön ja arkkitehtuurin historian asiantuntijoiden työväntalon kulttuurihistoriallisia arvoja koskevat lausunnot olivat ristiriitaisia. Lisäksi todettiin, että kaupungin keskusta-alueen 1900-luvun jälkipuolen rakennusperintöä ei ollut inventoitu. Myöskään aikakauden työväntalojen rakentamisesta ei ollut riittävästi valtakunnan kattavaa tietoa. Hallinto-oikeus kumosi kaupunginvaltuuston päätöksen talon purkamisesta puutteellisten selvitysten vuoksi. ¹⁷ Vastaava purkulupa ja muutoksenhakuprosessi käytiin läpi 1958 valmistuneen Rovaniemen Valistustalon purkuasiassa. Purkulupaa koskevia valituksia käsitellessään korkein hallinto-oikeus katsoi,

että yksittäinen kaupungin laatima *Rakennetun kulttuuriympäristön selvitys*, jossa Valistustaloa ei ollut mainittu, riittää purkuluvan lainvoimaisuuden perusteeksi eikä valitusprosessin aikana tehtyjä suojeluesityksiä voida ottaa huomioon.¹⁸ Talo purettiin vuonna 2016. Kysymys Kuopion työväentalon purkamisesta oli kesken kesäkuussa 2017.

Seurantalojen korjausneuvonnan asiantuntijana työskennellessäni olen voinut huomata, että yhdistyksissä toimivat eivät tunne rakennetun kulttuuriperinnön hoidossa yleisesti käytettyjä käsitteitä kuten *kulttuurihistoriallisesti arvokas*, *kaavalla suojeltu* tai *suojelettavaksi tarkoitettu*. Vain osa yhdistystoimijoista osaa etsiä tietoja oman seurantalonsa kulttuurihistoriallisesta arvosta kulttuuriympäristön inventoinneista tai taloa koskevista eritasoisten maankäytön suunnitelmien määräyksistä tai merkinnöistä¹⁹.

Kaupunkikuvasta kadonneita vapaapalokuntien rakennuksia

Tammisaaren vpk-talo 1966. Kuva Ekenäs Leksaks- och Pappershandel. (MV)

Jyväskylän Harjukadun paloasema kuvattuna vuonna 1962. Kuva: Kauko Kippo (KSM)

Oulun vpk:n kalustorakennus 1960-luvulla. (PPM)

Helsingin vpk:n entinen, 1930-luvulla liikeyritykseksi muutettu talo. (HKM)

Turun vpk-talo 2014.

10.3 Kansanedustajien aloite synnyttää seurantalojen korjausavustukset

Eduskunnassa heräsi 1960-luvulla huoli yhdistysten kokoushuoneistoista. Vuonna 1961 tehtiin 64 edustajan allekirjoittama seurantaloihin liittyvä aloite, jossa esitettiin tutkimusta valtion mahdollisuuksista osallistua kokoontumishuoneistojen parantamiseen ja rakentamiseen. Vuosina 1961 ja 1963 esitettiin aloitteet halpakorkoisten lainojen myöntämisestä kokous- ja juhlatiloja ylläpitäville yhdistyksille ja järjestöille Ruotsissa olevan käytännön mukaisesti. ²⁰ Seurantalojen korjaustoiminnan tukeminen valtion tulo- ja menoarviosta käynnistyi 1977 aloitteesta, jossa esitettiin määrärahan osoittamista työväentalojen korjaustöiden suunnitteluun. Ensimmäiset korjausavustukset jaettiin työväentaloille 1978. Seuraavina vuosina avustuksen piiriin otettiin nuorisoseurojen (1979), maamiesseurojen, pienviljelijöiden yhdistysten ja osastojen sekä raittiusseurojen talot (1982). Vapaapalokuntien on ollut mahdollista hakea valtion korjausavustusta seurantalojen kriteerit täyttävien rakennusten korjauksiin 1983 lähtien. ²¹

Seurantalojen rakennusperintöä kartoitettiin kokonaisuutena opetusministeriön perustaman Yhdistystalokomitean 1983 julkaisemassa mietinnössä, jossa yhteisöjen talot koottiin yhdistystalo-nimikkeen alle: *Yhdistystaloilla tarkoitetaan tässä yhteydessä erilaisten rekisteröityjen aatteellisten yhdistysten tai niistä muodostettujen oikeustoimikelpoisten yhteisöjen kokonaan tai osaksi omistamia rakennuksia, jotka on tarkoitettu ja joita käytetään monipuoliseen kansalaistoimintaan. Tunnusomaista yhdistyksille on, ettei niihin jäseneksi pääsyä ole periaatteessa rajoitettu.* ²² Samalla rajattiin uskonnolliset yhteisöt ja niiden varhaiset rukoushuoneet erilleen muiden kansanliikkeiden rakennusperinnön hoidosta.

Opetusministeriö otti 1990 käyttöön seurantalo-nimikkeen aiemmin mainitun yhdistystalo-nimikkeen tilalle kuvaamaan työväentalojen ja muiden aatteellisten yhdistysten avoimelle kansalaistoiminnalle rakentamia taloja ²³. Vuonna 1991 seurantaloja omistavia yhdistyksiä edustavat 14 kansalaisjärjestöä perustivat Seurantalojen neuvottelukunnan seurantalojen korjaustoiminnan tueksi. Vapaapalokuntia edustava Suomen Pelastusalan Keskusjärjestö oli yksi näistä järjestöistä. Neuvottelukuntaan kuuluvat lisäksi opetus- ja kulttuuriministeriön, ympäristöministeriön, Kuntaliiton ja Museoviraston edustajat. Avustusten jakaminen ja

siihen liittyvä neuvontatyö annettiin Suomen Kotiseutuliiton tehtäväksi 1983. Seurantalojen korjausavustus muodostui rakennusperinnönhoidon avustuksista poikkeavaksi, ja sillä voitiin rahoittaa myös kansalaistoiminnan jatkumisen turvaavia rakennusten muutostöitä, talotekniikan korjauksia, lisärakennuksia ja kalustehankintoja.²⁴ Avustustoiminnalla voi katsoa olleen suuri merkitys 1980- ja 1990-luvuilla seurantalojen ja niiden joukossa vapaapalokuntien talojen säilymiselle. Vuosina 1980–2014 avustusta myönnettiin yhteensä 1 929 talolle, joiden joukossa oli 66 vapaapalokunnan taloa. Kotkan, Porvoon, Reposaaren, Salon ja Turun vapaapalokunnat ovat saaneet eniten seurantalojen korjausavustuksia. Turun vpk-talolle myönnettiin huomattavan suuri seurantalojen korjausten erillisavustus 2009.²⁵

Seurantalojen korjaustoiminnan suuntaviivat ja ohjauksen periaatteet on luotu yhteistyössä Museoviraston kanssa. Seurantaloasiain neuvottelukunta hyväksyi 1992 avustusten jakoperusteet, joiden mukaan avustusta myönnettäessä kiinnitetään erityistä huomiota rakennuksen kulttuurihistorialliseen arvoon.²⁶

Seurantaloasiain neuvottelukunta laati oman erillisen isojen ja arvokkaiden seurantalojen luettelon 2008. Luetteloon valittiin 25 Museoviraston ja Suomen Kotiseutuliiton asiantuntijoiden arvokkaaksi luokittelemaa yli 500 m²:n suuruista, pääasiassa avoimelle kansalaistoiminnalle tiloja tarjoavaa seurantaloa. Arvostustyön tavoitteeksi asetettiin näiden seurantalojen erityinen huomioiminen valtion seurantalojen korjausavustuksia jaettaessa. Tässä luettelossa ovat Karjaan, Tampereen, Turun, Porvoon, Kotkan ja Tornion vapaapalokuntien talot. Isojen ja arvokkaiden seurantalojen luettelo painottuu vanhimpiin, ennen 1940-lukua rakennettuihin seurantaloihin.²⁷

Seurantalojen korjausavustukset on rajattu vain kansalaistoimintaan tarkoitettuihin tiloihin, joiden ulkopuolelle on rajattu palokuntien kalustohuoneet sekä tanssilavat.

10.4 Kyselytutkimusten vastauksista

Palokuntayhdistyksille ja rakennustutkijoille laatimieni kyselyjen vastaukset täydensivät rakennuskulttuurin inventoinneista muodostunutta kuvaa vapaapalokuntien rakennusperinnön kokonaisuudesta sekä sen muutoksista. Yhdistysten 45 vastausta kuvasivat 58:aa rakennusta, joista puolet oli rakennettu autonomian ajalla. Kyselyssä tuli esiin myös nykyisiä kalustorakennuksia edeltäneitä, purettuja ja sodassa tuhoutuneita kalustovajojä tai -rakennuksia.

Puolella vastanneista yhdistyksistä oli tai oli ollut seurantalo-tyyppinen palokunnantalo. Näistä suurin osa oli rakennettu ennen vuotta 1939. Neljäsosalla vastaajista oli vuoden 1940 jälkeen rakennettu kokous- tai juhlasalillinen talo, jonka yhteydessä oli yleensä myös autotallit. Yhdellä neljäsosalla oli vain kalustotilat käsittävä rakennus. Viimeiset juhlasalit tai vanhan salin merkittävät laajennukset oli tehty 1960-luvun alussa. Yli puolella yhdistyksistä oli 1940–1960-luvuilla rakennettu lämmin kalustorakennus, jossa on kokoustila ja usein myös asunto.

Yhdistyksille suunnattu kysely vahvisti muista lähteistä syntyneitä kuvia vapaapalokunnista aktiivisina kansalaistilojen rakentajina 1930-luvulle saakka. Lisäksi se osoitti 1880-luvulta alkaneen tanssilavojen rakennusperinteen jatkuneen yleisenä 1950-luvulle saakka. Kyselyyn vastanneista kolmasosalla oli ollut tanssilava, joista puolet oli rakennettu sotien jälkeen. Ensimmäiset olivat luopuneet juhlasalillisesta talosta tai tanssilavasta 1960-luvun lopulla. Eniten mainintoja puretuista rakennuksista ja lavoista oli 1980- ja 1990-luvuilta. Pääosa säilyneistä rakennuksista oli edelleen palokuntien omistuksessa.

Kyselyn mukaan vapaapalokunnat toimivat edelleen omistamissaan rakennuksissa. Kunnan omistamassa rakennuksessa toimi vain kaksi vapaapalokuntaa. Vastausten mukaan vapaapalokuntien rakennuksista puolet oli rakennettu autonomian aikana, ja vain yksittäisiä rakennuksia oli tehty 1950-luvun jälkeen. Harvinaisuutena vastausten joukossa on Tuuloksen palokunnan vuosikymmeniä toiminut kesäteatteri.

Maakuntamuseoiden ja ympäristökeskusten tutkijoiden vastaukset tuottivat tutkimusaineistoon tietoa erityisesti vapaapalokuntien eri aikakausien kalustorakennuksista.

Porvoon vpk-talo Kirkkokadulla. Kuva 2007.

10.5 Vapaapalokuntien vanhimmat säilyneet talot tänään

Kaupunkien autonomian ajalla rakennetut vpk-talot edustavat merkittävää osaa yli sata vuotta saman yhteisön omistuksessa säilyneestä kansanliikkeiden rakennusperinnöstä. Suomen Kotiseutuliiton ylläpitämän seurantaloiden avustusrekisterin tietojen mukaan seurantalomaisessa käytössä olevista vapaapalokuntien 66 talosta merkittävä osuus (38 %) on rakennettu ennen vuotta 1918. Autonomian ajalla rakennettujen seurantaloiden määrä vaihtelee 26–46 %:n välillä suurimmissa nuorisoseurantaloiden ja työväentaloiden ryhmissä.²⁸ Seurantaloiden rakennuskaudet voidaan jakaa karkeasti kolmeen ajanjaksoon (1880–1917, 1918–1939 ja 1940–1960), jolloin taloja on rakennettu määrällisesti suunnilleen yhtä paljon. Tutkimuksessa tarkastelluista vpk-taloista 61 % oli ensimmäisenä, 23 % toisena ja 13 % viimeisenä ajanjaksona rakennettuja.²⁹

Tutkimuksessa nousi esiin 82 suomalaisiin kaupunkeihin ja pienempiin yhdyskuntiin autonomian aikana rakennettua, avoimeen kansalaistoimintaan ja kulttuuritilaisuuksiin tarkoitettua palokunnantaloa. Näiden joukossa oli yksi suurempaan rakennukseen tehty palokunnan juhlahuoneisto. Kaupunkeihin rakennetuista 25 palokunnantalosta on 16 säilynyt.³⁰ Näistä viisi on edelleen vapaapalokuntayhdistyksen omistuksessa ja alkuperäisessä käytössä (Turun, Porvoon, Kotkan, Porin Reposaaren ja Uudenkaupungin vapaapalokuntien talot)³¹. Kolmen vpk-talon juhlasali ja niin kutsutun ravintolan tiloja on vuokrattu ravintola-alan yritykselle tai muulle yritykselle (Porin, Tampereen ja Tornion vpk-talot). Vapaapalokuntien omistuksessa säilyneiden talojen kalustotiloja on ollut mahdollista laajentaa, ja palokunnat ovat säilyttäneet asemansa osana kaupungin pelastustoimea ja myöhemmin alueellista palo- ja pelastustoimea. Myös Salon entiseen kauppalaan rakennettu vpk-talo on edelleen alkuperäisessä käytössä.

Kaupunkien omistukseen nopeasti rakentamisen jälkeen siirtyneet kuusi vpk-taloa (Heinola, Hämeenlinna, Mikkeli, Raase, Rauma ja Vaasa) ovat säilyneet julkisina tiloina. Mikkelin 1930-luvulla laajennetussa vpk-talossa toimii kaupunginteatteri. Rauman entinen vpk-talo on osa myöhemmin laajennettua kaupungintaloa. Vaasan vpk-talo on kaupungin nuorisotilana ja Raahen entinen vpk-talo on kaupungin liikuntatilana. Hämeenlinnan ja Heinolan kaupungit käyttävät entisiä vpk-taloja juhla- ja kokoustiloina. Heinolan

talon pihapiirissä toimii lisäksi kesäteatteri. Hämeenlinnan vpk-talossa on edelleen vapaapalokunnan kalustotiloja. Vain Kokkolan vpk:n entinen talo on siirtynyt 1950-luvulla kokoustiloiksi toiselle yhdistykselle. Itsenäisyyden ajalla rakennetuista taloista pitkään Kemin teatterina toiminut Kemin Pirtti on nykyisin säätiön omistuksessa. Pankeille tai rakennusyrityksille myydyt kaupunkikeskustojen talot on purettu.

Suurin osa kaupunkien vapaapalokuntien taloista on tunnustettua rakennusperintöä, ja niiden suojeleminen on huomioitu kaavamerkinnöin tai ne sijaitsevat valtakunnallisesti merkittävässä kulttuuriympäristössä RKY-alueella. Heinolan, Kotkan, Porin ja Porvoon vpk-talot sijaitsevat lisäksi kansallisten kaupunkipuistojen alueella ³².

Pienempiin yhdyskuntiin autonomian ajalla rakennetuista tutkimusaineistoon kuuluneista 58 vapaapalokunnan juhlasalin käsittävistä taloista noin puolet on säilynyt. Yksi vanhimmista, Vähärauman vpk-talo, paloi tutkimusaikana. Säilyneistä taloista puolet oli seurantalomaisessa käytössä ja näistä pääosa oli edelleen palokuntayhdistysten omistuksessa. Vanhimpia säilyneitä vapaapalokunnantaloja on seuraavissa yhdyskunnissa: Puutikkala (Luopioinen), Kaasmarkku (Ulvila), Syrjäntaka (Tuulos), Armila ja Kourulanmäki (Lappeenranta), Kouvolan kylä (Kouvola), Liikkala (Anjalankoski), Tuohikotti (Valkeala), Sydänkylä (Viro-lahti), Mikkelin esikaupunki, Kemijärvi, Tapanila (Helsinki) ja Parainen. Useissa taloissa on tehty merkittäviä ulkonäköön vaikuttavia lisärakennus- ja muutostöitä rakentamisen jälkeen. Lisäksi Aitoon vpk (Luopioinen) on kehittänyt vuosikymmenien aikana vanhasta koulurakennuksesta muokatusta vpk-talosta suosittua tanssi- ja juhlahuoneiston, jota on laajennettu monessa vaiheessa. Vajaalla puolella mainituista palokunnista on ollut jo ennen omaa taloa tai sen rakentamisen jälkeen hankittu kalustorakennus eri rakennuspaikalla. ³³

Vain pieni osa pienten yhdyskuntien säilyneistä palokunnantaloista on siirtynyt kunnan omistukseen. Näistä yksi on Tyrvään vapaapalokunnan entinen talo, joka on useiden eri omistajavaihdosten jälkeen kunnostettu kunnan monitoimitaloksi. Toinen esimerkki on Pispalan vpk-talo, jonka kaupunki on vuokrannut nukketeatterille. Laitilan kansalaisopiston talon vanhimmat osat ovat peräisin palokunnantalosta. Muille yhdistyksille suoraan tai eri vaiheiden jälkeen on siirtynyt pieni osa taloista (esim. Nakkila, Oitti, Pielavesi). Yksityiseen omistukseen on siirtynyt tai siirtynyt tutkimusaikana neljä palokunnantaloa. Näistä kolmessa (Huittinen, Eura, Vitsiälä) toimii ravintola tai pitopalveluyritys ja yksi on pääasiassa asutokäytössä (Turenki).

Lähes kaikkia pienten yhdyskuntien vanhimpia taloja on historiansa aikana laajennettu. Osa on saanut lisärakentamisen yhteydessä uuden muutosajan arkkitehtuuria noudattavan ulkoasun. Jotkut ovat jääneet piiloon, osaksi rakenteita, kun taloa on merkittävästi laajennettu. Lähes autonomian ajan ulkoasussa säilyneitä taloja ovat Virolahden Sydänkylän ja Kattilaisten kylän vpk-talot. Näistä ensin mainitun käyttö on ollut historiansa ajan vähäistä ³⁴. Vuosia hylättynä ollut Kattilaisten kylän vpk-talo siirtyi uuden kannatusyhdistyksen hallintaan, joka aloitti talon korjaustyöt 2012 ³⁵.

Tutkimuksessa on kirjattu 14 autonomian ajalta säilynyttä kalustorakennusta. Yhden huoneen käsittäviä puurakenteisia kalustovajoja tuli esiin eniten Pirkanmaan alueella. Useimmissa niistä on kellotorni. Tiihalan ja Vuolijoen kylissä rakennuksia käytettiin 2010-luvun alussa paloauton säilyttämiseen. Kaksi kivirakenteista kalustohuonetta on säilynyt muutettuina (Salo ja Reposaari). Yksittäisiä kalustovajoja on otettu kesäkahvila- tai muuhun tapahtumakäyttöön. Fiskarsin ruukinkylän entinen vpk:n kalustorakennus toimi 2016 kesäteatterin tukikohtana.

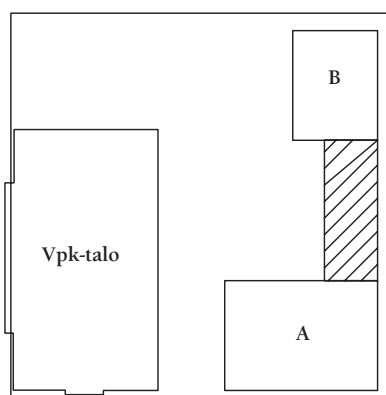
Autonomian ajalla rakennettuja tanssipaviljonkeja on säilynyt Pälkäneellä (Onkkaalan vpk) ja Lempäälässä (Nurmen vpk), joista ensin mainitun vierellä on säilynyt sitä vanhempi niin kutsuttu ravintolarakennus.

Kotkan vpk-talon juhlasali oli useita vuosikymmeniä maakuntateatterin käytössä. Kuva 2017.

Porin vpk-talo on ollut vuokrattuna ravintolayrittäjälle 1930-luvulta lähtien. Kuva 2008.

Vpk on rakentanut kaksi kertaa erillisen ajanmukaisen kalustorakennuksen, asemapiirustuksessa rakennukset A (1889) ja B (1965).

Tornion vpk-talossa toimi pitkään elokuvateatteri. Talossa toimii 2010-luvulla yökerho-tyyppinen ravintola. Kuva 2017.

Reposaaren 1900 rakennettu vpk-talo on säilynyt alkuperäisessä käytössä pienen yhdyskunnan keskellä. Kuva 2008.

Kaupunkien vpk-talojen pitkäaikaiset vuokralaiset ovat mahdollistaneet niiden säilymisen.

Heinolan entinen vpk-talo on kaupungin juhlahuoneisto. Talon pihassa toimii kesäteatteri. Kuva 2008.

Mikkelin entinen vpk-talo on palvellut kaupunginteatterina 1930-luvulta lähtien. Kuva 2008.

Hämeenlinnan vpk-talo on kaupungin edustus- ja kokoustila. Vpk toimii talossa. Kuva 2008.

Rauman vpk-talo on kaupungintalon vanhin osa. Kuva 2008.

Varhain kaupunkien omistukseen siirtyneet entiset vpk-talot ovat säilyneet julkisina tiloina hyvin.

Paraisten vpk:n 1916 hankkimaa taloa on laajennettu 1920- ja 1990-luvuilla. Palokunnan kalustoa on säilytetty erillisissä kalustorakennuksissa 1900-luvun alusta lähtien. Kuva 2005.

Mikkelin esikaupungin 1907 rakennettu talo on alkuperäisessä käytössä. Talon yhteyteen on rakennettu 2000-luvun alussa suuret kalustotilat. Kuva 2008.

Liikkalan vpk:n 1900 rakentama talo on esimerkki 1940-luvulla täysin uuden asun saaneesta vpk-talosta. Talo on alkuperäisessä käytössä. Palokunnan kalustotila on talon pihapiirissä. Kuva 2008.

Tuuloksen Syrjäntaan kylän vpk-talo on säilynyt 1930-luvun asussa. Talolla harjoittelee yhdistyksen kesäteatteri. Vapaapalokunnan kalusto on erillisessä modernissa kalustorakennuksessa. Kuva 2008.

Vanhimpia pienten yhdyskuntien vpk-taloja on säilynyt useiden muutosvaiheiden jälkeen.

Kallbäck fbk:n talo Sipoossa. Kuva 2007.

10.6 Itsenäisyyden ajan talot

Tutkimuksessa tarkasteltiin kolmeakymmentä vuosina 1917–1939 rakennettua vapaapalokuntien taloa, joista 22:ssa talossa oli juhlasali tai suuri kokoustila. Näistä taloista noin puolet oli vuonna 2017 edelleen seurantalomaisessa käytössä ja vapaapalokunnan tai muun yhdistyksen hallinnassa. Yhteensä viiden talon tiedetään tuhoutuneen joko purkamalla tai tulipalossa. Kolmessa talossa on näyttely- tai liiketoimintaa. Kunnan omistukseen on siirtynyt kaksi taloa, joista toinen oli kaupunkiyhtiön aikoinaan rakennuttama. Yhtä taloa hallinnoi myöhemmin perustettu säätiö.

Kaupunkien ja kehittyvien yhdyskuntien asemakaavoitetuille alueille 1920–1930-luvuilla rakennetuista vapaapalokuntien taloista ovat säilyneet Karjaan vpk-talo ja Kemin Pirtti, jonka omistus siirtyi 1963 Kemin Pirtin säätiöltä Kemin vpk:n säätiölle. Käpylän vpk:n, myöhemmin Vuoritalona tunnettu, vain osin toteutunut talo tuhoutui 2012 tulipalossa. Pienten yhdyskuntien seurantalo-tyyppiset 1920–1930-luvuilla rakennetut vpk-talot ovat säilyneet yhdistysten ylläpitäminä avoimeen kansalaistoimintaan tarkoitettuina tiloina 2010-luvulle saakka. Yksittäisissä tapauksissa omistajuus on siirtynyt uudelle yhdistykselle. Esimerkkeinä rakennusajan asussa hyvin säilyneistä taloista voi mainita seuraavien kylien vpk-yhdistysten talot: Seutula ja Ripukylä (Vantaa), Häppilä (Virolahti), Virolahden kirkonkylä, Vuolijoki (Hauho) ja Tarinmaa (Janakkala).

Pienten yhdyskuntien vapaapalokunnat keskittyivät rakentamaan 1930-luvulla ensisijaisesti kalustorakennuksia ja 1940-luvulta lähtien kalustotiloja, joihin liittyi pieniä juhlasaleja. Näistä parhaiten ovat säilyneet talot, joissa on kalustotilan lisäksi juhlasali. Uhanalaisimpia ovat pienet yhden paloauton kalustorakennukset, joissa on vähän muita tiloja. Pieniä kivrakenteisia vapaapalokuntien kalustorakennuksia on jäänyt tyhjilleen. Keskeisille paikoille rakennetuista kalustorakennuksista kolme oli muutettu ainakin osittain näyttelytilaksi. Yksi oli peruskorjattu osin asuntokäyttöön. Muita tutkimusaineiston ulkopuolella esiintyneitä kivrakenteisten kalustorakennusten uusia käyttötarkoituksia olivat autokorjaamo, pienpanimo, kamppamoyritys sekä kesäasunto.

Suuri osa 1950-luvulla rakennetuista kivistä pienten yhdyskuntien palokunnantaloista on säilynyt edelleen palo- ja pelastustoimintaan kuuluvien vapaapalokuntien käytössä. Yhdistykset ovat saaneet pelastustoimintaan tarvittavien kalustotilojen ylläpitoon ja korjauksiin julkista tukea, eikä niihin liittyvien kokoussalien ylläpito ole yleensä muodostunut taloudellisesti raskaaksi. Espoon Tuomarilan vapaapalokunnan talo on esimerkki uhanalaisesta vpk-talosta. Yhdistyksen ilmoituksen mukaan talo vaurioitui osittain vesivahingossa ja sen juhlasalikerros jäi tyhjilleen 2012. Talon ylläpito muodostui ylivoimaiseksi palokunnan toiminnan supistuttua merkittävästi lähes samaan aikaan ³⁶. Asemakaavassa talon tontille on osoitettu asuinrakentamista eikä vpk-taloon kohdistu suojelumerkintöjä. Tyhjilleen jäänyt talo odottaa purkamista 2018.

Huomattava osa sodan jälkeen rakennetuista tanssipaviljongeista on kirjallisten lähteiden ja kyselytutkimuksen mukaan purettu. Hauhon Vitsiälän kylässä on säilynyt vpk:n 1940-luvulla rakentama suuri tanssipaviljonki talousrakennuksineen.

Kotkan vpk-talon juhlasali 1910-luvulta. Kuva Tuomas Uusheimo 2016.

PERUSKORJAUSTEN JÄLKÄÄ

Vapaapalokuntien talojen korjauksia ovat ohjanneet eri vuosikymmeninä tarkoituksenmukaisuus ja taloudellisuus. Korjauksia voi tarkastella jaottelamalla talot kolmeen eri ryhmään. Ensimmäisessä ovat kaupunkien ja suurien yhdyskuntien keskusta-alueilla sijaitsevat talot, jotka ovat vapaapalokuntien omistuksessa ja käytössä (sopimuspalokuntana). Toisen ryhmän muodostavat vastaavat pienten yhdyskuntien talot. Kolmannen ryhmän muodostavat vpk-talot, joiden omistuksesta vpk on luopunut ja joiden käyttötarkoitus on muuttunut.

Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat vapaapalokunnat ovat ylläpitäneet ja korjanneet taloja niiden rakennus- ja kulttuurihistorialliset arvot huomioiden. Kaupunkikeskustojen vpk-talojen julkisivut ja juhlasalit ovat hyvin säilyneitä. Niiden korjaukset on suunniteltu yhteistyössä rakennusperinnön hoidon asiantuntijoiden kanssa. Juhlasalien erityispiirteet, näyttämöt, taidokkaasti verhoillut kattopinnat ja vanhat uunit on säilytetty. Huonetilojen muutokset liittyvät keittiön ja wc-tilojen tai pelastustoiminnalle välttämättömien kalusto- ja miehistötilojen muutoksiin. Suurimpiin taloihin on tehty koneellinen poistoilmanvaihto.

Pienten yhdyskuntien vanhimpien talojen säilyneisyyttä on vaikeampi arvioida. Niitä on rakennettu ja niiden sisätiloja on muutettu useassa vaiheessa. Taloja yhdistää 1980–1990-luvulla tehdyt peruskorjaukset; sisäpintojen lastulevytykset ja lisälämmöneristykset sekä uudistetut keittiö- ja wc-tilat. Sen sijaan pienten kylien 1920–1930-luvuilla rakennetut hirsirakenteiset talot ovat säilyneet hyvin. Uunilämmitteisten talojen käyttö on ollut vähäistä ja kesäaikaan painottuvaa. Niiden hirsipinnalle jätetyt salit ja näyttämöt reunoiksi- neen ovat säilyttäneet rakennusaikaisen asunsa. Sisäkattojen puupaneloinnit ovat yleensä hyvin säilyneet. Osassa taloja on säilynyt eri aikakausilla tehtyjä käsinmaalattuja kulisseeja.

Seurantalojen korjausavustuksilla on pyritty tukemaan vanhimpien talojen rakennusperinnön, näyttämöiden, lippuluukkujen, kiinteiden kalusteiden kuten naulakoiden sekä tulisijojen, vanhojen ovien ja ikkunoiden säilyttämistä.

Ulkopuolisen ravintola- tai pitopalveluyrityksen toiminta on aiheuttanut sisätilojen värien ja materiaalien valintoja, jotka eivät kuulu talojen rakennusperinteeseen.

Kolmannesta ryhmästä voi nostaa esiin kaupunkien omistukseen varhain siirtyneet Hämeenlinnan ja Heinolan entiset vpk-talot, joiden sisätiloja on entisoity vanhaa rakennuskulttuuria kunnioittaen.

Vpk-talojen juhlasalien rakennusperintöä 2000-luvulla

Vasemmalla Porvoon vpk-talon juhlasalin yksityiskohtia 1890-luvulta. Kuva 2007.

Porin Reposaaren vpk-talon juhlasali 1900-luvun alusta. Kuva 2007.

Seutulan Ripukylän vpk-talon holvikattoinen juhlasali 1920-luvulta. Kuva 2008.

Oikealla Vuolijoen vpk-talon salin seurantaloille tyypilliset 1930-luvun peltikuoriuunit. Kuva 2008.

JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

11. VAPAAPALOKUNTIEN RAKENNUSPERINTÖ

11.1 Rakennuskulttuurin synnyn taustalla

Vapaaehtoisista palokunnista muodostui Suomessa 1800-luvun lopulla merkittävä kansanliike, joka edisti palontorjunnan rinnalla kansansivistyksen, tasa-arvon ja yhtäläisen äänioikeuden toteutumista. Suomen ensimmäinen yhdistysmuotoinen vapaapalokunta perustettiin 1838 Turkuun pian kaupungin 1827 tuhonneen palon jälkeen. Vasta Helsinkiin 1864 perustetusta vapaapalokunnasta muodostui esikuva uudelle, säätyrajoista vapautuneelle palokuntatoiminnalle, jonka ympärille verkostoitui liberaalisti ajattelevaa sivistyneistöä ja porvaristoa. Vapaapalokunnat tarjosivat varteen otettavan vaihtoehdon palontorjuntaan 1800-luvun jälkipuolella. Vähitellen eri puolille Suomea perustetut vapaapalokunnat saivat toimia myös vuosina, jolloin yhdistystoimintaa muuten rajoitettiin. Vapaapalokuntien toimintaan kuuluivat palontorjunnan lisäksi kansallista identiteettiä tukevat kulttuuriharrastukset, kuten orkesterit, kuorot, teatteriesitykset ja urheilu.

Autonomian ajalla vapaapalokunnat olivat paikallisyhdistysten omien talojen rakentamisessa edelläkävijöitä raittius- ja työvänyhdistysten rinnalla. Paikallisesti toimivat palokuntayhdistykset rakensivat 1880-luvulta lähtien palontorjuntaa, omaa jäsenistöä ja kulttuurielämää palvelevia tiloja kaupunkeihin ja pieniin yhdyskuntiin. Ajatus palokunnan kokous- ja kalustotilojen yhdistämisestä muuhun kansalaistoimintaan oli syntynyt 1830-luvulla Yhdysvalloissa. Suomalaisiin kaupunkeihin 1810-luvulta lähtien laadituissa kaivo- ja seurahuoneiden suunnitelmissa hahmottui malli kansalaisille tarkoitetuista juhla- ja kokoon-

tumistiloista. Vapaapalokuntien juhlahuoneistot jatkoivat seurahuoneiden rakennus- ja kulttuuriperintöä. Palokunnantalojen suunnittelun keskiössä olivat edellisten mallien mukaan tanssiaisiin, juhliin ja musiikin esittämiseen sopivat suuret juhlasalit ravintolatiloineen. Niihin suunniteltuja lukusaleja, kirjastoja ja herrojen klubihuoneita, kuten biljardisaleja oli sekä yhdysvaltalaisissa vapaapalokuntien huoneistoissa että keskieurooppalaisissa yhdistystalojen suunnitelmissa 1800-luvun lopulla. Kirjastojen ja lukusalien rakentamiseen vaikutti myös 1850-luvulla yleistynyt kansankirjasto-aste.

Vapaapalokuntien rakennushistoria lomittuu vanhimpien kansanliikkeiden, raittius-, työväen- ja nuorisoseuraliikkeen rakentamisen historiaan. Vapaapalokunnat suunnittelivat aluksi yhteisiä taloja porvarillisten työvänyhdistysten ja nuorisoseurojen kanssa. Itsenäisyyden alussa yhteisiä talohankkeita oli myös raittiusseurojen ja suojeluskuntien kanssa. Päätökset talojen rakentamisesta tehtiin paikallisesti, pienissä sivistyneistön, talollisten, porvariston ja virkamiesten verkostoissa, joiden jäsenet toimivat myös uusissa yhdistyksissä. Kaupungeissa talojen rakentamiseen vaikuttavia rahoitus- ja tontinluovutus päätöksiä tekivät samoihin verkostoihin kuuluvat kaupunginvaltuustojen jäsenet. Vapaapalokuntien jäsenyys tarjosi rakennusalan eri toimijoille myös verkoston luoda uusia asiakassuhteita.

Koulutettujen arkkitehtien rinnalle kehittyi 1900-luvun vaihteessa kasvava rakennusmestarien ammattikunta. Rakennusmestarien määrä ja vaikutus itsenäisinä suunnittelijoina kasvoi nopeasti sekä kaupungeissa että maaseudun yhdyskunnissa. Pienissä yhdyskunnissa ensimmäisiä vapaapalokuntien taloja suunnittelivat itseoppineet kansanrakentajat ja rakentajamestarit sekä kirjava joukko eri ammatteja edustavia henkilöitä, jotka olivat opiskelleet myös rakennussuunnitelmien laatimista. Rakennusmestarit toimivat 1900-luvun alusta lähtien aktiivisesti useissa seurantalohankkeissa. Varhaisimmat kansanliikkeiden talot pienissä yhdyskunnissa muistuttivat tiloiltaan asuinrakennuksia niin Suomessa kuin Ruotsissa ja niiden suunnitelmaksi riittivät yksinkertaisimmillaan talon perustusten mitat. Arkkitehtien kädenjälki näkyi rakentamisen ensi vuosikymmeninä ennen kaikkea kaupunkien palokunnantalojen suunnittelijoina.

Valtakunnallisesti järjestäytynyt palokuntaliike kannusti 1890–1910-luvuilla palokuntia asianmukaisen kalustotilojen ja tilavien kokoushuoneistojen hankkimiseen. Palokuntalaisten yhteinen lehti julkaisi maaseudulle tarkoitettujen kalustorakennusten mallisuunnitelmia. Lisäksi siinä oli artikkeleita kaupunkien uusista palokunnantaloista ja niiden vihkiäisjuhlista. Taloista ja niiden toiminnan kehittämisestä keskusteltiin valtakunnallisissa palokuntalaiskokouksissa. Kansanvalistusseuran kalenterissa julkaistiin artikkeleita Helsingin vapaaehtoisen palokunnan talosta, josta muodostui esikuva yhdistysten taloille laajemmin.

Kaupunkien palontorjunnan varhaiset rakennukset muodostivat 1880-luvulla arkkitehtuuriltaan heterogeenisen joukon: itsenäisiä ruiskuhuoneita, palotornejä ja poliisi- ja paloaseman yhdistelmiä, joilla ei voida nähdä olleen merkittävää vaikutusta vapaapalokuntien arkkitehtuuriin.

11.2 Vapaapalokuntien rakennukset 1918 saakka

Kaupunkien ja maaseudun pienten yhdyskuntien vapaapalokuntien taloista muodostuu toisiaan täydentävä kuva paikallisista lähtökohdista rakentuvista taloista. Palokunnan pöytäkirjaan oli yksinkertaisimmillaan kirjattu *päätettiin rakentaa kunnalle oma talo* tai johtokunnan jäsenet esittivät valmiita vaihtoehtoja talon tiloista. Kaupungeissa johtokunnan jäsenet esittivät joko valmiin ehdotuksen tai ehdotuksia taloon tulevista tiloista arkkitehtisuunnittelun pohjaksi. Vapaapalokuntien autonomian ajalla rakentamat rakennukset on ryhmiteltävissä selkeästi kahteen ryhmään, kaupunkien ja pienten yhdyskuntien taloihin.

Vapaapalokuntien ensimmäinen rakennuskausi kaupungeissa käsittää pääasiassa arkkitehtien suunnittelemat, 1880- ja 1890-luvuilla valmistuneet 26 palokunnantaloa. Niitä rakennettiin maakuntien keskuksiin ja rannikon kehittyviin kaupunkkeihin. Pääosa ensimmäisistä taloista oli puurakenteisia ja ne rakennettiin asuin kortteleiden alueille. Kaupunginvaltuutettujen päätöksillä oli merkittävä välillinen vaikutus talojen rakentamiseen. Rakennuspaikan sijainti ja luovutusehdot sekä laina- ja avustuspäätökset ohjasivat

tilojen ja arkkitehtuurin suunnittelua. Rakentamista ohjasivat tontin koon ja maastonmuodon lisäksi rakentamismääräykset.

Kaupunkien vanhimmat, 1887 valmistuneet Vaasan ja Jyväskylän vpk-talot näyttäytyvät tutkimuksessa kahtena erityyppisenä rakennuksena. Vaasan vpk-talo edustaa pääosaa arkkitehtien laatimista palokunnantalojen suunnitelmista, joissa on nähtävissä suoraan varhaisilta seurahuoneilta periytyvää juhlatilojen arkkitehtuuria. Talojen päätila oli suuri sali juhliin ja kulttuuriesityksiin, johon liittyivät ravintolatilat ja pienemmät salit ”herroille ja rouville”. Seurahuoneiden tapaan salissa oli useimmiten orkesterille osoitettu parvi tai estradi. Edellisistä poiketen Vaasan vpk-taloon suunniteltiin suuri teatterinäyttämö. Useimpien talojen keskeisesti suunniteltu juhlasali ja osin sydänseinään tukeutuva huonejako muistutti niin kutsuttua karoliinista pohjakaavaa. Jyväskylän vpk rakensi kaupungin ohjauksessa Vaasan talosta poikkeavan vaatimattoman ”ase”- eli kalustohuoneen ja pienen kokoushuoneen yhdistelmän, jossa voi ajatella olleen vaikutteita kaupunkien varhaisista vartiutuvista. Heinolan vpk-talo edusti edellisestä poikkeavaa, niin sanottuun vinkkelimuotoon perustuvaa suunnitelmaa. Kaupunkien puisten palokunnantalojen arkkitehtuuri noudatti rakennusajalle tyypillistä koristeellista uusrenessanssia.

Vapaapalokuntien kokous- ja kalustotilojen määrä, koko ja sijainti vaihtelivat paikallisesti. Kalustotilojen suunnitteluun vaikuttivat palokunnan päätökset, palomääräykset sekä rakennuspaikan koko ja maaston muoto. Kaltevassa maastossa tilat rakennettiin juhlasalin ja kokoustilojen alapuoliseen kivirakenteiseen kerrokseen. Suuri rakennuspaikka mahdollisti kalustotilan rakentamisen talon rinnalle. Ensimmäisiä kalustorakennuksia rakennettiin 1880-luvulla sekä puusta että kivistä, myöhemmin vain kivistä. Porin vpk rakensi 1889 arkkitehtuuriltaan poikkeuksellisen kivisen kalustorakennuksen. Kadun varren kalustorakennusten koristeelliset ovet, julkisivujen käsittely ja ensimmäiset tornit erottivat ne katukuvassa.

Helsingin ja Turun vapaaehtoiset palokunnat rakensivat edellisistä poikkeavat kivirakenteiset palatsimaiset palokunnantalot, jotka suunniteltiin 1890-luvulla kivistä rakentuvan kaupunkikuvan osaksi. Karl Reinius suunnitteli Turun vpk-talon lisäksi kaupungin keskusta-alueen rakennettujen klassististen julkisten rakennusten ketjua. Helsingin vpk-talo edustaa Theodor Höijerin suunnitteleminen julkisten rakennusten rikasmuotoista uusrenessanssia. Molempien palokunnantalojen suuret juhlasalit suunniteltiin koko kaupunkia palveleviksi juhlatiloiksi. Vain Helsingin vpk-talolla oli selvä tehtävä myös palontorjuntaa palvelevana rakennuksena suurine kalustotiloineen.

Edellä kuvatut arkkitehtien suunnittelemat, 1880–1890-luvuilla rakennetut kaupunkien palokunnantalot muodostavat arkkitehtuuriltaan ja määrältään merkittävän ryhmän kansanliikkeiden rakennushistoriassa. Seuraavat 1900–1910-luvuilla kaupunkeihin rakennetut vpk-talot muodostavat heterogeenisen ryhmän pääasiassa rakennusmestareiden suunnittelemissa puutaloissa sekä kolme toisistaan poikkeavaa kivitaloa. Puisten vpk-talojen tilat ja huonejako noudattivat pääpiirteissään arkkitehtien aiemmin luomia malleja. Talon suureen juhlasaliin suunniteltiin aina näyttämö ja aulatilat. Kalustotilojen rakentamiseen ei muodostunut säännönmukaisuutta. Rakennusmestarit omaksuivat julkisivujen ja erityisesti kattomuotojen arkkitehtuuriin jugendin ja kansallisromanttisen arkkitehtuurin rikkaita muotoja.

Kaupunkien vapaapalokuntien uusien kivitalojen tilat ja arkkitehtuuri poikkesivat toisistaan. Rauman vpk rakensi kaupunkikuvassa erottuvan, arkkitehti Otto F. Holmin luonnosteleman koristeellisen maamerkin, joka siirtyi nopeasti kaupungin hallintaan. Tampereen vpk rakensi taloudelliset reunaehdot huomioon ottaen rakennusmestari Heikki Tiitolan suunnitteleman jugenditalon, jonka taustalla oli arkkitehdin kilpailuehdotus. Pietarsaaren valmistui poikkeuksellinen, monikerroksinen, vapaaehtoisen ja vakinaisen palokunnan yhteinen, ruotsalaisen arkkitehti Grutin suunnittelema tiilitalo. Talojen arkkitehtuuria yhdisti katutasoon rakennetut kalustotilat ja niiden yläpuolelle suunnitellut juhlasalit.

Kaupunkipalokuntien aloittama suurten salien rakennusperinne siirtyi nopeasti myös maaseudulle. Ensimmäisiä vpk-taloja rakennettiin erityyppisiin pieniin yhdyskuntiin, joiden joukossa on maaseudun perinteisiä kylä, kaupunkien laidalle syntyneitä tiiviitä yhdyskuntia, asemakylä sekä tehdasyhdyskuntia. Tutkimusaineistossa alueellisesti nousevat esiin nykyisten Hämeen ja Pirkanmaan alueet.

Ensimmäiset kyläpalokuntien kokoukset rakennettiin yleensä yhteen kerrokseen asuinrakennusten ta-paan. Taloissa oli yleensä salin lisäksi keittiö ja yksi tai kaksi muuta huonetta, joiden järjestys noudatti asuinrakennusten eteiskamari-tupa-pohjakaavaa tai sydänseinällistä pohjakaavaa. Suunnittelun ammattilai-set antoivat tehdas- ja radanvarsiyhdykuntiin 1910-luvulla rakennetuille palokunnantaloille kyläkuvassa kattorakenteeltaan erottuvan hahmon, johon kuuluivat tornit ja lanterniinit.

Kyliä palokunnat rakensivat 1890-luvulta lähtien erikokoisia kalustovajoja, joista osaa käytettiin myös kokoustiloina. Ensimmäiset letkutornilliset vajat rakennettiin 1910-luvulla. Raja kalustohuoneen ja seuran-talon välillä ei ollut selvä. Jos parempaa kokouksetilaa ei ollut, palvelivat kalustotilat paikallisyhteisön juhla-tilana. Näin toimittiin myös Jyväskylän vapaapalokunnan tiloissa.

Vapaapalokuntien autonomian ajan aktiivinen aikakausi päättyi 1910-luvulla jäsenmäärän merkittävään laskuun ja ensimmäisen maailmansodan aiheuttamiin toiminnan rajoituksiin, jolloin kaupunkien vpk-ta-loja jouduttiin antamaan ulkopuolisten käyttöön. Vuosisadan alussa alkoi lisäksi nuorisoseura- ja työväen-liikkeen seurantaloiden rakentamisen vilkas kausi.

11.3 Sodista jälleenrakennukseen 1918–1950

Merkittävä osa kaupunkien vapaapalokunnista joutui luovuttamaan talon ulkopuoliseen käyttöön ensim-mäisen maailmansodan ja sitä seuranneen sisällissodan aikana. Poikkeuskäyttö vaurioitti taloja ja niiden korjaukset kestivät useita vuosia. Sotien välinen taloudellisesti vaikea ja poliittisesti kiristynyt ilmapiiri vai-keutti yleisesti seurantaloiden rakentamista. Vapaapalokuntien kansalaistoiminnalle avoimien tilojen raken-taminen väheni merkittävästi. Yksittäisten talojen rakentamiseksi muodostettiin yhdistysten ja joissain ta-pauksissa myös yksityisten kansalaisten yhteenliittymiä. Vapaapalokunnat rakensivat yhdessä raittiusseu-rojen ja suojeluskuntien kanssa. Pieni osa vpk-taloista siirtyi suojeluskunnille.

Käsitys seurantalosta ja siten myös vapaapalokunnantalon tiloista vakiintui 1920-luvulla. Uusiin taloihin rakennettiin näyttämö sivutiloineen ja riittävät aulatilat. Aiempaa useammin palokunta hankki uuden ta-lon rungoksi puretun asuinrakennuksen hirret, joista rakentui rungonlevyinen juhlasali. Rakennusmestarit suunnittelivat pohjamuodoltaan vinkkelinmuotoisia vpk-taloja muiden seurantaloiden tapaan. Perinteisten hirsirakenteisten palokunnantalojen rakentaminen jatkui pienissä yhdyskunnissa erityisesti Helsingin lä-heisyydessä, Hämeenlinnan ympäristössä sekä entisen Viipurin läänin alueella (nykyinen Etelä-Karjala). Arkkitehdit ja rakennusmestarit noudattivat useimmiten uusien ja uudistettavien palokunnantalojen suun-nitelmissa puhdaslinjaista pohjoismaista klassismia, jossa käytettiin vapaasti klassisia koristeaiheita.

Palokunnat alkoivat suunnitella perinteisten suuren juhlasalin ympärille rakentuvien kokous- ja palon-torjunnan tilojen rinnalle muille toimijoille tarkoitettuja tiloja. Karjaan vpk-talon pohjakerrokseen, suuren juhlasalin alle, sijoitettiin kalustotilojen lisäksi suuret liiketilat. Kemin vapaapalokunnan, suojeluskunnan ja raittiusseuran yhteinen seurantalo rakennettiin kaupungin yhteiseksi teatteritilaksi ja sen pohjakerrok-seen suunniteltiin tilat kahvilatoiminnalle. Käkisalmen vapaapalokunta rakensi liikerakennuksen, jossa oli elokuvateatteri. Palokunnat laajensivat ja peruskorjasivat lisäksi vanhoja taloja, ja erityisesti pienten yhdys-kuntien taloihin rakennettiin puuttuvia näyttämöitä.

Uuden palolain voimaantulon myötä rakennettiin 1930-luvulla pieniä, pääasiassa palontorjuntaa palve-levia letkutornillisia kalustorakennuksia. Kalustotilojen suunnittelussa huomioitiin palokuntien autoistu-minen. Vapaapalokuntien rakentaminen keskeytyi 1939 talvisodan syttymiseen käytännössä koko toisen maailmansodan ajaksi. Sodan jälkeen uusien vapaapalokuntien talon hahmoksi vakiintui paloautotallien, niiden yläpuolelle rakennettujen kokoustilojen ja letkutornin yhdistelmä. Pääosa näistä eri puolille Suomea 1940- ja 1950-luvuilla levinneistä, kokonaan tai osittain muuratuista palokunnantaloista noudatti perin-teistä arkkitehtuuria harjakattoineen. Pieni osa taloista sai juhlasalin.

Sodan jälkeen kumottu tanssikielto synnytti suurien tanssiloiden tarpeen, jolloin vanhimpia palokunnantaloja laajennettiin ja saleista purettiin näyttämöitä. Vapaapalokunnat rakensivat myös huomattavan määrän tanssilavoja ja -paviljonkeja, joiden arkkitehtuurin tarkastelu on rajattu tutkimuksen ulkopuolelle. Rovaniemelle rakennettiin vapaapalokunnan aloitteesta yksi jälleenrakennusajan merkittävistä yhdistystalohankkeista, jonka osakkaina oli lukuisia yhdistyksiä ja yhteisöjä.

11.4 Paikallisuuden ja suunnittelijoiden jälki

Pienten yhdyskuntien vapaapalokuntien talojen arkkitehtuurin lähtökohdat rakentuivat paikallisesti, yhdistyksen talouden rajoista, paikallisyhteisön tuesta ja paikkakunnalla toimineen suunnittelijan näkemyksestä. Paikallisuus näkyy sekä rakennusmateriaalien käytössä että laajana osallistumisena rakentamiseen. Aloite ja päätös talon rakentamisesta tehtiin vapaapalokunnan yleiskokouksessa, mutta paikallisyhteisöillä oli merkittävä rooli rakennushankkeen toteutumisessa. Lähialueen asukkaat osallistuivat suoraan tai välillisesti rakentamiseen ja sen rahoitukseen ottamalla osaa vapaapalokunnan juhliin ja arpajaisiin. Vaasan ensimmäisen vpk-talon rakentamisen mahdollistivat kaupunkilaisilta kerätyt pienlainat. Paikallisyhteisöön kuuluneet yritykset ja maanomistajat osallistuivat yksittäisten talojen rakentamiseen lahjoittamalla tai luovuttamalla edullisesti rakennusmateriaaleja.

Kaupunkiin autonomian ajalla rakennetut vapaapalokunnan talot olivat pääasiassa paikkakunnalla toimineiden arkkitehtien suunnittelema tai pohjautuivat näiden laatimiin ehdotuksiin. Eri lääneissä toimineet arkkitehdit suunnittelivat 1880–1890-luvuilla rakennettuihin palokunnantaloihin samantyyppiset juhla- ja kokoustilat. Päätöksiä palokunnantalon tiloista tehtiin myös johtokunnan jäsenten esittämistä vaihtoehtoja. Myöhemmin osa johtokuntien tai perustettujen rakennustoimikuntien jäseniä osallistui myös talon suunnitelmien laatimiseen. Rakennustoimikuntien jäseniksi valittiin rakennusalan ammattilaisia ja yrittäjiä, joista osa sai myöhemmin myös rakennusurakoita. Taloja suunnitelleista arkkitehteistä ainakin osa kuului palokunnan lähipiiriin; suunnittelevina arkkitehteina olivat palokunnan päällikön veli ja sisar sekä palokuntatoiminnassa toisella paikkakunnalla toiminut henkilö. Kaupunkien ulkopuolella arkkitehteja oli suunnittelijoina 1910-luvulla tehdasyhdyskunnissa, joiden palokunnantalojen rakentamisesta yritykset myös vastasivat.

Kuten yleisemmin 1900-luvun alun arkkitehtuurin historiassa, myös vpk-talojen historiassa arkkitehtien suunnittelukautta seurasi rakennusmestarien kausi. Mestarit olivat jo aiemmin osallistuneet talojen suunnitteluun, laatineet työpiirustuksia ja johtaneet työmaita. Arkkitehtien ensimmäisissä suunnitelmissa esitetyt palokunnantalojen tilat täydentyivät rakennusmestarien suunnitelmissa eteisaulojen vaatetiloilla ja näyttämön sivutiloilla. Aiempaa useammin palokunnantaloksi suunniteltiin korttelirakenteen kulmaan vinkkelin muotoinen rakennus. Monet rakennusmestareista suunnittelivat useita seurantaloja alueella.

Kansanrakentaminen liitetään aina paikallisuuteen niin materiaalien hankinnassa kuin osallistumisenä työn suorittamiseen. Kansanrakentamisen voi palokunnantaloissa liittää lisäksi kolmeen tunnusmerkkiin: rakentamiseen ilman rakennuspiirustuksia, palokunnantalon pieneen huonelukuun sekä vesikaton ja salin kattorakenteeseen. Vaatimattomissa palokunnan ja muissa seurantaloissa oli parituvan tapaan kaksi salia tai salin, eteisen ja keittiön käsittävät tilat. Kattorakenteissa kansanrakentamiseksi rajautuu muistinvapaasti rakentajalta toiselle siirtyneet kokonaan puiset rakenteet. Näihin kattorakenteisiin liittyi yleensä rakennuksen rungonlevyinen sali. Tutkimuksessa tarkastellut vapaapalokunnan talot annettiin urakalla tehtäväksi, ja on oletettavaa, että niiden rakentajiksi valikoitui lähellä toimivia, pääasiassa itseoppineita rakentajia. Palokunnan salien kattorakenteissa käytetyt, teräsosia käsittävät ansarakenteet viittaavat ammattikoulutukseen tai ammattimaisesti toimivien rakennus- tai käsityömestarien mukana oloon rakentamisessa. Tähän viittaa myös harvoissa ensimmäisissä palokunnantaloissa käytetyt aumatut ja telttamaiset vesikattomuodot.

Kansanrakentajien rakentamat kokoushuoneistot ovat kadonneet tai jääneet uudempien rakennusvaiheiden peittoon. Säilynyttä kansanrakentamista edustavat useimmat palokuntien ennen omaa taloa rakentamat puiset kalustorakennukset sekä pihapiirien talusrakennukset. Ilman rakennuspiirustuksia tapahtuneen kansanrakentamisen kauden seurantaloiden rakennushistoriassa voi katsoa päättyneen, kun rakennuslupakäytäntö otettiin 1945 käyttöön kaikissa kunnissa.

Palokuntien kalustorakennuksista julkaistuilla mallisuunnitelmilla oli vain välillinen vaikutus rakentamiseen; tutkimuksessa ei tullut ilmi niiden mukaan tehtyjä rakennuksia. Seurantaloista eri järjestöjen julkaisemat suunnitelmat eivät tutkimuksen valossa ole olleet suoria esikuvia palokunnantaloille. Sen sijaan aiemmin rakennettujen tai suunniteltujen seurantaloiden suunnitelmaa on käytetty ainakin yksittäisen talon mallina. Työväentaloja koskevaan tutkimukseen perustuen voi kuitenkin olettaa rakennusmestarien käyttäneen aiemmin laatimia suunnitelmia useassa talossa.

Valtion jakamalla avustuksilla oli suuri merkitys jälleenrakennusaikana rakennettujen paloautotallillisten palokunnantaloiden rakentamiseen Suomessa. Julkinen rahoitus ohjasi vapaapalokuntia rakentamaan mittasuhteiltaan ja tiloiltaan samantyyppisiä rakennuksia.

11.5 Vapaapalokunnan talot rakennussuojelun kentällä

Vapaapalokuntien autonomian ajan rakennukset ovat osa suomalaisen kansalaisyhteiskunnan varhaisinta rakennusperintöä. Vapaapalokunnilla oli merkittävä osa kaupunkien ensimmäisten seurantaloiden rakentajina työväen- ja raittiusliikkeen rinnalla. Lähes samanaikaisesti kaupungeissa ja pienissä yhdyskunnissa 1880-luvulla alkanut kansanliikkeiden paikallisyhdistysten aloittama juhlasalien ja kokoushuoneistojen rakentaminen synnytti merkittävän kansalaistoiminnan ja kulttuurin tilojen rakennusperinteen, joka jatkui katkeamattomana jälleenrakennusajalle. Seurantaloiden lisäksi kansanliikkeet rakensivat tanssipaviljonkeja ja vapaa-ajan rakennuksia.

Jälleenrakennuksen aikaa seurannut yhteiskunnallinen murros, maaseudun tyhjeneminen ja modernin kaupunkisuunnittelun ajanjakso muuttivat merkittävästi suomalaisten seurantaloiden toimintaympäristöä. Osa vanhimmista kaupunkien vpk-taloista purettiin 1970–1980-luvuilla. Palokunnat luopuivat korjauksia vaativista vanhoista taloista, joiden tonteille oli kaavoitettu lisää rakennusoikeutta. Purettujen talojen joukossa oli myös Helsingin entinen, liikerakennukseksi muutettu vpk-talo. Pienissä yhdyskunnissa osa palokunnantaloista jäi tyhjilleen tai vuokrattiin muuhun käyttöön.

Autonomian ajalla kaupunkieihin rakennetuista vpk-taloista kahdeksan on säilynyt vpk-yhdistyksen omistuksessa. Näistä viisi oli tutkimusaikana kansalaistoiminnalle avoimia (Kotka, Porvoo, Reposaari, Turku ja Uusikaupunki). Kolme vapaapalokuntaa oli vuokrannut talon juhlatilat pääosin liikeyrityksille (Pori, Tampere ja Tornio). Lisäksi yksi taloista on siirtynyt toisen yhdistyksen tai järjestön omistukseen ja säilynyt seurantalomaisessa käytössä. Kaikki kaupunkien omistukseen varhain siirtyneet kuusi vpk-taloa (Vaasa, Hämeenlinna, Mikkeli, Heinola, Rauma ja Raahe) ovat säilyneet osana kaupunkien omaa kulttuuriperintöä. Kaupunkien vanhimmista vpk-taloista merkittävä osa sijaitsee RKY-alueella tai kansallisten kaupunkipuu-ten alueella ja ne ovat myös asemakaavamerkinnoin suojeltuja.

Vapaapalokuntien ja kaupunkien juhla- ja kokoustiloina käytettyjen vapaapalokunnantaloiden korjaus- ja muutostyöt on tehty pääosin niiden rakennusperinnettä ja arkkitehtuurin ominaispiirteitä säilyttäen. Osassa taloja on tehty julkisivuväri-tyksen ja salien koristemaalauksia palauttavia ja entisöiviä korjauksia.

Tutkimuksessa esiin nousseista, pieniin yhdyskuntiin autonomian ajalla rakennetuista lähes 60 talosta voitiin lähes kolmasosan todeta säilyneen vpk-yhdistyksen tai muun yhdistyksen hallinnassa. Kuntien omistukseen siirtynyt pieni osa taloista oli kulttuuri- ja harrastustiloina. Yksityiseen omistukseen tai hallintaan siirtyneiden talojen yleisin uusi käyttötarkoitus oli ravintola- tai pitopalvelutoiminta. Useimmissa vanhimmista taloista on tehty merkittäviä muutos- ja lisärakennustöitä rakentamisen jälkeen. Kaikkien esiin tulleiden talojen myöhempiä vaiheita ei tutkimuksessa selvitetty.

Pääosa tarkastelluista itsenäisyyden ajan vpk-taloista näyttää säilyneen vpk-yhdistysten tai kyläyhdistyksen omistuksessa. Yksi pääkaupunkiseudulla sijaitseva vpk-talo on purku-uhan alla. Eri vuosikymmeninä rakennetuista vapaapalokuntien tanssipaviljungeista suurin osa on purettu. Autonomian ajalta on säilynyt neljä arvokasta vapaapalokuntien juhlapaikkaa ja niiden rakennuksia (Onkkaala, Nurmi, Tammisaari ja Uusikaupunki). Lisäksi jälleenrakennusajalta on säilynyt yksi tanssipaviljongin ja pienten talousrakennusten kokonaisuus vanhan seurantalons pihapiirissä. Pienten yhdyskuntien vapaapalokuntien muuratut kalustorakennukset, joille ei ole käyttöä pelastustoiminnassa, ovat uhanalaisessa asemassa.

Vapaapalokunnantalojen ja laajemmin seurantaloja rakentaneiden kansanliikkeiden rakennusperintöä on suojeltu lainsäädännöllä vain vähän. Suojeltujen kohteiden joukossa on neljä tutkimuksessa tarkasteltujen kansanliikkeiden seurantaloa. Vapaapalokunnantaloja, kalustorakennuksia tai tanssipaviljonkeja ei kuulu näiden joukkoon.

Kansanliikkeiden rakennusperinnön tarkastelun rajaaminen aatteen tai rakennustyyppin mukaan on tuonut mukanaan tiettyjä ongelmia. Uskonnon yhdistysten vanhimmat, usein seurantalons tapaan rakennetut paikallisyhdistysten kokoushuoneistot, ovat jääneet yhdistys- ja seurantalons tarkastelun ulkopuolelle ja kaventaneet näin kokonaiskuvaa suomalaisten kansanliikkeiden rakennusperinnön laajuudesta. Rakennustyyppin eli seurantalo-käsitteen mukainen tarkastelu on kadottanut osan kansanliikkeiden rakennusperinnöstä. Yhdistysten toiminnalle välttämättömät muut rakennukset, kuten soitto- ja tanssipaviljongit, pienet harrastustilat ja vapaa-ajan majat, esimerkiksi venevajat, ovat jääneet vähälle huomiolle.

Keskustelu kulttuuriperinnöstä on suuntautunut 2010-luvulla kohti aineetonta kulttuuriperintöä. Kansanliikkeiden aloittama seurantalons rakentamisen perinne sekä taloja ylläpitäneiden ja korjanneiden vapaaehtoisten yhdistystoimijoiden katkeamaton perinne ansaitsisi enemmän huomiota.

Tämä tutkimus käsittelee eri kansanliikkeiden rakennusperintöä vapaapalokuntaliikkeen näkökulmasta. Kansanliikkeiden ja laajemmin suomalaiselle yhteiskunnalle tyypillisen yhdistystoiminnan rakennuskulttuuri tarjoaa jatkossakin monia uusia ja kiinnostavia tutkimusaiheita.

LÄHDEVIITTEET

1 JOHDANTO (s. 9–20)

- 1 Kansanliike on yhtä aikaa aatteellinen ja yhteishyödyllinen kansalaisten vapaaehtoisesti muodostamaa yhteenliittymää, jota tarkastellaan niin sanotun kansalaisyhteiskunnan näkökulmasta.
- 2 Seurantalo-nimitys vakiintui käyttöön 1990 julkaistussa Seurantalojen korjaustoiminnan seurantatutkimuksessa (Suomen Kotiseutuliiton julkaisu B:7).
- 3 Pakkala & Halme 2008, 11.
- 4 Suomen Kotiseutuliiton ylläpitämässä seurantalorekisterissä on tietoja yli 1900 aatteellisten yhdistystenseurantalosta.
- 5 Suomen Kotiseutuliitto, avustusrekisteri 2016.
- 6 <http://www.spek.fi/Suomeksi/Palokuntatoiminta/Palokuntalaiset> (23.6.2016).
- 7 Tarkastelun ulkopuolelle on rajattu 1947 rajan taakse jääneet Viipurin läänin vpk-talot.
- 8 Ensimmäiset vapaapalokunnat käyttivät itsestään nimityksiä vapaaehtoinen palosammutuskunta tai vapaaehtoinen palokunta.
- 9 Rakennusajaisia dokumentteja: pöytäkirjat, rakennuspiirustukset tai vanhat valokuvat.
- 10 Niissä maakunnissa, joiden maakuntamuseossa ei toiminut rakennustutkijaa, kysely osoitettiin maakunnan Ely-keskuksen rakennustutkijalle.
- 11 Rakennuslupakäytäntö tuli voimaan kattavasti maaseutukunnissa vuoden 1946 jälkeen.
- 12 Andersson P. 2003, 6.
- 13 Perustietoja ovat rakentamisaika, tonttikysymys, rakennus- ja sisustusmateriaalit, rakennustyön toteutus, rahoitus ja suunnittelijat.
- 14 Kyselyyn saatiin vastauksia 1426 talosta ja selvityksessä seurantalojen kokonaismääräksi arvioitiin 2600.
- 15 Kysely lähetettiin 1000 yhdistykselle, joista 57 % palautti kyselylomakkeen ja mahdollisia liitteitä. Kyselylomakkeissa pyydettiin tietoja seuraavien otsakkeiden alle: rakennusvuosi, laajennukset, rahoitus, ”historialliset tiedot” ja ”talon käyttö”, kerrosluku, pinta-ala ja tontinpinta-ala.
- 16 Tutkituista kohteista noin 45 % oli vapaakirkkojen, noin 20 % oli raittiusliikkeiden ja noin 20 % työväenliikkeen rakennuttamia yksittäisiä rakennuksia. Kohteista 5 % oli työväenliikkeen rakennuttamia kansanpuistoja tanssi- ja esiintymislavoineen. Almqvist et al. 1976.
- 17 Ranskalainen Alexis de Tocqueville (1805–1859) on yksi kansalaisyhteiskunnan merkittävistä tutkijoista. Tocqueville kehitti sosiologisia teorioita, joiden piirissä yhdistykset nähtiin välittävänä tekijöinä yksilöiden ja valtion välillä.
- 18 Koivula 2011 ja Konttinen 2012, Kansalaisyhteiskunta. <http://kans.jyu.fi/> (21.11.2012).
- 19 Alapuro & Stenius 1987, 20–27.
- 20 Harju 2006, Kansalaisfoorumi.net-verkkolehti (25.9.2006).
- 21 Koivula 2011, 8.

- 22 Seurantalo-nimitys otettiin käyttöön Suomen Kotiseutuliiton julkaisussa 1990.
- 23 Korhonen T. 1988, *Ars Suomen taide* -teoksessa.
- 24 Kukkonen & Lievonon (1989, 1) mukaan kansanrakentaja sai oppinsa kokeneemmalta ja välitti taitonsa nuoremmille.
- 25 Niskanen A 2011, artikkelissa *Kansanomaisuus suomalaisen arkkitehtuurin inspiraatiolähteenä*.
- 26 Aarrevaara 2009, 84.
- 27 ”The built vernacular heritage - - Is the fundamental expression of the culture of a community, of its relationship with its territory and, at the same time, the expression of the world’s cultural diversity.” Charter of the built vernacular heritage 2003.
- 28 Rantsi 1987.

I TALOJEN TAUSTALLA

2 PALONSAMMUTUSKUNTA

KANSANLIIKKEENÄ 1838 LÄHTIEN (s. 21–31)

- 1 Alapuro & Stenius 1987, 20–33.
- 2 Stenius 1989, 51.
- 3 Katajamäki 2008, 7–9; Nuoreva 1980, 19.
- 4 Zurier 1982, 25.
- 5 Zurier 1982, 29.
- 6 Katajamäki 2006b, 8.
- 7 Koivula 2011, 11; Katajamäki 2006b, 10; Katajamäki 2006, 11–16.
- 8 Stenius 1989, 50–63.
- 9 Koivula 2011, 32.
- 10 Katajamäki 2006, 14–15.
- 11 Katajamäki 2008, 50.
- 12 Koivula 2011, 32.; Alapuro & Stenius 1987, 31–32.
- 13 Stenius 1987, 50–55.
- 14 Yleisen äänioikeuden saavuttamiseen saakka 70 % väestöstä oli vailla valtiollisia oikeuksia.
- 15 Sulkunen & Alapuro et al. 1987, 142–148.
- 16 Aitto-oja 2012, 51–52; Ekenäs FBK 1921, 13.
- 17 Sulkunen & Alapuro et al. 1987, 154–156, lisäksi Numminen 2011, 58–104.
- 18 Heinämies 1981, 6.
- 19 Yhdistystalokomitean mietintö 1983, 20–21.
- 20 Työväenkalenteri 1894, 3–4.
- 21 Havuaho 1982.
- 22 Alapuro 2001.
- 23 Heinämies 1981, 18.
- 24 Almqvist et al. 1976, 5.
- 25 Stenius 1989, 64–65.
- 26 Aalto 2013, 52.
- 27 Numminen 2011, 20–27.
- 28 Stenius 1989, 65.
- 29 Karjalainen 1984, 49–50.
- 30 Numminen 2011, 20–27.
- 31 Lindqvist 2006.

- 32 Koivula 2011, 69–80; Pitäjän soittokunta saattoi siirtyä vpk:n soittokunnaksi kuten Pälkäneellä. Sulasmaa 2010.
 - 33 Ollikainen 2014, 106–107.
 - 34 Ollikainen 2014, 58–65.
 - 35 Andersson P. 1983, 51.
 - 36 Koivula 2011, 80, 121–122; Vaasan vpk:n pöytäkirjat; Borgå FBK pöytäkirjat; Armilan ja Kourulanmäen vpk:n arkisto.
 - 37 Andersson P. 1983, 43.
 - 38 Risto Suikkari määrittää kaupunkipalon vähintään korttelin laajuisen tuhon aiheuttaneeksi aluepaloksi, joka lisäksi on levinnyt viereiseen kortteliin kadun yli. Suikkari 2007.
 - 39 Brandluren–Palotorvi-lehden vuosikerrat 1889–1918.
 - 40 Muita palokuntien historiikeissa mainittuja tulipaloja ovat esimerkiksi Kaasmarkun villatehtaan työntekijöiden asuntorivin palo (1887), Heinäveden kirkkopalo (1887) ja Tyrvään Ojansuun talon palo (1889).
 - 41 Kostet 2007, 30–35.
 - 42 Nuoreva 1980.
 - 43 Nuoreva 1980, 51, 81–83.
 - 44 Katajamäki 2006, 20; Juuti 1993, 41–42; Nuoreva 1980, 8–10.
 - 45 Stenius 1989, 50–51.
 - 46 Suominen 2002, tiivistelmä.
 - 47 Nuoreva 1980, 795–797; Juuti 1993, 72.
 - 48 Kuvasivun lähteet: Zurier 1982, 65–69; Soiri-Snellman 2014, 32, 57; Viljo 1989, 79.
- ### 3 AUTONOMIANAJAN ARKKITEHTUURIN PERINTÖÄ (S. 32–48)
- 1 Ringbom 1988, 16–17.
 - 2 Turun seurahuone muistuttaa Norrköpingin kaupunkiin 1802 rakennettua seurahuonetta, jonka juhlasali parvineen oli sijoitettu toiseen kerrokseen ”piano nobileen”. Salia reunustivat miesten ja naisten salit, ensimmäisessä kerroksessa sijaitsi lisäksi ravintola sekä kokoushuoneita porvariston vanhimmille, kauppa-, käsityöläis- ja tehtailijayhdistyksille. Ringbom 1988, 30–33.
 - 3 Ringbom 1988, 16–24.
 - 4 Niskanen R 2008, 47.
 - 5 Ringbom 1988, 25–29.
 - 6 Niskanen R 2008, 77–86.
 - 7 Stenius 1987.
 - 8 Knapas R 1989, 45.
 - 9 Viljo 1989, 33.
 - 10 Viljo 1989.
 - 11 Nurkkatanssit tarkoittavat erityisten tanssipaikkojen ulkopuolella yksityisasunnoissa, ladoissa tai luonnossa järjestettyjä tanssitilaisuuksia, joilla ei ollut viranomaisten lupaa ja joita koskeva tieto ei siksi ollut julkista. Savolainen 2011.
 - 12 Rehumäki 2008.
 - 13 Savolainen 2011, 9–11.
 - 14 Knapas M. 1980.
 - 15 Ringbom 1988a.
 - 16 Ringbom 1988, 118–119.
 - 17 Ringbom 1988, 105–113.
 - 18 Vapaapalokuntia koskevat palovakuutusasiakirjat 1890-luvulta. Suomen Kaupunkien yleinen paloapuyhtiö. KA.
 - 19 Myös arkkitehti Carl Ludvig Engelin 1825 laatima Helsingin ensimmäinen seurahuoneen suunnitelma ”Maison des assemblees” noudatti samaa periaatetta, jossa kadulle avautuva juhlasali sijaitsi rakennuksen ylimmässä kerroksessa majoitukseen ja ravintolatoimintaan osoitettujen kerrosten yläpuolella. Ringbom 1988, 139–149.
 - 20 Ringbom 1988, 32–43, 58 fig.26.
 - 21 Witsiälän vpk:n seurahuoneen piirustus 17.3.1898. www.lydia.hameenlinna.fi (1.5.2016). Lisäksi Jyväskylän vpk-talon juhlasalin piirustukseen oli merkitty muistiin seurahuoneen salin mitat. Jyväskylän vpk 1906. Keski-Suomen MA.
 - 22 Viljo 1985, 19.
 - 23 Viljo 1987, 17.
 - 24 Viljo 1985, 89–93.
 - 25 Zurier 1982, 58.
 - 26 Soiri-Snellman 1992, 90–100, 78.
 - 27 Ringbom 1992, 113.
 - 28 Niskanen R 2008, 64–69.
 - 29 Niskanen R 2008, 64–69; Soiri-Snellman 1992, 47.
 - 30 Haila 2001, 52. Salissa pidettiin Helsingin sinfoniaorkesterin Pariisin maailmannäyttelyn kiertueen läksiäiskonsertti. Valokuva Helsingin vpk-talon juhlasali 1904. HKM.
 - 31 Ritning till Brandkårshus i Heinola Stad. Pettersson 1890. Heinolan KA.
 - 32 Jetsonen 1986.
 - 33 Kuvasivun lähteet: Viljo 1989, 73–77; Viljo 1989, 82–85; Helsingin vpk-talon ja paloaseman piirustukset 1887; Höijer kilpailuehdotus ”Alternativ 1”. (HKM)
 - 34 Kuvasivun lähteet: Soiri-Snellman 2012, 42–45, 55–58, 78, 120–129; Aalto P 2013.
 - 35 Zurier 1982, 32.
 - 36 Zurier 1982, 45.
 - 37 Haila 2001, 14.
 - 38 Haila 2001, 28–30.
 - 39 Almqvist 1976, 39.
 - 40 Pakkala 2008.
 - 41 Heinämies 1981, 59–65.
 - 42 Rakennustaito 5/1914; Heinämies 1981, 59–63.
 - 43 Nuorisoseurantalons tyypipiirustukset ”NS 160” ja ”NS 200”. J. Paatola 1947.
 - 44 Kansanvalistusseuran kalenteri 1890, 108–110.
 - 45 Salokangas 1993, 56.
 - 46 Konttinen 1993, 12.
 - 47 Konttinen 1993, 48–50.
 - 48 Konttinen 1993, 32.
 - 49 Wäre 1992, 53–59.
 - 50 Heinämies 1981, 51.
 - 51 Wäre 1992, 117.
 - 52 Lilius 1983, 132–133.
 - 53 Salokangas 1993, 64.
 - 54 Heinämies 1981, 51–52.

- 55 Viljo 1989, 74.
- 56 Willner 1978; Heinämies 1981; Båsk-Ekholm & Häyry 1982; Almqvist et al. 1976; Opetusministeriö 1982.
- 57 Willner 1978, 60–61.
- 58 Heinämies 1981, 50.
- 59 Willner 1978; Andersson P. 1983, 25–26; Päijät-Hämeen seurantalot 1985.
- 60 Almqvist et al. 1976.
- 61 Aarveaara 2009, 161.
- 62 Heinämies 1981, 70.
- 63 Heinämies 1981, 53 ja 89–90.
- 64 Kuvasivun lähteet: Lilius 1983.

4 KANSANLIIKKEIDEN ENSIMMÄISET VUOSIKYMMENET RAKENTAJINA (S. 49–55)

- 1 Koivula 2011, 58–59.
- 2 Kettunen 1982, 35.
- 3 Heinämies 1981, 50.
- 4 Stenius 2008, 17.
- 5 Päijät-Hämeen seurantalot 1985, 15.
- 6 Willner 1978, 10.
- 7 Työväenkalenterit 1893–1897; Havuaho 1982, 9.
- 8 Borgå FBK ptk 16.12.1888; Työväenkalenteri II 1894.
- 9 Työväenkalenteri III 1895, 58.
- 10 Työväenkalenteri IV 1896, 46.
- 11 Aitto-oja 2012, 54
- 12 Porin työväentalon suunnitteli rakennusmestari K. F. Eriksson ja Viipurin työväentalon rakennusmestari A. Isaksson. Työväenkalenteri II 1894, 27–28, 61–62.
- 13 Työväenkalenteri VII 1914, 139–147.
- 14 Willner 1978, 10; Esimerkiksi Uudellamaalla oli tuolloin 91 sosiaalidemokraattien työväentaloa. Hurri & Marttala-Hurri 1997, 13.
- 15 Työväenkalenteri VII 1914, valokuvat.
- 16 Oulun työväentalon suunnitteli rakennusmesari F. K. Jurvelius, Vaasan työväentalon suunnitteli arkkitehti A. W. Stenforsin, Helsingin työväentalon suunnitteli arkkitehti K. Lindahl ja Kotkan työväentalon suunnittelivat arkkitehdit E. Saarinen ja H. Gesellius.
- 17 Tuomisto 2010, 13.
- 18 Pakkala 2001, 169.
- 19 Wehmas 1983, 46. Porin raittiusseurantalossa oli suuri näyttämölinen kokoussali, lukuhuone ja ravintola.
- 20 Sulkunen 1986, 112–113; Anthoni 2008.
- 21 Smeds 1987, 232.
- 22 Kuvaaja T, Viipurin raittiusseurantalo 1890-luku. Finna.fi; Koiton talon suunnitteli arkkitehti Vilho Penttilä (Arkkitehtitoimisto Nyström, Petrelius ja Penttilä). Raittiuden Ystävien talon suunnitteli rakennusmestari Heikki Kaartinen. www.kansanarkisto.fi (21.10.2017).
- 23 Numminen 2011, 285–288; Smeds 1987, 232.
- 24 Nummelin 2011, 286–28.
- 25 Heinämies 1981, 26–30.
- 26 Hästesko 1931, 192–193.
- 27 Heinämies 1981, 4, 22–25.

- 28 Smeds 1987, 232–235.
- 29 Heinämies 1981, 18.
- 30 Lindqvist A 2008, 86.
- 31 Koivula 2011, 19.
- 32 Ahti 1987, 268–270.
- 33 Aitto-oja 2012, 59.
- 34 Heinämies 1981, 4.
- 35 Heinämies 1981, 24. Tutkimuksessa on tullut esiin vapaapalo kunnilta suojeluskunnille siirtyneitä taloja.
- 36 Suojeluskunnille luovutettuja työväentaloja ovat esimerkiksi Tyrnävän työväentalo, Littoisten työväentalo ja Yläneen työväentalo. KSL.
- 37 Nummelin 1991.
- 38 Almqvist et al. 1976, 7. Kristillistaustaiseen raittius - liikkeeseen kuuluvat IOGT-NTO ja Blåbandsrörelsen. Vapaakirkkoliikkeeseen kuuluvat Baptistsamfundet, Evangeliska Fosterlandssiftelsen, Metodistkyrkan, Pingströrelsen, Svenska alliansmissionen, Svenska missionsförbundet, Frälsningsarmén.
- 39 Suullinen tieto 2008. Arkitektur museet; Aitto-oja 2012.
- 40 Almqvist et al. 1976, 17–22, 42–52.
- 41 Numminen 2001, 64.

II AJAT MUUTTUVAT

5 AATTEEN TILAT JA TOIMIJAT 1880–1910

-LUVUILLA (S. 56–66)

- 1 Moni vuosisadan lopulla levinneen liikuntaharrastuksen synnyttämä urheilu- ja voimisteluseura aloitti toimintansa palokunnantalon salissa. Stenius 1989, 65.
- 2 Koivula 2011, 45–49.
- 3 Koivula 2011, 62.
- 4 Stenius 1989.
- 5 Borgå Bladet 3.8.1887. Digi.kansalliskirjasto.fi.
- 6 Honkala 2004, 26–34; Ekenäs minnesblad 1921, 15; Borgå fbk, ptk 14.12.1895. VPKA.
- 7 Tuomisto 1993, 12.
- 8 Sinisalo 1973, 78.
- 9 Onkkaalan vpk 100-vuotta, 10.
- 10 Sulasmaa 2010, 26–27.
- 11 Häppölä 1937, 5.
- 12 Luukkonen 1966, 44–48.
- 13 Messukylän vpk:n ptk 7.5.1893 ja 4.3.1894; Messukylän vpk:n toimikunnan ptk 24.6.1894; Messukylän vpk:n ptk 22.9.1901. Tampereen KA.
- 14 Vaasan vpk:n vuosikertomukset 1988–1990. Vaasan MA.
- 15 Ollikainen 2014.
- 16 Brandluren–Palotorvi 1898.
- 17 Penttilä 1994, 37–41; Myös Tyrvään vpk-talolla aloitettiin elokuvien esittäminen. Ylinen 1989, 7.
- 18 Koivula 2011, 56–64; Esimerkiksi 1882 Kotkan vapaapalokunnan lukusaliin tilattiin 17 eri lehteä. Kotkan vpk:n ptk 14.11.1882.
- 19 Nuoreva 1980, 339.

- 20 Soiri-Snellman 1992, 75–78; Heinolan vpk-talon piirustus 1890. Heinolan RVV; Tampereen vpk-talon piirustus 1910. Tampere RVV.
- 21 Katajamäki 2014. Helsingin vpk:n venevajan piirustukset 1887 ja 1907. Helsingin KA.; Jyväskylän vpk:n johtokunnan ptk 5.3.1907. KSMA.
- 22 Kotkan vpk:n johtokunnan ptk 16.10.1904. Kotka KA.
- 23 Pispalan vpk:n ptk 20.5.1892 Tampere KA.
- 24 Penttilä 1994, 37–41.
- 25 Onkkaalan vpk 100 vuotta.
- 26 Nuoreva 1980, 20–22.
- 27 Tekijän käännös ruotsin kielestä. Holm 1943, 14–21.
- 28 Wasa fbk årsberättelse 1885. Vaasan MA.
- 29 Holm 1943, 14–21.
- 30 Aitto-oja 2012, 25.
- 31 Stenius 1989, 51–54.
- 32 Koivula 2011, 67.
- 33 Andersson 1967.
- 34 Katajamäki b 2006, 17.
- 35 Kotkan vpk:n vuosikertomus 1888–1889. Kotkan KA.
- 36 Soiri-Snellman 2012, 19.
- 37 Cederlöf 1930, 489.
- 38 Kotkan vpk:n vuosikertomukset. Kotkan KA; Konttinen 1998, 37.
- 39 Koivula 2011, 62–64, 83.
- 40 Jyväskylän vpk:n pöytäkirjat 1896. Keski-Suomen MA.
- 41 Messukylän vpk:n johtokunnan ptk 24.6.1894. Tampereen KA.
- 42 Jyväskylän vpk:n huvitoimikunnan ptk 1895–1906. Keski-Suomen MA.
- 43 Holm 1943, 20.
- 44 Brandluren–Palotorvi 1902, 105–106.
- 45 Kotkan vpk:n johtokunnan ptk 4.6.1912. Kotkan KA.
- 46 Knapas 1980 10–12.
- 47 Wikholm 1946, 15.
- 48 Nuoreva 1980, 352.
- 49 Ekenäs fbk 1871–1921.
- 50 Armilan ja Kourulanmäen vpk:n ptk 3.4.1915. Lappeenrannan KA.
- 51 Brandluren–Palotorvi 1911/8.
- 52 Soiri-Snellman 2012, 86–87.
- 53 Haanpää 2007, 56.
- 54 Pispalan vpk:n pöytäkirjat 1890–1891. Tampereen KA.
- 55 Brandluren–Palotorvi 1910 /12.
- 56 Katajamäki 2006, 21–22; Nuoreva 1980, 307.
- 57 Nuoreva 1980, 327, 370–371.
- 58 Nuoreva 1980, 415.
- 59 Nuoreva 1980, 336.
- 60 Brandluren–Palotorvi-lehti sai ensimmäisinä vuosina myös valtion avustusta. Nuoreva 1980, 383.
- 61 Brandluren–Palotorvi-lehti 1898.
- 62 Katajamäki 2006, 25–27.
- 63 Brandluren–Palotorvi 1910/9.
- 64 Brandluren–Palotorvi 1911/6.
- 65 Brandluren–Palotorvi 1913/2.
- 66 Brandluren–Palotorvi 1914/12.

6 TALO KAUPUNGIN KESKUSTASSA 1887–1917

(S. 67–95)

- 1 Lilius 1983, 128–131.
- 2 Palokuntaliikkeen julkaisun mukaan vuonna 1908 maassa oli ainoastaan neljä kaupunkia, joilla ei ollut vapaaehtoista paokuntaa. Palokuntayhdistysten lukumäärä nousi vähän yli 200 kuntien kokonaismäärän ollessa yli 500. Palokuntaliike vakiintui epätasaisesti eri lääneihin. Vuoden 1938 tilaston mukaan eniten vapaapalokuntia oli perustettu Uudenmaan ja Viipurin lääneihin.
- 3 Matikainen 1953, 34– 38.
- 4 Nuoreva 1980, 348.
- 5 Tampereen vpk-talo oli yhdistyksen toinen talo.
- 6 Honkala et, 26–34. Konttinen 1998, 25.
- 7 Konttinen 1998, 25.
- 8 Harjunpää 1996, 66 ja 26–34.
- 9 Viljo 1989, 69.
- 10 Soiri-Snellman 2012, 11–12.
- 11 Kuusanmäki 1983, 91.
- 12 Kuvasivun lähteet: Holm 1943, 20; Wasa FBK-hus piirustukset 1887. Vaasan RVV; Wasa FBK ptk 1886 ja vuosikertomukset 1885–1890; Valokuva juhlasalista ennen 1917. VPKA.
- 13 Kuvasivun lähteet: Repo 1928, 100–108; Suomen Kaupunkien Yleisen paloapuyhtiön vakuutuskirja no 34163. Jyväskylän KA; Jäppinen 2017, 141–142.
- 14 Esimerkiksi Porin vpk-talon suunnittelija, talon rakennus-toimikuntaan kuulunut rakennusmestari F. K. Eriksson suunnitteli lisäksi kaupunkiin valmistuneet raittius-yhdistyksen ja työvänyhdistyksen talon.
- 15 Viljo 1989, 69–70.
- 16 Oulun vpk-taloon suunniteltiin samantyyppinen juhlasalin ja avoverannan yhdistelmä kuin Heinolassa. Oulun vpk-talon suunnitelmassa esitettiin lisäksi ensimmäinen korkea letkujenkuivaustorni, jota ei kuitenkaan toteutettu. Oulun vpk- talon piirustus, J. V. Lillqvist 5.3.1897. Oulu RVV.
- 17 Lilius 2985, 42.
- 18 Aitto-oja 2012, 48; Koivisto et 1998.
- 19 Vaasan vpk, pöytäkirjat 1887. Vaasan MA.
- 20 Borgå FBK ptk 9.12.1888; Porvoon vpk-talon luonnos, Kiseleff's arkitektur byreau 11.5.1889. VPKA.
- 21 Kuvasivun lähteet: Harjunpää 1998; Kotkan vpk-talon piirustukset 1888, 1892, 1912. Kotkan KA.
- 22 Esitetty huoneohjelma vastaa 1889 Kotkaan valmistuneen vpk-talon tiloja.
- 23 Kuvasivun lähteet: Andersson 1967; Borgå FBK ptk 1889; Borgå FBK hallitus ptk 1908. VPKA.
- 24 Hämeenlinnan vpk-talon juhlasalin koristeelliset katto-maalaukset on otettu esiin 2000-luvulla.
- 25 Vaasan vpk-talon juhlasalin interiöörikuva. Kuvaaja T. 1890-luku. VPKA.
- 26 Suomen kaupunkien yleinen paloapuyhtiö 21.9.1899, Vakuutus no 20984. KA.
- 27 Viipurin Maakuntateatteri aloitti säännölliset esitykset Kotkan vpk-talossa jo 1899. Ollikainen 2014, 96.

- 28 Kaikissa käytettävissä olevissa pohjapiirroksissa ei ole nimetty tiloja ja palovakuutusasiakirjoissa useimmat tilat nimettiin kamareiksi tai asuinhuoneiksi riippumatta niiden käyttötarkoituksesta.
- 29 Oulun Vapaaehtoinen Sammutuskunta 1914, 51; Oulun vpk-talon muutospiirustus 1924. Oulu KA.
- 30 Oulun vpk-talon muutospiirustus 1924. Oulu KA.
- 31 Teatteriesityksiin liittyvästä ravintolatoiminnasta mainittiin erikseen varhaisissa palovakuutusasiakirjoissa.
Esim. Suomen kaupunkien yleinen paloapuyhtiö 21.9.1899, vakuutus no. 20984. KA.
- 32 Vaasan vpk:n vuosikertomus 1895. Vaasan MA.
- 33 Esimerkiksi Kotkan vapaaehtoisen palokunnan talon muutossuunnitelma, Akseli Toivonen 1912. Kotkan KA.; Mikkelin vpk-talon muutossuunnitelma, Otto F. Holm 1911. Mikkelin MA.
- 34 Kaupunkieihin rinnastetaan tässä yhteydessä myös Salon kauppalan asemakaavoitettu alue.
- 35 Tornion vpk-talon suunnitteli rakennusmestari E. Tamminen 1902, Lappeenrannan vpk-talon suunnitteli rakennusmestari E. Holopainen 1905, Raahen vpk-talon suunnitteli rakennusmestari J. Suvanto 1910.
- 36 Rakennusmestari August A. Tapio suunnitteli myös Salon työväentalon. Putkonen 2004.
- 37 Heinämies 1981; Rakennustaito-lehden kirjoitukset Laihan nuorisoseurantaloon arkkitehtuurikilpailusta. Rakennustaito 1914. Lisäksi historian tutkija Henrik Meinander pitää jugend-arkkitehtuuria konkreettisena kansallisena ilmauksena. Meinander 2010, 148.
- 38 Kuvasivun lähteet: Lavonen 2005; Salon vpk-talon piirustus 1955. Salo RVV; Salon vpk:n kalustorakennuksen piirustus tod. 1908. VPKA.
- 39 Kuvasivun lähteet: Koivisto & Koivumäki 1998, 62–76; Tampereen vpk:n talon piirustukset, Heikki Tiitola 1910. Tampereen KA; Tampereen vpk-talon kilpailuehdotus, Wiivi Lönn 1908. FMA.
- 40 Kuvasivun lähteet: Hyrsky 1979, 35–62; Soiri-Snellman 2012, 16–17; Soiri-Snellmanin mukaan A. Helenius oli Rakennus-hallituksen kouluttama rakennusmestari ja itseoppinut arkkitehti. Soiri-Snellman 2014.
- 41 Soiri-Snellman 2012, 97.
- 42 Oulun vpk:n kalustorakennuksen piirustus, Harald Andersin 1914. Oulun KA.
- 43 Vaasio 1966; Reposaaren vpk, piirustus palokunnan kalusto- ja ulkokuonerakennusta varten 1914. SAMU.
- 44 Lappeenrannan vpk 1999.
- 45 Varhaisessa palontorjunnassa käytettiin torneihin ripustettuja ja merkinantolippuja.
- 46 Reposaaren vpk:n juhlasalissa on säilynyt kaksipesäinen kaakeliuuni.
- 47 Suomen kaupunkien Yleinen paloapuyhtiö 22.8.1899, palovakuutuskirja no 20984. KA.
- 48 Reuter 1931, 120.
- 49 Palokunnan kirjanpidossa oli usein myös erillinen rakennusrahasto erotettuna palokunnan sammutus-

toiminnan varoista, näin myös varainhankintaa ja palokunnan lahjoituksia voitiin suunnata pelkästään rakennusrahastolle.

7 TILAT RAITIN VARRELLA VUOTEEN 1917 ASTI

(s. 96–106)

- 1 Brandluren–Palotorvi-lehden tiedoissa mainittiin erikseen kalustohuone, oma talo tai oma huoneisto. Brandluren–Palotorvi 1898.
- 2 Vähärauman vpk:n kokoushuoneisto on mainittu myös Brandluren–Palotorvi-lehdessä 1898.
- 3 Tarkastelu noudattaa 1917–1938 läänijakoa: 1. Turun ja Porin lääni, 2. Uudenmaan lääni, 3. Oulun lääni, 4. Mikkelin lääni, 5. Vaasan lääni, 6. Kuopion lääni, 7. Viipurin lääni, 8. Hämeen lääni, 9. Ahvenanmaan lääni.
- 4 Taajaväkinen yhdyskunta oli maalaiskuntaan kuuluva asutuskeskus, jolla oli rajoitettu itsehallinto-oikeus. Sellaisiksi muodostettiin 1900-luvun alussa muun muassa useat tehtaiden tai rautatieasemien ympärille syntyneet asuinalueet sekä myös eräät kaupunkien läheisyyteen syntyneet esikaupunkialueet.
- 5 Kaupungin laidalle rakennettuja vpk-taloja olivat myös Messukylän ja Kouvolankylän vpk-talot.
- 6 Suomessa oli 16 pienen kaupungin kokoisesta teollisuus yhdyskuntaa ja yli sata 500 hengen teollisuuskylää 1910. Koivuniemi 2007, 145.
- 7 Pietiläinen 2005, 24.
- 8 Armilan ja Kourulanmäen vpk:n toimikunnan ptk 24.8.1912. Lappeenrannan MA.
- 9 Armilan ja Kourulanmäen vpk:n ptk 11.4.1915. Lappeenrannan MA.
- 10 Vehmas 1988.
- 11 Messukylän nuorisoseuran ja vpk:n yhteinen kokous 13.2.1916. Tampereen KA.
- 12 Willner 1978.
- 13 Ruonaniemi 1972, 2 valokuvaa 1930-luvulta, valokuva 1920-luku. LMM.
- 14 Historiikin mukaan Kemijärven vpk-talon työselityksen laati V. Kylmelin. Toivainen 1968, 29.
- 15 Piri 2000, valokuva.
- 16 Penttilä 1994, 42–43.
- 17 On vaikea luotettavasti tulkita, mitä pöytäkirjoissa mainituilla ammattimiehellä tarkoitettiin. Autonomian ajan viimeisinä vuosikymmeninä maaseudun taajamiin rakennettiin seurantaloiden rinnalla kansakouluja, asemarakennuksia ja kirkkoja, joiden työmailla toimi rakennusmestareita ja kokeneita rakennusalan ammattimiehiä.
- 18 Messukylän vpk:n ja nuorisoseuran yhteinen vuosikokous, ptk 16.1.1916. Tampereen KA.
- 19 Mänttari 1988.
- 20 Armilan ja Kourulanmäen vpk:n ptk 1914. Lappeenrannan MA.
- 21 Onkkaalan vpk:n ptk 1885. VPKA.
- 22 Armilan ja Kourulanmäen vpk:n toimikunnan ptk 29.12.1912. Lappeenrannan MA.

- 23 Armilan ja Kourulanmäen vpk:n toimikunnan ptk 11.4.1915, ptk 28.9.1915. Lappeenrannan MA.
- 24 Armilan ja Kourulanmäen vpk:n kronikka 1930-luku. Lappeenrannan MA.
- 25 Rakennusinventointi Hämeen ympäristökeskus 2002.
- 26 Sulasmaa 2010.
- 27 Fagerlund 1997.
- 28 Onkkaalan vpk, Ruiskuhuoneen rakennusohjelma 25.2.1885. VPKA.
- 29 Huhtala oli perehtynyt sekä palontorjuntaan että rakennuspiirustusten laadintaan maanviljelyskoulussa. Salminen 1998, 21.
- 30 Salminen 1998, 22.
- 31 Kuvasivun lähteet: Brandluren–Palotorvi 1899, 56, 62–63, 105.

III MUUTOSTEN KENTÄLLÄ

8 TILAT RAITIN VARRELLA VUOTEEN 1917 ASTI

(s. 107–125)

- 1 Koivula 2011, 103–104 ja 72.
- 2 Koivula 2011, 84.
- 3 Luettelo Suomen vpk:t perustamisvuoden mukaan 1969. Suomen Pelastusalan Keskusjärjestön arkisto; Koivula 2011.
- 4 Armilan ja Kourulanmäen vpk:n toimintakertomus 1916. Lappeenrannan MA.
- 5 Suomen yleinen palokuntaliitto, keskushallinnon vuosikertomus 1920. KA.
- 6 Koivula 2011, 64–69.
- 7 Linnakangas & Juanto 2016. 274–275. Open access -teos (18.7.2016).
- 8 Koivula 2011, 66.
- 9 Katajamäki 2006, 47–55.
- 10 Palosuojelukeskus 23.6.1935 tilasto.
- 11 Koivula 2011, 3.
- 12 Suomen yleinen palokuntaliitto, Yleinen palokuntalaiskokous ptk 29.6.1934. KA.
- 13 Koivula 2011, 81.
- 14 Vaasan vpk:n vuosikertomus 1919. Vaasan MA.
- 15 Penttilä 1994, 47.
- 16 Lavonen 2005, 28.
- 17 Kotkan vpk:n vuosikertomukset 1918, 1919. Kotkan KA.
- 18 Käpylän vpk-talon piirustukset, Välikangas Martti 1922. Helsingin RVV.
- 19 Palokunnan pöytäkirjoissa suunnittelijaksi mainitaan Lundström ja suunnitelmien viimeistelijäksi arkkitehti Petrelius. VPKA.
- 20 Boxbacka FBK rakennuspiirustukset, Nyman 1925. VPKA.
- 21 Korhonen 2002, 40; Boxbacka FBK pöytäkirjat 1929–1934. VPKA.
- 22 Lahden museolautakunta 1986, 15.
- 23 Niskanen A. 2005, 293.
- 24 Jeskanen 1998, 171–178.
- 25 Niskanen A. 1987, 64–69.
- 26 Mäkinen 2002, 14–16.
- 27 Karjaan vpk-talon suunnittelijasta ei ole varmuutta. Talon suunnittelijaksi on esitetty myös Lars Sonckia. Putkonen 2012.
- 28 Kuujo 1958, 771–772.
- 29 Palotorvi-lehti 4/1933.
- 30 Helsingin seudulle valmistuivat Tapanilan 1918, Pitäjänmäen 1918, Kauniaisten 1922, Lauttasaaren 1928, Pukinmäen 1933, Munkkiniemen 1931 ja Seutulan ja Ripukylän 1926 vapaaehtoisten palokuntien talot.
- 31 Alvettulan vpk:n vuosikertomus 1936. Hämeen MA.
- 32 Tapanilan, Seutulan, Hytin, Klamilan ja Virolahden kirkonkylän vpk-talot tehtiin paikalle siirretyistä vanhoista hirsikehikoista.
- 33 Hytin vpk:n pöytäkirjat. VPKA.
- 34 Arkkitehti Väinö Keinänen on mahdollisesti sama V. Keinänen, joka mainitaan nuorisoseurantaloille 1910-luvulla laadittujen mallisuunnitelmien yhteydessä.
- 35 Kuvasivun lähteet: Mäkinen 2002; Kemin Pirtti oy:n piirustukset, Keinänen Väinö 1926. Kemin KA; Vpk kokoontui talon valmistumiseen saakka kaupungilta vuokratessa ruiskuhuoneessa, jossa oli pieni juhlasali.
- 36 Kuvasivun lähteet: Stenvall 2007, 99–125. Karis Fbk-hus piirustukset, Kullman Artur 1933. Karjaan RVV.
- 37 Andersson P. 1983, 51
- 38 Leino 213, 25–27; Haanpää 2007, 28; Armilan ja Kourulanmäen vpk:n pöytäkirjat 1929. VPKA.
- 39 Fagerlund 1997.
- 40 Lommi 2008, 118; Suomen Kotiseutuliitto seurantalojen avustusrekisteri 2016.
- 41 Ollikainen 2014.
- 42 Seutulan ja Ripukylän vpk:n vuosikokous 1927, pöytäkirjan liite, maalari Emil Sampon kustannusarvio. VPKA.
- 43 Tanssisaarella on ollut vpk:n tanssipaviljonki 2010-luvulle saakka.
- 44 Pietikäinen 2005.
- 45 www.dansholmen.fi (7.2.2014).
- 46 Vuolijoen vpk:n pöytäkirjat. VPKA.
- 47 Palovartija 1925, 126–128.
- 48 Palovartija 1935, 74–77.
- 49 Palotorvi 4/1933.

9 ARJEN ARKKITEHTUURIA 1940- JA 1950-LUVUILLA

(s. 126–136)

- 1 Esimerkiksi Pyhäsalmen suojeluskunta lahjoitti talon vapaapalokunnalle. Rasila 2005.
- 2 Palovartijalehti 1949.
- 3 Savolainen 2008, 22–25.
- 4 Esimerkiksi Kirkkonummen Österbyn ja Helsingin Degerön vpk-talot ovat entisiä koulurakennuksia.
- 5 Helamaa 1983, 121–124.
- 6 Kuvasivun lähteet: Ruonaniemi 1972, 29–30; Leino 2013, 69; Forsius & Lahdelma 2015; Museoviraston lausunto MV/22/05.01.01/2014.

- 7 Vihtijärvi vpk:n pöytäkirjat; Luoteis-Uusimaa 1.6.1945. VPKA; Vihtijärven vpk- talon piirustukset 1947. KSL.
 - 8 Puistolalan VPK 1999; Puistolalan vpk-talon piirustus 12.8.1949. Helsinki RVV.
 - 9 Puistolalan vpk-talon piirustus 12.8.1949. Helsinki RVV.
 - 10 Marjaniemen vpk-talon piirustukset 1949. Helsinki RVV.
 - 11 Tanssipaviljongilla tarkoitetaan tässä yhteydessä katettua tanssilava-rakennusta.
 - 12 Savolainen 2012, 26.
 - 13 Havuaho 1982, 14 ja Heinämies 1981, 31–35.
 - 14 Suojeluskuntien taloista 13 oli seurantaloista poikkeavia piiriesikuntien taloja. Nummelin 1991.
 - 15 Havuaho 1982, 14.
 - 16 Savolainen 2012, 24.
 - 17 Yhdistystalokomitean mietintö 1983, 16–17.
 - 18 Nuorisoseuratalotyyppi ”NS 160” ja ”NS 200”, J. Paatola 1947. KSL.
 - 19 Nuorisoseurojen tyypitalo Bostadsföreningen för Svenska Finland r.f.:lle Eva Kuhlefelt-Ekelund 1954. MFA.
 - 20 Tyypipiirustuksia, TK:n rakennusosasto 1959. Työväenarkisto.
 - 21 Opetusministeriö 1950.
 - 17 KHO Muu päätös 311/2015.
 - 18 KHO Muu päätös 2447/2015.
 - 19 Seurantalojen korjausavustushakemusten yksi kysymys käsittelee rakennuksen suojelua tai kulttuurihistoriallista arvoa. KSL.
 - 20 Yhdistystalokomitean mietintö 1983, Liite 6 (Toiv.al. N:o 317). Liite 7 (Rah.al. N:o 43, Liite 8 (Toiv.al. 230)).
 - 21 Suomen Kotiseutuliitto 2015, 21.
 - 22 Yhdistystalokomiteamietintö 1983:34, 3.
 - 23 Yhdistystaloihin luettiin työväentalot, kansantalot, suomen- ja ruotsinkieliset nuorisoseurantalot, raittiusseurantalot, maamiesseurantalot, suomen- ja ruotsinkieliset martha-talot, vpk-talot, kylätalot ja kotiseututalot.
 - 24 Suomen Kotiseutuliitto 2015.
 - 25 Suomen Kotiseutuliitto 2015; Suomen Kotiseutuliitto avustusrekisteri 2015.
 - 26 Seurantaloasiain neuvottelukunnan ptk 12.2.1992, Suomen Kotiseutuliitto.
 - 27 Suomen Kotiseutuliitto 2015.
 - 28 Suomen Kotiseutuliiton rakennustutkijan laatima yhteen- veto tutkijalle, Leni Pakkala 2014. Suurimpia seurantalo- ryhmiä ovat suomen- ja ruotsinkielisten nuorisoseurojen ja sosiaalidemokraattisten työväenyhdistysten omistamat talot.
 - 29 Tutkimuksen aikana tilastoitiin perustietoja 130 vuosina 1887–1959 rakennetuista vpk-taloista.
 - 30 Vuoden 1945 rajan taakse jääneiden kaupunkien vapaapalo- kunnan talojen oletetaan tuhoutuneen.
 - 31 Lisäksi on säilynyt Loviisan vpk:n huoneisto.
 - 32 Esim. Kotkan kansallinen kaupunkipuisto – Perustamis- selvitys 2013.
 - 33 Talojen käyttöä koskevat tiedot on kerätty ennen vuotta 2014.
 - 34 Sydänkylän vpk:n pöytäkirjat 1927–1995. VPKA.
 - 35 Suomen Kotiseutuliitto, avustusrekisteri 2016.
 - 36 Suullinen tieto, Saarinen Kari 2014.
- 10. OSANA SEURANTALOJEN RAKENNUSSUOJELUA**
(S.137–151)
- 1 Katajamäki 2012, 109–112.
 - 2 Roms 2010, 84. Palokunnan omia tiloja oli yhteensä 700 m².
 - 3 Lappeenrannan vapaaehtoinen palokunta 1999, 30.
 - 4 Haanpää 2007.
 - 5 Kauklahden vpk-talon piirustukset 2004. Espoo RVV; Mikkelin esikaupungin vpk-talon piirustukset 2001, Mikkelin RVV; Hytin vpk-talon piirustukset 2002. Lappeenranta RVV.
 - 6 Inventoinneista on käytetty eri aikoina eri nimityksiä kulttuurihistoriallinen inventointi – kulttuuriympäristön inventointi – rakennuskulttuurin inventointi.
 - 7 Rakennussuojelukomiteanmietintö 1974:80.
 - 8 Putkonen 1993.
 - 9 Putkonen 1993.10 RKY 1993 esipuhe.
http://www.nba.fi/rky1993/Rky1993_Esipuhe.pdf
 - 11 Suomen Kotiseutuliiton rakennustutkijalle välitettuja tietoja maakunnallisesti arvokkaiden seurantalojen suojelu- merkinnöistä. Pehkonen 28.11.2017; Andersson 13.11.2017
 - 12 Laki rakennusperinnön suojelemisesta 498/2010. Merkittävä osa valtion rakennusperinnöstä on suojeltu asetuksella valtion omistamien rakennusten suojelusta (480/1985).
 - 13 Luettelo rakennuksista, jotka on suojeltu lailla rakennus- perinnön suojelemisesta tai rakennussuojelulailla 16.6.2016. Ympäristöministeriö.
 - 14 Varsinais-Suomen Ely-keskuksen päätös 2016.
 - 15 Luettelo rakennuksista, jotka on suojeltu lailla rakennus- perinnön suojelemisesta tai rakennussuojelulailla 16.6.2016. Ympäristöministeriö.
 - 16 Tämän tutkimuksen yleisluonteen vuoksi kuntatason inventointeja on tarkasteltu vain pistemäisesti eikä niiden sisällöstä ole tehty yhteenvedoja.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

KÄYTETYT LYHENTEET

EKM	Etelä-Karjalan museo
EKTA	Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo
ELKA	Suomen elinkeinoelämän keskusarkisto
MFA	Suomen arkkitehtuurimuseo
HKM	Helsingin kaupunginmuseumuseo
KA	Kansallisarkisto, nimen yhteydessä kaupungin tai kunnan arkisto
KSL	Suomen Kotiseutuliitto
KSM	Keski-Suomen museo
LMM	Lapin maakuntamuseo
MA	Maakunta-arkisto
MV	Museovirasto
PM	Pohjanmaan museo
PPM	Pohjois-Pohjanmaan museo
RVV	Rakennusvalvonnan arkisto
SAMU	Satakunnan Museo
VAPRIIKKI	Museokeskus Vapriikki
VPKA	Vapaapalokunnan arkisto

ARKISTOT

Aalto yliopisto, Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu, Espoo.

Arkkitehtuurin historian laitos, Mittauspiirustusten arkisto.

Alvar Aalto museo, Jyväskylä.

”Pirtti” Sunila, piirustuksia 1937–1938.

Arkkitehtuurimuseo, piirustusarkisto, Helsinki.

Tampereen vpk, kilpailuehdotus 1908.

Espoon kaupungin museo, kuva-arkisto, Espoo.

Leppävaaran vpk, Espoon vpk valokuvia.

Espoon kaupungin rakennusvalvonnan arkisto, Espoo.

Tuomarilan vpk, piirustuksia 1946, 1973.

Etelä-Karjalan museo, Lappeenranta.

Lappeenrannan vpk, valokuvia ja piirustuksia 1904, 1911, 1928, 1935, 1937.

Euran kunnanarkisto, Eura.

Villa WPK, entinen vpk-talo, piirustus 2004.

Hausjärven kunnanarkisto, Hausjärvi.

Hausjärven urheilijat ry (entinen Oitin vpk-talo), piirustukset 1981.

Heinolan kaupunginarkisto, Heinola.

Heinolan vpk, piirustuksia 1890, 1933, 1998.

Heinäveden kunnanarkisto, Heinävesi.

Heinäveden vpk, entinen vpk-talo, piirustus 1979.

Helsingin kaupungin museo, kuva-arkisto, Helsinki.

Malmin vpk, Haagan vpk, Lauttasaaren vpk, valokuvia rakennuksista

Helsingin kaupunginarkisto, Helsinki.

Helsingin vpk, piirustuksia 1883.

Helsingin kaupungin rakennusvalvonnan arkisto, Helsinki.

Helsingin vpk, venevajan piirustuksia 1887, 1907.

Helsingin paloasema, piirustuksia 1890.

Käpylän vpk, piirustuksia 1922.

Degerö fbk, piirustuksia 1945, 1990.

Marjaniemen vpk, piirustuksia 1954, 1976.

Pukinmäen vpk, piirustuksia 1948, 1962.

Puistolan vpk, piirustuksia 1949.

Tapanilan vpk, piirustuksia 1957, 1992.

Helsingin palomuseo, kuva-arkisto, Helsinki.

Huittisten kunnan rakennusvalvonnan arkisto, Huittinen.

Huittisten vpk, julkisivupiirustus 1994.

Vanha paloasema, piirustuksia 2003.

Hämeenlinnan kaupunginarkisto, Hämeenlinna.

Hämeenlinnan vpk, piirustuksia 1892, 1924, 1949, 1952, 1962, 1963, 1973.

Hämeenlinnan vpk, pöytäkirjat 1885–1903.

Hämeenlinnan maakunta-arkisto, Hämeenlinna.

Yli-Hauhon vapaapalokuntatalo OY, rakennustoimikunnan pöytäkirjat.

Jyväskylän kaupunginarkisto, Jyväskylä.

Jyväskylän paloasema (entinen vpk-talo), piirustus tod. 1910-luku.

Jyväskylän vpk, palovakuutus kirjat 1897–1915.

Jyväskylän maakunta-arkisto, Jyväskylä.

Jyväskylän Vapaaehtoinen Palokunta ry, yleisten kokousten pöytäkirjat 1879–1930, johtokunnan pöytäkirjat 1888–1911,

- vuosijuhlatoimikunnan pöytäkirjat 1885–1915, kartat ja piirustukset 1906–1957.
- Kainuun museo, kuva-arkisto, Kajaani.
- Lehtikankaan vpk:n palotorni 1970-luku, Kajaanin pumppuhuone 1910-luku.
- Kajaanin kaupunginarkisto, Kajaani.
- Kajaanin vpk, asuinrakennus ja ruiskuhuone, piirustuksia 1914, 1915.
- Kansallisarkisto, Helsinki.
- Allmänna Brandstods Bolaget i Finland.
- Vakuutuskiirjat 1835–1899: Hämeenlinnan, Porin, Kotkan seurahuoneet (societetshus).
- Suomen Kaupunkien Yleinen Paloapuyhtiö.
- Vakuutuskiirjat 1888–1913: Hämeenlinnan vpk, Kotkan vpk, Käkisalmen vpk, Lappeenrannan vpk, Mikkelin vpk, Porin vpk, Porvoon vpk.
- Suomen yleinen palokuntaliitto. Keskushallinnon vuosikertomukset 1910–1932
- Suomen yleinen palokuntaliitto. Liittoneuvoston pöytäkirjat 1910–1941
- Karjaan kunnan rakennusvalvonnan arkisto, Karjaa.
- Kårhus för frivilliga brandkåren i Karis, piirustuksia 1933
- Kemijärven kunnan rakennusvalvonnan arkisto, Kemijärvi.
- Kemijärven vpk, piirustuksia 1998.
- Kemin historiallinen museo, valokuva-arkisto, Kemi.
- Kemin Pirtti 1940-luku
- Keski-Suomen museo, kuva-arkisto, Jyväskylä.
- Harjukatu, valokuvia 1890–1970.
- Kotkan kaupunginarkisto, Kotka.
- Ruotsinsalmenkatu 6, Kotkan vpk, piirustuksia 1892, 1893, 1912, 1930.
- Kotkan vapaaehtoinen palokunta ry, pöytäkirjoja, vuosikertomuksia, sopimuksia 1881–1958.
- Lapin maakuntamuseo, kuva-arkisto, Rovaniemi.
- Rovaniemen vpk-talo 1910, 1921, 1930, 1935, 1942
- Rovaniemen vpk-talo II 1940-luku
- Rovaniemen Valistustalo 1958, 1960
- Kemijärven vpk-talo 1934
- Lappeenrannan kaupunginarkisto, Lappeenranta.
- Armilan ja Kourulanmäen vapaaehtoinen palokunta, pöytäkirjat 1897, 1912–20, 1921–1935, 1936–1962, vpk:n toimikunnan pöytäkirjat 1921–1946, työ sopimus 1915.
- Lappeenrannan kaupungin rakennusvalvonnan arkisto, Lappeenranta.
- Hytin vpk-talo, piirustukset 2005.
- Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo, kuva-arkisto, Tammisaari.
- Tammisaaren vpk, piirustuksia ja valokuvia 1890-luku.
- Mikkelin kaupungin rakennusvalvonnan arkisto, Mikkel.
- Mikkelin teatteri (entinen vpk-talo) piirustukset 1934, 1971, 1974, 1997.
- Mikkelin Esikaupungin vpk, piirustukset 2006.
- Mikkelin maakunta-arkisto, Mikkel.
- Mikkelin vpk-talo, piirustuksia 1892, 1894, 1911.
- Museokeskus Vapriikki, kuva-arkisto, Tampere.
- Pispalan vpk-talo
- Tampereen vpk-talo
- W. P. K vuosijuhla Pyynikillä
- Museovirasto, kuva-arkisto, Helsinki.
- Maisemasarja
- Museovirasto, rakennushistorian arkisto, Helsinki.
- Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo, kohdeinventointilomakkeet.
- Opetusministeriön arkisto, Helsinki.
- Seurantalojen korjausavustus, avustushakemukset 1984–2001.
- Oulun kaupunginarkisto, Oulu.
- Oulu vpk, piirustuksia, Uusikatu/Pakkahuoneenkatu 26, 1893, 1897–1914, 1925.
- Oulun vpk, palovakuutusasiakirja 1893.
- Pietarsaaren kaupunginarkisto, Pietarsaari.
- Pietarsaaren vpk, palokunnantalon piirustukset 1913.
- Pohjois-Pohjanmaan museo, kuva-arkisto, Oulu.
- Oulun vpk, Uusikatu/Pakkahuoneenkatu, valokuvia 1900-luvun alku, 1930, 1964, 1972, 1975.
- Porin kaupungin rakennusvalvonnan arkisto, Pori.
- Porin vpk, piirustukset 1932.
- Reposaaren vpk, piirustukset 1994, 1961.
- Porvoon kaupunginarkisto, Porvoo.
- Porvoon vpk, piirustukset 1889, 1911, 1935, 1946, 1958, 1990
- Porvoon museo, kuva-arkisto, Porvoo.
- Porvoon vpk, Hamarin vpk, Tolkisten vpk, valokuvia 1890–1960.
- Raahan kaupunki, rakennusvalvonnan arkisto, Raah.
- Raahan vpk, piirustukset 1910, 1961, 1966.
- Salon kaupungin rakennusvalvonnan arkisto, Salo.
- Salon vpk, piirustukset 1954, 1961
- Satakunnan museo, kuva-arkisto, Pori.
- Porin vpk, piirustukset 1893, valokuvia 1900-luvun alku.
- Reposaaren vpk, piirustukset 1898, 1914.
- Suomen maatalousmuseum Sarka, kuva-arkisto, Loimaa.
- Hinnerjoki, palokunnantalo
- Tammisaaren kaupungin rakennusvalvonnan arkisto, Tammisaari.
- Tammisaaren vpk, kalustorakennus, piirustus 1929.
- Tampereen kaupungin arkisto, Tampere.
- Messukylän vpk:n ja nuorisoseuran yhteiset pöytäkirjat 1902–1917
- Pispalan ja Hyhyn kylän vpk, pöytäkirjat 1888–1915.
- Tampereen vpk, piirustuksia 1910, 1911, 1914.
- Tornion kaupunki, rakennusvalvonnan arkisto, Tornio.
- Tornion vpk, Itärantakatu/Uusikatu, piirustuksia 1930, 1938, 1960, 2006.
- Tornion museo, kuva-arkisto, Tornio.
- Tornion vpk-talo, 1900-luvun alku.
- Turun maakunta-arkisto, Turku.
- Turun vapaaehtoinen palokunta ry, huvitoimikunnan pöytäkirjat 1887–1891.

Vaasan maakunta-arkisto, Vaasa.

Vaasan vapaaehtoinen palokunta ry, pöytäkirjat
ja vuosikertomukset 1877–1919.

Vaasan kaupungin rakennusvalvonnan arkisto, Vaasa.

Wasa FBK, piirustukset 1885, 1886, 1889, 1890, 1906,
1910, 1940, 1945, 1946, 1953, 1963, 2001.

Vantaan kaupungin rakennusvalvonnan arkisto, Vantaa.

Seutulan vpk, piirustukset 1988.

Wanda FBK, vanha paloasema, piirustus 2006.

Vammalan kunnanarkisto, Vammala.

Vammalan seuratalo (entinen vpk-talo), piirustukset 1992.

Arkistot, elektroniset

Arjenhistoria.fi

Doria.fi

Elka.fi

Finna.fi

Helsinkikuvia.fi

Kuvakokoelmat.fi

Museovirasto – Musketi.fi

Siiri.fi

Arkistot, yksityiset

Aalto, Petri, valokuva-arkisto.

Borgå FBK, pöytäkirjat ja rakennuspiirustukset 1888–1917.

Kallbäck FBK, pöytäkirjat 1949–1975.

Kotkan VPK, valokuva-arkisto.

Mikkelin Esikaupungin VPK, piirustuksia ja valokuvia.

Onkkaalan VPK, pöytäkirjat, vanhat valokuvat.

Pukinmäen VPK, pöytäkirjat ja rakennuspiirustukset 1920- ,
Puistolän VPK, historiikki.

Reposaaren VPK, palokunnantalon tilaus- ja varuskirjat,
1914– , 1946– .

Salon VPK, rakennuspiirustukset.

Seutulan VPK, pöytäkirjat 1924–1927.

Suomen Kotiseutuliitto, rakennustutkijan arkisto.

Suomen Kotiseutuliitto, seurantalosten piirustusarkisto
1983–1993.

Suomen Kotiseutuliitto, seurantalosten sähköinen avustus-
rekisteri.

Suomen Pelastusalan Keskusjärjestö, Luettelo Suomen VPK:t
10.1.1969.

Sydänkylän VPK, pöytäkirjat 1927–1995.

Tarinmaan VPK, työselitys 1931, rakennuspiirustukset 1991.

Vaasan VPK, valokuva-albumit.

Vihtijärven VPK, pöytäkirjat 1947–1955,
rakennuspiirustukset 1947.

Vuolijoen VPK, pöytäkirjat ja rakennuspiirustus 1930-luku.

Aikalaisjulkaisut, aikakausi- ja sanomalehdet sekä pienpainatteet

Arkikiteilehti, vuosikerrat 1940 saakka.

ICOMOS-jäsentiedote 2/2012. 1900-luvun rakennusperintö:

Icomosin kansainvälinen monumenttipäivä 18.4.2002.

Brandluren–Palotorvi, vuosikerrat 1898–1918.

Palokuntaliiton tiedonantoja 1919–1949.

Palovartija–Brandvaktén, vuosikerrat 1925–1949.

Palotorvi, vuosikerrat 1932–1939.

Paloviesti, vuosikerrat 1941–1949.

Pelastustieto, vuosikerrat 2004–2006.

Palontorjunta–Brandvärn, vuosikerrat 1950–1992.

Rakennustaito, vuosikerrat 1914.

Tyypipiirustuksia, TK:n rakennusosasto 1959.

Työväen kalenteri I 1893, toimittanut Helsingin työväenyhdistys
Helsinki 1893.

Työväen kalenteri II 1894, toimittanut Tampereen työväenyhdistys.
Tampere 1894.

Työväen kalenteri III 1895, toimittanut Turun työväenyhdistys.
Turku 1895.

Työväen kalenteri IV 1896, toimittanut Viipurin työväenyhdistys.
Viipuri 1896.

Työväenkalenteri V 1897, toimittanut Kotkan työväenyhdistys.
Kotka 1897.

Työväen kalenteri 1908–1930, toimittanut Suomen sosiaali-
demokraattinen Puolue.

Kirjalliset tiedonannot

Korkein hallinto-oikeus päätös: KHO Muu päätös 311/2015t.

Korkein hallinto-oikeus päätös: KHO Muu päätös 2447/2015.

Museoviraston lausunto 12.02.2015 MV/22/05.01.01/2014 1.

Museovirasto tiedote 24.2.2015.

SUULLISIA JA KIRJALLISIA TIETOJA ANTANEET

Kirjeet ja sähköpostiviestit tekijälle (tekijän arkisto)

Ahola, Teija, rakennustutkija, Hämeen ympäristökeskus.

Sähköposti 31.12.2005.

Andersson, Päivi, rakennustutkija, Keski-Suomen museo.

Sähköposti 9.3.2007.

Andersson, Päivi, rakennustutkija, Keski-Suomen museo.

Sähköposti 13.11.2017.

Elo, Tiina, projektipäällikkö, Lapin ympäristökeskus.

Sähköposti 13.3.2007.

Enlund, Jan-Anders, Kokkolan palomuseo. Kirjoitus Kokkolan
ja Kaarlelan vpk:n rakennuksista 1.10.2007.

Hjelt, Silvio, jäsen, Grankulla FBK. Grani Brankkis 1914...1992.
Käsikirjoitus 23.10.1992.

Hornamo, Pekka: Sunilan Pirtin kohennus- ja korjaustyöt
2004–2007 Kotkassa. Kirjoitus Tuuma-lehteen 08.08.2008.

Hänninen, Suvi, tp. amanuenssi, Keski-Suomen museo.

Sähköposti 21.2.2008.

Jaatinen, Petri, palokuntajohtaja, Suomen Pelastusalan
Keskusjärjestö. Sähköposti 15.11.2004.

Kajander, Pekka, jäsen, Hyvinkään VPK. Kirjoitus Hyvinkään
paloasemista 2008.

Kauppila, Rauli, amanuenssi, Kainuun museo.

Sähköposti 13.3.2007.

Känsälä, Risto, maakunta-amanuessi, Etelä-Pohjanmaan maakuntamuseo. Kirje 19.3.2007.

Majaneva-Virkola, Anne, rakennustutkija, Pohjanmaan museo. Sähköposti 21.2.2007.

Nokkala, Liisa, vs. rakennustutkija, Etelä-Karjalan museo. Sähköposti 20.6.2005.

Nummelin, Liisa, rakennustutkija, Satakunnan museo. Sähköposti 28.2.2007.

Ockenström, Katariina, rakennustutkija, Itä-Uudenmaan liitto. Sähköposti 23.07.2007.

Pakkala, Leni, rakennustutkija, Suomen Kotiseutuliitto. Tilasto vanhimpien seurantalojen lukumäärä taloryhmittäin 2014.

Pakkala, Leni, rakennustutkija, Suomen Kotiseutuliitto. Muistio käynnistä Reposaarella 6.9.1994.

Parkkinen, Pertti, nuorisotoimenjohtaja. Vammalan seuratalon vaiheet, muistio ja kokoelma lehtiartikkeleita talon vaiheista 2006.

Pehkonen, Eeva, ylitarastaja, Pohjois-Suomen Ely-keskus. Sähköposti 28.11.2017.

Pietiläinen, Vesa, Mikkelin esikaupungin VPK, jäsen. Mikkelin esikaupungin VPK 1905-2005. Mikkelin Esikaupungin Vapaaehtoinen Palokunta ry. (pdf-tiedosto 2005).

Rasila, Esko, jäsen, Pyhäsalmen VPK. Pyhäsalmen vapaaehtoinen palokunta ry 1935–2005. Pyhäsalmi VPK 70v. historiikki.

Siikaniemi, Päivi, tutkija, Päijät-Hämeen maakuntamuseo. Sähköposti 15.3.2007.

Suoranta, Outi, amanuessi Pohjois-Karjalan museo. Sähköposti 28.2.2007.

Tervonen, Päivi, rakennustutkija, Kainuun museo. Sähköposti 5.3.2007.

Tyrväinen, Susanna, maakuntatutkija, Savonlinnan maakuntamuseo. Sähköposti 23.2.2007.

Vitikainen, Juha, Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo, tutkija. Sähköposti 6.3.2007.

Suomen Kotiseutuliitto. Avustusrekisteri, ryhmitelty talolista 22.9.2006.

Haastattelut

Aalto, Petri, jäsen, Turun VPK. Turku 3.11.2007.

Aalto, Taisto & Pääkkönen, Lasse & Ruokonen, Janne, jäsen, Armilan VPK. Lappeenranta 24.11.2007.

Aho, Esko & Ripatti, Kimmo, jäsen, Kotkan VPK. Kotka 21.10.2007, 20.5.2008.

Auvinen, Jari, Suomen palomuseo, Helsinki.

Auvinen, Jouni, jäsen, Hämeenlinnan VPK. Hämeenlinna 26.6.2008.

Englund, Anders, jäsen, Ekenäs FBK. Tammisaari 2008.

Grönholm, Jack, jäsen, Kallback FBK, Sipoo 6.2008.

Harma, Matti, jäsen, Liikkalan VPK. Anjalankoski 21.10.2007.

Hedeman, Jukka & Sarlin, Anneli, jäsen, Puistolän VPK. Helsinki 13.10.2008.

Holstila, Markku, jäsen, Tarinmaan VPK. Janakkala 2.4.2007.

Hollo, Erkki, jäsen, Iltasmaen VPK. Puhelinkeskustelu 18.11.2007.

Jantunen, Martti, jäsen, Kaasmarkun VPK. Ulvila 8.5.2007.

Jonsson, Ebbe, jäsen, Marjaniemen VPK. Helsinki 31.10.2007.

Kaipainen, jäsen, Tapanilan VPK. Helsinki 14.10.2007.

Kajosaari, Sakari & Stenbacka, Riitta, jäsen, Vihtijärven VPK. Vihti 28.10.2007.

Kauppila, Pertti, ravintoloitsija, vuokralainen, Porin VPK. Pori 9.5.2007.

Kemppi, Jouni, jäsen, Hytin VPK. Lappeenranta 23.11.2007.

Korhonen, Toni & Ruusuvuori, Kimmo, jäsen, Pukinmäen VPK. Helsinki 5.5.2008.

Kraapo, Matti, jäsen, Porin VPK. Pori 9.5.2007.

Lagerbom, Ari, jäsen, Reposaaren VPK. Pori 7.5.2007.

Laurila, Veikko, jäsen, Kouvola Viikolan VPK. Kouvola 20.5.2008.

Liinakoski, Veikko, jäsen, Seutulan VPK. Vantaa 17.4.2008.

Lintunen, Anu, jäsen, Virolahden Sampo. Virolahti 21.5.2008.

Malmi, Jartti, jäsen, Sydänkylän VPK. Virolahti 22.5.2008.

Munne, Pasi, jäsen, Onkkaalan VPK. Pälkäne 16.5.2008.

Olin, jäsen, Karis FBK. Karjaa 17.5.2007.

Pakarinen, Jari, jäsen, Heinäveden VPK. Puhelinkeskustelu 2008.

Parkkinen, Pertti, nuorisotoimenjohtaja. Vammala 03.07.2008.

Penttilä, Aaro & Syrjänen, Ritva, jäsen, Vuolijoen VPK. Hauho 22.4.2008.

Pietikäinen, Vesa, jäsen, Mikkelin esikaupungin VPK. Mikkeli 18.5.2007.

Runni, Mauno, jäsen, Selänpään VPK. Kouvola 22.10.2007.

Saarinen, Kari, jäsen, Tuomarilan VPK. Espoo 9.2007.

Salmi, Aulikki & Syrjänen, Pirkko, jäsen, Puutikkalan kylätoimikunta. Luopioinen 9.9.2007.

Seppänen, Jari, jäsen, Tuomarilan VPK. Espoo 15.10.2007.

Selenius, Carl, jäsen, Seutulan VPK. Vantaa 17.3.2008.

Sulamaa, Kaarle, tutkija, Onkkaalan VPK. Pälkäne 16.5.2008.

Syrjänen, Risto, jäsen, Syrjäntaan VPK, Tuulos 9.9.2007.

Söderström, Peter, jäsen, Borgå FBK. Porvoo 8.3.2007.

Vaarnakoski, Jarkko, jäsen, Häppilän VPK. Virojoki 20.5.2008.

Vahtoja, Esa, jäsen, Länsi-Euran VPK. Eura 30.12.2007.

Valtonen, Kaj, jäsen, Vanda FBK. Vantaa 5.2008.

SÄHKÖISET LÄHTEET

Dansholmens historia i korthet. < <http://www.dansholmen.fi/> > (5.11.2008).

Harju, Aaro 2006: Paikallisuus identiteetin lähteenä. Kansalaisfoorumi.net-verkkolehti (25.9.2006). < <http://www.kansalaisfoorumi.fi/> > (11.1.2011).

Heinolan kansallinen kaupunkipuisto. Hoito- ja käyttösuunnitelma 2007. Heinolan kaupunki. (pdf)

Kankainen, Tomi: Tocqueville, Alexis de. Kansalaisyhteiskunnan tutkimusportaali. Jyväskylän yliopisto. < <http://kans.jyu.fi/> > (21.11.2012).

- Konttinen, Esa: Kansalaisyhteiskunta. Kansalaisyhteiskunnan tutkimusportaali. Jyväskylän yliopisto. < <http://kans.jyu.fi/>> (21.11.2012).
- Kotkan kansallinen kaupunkipuisto – Perustamisselvitys 2013. Kotkan kaupunki. < www.visitkotka.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/kotka/embeds/visitkotkawwwstructure/16993_kkp_2013_web.pdf > (10.10.2015)
- Linnakangas, Esko & Juanto, Leila 2016: Verojen historia – Synty, kehitys, kuolema, ylösnousemus, reinkarnaatio. Helsinki. ISBN 978-952-93-7779-4 (pdf). (1.1.2018).
- Nuorisoseuraliike suomalaisena sivistysliikkeenä. Artikkel. Suomen Nuorisoseurat < [//nuorisoseurat-arkisto.frodo.kehä.tieto.fi/nuorisoseuraliike/historia](http://nuorisoseurat-arkisto.frodo.kehä.tieto.fi/nuorisoseuraliike/historia) > (30.11.2012).
- Noormarkun historiallinen teollisuusympäristö. Rakennus-historiallinen inventointi. Tmi Lauri Putkonen 2011. < www.pori.fi/Noormarkun_ruokin_alueen_rakennus-inventointi.pdf > Verkkajulkaisu> (23.10.2014).
- Patruunan raitti < www.tampere.fi/patruunanraitti0808.pdf > (12.11.2010)
- Porin kansallinen kaupunkipuisto hoito- ja käyttösuunnitelma 17.4.2008. Porin kaupunkisuunnittelu 2008. Porin kaupunkisuunnittelusarja C64/2008. Pdf-julkaisu. (10.10.2015).
- Porvoon kansallinen kaupunkipuisto, tiivistelmä. < www.porvoo.fi/library/files/573ecc0ced6b97beeb000cc7/Hakemus_-_Porvoon_kansallisen_kaupunipuiston_kuvaus_-_kkp_kuvaustiivistelma_fi_sv.pdf >. (4.5.2017).
- Rakennusperintö < www.Rakennusperintö.fi > (6.3.2012).
- Suominen, Petteri 2002: Arvon mekin ansaitsemme. Tutkimus vapaaehtoispalokuntien vaikuttavuudesta ja merkittävyydestä. Referaatti. Poliitiikan tutkimuksen laitos. Tampereen yliopisto. (25.1.2011).
- Tainionkosken vpk:n historia. < www.tainionkoskenvpk.fi/historia.php > (28.11.2010).
- Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY). Museovirasto. < www.rky.fi/read/asp/r_default.aspx > (5.5.2016).
- Vitsiälän VPK:n seurahuone. Hämeenlinnan kaupunginkirjasto. < lydia.hameenlinna.fi/items/show/598 > (1.5.2016).
- Ympäristöministeriön kohdeluettelo 16.6.2016: Rakennus-perintölailla suojellut rakennukset. < www.ymparisto.fi > (4.5.2017)
- Liikanen & Smeds & Stenius. Vaasa: Kirjayhtymä. ISBN 951-26-2837-6.
- Alapuro, Risto & Liikanen, Ilkka & Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (toim.) 1987: Kansa liikkeessä. Vaasa: Kirjayhtymä Oy. ISBN 951-26-2837-6.
- Alapuro, Risto 2001: Suomen synty paikallisena ilmiönä. (3. painos). Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi. ISBN 951-31-2325-1.
- Almqvist, T. & Johansson, H. & Simonsson, L. 1979: Vad folket Byggde. Ett utkast till folkrörelsernas byggnads-historia (2. painos). Stockholm: Sveriges arkitektur-museum – Nordiska Museet.
- Andersson, Päivi 2001: Rakennusinventoinnin opas. Keski-Suomen Museon monistesarja 2/2003.(4. uusittu painos). Keski-Suomen Museo. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki.
- Anthoni, Tom 2008: Raittiusseurantalot. *Yhdessä rakennetut: suomalaiset seurantalot = Med gemensamma krafter: föreningshus i Finland*. Toim. Halme, Anna-Maija & Pakkala, Leni. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. Helsinki: Suomen Kotiseutuliitto.
- Braun, Gerd & Lanwig, Benno & Neck, Jurg 1982: Maailman palokunnat, osa 2: Palokunnan synty ja olemus. Helsinki: Pohjoismainen kirja Oy.
- Bäsk-Ekholm, Katia & Häyry, Kaj 1982: Suomen työväentalo ja koskeva selvitys. Turun kaupungin historiallisessa museossa tehty selvitys Suomen työväentalojen rakennus-historiasta sekä nykyisestä kunnosta ja käytöstä. Opetusministeriö. ISBN 951-46-6592-9.
- Boök, Netta & Seppovaara, Juhani 2008: Kirkosta savusaunaan: puusta rakennettu Suomi. Helsinki: Otava. ISBN 978-951-1-20337-7.
- Cederberg, A. R., Ojala, Veikko 1948: Heinolan kaupungin historia. Heinolan kaupunki. Heinola.
- Cederlöf, Johannes 1964: Ekenäs Stads Historia. Del III 1810–1930. Ekenäs.
- Elomaa, Ville (toim.) 2011: Saarielämää: kuvia Lauttasaaresta 1890–1939. Lauttasaari-Seuran julkaisuja A:12. Helsinki: Lauttasaari-Seura. ISBN 978-951-97404-8-5.
- Favorin, Martti 1992: Virolahden historia 2, 1800-luvun puoli-välistä Suomen itsenäistymiseen. Virolahti: Virolahden kunta.
- Forsius, Johanna & Lahdelma, Päivi 2015: Valistustalo ”Valsa”. Jälleenrakennetun Rovaniemen yhteinen yhdistystalo. *Raito*: maakunnallinen museolehti (2015): 1, 28–32.
- Haila, Sirpa 1998: Suomalaisuutta rakentamassa: arkkitehti Sebastian Gripenberg kulttuurifennomanian lipun-kantajana. Historiallisia tutkimuksia, ISSN 0073-2559; 201. Helsinki: Suomen Historiallinen seura. ISBN 951-710-094-4.
- Haila, Sirpa 2001: Paasitornin tarina. Helsinki: Helsingin Työväenyhdistys ry. ISBN 951-95391-2-6.
- Halme, Anna-Maija & Pakkala, Leni (toim.) 2008: Yhdessä rakennetut: suomalaiset seurantalot = Med gemensamma krafter: föreningshus i Finland. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. Helsinki: Suomen Kotiseutuliitto. ISBN 0780-5187.

PAINETUT LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Aho, Heikki & Kangas, Pekka & Mansikka, Mikko & Pantzar, Pentti 1987: Rakentavaa yhteistyötä. *Rakennussuojelu*. Toim. Rantsi, Jussi & Santaluoma, Kaija. Ympäristö-ministeriö. Tiedotus 1987; 1. kaavoitus- ja rakennusosasto. [Helsinki]: Ympäristöministeriö. ISBN 951-47-0171-2.
- Ahti, Martti 1987: Tuntematon suojeluskuntalainen? Vapaaehtoisuus ja pakko suojeluskuntaliikkeen synnyssä 1917–1919. *Kansa liikkeessä*, 268–283. Toim. Alapuro &

- Hautajärvi, Harri 2014. Autiotuvista lomakaupunkeihin. Lapin matkailun arkkitehtuurihistoria, 191–264. Aalto University publication series. Doctoral dissertations, ISSN 1799-4934; 31/2014. Espoo: Aalto Yliopisto.
- Havuaho, Osmo 1982: Lähtökohtia työväentalotutkimukseen. Joensuu: Kansan Voima Oy.
- Heikkinen, M. & Heinämies, K. & Jaatinen, J. & Kaila, P. & Pietarila, P. 1989: Kiinteän sisustuksen historia. Helsinki: Rakentajain Kustannus Oy. ISBN 951-676-404-5.
- Helamaa, Erkki 1983: 40-luku korsujen ja jälleenrakentamisen vuosikymmen. 40-talet korskurnas och återuppbyggandets årtionde. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo. ISBN 951-9229-30-02.
- Hellgren, Kirsti 1957: Sippolan historia, 526–546. Sippola: Sippolan kunta.
- Hästesko, F. A. 1931: Suomen Nuorisoseuraliikkeen historia. Porvoo.
- Jutikkala, Eino 1957: Turun kaupungin historia 1856–1917, osa I, 326–334. Turku: Turun kaupunki.
- Juuti, Petri 1993: Suomen palotoimen historia. Helsinki: [Sisäasiainministeriö]. ISBN 951-47-7536-8.
- Jäppinen, Jussi 2017. Kadonnutta kaupunkia etsimässä: Tarinoita Jyväskylän puretuista rakennuksista. Jyväskylä: Atena. ISBN 978-952-300-300-2.
- Kaila, Panu 1997: Talotohtori. Rakentajan pikkujättiläinen. Porvoo: WSOY. ISBN 951-0-19420-4.
- Kaila, Panu 2009: Maalari maalasi taloa: julkisivuväriyksen historia. Helsinki: Multikustannus. ISBN 978-952-468-181-0.
- Kansanvalistusseuran kalenteri 1890. Helsingistä: Kansanvalistusseura.
- Karjalainen, E. & Toiviainen, T. 1984. Suomen vapaan kansansivistystyön vaiheet. 2. täyd. p. Espoo: Weilin + Göös.
- Katajamäki, Juhani 2006: Aatteen paloa, arjen turvaa. Palokuntien liitosta pelastusalan keskusjärjestöksi. Helsinki: Suomen Pelastusalan Keskusjärjestö. ISBN 951-797-21-0.
- Katajamäki, Juhani 2006b: Pakkopalokunnista aluepelastuskeskuksiin. Helsinki: Suomen Pelastusalan Keskusjärjestö. ISBN 951-797-242-3.
- Katajamäki, Juhani 2008: Vapaaehtoinen palokuntaliike kansakuntaa rakentamassa. Helsinki: Suomen Pelastusalan Keskusjärjestö. ISBN 978-951-797-310-6.
- Kerkkonen, Veikko 1976: Janakkalan Historia. Luku XX Vapaapalokunnat, 530–544. Janakkala: Janakkalan kunta.
- Kettunen, Pauli 1984: Työväentalojen merkityksestä. *Työväentaloseminaari HTY:n talolla 16.10.1982*. Kiikala: Työväen perinne ja historia. Tutkimuksia 3.
- Klinge, Matti 1995: Katsaus Suomen historiaan. Neljäs uudistettu painos. Helsinki: Kustannus Osakeyhtiö Otava. ISBN 951-1-13477-9.
- Knapas, Marja-Terttu 1980: Korkeasaari ja Seuraasari. Helsingiläisten ensimmäiset kansanpuistot. Entisaikain Helsinki X. Helsinki: Helsinki-seura. ISBN 951-9418-01-6.
- Knapas, Raine 1989: Vanha Ylioppilastalo. Teoksessa *Ars. Suomen taide 4*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava. ISBN 951-35-4205-X.
- Koivuniemi, Jussi 2007: Työläisyhteisön arki ja murros. *Suomalaisen arjen Historia. Modernin Suomen synty*. Helsinki: Weilin + Göös. ISBN 957-0-29299-0 (sarja).
- Konttinen, Esa 1993: Johtavat säädöt ja professioiden kentän varhainen muotoutuminen Suomessa. *Ammattikunnat, yhteiskunta ja valtio. Suomalaisten professioiden kehityskuvia*. Toim. Konttinen, Esa. Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisu, ISSN 0357-5144; 55. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Koponen, Olli-Paavo 2012: Maalaiskoulu – kylän ensimmäinen julkinen rakennus. *Kyläkoulut. Finn-Vernadoc 2011. Kyläkoulukinkerit*. Toim. Mattila, Markku. Ruovesi: Ruoveden kotiseutuyhdistys ry ja Suomen ICOMOS. ISBN 978-952-67465-1-7.
- Korhonen, Teppo 1988: Kansanomaisen rakennustaide keskialta 1800-luvun lopulle. *ARS. Suomen taide 2*. Keuruu. Weilin & Göös.
- Kukkonen, Heikki & Lievonen, Mirja 1989: Kansanomaisesta rakentamisesta. Espoo: Teknillinen korkeakoulu, arkkitehtiosasto, yhdyskuntasuunnittelu. Julkaisu B 60. ISBN 951-754-958-X.
- Kunger, Dietrich 2000: Feuerwehrrhäuser. Feuerwachen und Geräthhäuser. Berlin: Verlag Bock & Kubler. ISBN 3-86155-101-2.
- Kuujo, E. & Puramo, E. & Sarkamo, J.: Käkisalmen historia. Käkisalmen kaupungin ja maalaiskunnan vaiheita, 624–626, 771–772. Lahti: Kaki-säätiö.
- Kuusanmäki, Juhani 1984: Kunnallisen Kansanvallan kehitys ja kunnallishallinnon organisaatio 1875–1915. *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2, 1870-luvulta autonomian ajan loppuun*. Toim. Tommila, Päiviö. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto. ISBN 951-759-227-2.
- Helsinki: Suomen kaupunkiliitto. ISBN 951-759-227-2.
- Kärki, Pekka & Mansikka, Mikko 1987: Rakennettu ympäristö voimavarana. *Rakennussuojelu*. Toim. Rantsi, Jussi & Santaluoma, Kaija. Ympäristöministeriö. Tiedotus 1987; 1. kaavoitus- ja rakennusosasto. [Helsinki]: Ympäristöministeriö. ISBN 951-47-0171-2
- Lilius, Henrik 1982: Suomalaisen koulutalon arkkitehtuurihistoriaa. Kehityslinjojen tarkastelua keskialta itsenäisyyden ajan alkuun, 123–131. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja. Finska Fornminnesföreningens tidskrift 83. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys. ISBN 951-9056-51-3.
- Lilius, Henrik & Nikula, Riitta & Wäre, Ritva 1983: Kaupunkirakentaminen 1856–1917. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto.
- Lilius, Henrik 1983: Kaupunkiyhteisö ja sen rakennukset. *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2, 1870-luvulta autonomian ajan loppuun*. Toim. Tommila, Päiviö. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto. ISBN 951-759-227-2.
- Lilius, Henrik 1985: Suomalainen puukaupunki = Trästad i Finland = The Finnish wooden town. Rungsted Kyst . Anders Nyborg. ISBN 87-85176-23-0.

- Lindqvist, Anders G 2006: En folkrörelse väller fram: de finlandssvenska ungdomsföreningarna, deras uppkomst, verksamhet och samarbete under de första femtio åren, 1888–1938. Helsingfors: Finlands svenska ungdomsförbund FSU. UF-historiskt arkivs skrift ; nr 4. ISBN 951-95542-3-8., ISBN 978-951-95542-3-5.
- Lindqvist, Anders G 2008: Huset mitt i byn. *Yhdessä rakennetut: suomalaiset seurantalot = Med gemensamma krafter: föreningshus i Finland*, 84–86. Toim. Halme, Anna-Maija & Pakkala, Leni. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. Helsinki: Suomen Kotiseutuliitto. ISBN 978-952-99818-3-0.
- Lommi, Alpo 2008: Pohjankunnan kyläkirja II. Lappeenranta. Klamilan Seutu ry. ISBN 978-952-92-3738-8
- Lounatvuori, Irma 2001: Mentiin maalle. *Rakennusperintömme kulttuuriympäristön lukukirja*, 173–177. Toim. Lounatvuori, Irma & Putkonen, Lauri. Helsinki: Ympäristöministeriö ja Museovirasto. ISBN 951-682-650-4.
- Maaseudun paloaseman tyyppiirustuksia 1949. Helsinki: Sisäasiainministeriö.
- Markkola, Pirjo 2007: Suomalaisen järjestäytyminen ompeluseuroista Suojeluskuntaan. *Suomalaisen arjen historia. Modernin Suomen synty*. Helsinki: Weilin + Göös. ISBN 957-0-29299-0 (sarja).
- Mattila, Markku (toim.) 2006: Vernadoc 2005. Helsinki: The Vernacular Committee of ICOMOS Finland.
- Mattila, Markku (toim.) 2011: CIAV Vernadoc 2010. Keski-Skandinavian Suomalaiset. Östmarkin kirkko, savutuvat/TKK. Helsinki: Suomen ICOMOS, kansanrakentamisen komitea. ISBN 978-951-96602-9-5.
- Mattila, Markku 2012: Kyläkoulujen mallipiirustuksista. *Kyläkoulut. Finn-Vernadoc 2011. Kyläkoulukinkerit*. Toim. Mattila, Markku. Ruovesi: Ruoveden kotiseutuyhdistys ry ja Suomen ICOMOS. ISBN 978-952-67465-1-7.
- Meinander, Henrik 2010: Suomen historia. Linjat, rakenteet ja käännekohdat. (suomentanut Paula Autio). Korjattu painos. Helsinki: WSOY. ISBN 978-951-0-37863-2.
- Mustala, Niilo 1948: Käkisalmen kirja. Lahti: Niilo Mustala.
- Mäkinen, Katri 2002: Kemin pirtti: kulttuuria ja huvielämää Kemissä ennen ja jälkeen sotien: Kemin pirtin 75-vuotisjuhlakirja. Kemi: Kemin VPK-säätiö.
- Nikula, Riitta 1990: Maaseudun rakentaminen. *Ars. Suomen taide 5*. Espoo: Weilin + Göös. ISBN 951-35-4206.
- Nikula, Riitta 1993: Rakennettu maisema: Suomen arkkitehtuurin vuosisadat. Helsinki: Otava.
- Nikula, Riitta (toim.) 1994: Sankaruus ja arki: Suomen 50-luvun miljö = Heroism and the everyday: building Finland in the 1950s. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo.
- Niskanen, Aino 1987: Osuusliike rakentaa: ajankuvia arkkitehtuurista. Helsinki: Tammi. ISBN 951-30-6727-0.
- Niskanen, Aino 2005: Väinö Vähäkallio ja hänen toimistonsa: Arkkitehdin elämäntyö ja verkostot. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia ISSN 1236-6013; 2005/22. Espoo: Teknillinen korkeakoulu (2. korjattu painos).
- Niskanen, Aino 2011: Kansanomaisuus suomalaisen arkkitehtuurin inspiraatiolähteenä. *CIAV Vernadoc 2011 Keski-Skandinavian suomalaiset. Östmarkin kirkko. Savutuvat/TKK*, 3–15. Toim. Mattila, Markku. Saarijärvi: Suomen ICOMOS, kansanrakentamisen komitea. ISBN 978-951-96602-9-5.
- Niskanen, Riitta 2008: Missä soitto soi: musiikkitalit Suomessa. Jyväskylä: Multikustannus. ISBN-978-952-468-141-4.
- Nummelin, Esko 1991: Itsenäisyys, nationalismi ja arkkitehtuuri Suomessa 1920– ja 1930-luvulla, suojeluskunta rakentajana. *Taidehistoriallisia tutkimuksia – Konsthistoriska studier* 12, 133–156. Helsinki: Taidehistorian seura. Föreningen för konsthistoria. ISBN 951-95275-4-0.
- Numminen, Jaakko 2008: Nuorisoseurantalot – kylän sydän. *Yhdessä rakennetut: suomalaiset seurantalot = Med gemensamma krafter: föreningshus i Finland*, 84–86. Toim. Halme, Anna-Maija & Pakkala, Leni. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. Helsinki: Suomen Kotiseutuliitto. ISBN 978-952-99818-3-0.
- Numminen, Jaakko 2011: Yhteisön voima: nuorisoseuraliikkeen historia. 1. Synty ja kasvu 1881–1905. Suomen Nuorisoseurojen liitto ry. Helsinki: Edita. ISBN 978-951-37-6029-8.
- Nuoreva, Vilho (toim.) 1980: Suomen palontorjunnan historia. Jyväskylä: Kotimaankirja Oy.
- Nuoris- ja sivistystaloja rakentamaan 1959: Opetusministeriön toimesta laadittu opaskirja yleisten kokous- ja kerhotoimien rakentajille. Porvoo: Opetusministeriö.
- Oliver, Paul 2006: Built to meet needs. Cultural issues in Vernacular Architecture. Architectural press. ISBN-13:978-0-7506-6657-2.
- Olkkonen, Tuomo 2007: Suomalaisen populaarikulttuurin nuoruusvuodet. *Suomalaisen arjen historia. Modernin Suomen synty*. Helsinki: Weilin + Göös. ISBN 957-0-29299-0 (sarja).
- Ollikainen, Rauni 2014: Suomalainen ideaalimaailma Näyttämön tyyppikulisissa. Doctoral dissertations 98/2014. Aalto-yliopiston taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu. Elokvataiteen ja lavastustaiteen laitos. Helsinki: Aalto Yliopisto. ISBN 978-952-60-5758-3.
- Pajunen, M. & Huttunen, V. & Sivonen, T. 1967: Puumalan historia II. Puumalan kunta ja seurakunta. Pieksämäki.
- Pakkala, Leni 2001: Aatteen talot. *Rakennusperintömme kulttuuriympäristön lukukirja*, 173–177. Helsinki: Ympäristöministeriö ja Museovirasto. ISBN 951-682-650-4.
- Pakkala, Leni 2008: Sali, näyttämö, puffetti ja lippuluukku. *Yhdessä rakennetut: suomalaiset seurantalot = Med gemensamma krafter: föreningshus i Finland*. Toim. Halme, Anna-Maija & Pakkala, Leni. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. Helsinki: Suomen Kotiseutuliitto 2008. ISBN 978-952-99818-3-0.

- Peltonen, Risto 1993: Forssa historia, 194–197. Forssa: Forssan kaupunki.
- Pettersson, Lars 1959: Suomen kansanomaiset rakennustaide. Eripainos teoksesta *Oma maa* 4. Porvoo.
- Piispa, Vappu 1977: Talonpoikaistalon suunnittelijan tavoitteita 1800-luvun lopulla. *Puurakennukset historia, tutkimus ja suojele*. Seurasaarisäätiön toimitteita; 3. Helsinki: Rakennuskirja Oy.
- Putkonen, Lauri (toim.) 1993: Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Den byggda kulturmiljön: kulturhistoriska miljöer av riksintresse 1993. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki Ympäristöministeriö.
- Päiviö, Raimo 1984: Työväentalo kulttuurijäämistönä. Julkaisussa Työväentaloseminaari HTY:n talolla 16.10.1982. Työväen perinne ja historia. Tutkimuksia 3, Kiikala.
- Rakennussuojelukomitean mietintö 1974. Komiteamietintö 1974, 80. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Rantsi, Jussi & Santaluoma, Kaija (toim.) 1987: Rakennussuojelu. Ympäristöministeriö. Tiedotus 1987; 1. kaavoitus- ja rakennusosasto. [Helsinki]: Ympäristöministeriö. ISBN 951-47-0171-2.
- Reuter, Jonatan 1931: Ekenäs Stad och Bygd. Häft 1 / Natur- och kulturskildringar, 110–134. Ekenäs tryckeri.
- Ringbom, Åsa 1988a: Brandkärshusen Societetshusens arvtogare. Finsk tidskrift 1988 no 6. Åbo. Föreningen Granskaren.
- Ringbom, Åsa 1988: Societetshusen i storfurstendömet Finland. Finska formminnesföreningen. Helsingfors: Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 92.
- Rudofsky, Bernard 1987 (1964): Architecture without architects. A short Introduction to NON-Pedigreed Architecture. Albuquerque Press: University of New Mexico. Reprint 1987.
- Salokannel, Mervi 1993: Arkkitehdin Ammatin professionalisaatio Suomessa. *Ammattikunnat, yhteiskunta ja valtio*. Toim. Konttinen, Esa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisu, ISSN 0357-5144; 55.
- Seppänen, P. & Sorrikanen, H. 2002: Sulkavan historia II. Vuosien 1860–2000 Sulkava, 340–348. Sulkava.
- Seppänen, Lauri 2005: Mestarien matkassa. Helsinki: Rakennusmestarit ja -insinöörit AMK RKL. ISBN 952-91-8309-7.
- Smeds, Kerstin 1987: Koti, temppeli ja linnoitus. *Kansa liikkeessä*, 232–235. Toim. Alapuro Risto & Sterinus, Henrik. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Soikkeli, Anu 2000: Suomen vanhat pappilat. Osa 1. Acta Universitatis Ouluensis. Series C, Technica, ISSN 0355-3213; 153. Oulu: Oulun yliopisto. ISBN 951-42-5814-2.
- Soiri-Snellman, Helena 1992: Brankku 100 vuotta. Turun vapaaehtoisen palokunnan talon rakennusvaiheet. Turun Vapaaehtoinen Palokunta – Frivilliga Brandkåren i Åbo r.y. Turku: Turun vapaaehtoinen palokunta.
- Soiri-Snellman, Helena 2012: Brankku. Turun vapaaehtoisen palokunnan talon rakennusvaiheet. Turun museokeskuksen julkaisuja 63. Turku: Turun Vapaaehtoinen Palokunta ry / Turun museokeskus.
- Soiri-Snellman, Helena 2001: Ruissalon huvilat. *Rakennusperintömme kulttuuriympäristön lukukirja*, 177–180. Toim. Lounatvuori, Irma & Putkonen, Lauri. Helsinki: Ympäristöministeriö ja Museovirasto. ISBN 951-682-650-4.
- Standertskjöld, Elina 2006: Arkkitehtuurimme vuosikymmenet: 1900–1920. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo ja Rakennustietosäätiö. ISBN 951-682-786-1.
- Standertskjöld, Elina 2008: Arkkitehtuurimme vuosikymmenet: 1930–1950. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo ja Rakennustietosäätiö. ISBN 978-951-682-875-9.
- Stenius, Henrik 1989: Miksi Helsingin vpk on 125-vuotias. *Palokuntaelämä: juhlaa kirjasta Helsingin VPK:n 125-vuotisjuhlan kunniaksi*. Toim. Stenius, Henrik & Tigerstedt, Christoffer. Helsinki: Helsingin VPK. ISBN 952-900093-2-1.
- Stenius, Henrik 2008: Suomalaiset kansanliikkeet ja julkinen tila. *Yhdessä rakennetut: suomalaiset seurantalot = Med gemensamma krafter: föreningshus i Finland*. Toim. Halme, Anna-Maija & Pakkala, Leni. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. Helsinki: Suomen Kotiseutuliitto. ISBN 978-952-99818-3-0.
- Sulkunen, Irma 1986: Raittius kansalaisuskontona: raittiusliike ja järjestäminen 1870-luvun suurlakon jälkeisiin vuosiin. Sarja: Historiallisia tutkimuksia, ISSN 0073-2559;134. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Suomen vapaaehtoinenpalokuntaliike 100-vuotias 1838–1938 I = Den frivilliga brandkårsrörelsen i Finland 100 år 1838–1938 I. Helsinki: Suomen Yleinen Palokuntaliitto, 1938.
- Suominen-Kokkonen, Renja 2007: Rakennusmestari arkkitehtina – koulutus ja käytäntö. *Rakennustaiteen Seura jäsentiedote 4/2007*. Helsinki. Rakennustaiteen seura.
- Talka, Anu (toim.) 1997: Imatran Kirja. Luku: Yhteisöllinen ja poliittinen elämä. JYY:n kotiseutusarja no 35. Imatra: Imatran kaupunki.
- Tolonen, August (toim.) 1930: Suomen rakennusmestarien matrikkeli: 1905–1930. Helsinki: Suomen rakennusmestari-liitto.
- Tommila, Päivö 1972: Jyväskylän kaupungin historia 1837–1965 I. Jyväskylä.
- Tuominen, Laura 1992: 1900-luvun rakennusperintö: luettelointi- ja suojelukysymyksiä. Ympäristöministeriö. Kaavoitus- ja rakennusosasto. Selvitys; 1992, 8. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Tuomisto, Tero 1993: Talojen taipaleelta. Savonlinnan työväentalojen historiaa sadan vuoden ajalta. Savonlinna: Oy Olavila. ISBN 952-90-5089-5.
- Tuomisto, Tero 2010: Talot ja liike: Neljä vuosikymmentä työväentalojen yhteistoimintaa. Helsinki: Suomen Työväentalojen Liitto ry. ISBN 978-952-92-7093-4.

Uusheimo, T. & Hakola, M. & Hakanen, J. & Käyhkö, S. 2017. Seurantalolla: Tuomas Uusheimon valokuvia. Suomen Kotiseutuliiton julkaisusarja. A:36. Helsinki: Maahenki. ISBN 978-952-301-097-0.

Viljo, Eeva-Maija 1985: Theodor Höijer – En arkitekt under de moderna storsadsarkitekturens genombrottsstid i Finland från 1870 till sekelskiftet. Suomen muinaismuisto-yhdistyksen aikakauskirja; 88. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Viljo, Eeva-Maija 1987: Theodor Höijer 1843–1910: arkitehti /architect. Tekstit näyttelyluetteloon. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo. ISBN 951-9229-49-3.

Viljo, Eeva-Maija 1989: Kadonneen rakennusmonumentin muistolle. *Palokuntaelämää: juhlaKirja Helsingin VPK:n 125-vuotisjuhlan kunniaksi*. Toim. Stenius, Henrik & Tigerstedt, Christoffer. Helsinki: Helsingin VPK. ISBN 952-900093-2-1. Walin, Vira 1970: Karjaa ennen ja nyt. Karjaan kunnallisen itsehallinnon satavuotismuistoksi. Karjaan kotiseutulausakunta. Karjaa.

Willner, Margareta 1978: Varsinais-Suomen työväentalot – folkets hus i Egentliga Finland. Turku: Turun kaupungin historiallinen museo.

Wäre, Ritva 1991: Rakennettu suomalaisuus: nationalismi viime vuosisadan vaihteen arkkitehtuurissa ja sitä koskevissa kirjoituksissa. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys. ISSN 0355-1822; 95.

Wäre, Ritva 1992: Arkkitehdit ja Suomen arkkitehtiklubi viime vuosisadan vaihteessa. *Arkkitehdin työ*, 53–69. Toim. Korvenmaa, Pekka Helsinki: Rakennustieto.

Palokuntahistoriikki

Aalto, Petri 2013: Turun vapaaehtoinen palokunta 1838–2013. Turku: Turun Vapaaehtoinen Palokunta – Frivilliga Brandkåren i Åbo r. y. ISBN 978-952-93-2608-2.

Aalto, Tapio 2012: Nakkilan VPK: vapaaehtoista palontorjuntaa Nakkilassa: vanha WPK vuodesta 1890, uudelleen toimintaan herätetty vuodesta 1932. Kokemäki: Nakkilan VPK.

Aalto, Vilho 1957: Muistelmateos Nokian vapaaehtoisesta palonsammutustoiminnasta. Nokia: Nokian VPK.

Andersson, Hans 1967: Borgå frivilliga brandkår 1867–1967: Historik. Borgå: Tryckeri & Tidnings Ab.

Backman, Bjarne (toim.) 1989: Lovisa frivilliga brandkår 1889–1989. Lovisa: Lovisa frivilliga brandkår.

Backman, Solveig & Pertti 1999: Puistolän VPK:n historiaa vuosilta 1929–1960. Helsinki 1990.

Ekenäs FBK 1871–1921: Minnesblad till 50-årsfesten den 3 juli 1921. Ekenäs. Ekenäs FBK.

Euran vapaaehtoinen palokunta 1880–1960. Eura 1960.

Fagerlund, Rainer 1997: Det brinner i byn!!: Pargas frivilliga brandkår, frivilligt brandvärn sedan. Pargas: Essentials. ISBN 951-96571-4-2.

Haanpää, Riina 2007: Porin vapaaehtoinen palokunta 1988–2007. Porin VPK 1863. Pori: Porin vapaaehtoinen palokunta. ISBN 978-952-92-3313-7.

Hammarström, Bjarne (toim.) 2005: Dragnäsback frivilliga brandkår r. f. verksamhet 1909–2005. Vasa: Dragnäsback frivilliga brandkår.

Harjunpää, Kaisu 1998: 120 vuotta palo- ja pelastustoimintaa: Kotkan Vapaaehtoinen Palokunta 1876–1996. Kotka: Kotkan VPK. ISBN 952-90-7933-8.

Helander, Pekka 2006: Turvallisuutta jo sata vuotta: Kauttuan tehtaiden VPK 1906–2006. Kauttua: Kauttuan tehtaiden VPK.

Holm, Ernst 1943: Wasa frivilliga brandkår 1863–1943. Vasa: Wasa frivilliga brandkår.

Holmström, Johnny 2008: Palava kiinnostus. Kirja Tolkkien vapaaehtoisesta palokunnasta. (suomennos Jonna Natunen). Tolkkinen: Frivilliga Brandkår r.f. ISBN 978-952-92-3320-5.

Honkala, Jorma (toim.) 2004: Lahden vpk 125 vuotta: perustamisvuosista toimintavuosiin 1989–2004. Lahti: Lahden VPK:n tuki. ISBN 952-91-7535-3. s. 5–34.

Hyrsky, Keijo 1979: Rauman vapaaehtoinen palokunta ry 100-vuotias, 1879–1979. Rauma: Painorauma.

Hytti, Erkki 1997: Virojoen Vapaaehtoinen Palokunta 100 vuotta: Virojoen VPK 1897–1997. Virolahti: Virojoen vapaaehtoinen palokunta.

Järvinen H. & Keino, K. (toim.) 2007: VPK-hengen kirkastajat: Aitoon VPK:n 125-vuotisjuhlaKirja: meidän poikain marssi jatkuu. Aitoon VPK.

Kankaanpään vapaaehtoinen palokunta 1982: Palosuojelusta palo- ja pelastustoimintaan: Kankaanpään VPK 50 vuotta. Kankaanpää: Kankaanpään VPK. ISBN: 968-952-93-3892-4.

Katajamäki, Juhani 2014: Vapaaehtoista vain liittyminen: Helsingin Vapaaehtoinen Palokunta 1864–2014. Helsinki. Helsingin Vapaaehtoinen Palokunta ry.

Koivisto, Tuomo & Koivumäki, Sari 1998: Pumpppuhaneen vapaaehtoiset: Tampereen VPK 1873–1998. Tampere: Tampereen vapaaehtoinen palokunta. ISBN 952-90-9756-5.

Konttinen, Pauli 1998: Rantatorin brankkarit. Hämeenlinnan vapaaehtoinen palokunta 125 vuotta: 1873–1998. Hämeenlinna: Karisto. ISBN 952-91-0187-2.

Korhonen, Toni 2002: Pukinmäen VPK: 90 vuotta palokunta-toimintaa Pukinmäellä 1912–2002. Helsinki: Pukinmäen VPK. ISBN 952-91-5028-8.

Lappeenrannan VPK 1879–1999. Lappeenrannan vapaaehtoinen palokunta 120-vuotishistoriikki. Lappeenranta 1999.

Lavonen, Petri 2005: Sata vuotta tulen valtaa vastaan: Salon vapaaehtoinen palokunta 1905–2005. Salo: Salon vapaaehtoinen palokunta ry. ISBN-952-91-8945-1.

Leino, Ulla 2013: Rovaniemen vapaaehtoinen palokunta ry. 1900–2010: 110 vuotta palokuntatyötä: Kulttuurista, urheilusta ja nuorisotyötä. Rovaniemi. ISBN 978-952-93-2339-5.

Lindroos, Birgit 1999: Hundra år med Sibbo FBK 1899–1999. Sibbo: Sibbo FBK r. f. ISBN 952-91-1342-0.

Luukkonen, Eila 1966: Uudenkaupungin vapaaehtoisen palokunnan historiikki 1866–1966. Uusikaupunki: Uudenkaupungin vapaaehtoinen palokunta.

- Marttila, Antti 1994: Jokiläänin Paroonit ja heidän jälkeläisensä – Jokioisten VPK:n 100-vuotishistoriikki. Jokioinen: Jokioisten VPK.
- Marttila, Inkeri 1994: Aatetta ja yhteisvastausta: Inkeröiden VPK 1894–1994. Anjalankoski: Inkeröiden VPK.
- Mikola, Tapani 1984: 100-vuotias Huittisten V. P. K., 25–57, 75–76. [Huittinen]: Huittisten VPK.
- Mårtensson, Gunnar 1964: Helsingin vapaaehtoinen palokunta 1864–1964. Helsinki
- Mänttari Raija, Ukkola Sirkka 1988: Liikkalan vpk 90 v. historiikki 1898–1988. Anjalankoski. Anjalankosken kaupunki.
- Nordbäck J. R. 1939: Lovisa frivilliga brandkår 1889–1939: kortfattad historik över kårens 50-åriga verksamhet. Lovisa: Lovisa frivilliga brandkår.
- Onkkaalan VPK 100 vuotta: 1883–1983. [Onkkaala]: Onkkaalan VPK 1983.
- Penttilä, Kalevi 1994: Tuli on irti. Riihimäen VPK 1894–1994. Riihimäki: Riihimäen VPK. ISBN 952-90-5827-6.
- Piri, Pentti 2000: Vapaapalokuntatoimintaa 100 vuotta Oulunkylän VPK – Äggelby F. B. K. Helsinki: Oulunkylän VPK.
- Pirttimäki, Seppo 1998: 1913–1998 Virolahden Sampo 85 vuotta. Virolahti: Virolahden Sampo.
- Puistolan vapaaehtoinen palokunta ry. 70 v. 1929–1999. Helsinki: Puistolan VPK.
- Repo, Onni A: Jyväskylän Vapaaehtoinen palokunta (V. P. K) 1878–1928. Jyväskylä: (s.n).
- Roms, Bo 2011: Ekenäs FBK 140 år: 1871–2011: en brandkårs färd genom skiftande årtionden. Raseborg : Ekenäs frivilliga brandkår.
- Ruonaniemi, Arvo 1972: Rovaniemen vapaaehtoinen palokunta 1900–1970. Rovaniemi: Rovaniemen vapaaehtoinen palokunta.
- Sandell, Essi ja Johan 2008: Pitäjänmäen VPK 1908–2008. Helsinki: Pitäjänmäen VPK.
- Salminen, Tuomas 1998: Sata vuotta sanoin ja kuvin: Kaasmarkun vapaaehtoinen palokunta 1898–1998. Ulvila: Kaasmarkun VPK.
- Selen, Göran 1998: Brandskyddet i Borgåbygden: Festskrift till Tolks FBK:s 100-årsjubileum. Borgå: Tolks FBK.
- Stenius, Henrik & Tigerstedt, Christoffer (toim.) 1989: Palokuntaelämää. Juhlakirja Helsingin VPK:n 125-vuotisjuhlan kunniaksi. Helsinki: Helsingin VPK. ISBN 952-90-0932-1.
- Stenvall, Jan-Peter 2007: För nästan liv och egendom, Karis frivilliga brandkår r. f. 1907–2007. [Karis]: Karis frivilliga brandkår.
- Sinisalo, Uuno 1973: Sata vuotta tulta vastaan: Tampereen VPK 1873–1973. Tampere. Tampereen vapaaehtoinen palokunta.
- Strien, Georg (toim.) 2009: "Leve Köklaks hurtiga brandkår": Kauklahden VPK 1929–2009. Espoo: Kauklahden vapaaehtoinen palokunta. ISBN 978-952-92-5318-0 (sid.).
- Suikkanen, Erkki 1977: Tainionkosken VPK 80: 1897–1977. [Tainionkoski]. Tainionkosken VPK.
- Sulamaa, Kaarle 2008: "Eläköön palokunta!": Onkkaalan VPK 125 vuotta 1883–2008, luonnosteksti. Onkkaalan VPK.
- Toiviainen, Risto (toim.) 1958: Kemijärven Vapaaehtoinen Palokunta 1908–1958. Rovaniemi: Kemijärven vapaaehtoinen palokunta.
- Tuuloksen Syrjäntaan V. P. K. 1887–1937. [Tuulos].
- Uudenkaupungin vapaaehtoinen palokunta 1866–1991. [Uusikaupunki]: [Uudenkaupungin VPK], 1991.
- Vaasio, Viljo 1966: Reposaaressa VPK:n 75-vuotishistoria. Pori: Reposaaressa VPK.
- Valkeaniemi, Jouni (toim.) 2005: Kangasalan VPK 125 vuotta 1880–2005. Kangasala: Kangasalan VPK.
- Vehmas, Jukka 1988: Laitilan VPK 1888–1988. Laitila: Laitilan kunta.
- Westerlund, Sakari 1914: Oulun vapaaehtoinen palosammutuskunta 1874–1917. [Oulu]: Oulun vapaaehtoinen sammutuskunta.
- Väänänen, Kyösti 1979: Pojat, tulen poistajat. Mikkelin VPK 1879–1979. Mikkeli: Mikkelin Vapaaehtoinen palokunta.
- Wikholm, Oskar 1946: Ekenäs F. B. K. 1871–1946. Spridda data ur en 75-årigs liv. Ekenäs: Ekenäs F. B. K.
- Ylinen, Heikki 1989: Tyrvään vapaaehtoinen palokunta r.y. 10.06.1889–10.06.1989. 100 vuotta vapaaehtoista palokuntatyötä. Vammala: Tyrvään vapaaehtoinen palokunta.

Rakennuskulttuurin inventoinnit, painetut

- Ahmas, Kristiina 1992: Kokkolan rakennuskulttuuria. Inventointi v. 1983–1991. Kokkolan kaupunki. Kokkola.
- Backman, Sigbritt [1991]: Kirkkonummen rakennuskulttuuri ja kulttuurimaisema. Byggnadskultur och kulturlandskap i Kyrkslätt. Kirkkonummen kunta rakennusinventointiryhmä. [Kirkkonummi].
- Björkqvist, Anneli ja Lauri 1992: Noormarkun rakennuskulttuuria. Noormarkun kunta.
- Eskola, Amanda 2002: Vantaan moderni rakennuskulttuuri 1930–1979 Inventointiraportti. Vantaan kaupungin museo – Vantaan kaupunkisuunnitteluyksikkö. Julkaisu C15:2002, Vantaan kaupunginmuseon julkaisu ja nro 12, KSY 9/2002. Vantaa.
- Etelä-Savon rakennusperintö. Kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet. Etelä-Savon Seutukaavaliitto. Julkaisu 114. Mikkeli 1984. ISBN 951-9124-10-1.
- Etelä-Karjalan rakennuskulttuuri. Kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet ja kulttuurimaisemat. Etelä-Karjalan seutukaavaliiton julkaisu 4–87. Lappeenranta 1987. ISBN 951-96096-1-X.
- Hassinen, Esa & Lähde, Hannu 1987: Mikkelin kaupunki 1938. Historiallinen pienoismalli. Mikkelin kaupungin museot. Mikkeli.
- Helsingin seutukaavaliitto 1986. Helsingin seudun rakennuskulttuuri ja kulttuurimaisema. Helsingin seutukaavaliiton julkaisuja B 0357-3206 22. Helsinki. ISBN: 951-9163-47-6.
- Huusko, Jorma et (toim.) 1984: Lapin rakennusperintö. Lapin läänin rakennusperinne ry. Oulu. ISBN 951-9152-74-1.

- Härö, Erkki (täyd. Elo, Tiina) 1991: Espoon rakennuskulttuuri ja kulttuurimaisema. Espoon kaupungin museo. [Espoo].
- Härö, Mikko 1988: Kulttuurimaisema ja rakennettu ympäristö. Tuusulan kunta.
- Härö, Mikko 1993: Läntisen Uudenmaan rakennusten ja maiseman kulttuurihistoriallinen inventointi. Läntisen Uudenmaan seutukaavaliitto. Karjaa.
- Itä-Uudenmaan seutukaavaliitto, Museovirasto 1973: Kulttuurihistoriallisten suojelukohteiden inventointi.
- Itä-Uudenmaan seutukaavaliitto. Porvoo.
- Itä-Uudenmaan seutukaavaliitto 1988: Ympäristöhoitoinventointien yhteenveto. Itä-Uudenmaan seutukaavaliitto julkaisu 7.
- Johansson, Anu et 2001: Nousiaisten kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta. Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri; ISSN 0784-2457 8. Nousiaisten kunta – Turun maakuntamuseo – Varsinais-Suomen liitto. Saarijärvi.
- Jäppinen, Jussi (toim.) 2006: Viestejä maisemassa: keski-suomalainen kulttuuriympäristö. Messages in the landscape: cultural heritage in Central Finland. Minerva. Jyväskylä.
- Kainuun Seutukaavaliitto 1973. Kainuun kulttuurihistorialliset suojelukohteet. Kainuun seutukaavaliiton julkaisuja; I:26. Kajaani.
- Kainuun maakunnallisesti arvokkaat rakennushistorialliset kohteet
- Kauko-Vainio, Sinikka 1993: Mietoisten kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta. Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri; 3. Turun maakuntamuseo – Varsinais-Suomen liitto. Turku.
- Keski-Suomen Seutukaavaliitto 1978: Keski-Suomen rakennushistorialliset kohteet. Inventointi 1969–78. Julkaisu 4, sarja C.
- Kuopio museo 1977: Pohjois-Savon kulttuurihistorialliset rakennussuojelukohteet.
- Knapas, Marja-Terttu 1984: Kymenlaakson kulttuurihistorialliset kohteet. Kymenlaakson seutukaavaliitto, julkaisu A:20. Kotka.
- Kupila, Sanna 1996: Merimäskun kulttuurimaisema- ja vanha rakennuskanta. Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri; 4. Turun maakuntamuseo – Varsinais-Suomen liitto. Turku.
- Kymenlaakson seutukaavaliitto 1992: Kymenlaakson rakennuskulttuuri. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisu A.26. Kotka.
- Känsälä, Risto 1995: Nakkilan rakennuskulttuuria, semmonen talo, jotta herrat kyselee. Nakkila.
- Köykkä, Sirkka 2005: Näin on tehty, lounaishämäläisiä kyläkuvia. Forssan kaupunki.
- Laaksonen, Tapio 1995: Raison kulttuuriympäristö ja vanha rakennuskanta. Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri; 5. Turun maakuntamuseo – Varsinais-Suomen liitto. Turku.
- Lehto, Tiina 1989: Hangon rakennuskulttuuri ja kulttuurimaisema. Hangon museon julkaisusarja, ISSN 0781-9560; n:o 8. Tammisaari.
- Lehtonen, Kaarin 1990: Someron ja Somerniemen Kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta. Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri; 2. Turun maakuntamuseo – Varsinais-Suomen seutukaavaliitto. Turku.
- Mikola, Päivi 1994: Karkkilan vanha rakennuskulttuuri. Karkkilan kotiseutuyhdistys r. y. Karkkila.
- Niskanen, Riitta (toim.) 2000: Selvitys Lahden kulttuurihistoriallisesti arvokkaista kohteista. Lahden kaupunginmuseum. Kukkila.
- Pohjois-Karjalan liitto 1983: Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöt. Julkaisu 83.
- Pohjois-Karjalan läänin taidetoimikunta – Pohjois-Karjalan museo 1982: Pohjois-Karjalan rakennusperinnettä. Kajaani.
- Pohjois-Pohjanmaan Seutukaavaliitto 1993: Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet. Osa 1, Oulun kaupunkiseudun osa-alue, Iijokisuon osa-alue, Oulujokilaakson osa-alue, Koillismaan seutukunta. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliitto A;115. Oulu.
- Pohjois-Pohjanmaan Seutukaavaliitto 1993: Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet. Osa 2, Lakeuden osa-alue, Siikalatvan osa-alue, Raahen seutukunta. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliitto A;116. Oulu.
- Pohjois-Pohjanmaan Seutukaavaliitto 1993: Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet. Osa 3, Oulaisten-Haapaveden seutukunta, Ylivieskan seutukunta, Haapajärven-Pyhäsalmen seutukunta. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliitto A;117. Oulu.
- Pursimo, Elina 2001: Lemun kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta. Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri; 6. Lemun kotiseutuyhdistys. Lemu.
- Putkonen, Lauri (toim.) 1982: Pirkanmaan kulttuurihistorialliset kohteet. Tampereen seutukaavaliitto. ISBN: 951-9323-43-0.
- Putkonen, Lauri & Ojanen, Eero et 2003: Rakennettu Häme. Maakunnallisesti arvokas rakennusperintö. Hämeen liitto. Helsinki.
- Putkonen, Lauri 1977: Lappeenranta. Kulttuurihistoriallisesti merkittävät rakennukset ja alueet. Etelä-Karjalan museon julkaisut n:o 3. Lappeenranta.
- Putkonen, Lauri 1979: Kulttuurihistorialliset kohteet Satakunnassa 1978, täydennysselvitys. Satakunnan seutukaavaliitto julkaisu A:120
- Putkonen, Lauri 1983: Kanta-Hämeen kulttuurihistorialliset kohteet. Kanta-Hämeen seutukaavaliitto julkaisu II:125. Hämeenlinna.
- Putkonen, Lauri 1984: Päijät-Hämeen kulttuurihistorialliset kohteet täydennysselvitys 1983. Päijät-Hämeen seutukaavaliitto, julkaisu A14.
- Putkonen, Lauri 1989: Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt. Ympäristöministeriön tutkimus 4/1988. Helsinki.
- Putkonen, Lauri & Ivars, Marja 2003: Kyliä ja kortteleita. Hämeenlinnan ja Hattulan rakennuskulttuuriselvitys. Hattulan kaupunki, Hämeenlinnan kaupunki.
- Sahateollisuuden inventointi. Museovirastorakennushistorian osasto 1995.
- Sihvonen, Sirkka-Liisa ym. 2001: Rymättylän kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta. Varsinais-Suomen rakennus-

- kulttuuri 7. Turun maakuntamuseo – Varsinais-Suomen liitto.
- Soukka, Sirkka 1983: Kotkansaari, merkittävät ympäristöt ja rakennukset, inventointi 1982. Kotkan kaupunki. Yleiskaavoitus. Selvityksiä. A;1.
- Suna, Eija: Ruskon kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta. Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri 1. Turun maakuntamuseo ja Rusko-seura.
- Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998. Tampereen kaupungin ympäristötoimi kaavoitusyksikkö julkaisuja 2/98. Tampere.
- Tampereen seutukaavaliitto 1990: Pirkanmaan kulttuuri-historialliset kohteet. Tampereen seutukaavaliitto. Julkaisu B;174.
- Tarjanen, Hilla 2006: Helsingin rakennuskulttuuri. Munkkiniemen rakennusinventointi. Helsingin kaupungin-museon tutkimuksia ja raportteja, ISSN 1238-9870; 2/2006. Helsinki.
- Uotila, Kari & Ehrström, Margareta & Suna, Eija & Gyllenberg, Petra 2006: Naantalin vanhankaupungin rakennuskanta. Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri, 10. Turun maakuntamuseo – Varsinais-Suomen liitto.
- Uusi-Seppä, Niina (toim.) 2012: Satakunnan kulttuuriympäristöt eilen, tänään, huomenna. Satakunnan Museon julkaisuja, 19/2012. Pori. Verkkojulkaisu: ISBN 9789526783703.
- Vaasanlaänin seutukaavaliitto – Regionalplaneförbundet för Vasa 1978: Kulttuuri- ja rakennushistoriallisesti arvokkaita kohteita Vaasan läänissä. Vaasa. ISBN 951-9186-51-4.
- Vantaa 1981: Rakennuskulttuuri Vantaalla; inventointi 1981. Kuntasuunnitteluviraston julkaisu C; 1981:24.
- Lisensiaatintyö. Teknillinen Korkeakoulu, Arkkitehtiosasto. Espoo.
- Jetsonen, Sirkka-Liisa 1986: Hämeenlinnan vapaapalokunnan talo. Diplomityö. Teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtiosasto. Espoo.
- Koivula, Eeva 2011: Vapaapalokunta – Kasvupaikka kansalais-toiminnalle 1838–1938 (pdf-verkkopainos).
- Pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntapolitiikka. Kansalaisyhteiskunnan asiantuntijuuden maisteriohjelma. Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylä.
- Pakkala, Leni & Varpanen, Lea 1977: Työväentalo-tutkimus 1975. Raportti. Tampereen teknillinen korkeakoulu, arkkitehtuurin osasto. Tampere. ISSN 0356-4843; 61.
- Rehumäki, Pekka 2008: Tasa-arvoa tanssilattialla. Käsiyöväen sivistysseurat 1840-luvulta 1870-luvun alkuun. Oulun yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Acta Univ. Oul. B 84 (pdf). Oulu.
- Savolainen, Virva 2011: Tanssilavat – rakennustyyppien kehittyminen ja erityispiirteet. Diplomityö. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto. Oulu.
- Suikkari, Risto 2007: Paloturvallisuus ja kaupunkipalot Suomen puukaupungeissa – historiasta nykypäivään. Lisensiaatintyö. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto, julkaisu A 42. ISBN 978-951-42-8699-5 (pdf). Oulu
- Suomen Kotiseutuliitto 1990: Seurantalojen korjaustoiminnan seuranta tutkimus – valtion avustama seurantalojen korjaus-toiminta vuosina 1978–88. Suomen Kotiseutuliiton julkaisu- ja B. Helsinki. Suomen Kotiseutuliitto.
- Suomen Kotiseutuliitto 2015: Seurantalojen korjausavustukset. Selvitys valtionavustusten käytöstä ja vaikutuksista. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja B:14. Helsinki. ISBN 978-952-68421-0-3.
- Vehmas, Jukka 1983: Sytyttävät sävelet. Tutkimus Laitilan torvisoittokunnista ennen toista maailmansotaa. Turku: Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 11. Yhdistystalokomitean mietintö 1983:34, Helsinki: Opetusministeriö. ISBN 951-46-5916-7.

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Opinnäytetyöt ja selvitykset

- Aarrevaara, Eeva 2009: Maaseudun kulttuuriympäristön muutos ja suunnitteluprofessio 1900-luvulla. Väitöskirja, Teknillisen korkeakoulun insinööritieteiden ja arkkitehtuurin tiedekunta. Arkkitehtuurin tutkimuksia. ISSN 1797-3511; 2009/37. Espoo: Teknillinen korkeakoulu.
- Aitto-oja, Suvi 2012: Porin VPK 1863–1986. Erään kulttuuri-perintöprosessin kehyskertomus. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Turku.
- Andersson, Päivi 1983: Pihlajaveden työväentalojen merkitys maaseutuväestön kontakti- ja vuorovaikutustilanteessa vuoteen 1969 asti. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos. Tutkimuksia 16. Jyväskylä. ISBN 951-678-998-6.
- Heinäemies, Kati 1981: Suomen Nuorison liiton alaiset nuorisoseurojen talot ennen vuotta 1920. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Taidehistorian laitos. Helsinki.
- Jeskanen, Timo 1998: Kansanomaisuus ja rationalismi. Näkökohta Suomen puuarkkitehtuuriin 1900–1925. Esimerkkinä Oiva kallion kesähuvila Villa Oivala.
- Lisensiaatintyö. Teknillinen Korkeakoulu, Arkkitehtiosasto. Espoo.
- Jetsonen, Sirkka-Liisa 1986: Hämeenlinnan vapaapalokunnan talo. Diplomityö. Teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtiosasto. Espoo.
- Koivula, Eeva 2011: Vapaapalokunta – Kasvupaikka kansalais-toiminnalle 1838–1938 (pdf-verkkopainos).
- Pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntapolitiikka. Kansalaisyhteiskunnan asiantuntijuuden maisteriohjelma. Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylä.
- Pakkala, Leni & Varpanen, Lea 1977: Työväentalo-tutkimus 1975. Raportti. Tampereen teknillinen korkeakoulu, arkkitehtuurin osasto. Tampere. ISSN 0356-4843; 61.
- Rehumäki, Pekka 2008: Tasa-arvoa tanssilattialla. Käsiyöväen sivistysseurat 1840-luvulta 1870-luvun alkuun. Oulun yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Acta Univ. Oul. B 84 (pdf). Oulu.
- Savolainen, Virva 2011: Tanssilavat – rakennustyyppien kehittyminen ja erityispiirteet. Diplomityö. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto. Oulu.
- Suikkari, Risto 2007: Paloturvallisuus ja kaupunkipalot Suomen puukaupungeissa – historiasta nykypäivään. Lisensiaatintyö. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto, julkaisu A 42. ISBN 978-951-42-8699-5 (pdf). Oulu
- Suomen Kotiseutuliitto 1990: Seurantalojen korjaustoiminnan seuranta tutkimus – valtion avustama seurantalojen korjaus-toiminta vuosina 1978–88. Suomen Kotiseutuliiton julkaisu- ja B. Helsinki. Suomen Kotiseutuliitto.
- Suomen Kotiseutuliitto 2015: Seurantalojen korjausavustukset. Selvitys valtionavustusten käytöstä ja vaikutuksista. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja B:14. Helsinki. ISBN 978-952-68421-0-3.
- Vehmas, Jukka 1983: Sytyttävät sävelet. Tutkimus Laitilan torvisoittokunnista ennen toista maailmansotaa. Turku: Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 11. Yhdistystalokomitean mietintö 1983:34, Helsinki: Opetusministeriö. ISBN 951-46-5916-7.

Rakennuskulttuurin inventoinnit, raportit

- A. Ahlström Oy, Strömforssin tehdas ”Ruukki-Projekti”. HRH-suunnittelu 1987.
- Ahola, Teija: Rakennusinventointi – Tuulos. Hämeen ympäristökeskuksen moniste 42. 2002.
- Ahola, Teija: Rakennusinventointi – Hauho. Hämeen ympäristökeskuksen moniste 43. 2002.
- Ahola, Teija: Rakennusinventointi – Hämeenkoski. Hämeen Ympäristökeskuksen moniste 109.2006.
- Ahola, Teija: Rakennusinventointi – Janakkala. Hämeen Ympäristökeskuksen moniste 92.2005.
- Eteläisen Sipoon kulttuurihistoriallisia kohteita 1998 liittyen osayleiskaavan kehityskuvaan.
- Hankasalmen kirkonkylän maisemallisen rakenteen ja vanhemman rakennuskannan kartoitus. Keski-Suomen museo 1994.

Huittisten kaupunki. Rakennusinventointi 2002.

Hämeenlinna rakennusinventointi. Hämeenlinnan historiallinen museo 1980.

Jämsänkoski. Rakennuskulttuurin yleisluettelo 1982.

Kangasalan maaseutualueiden kulttuuriympäristöohjelma 2004. Rakennuskulttuurityö kivikenkä. Osuuskunta Ympäristösuunnittelu.

Kiinteistö Oy Pohjolan Ruukkiteollisuus. Billnäs ja Fiskarsin ruukkialueet. Rakennusinventointi. Riitta Honkaranta, Jari Koivu.

Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden kohteiden inventointi Jämsässä. Jämsän kaupunki.

Kumpuja ja kiviinavettoa. Oriveden kulttuuriympäristöohjelma. Teivas Eija.

Könönen, Nina: Kuntien kulttuuriympäristöt selvitys 2003–2005 – Hausjärvi. Hämeen ympäristökeskuksen moniste 95. 2005.

Luopioinen rakennusinventointi. Tampereen museot. Heiskanen Jari 2002.

Nummelan rakennuskulttuurin inventointi 1998. Vihdin rakennuskulttuurisäätiö. Mervi Piipponen 1998.

Nummen Kirkonkylän, Oinolan ja Saukkolan Osayleiskaava-alue kulttuurihistorialliset suojelukohteet. Museovirasto, rakennushistorian osasto 1980.

Pori rakennusinventointi, kaavoilla suojellut kohteet 1990.

Pori rakennuskulttuurin inventointi. Satakunnan museo 1991.

Porvoon Vanhankaupungin inventointi sekä taiteellinen ja historiallinen arviointi. Muinaistieteellinen toimikunta, rakennushistoriallinen toimisto. Kärki Pekka 1967.

Porvoon MLK rakennuskulttuurin inventointi 1978 (koskien Kräkön kylää).

Salon yleiskaava 2020, Salon rakennettu kulttuuriympäristö, 2004. Tmi Lauri Putkonen. Salon kaupunki.

Satakunnan seutukaavaliitto kulttuurihistoriallinen täydennys-selvitys 1978. Rauma, liite 3.

Sulkava Taajamayleiskaava Kulttuuriympäristöselvitys 2010. Raportti 25.11.2010, tarkistettu 20.1.2011. Selvitystyö Ahola. pdf-tiedosto. (3.3.2014)

Tampereen kaupunki. Rakennuskulttuurin inventointi 2001.

Tavastehus (Hämeenlinna) rakennusinventointi 1980. Hämeenlinnan kaupunki.

Tornio kantakaupungin inventointi 1984 ja täydennys 1993.

Tornionlaakson maakuntamuseo.

Rakennuskulttuurin inventoinnit, kohdelomakkeet tai otteet

Grankulla FBK – Kauniaisten VPK. Kauniaisten rakennus-inventointi 1981.

Harju (VPK:n talo). Luopioinen Rakennusinventointi 2002.

Kemijärven VPK-talo. Lapin ympäristökeskus rakennus-kulttuurin inventointi 2006.

Kemin Pirtti. Tornionlaakson maakuntamuseo 2007.

Laitaatsillan tehdaspalokunnan paloasema. Savonlinna. Etelä-Savon maakuntaliitto. Etelä-Savon kulttuuri-historiallisesti merkittävät kohteet -rekisteri 2000.

Näyttelytila, (entinen paloasema). Nummelan rakennus-inventointi 1998.

Paloasema. Hinnerjoen VPK. Eura 1995.

Paloasema. Jämsänkosken W. P. K. Jämsänkoski Kulttuuri-historiallisesti arvokkaiden kohteiden inventointi Jämsässä 1982.

Paloasema. Noormarkku. 1992.

Paloasema. Säynätsalon VPK. Säynätsalo. Säynätsalon kunnan rakennusinventointi 1987.

Vanhakoiviston entinen palokunnantalo. Pori. 2003.

Paloasema. Äänekosken tehtaas. Äänekosken rakennus-kulttuurin täydennysinventointi. Keski-Suomen museo 2006.

Palokunnantalo. Hämeenlinna. Hämeenlinnan historiallinen museo 1980.

Parviaisen talo. Entinen VPK-talo. Jyväskylä. Keski-Suomen museo 1987.

Pispalan valtatie 30 (alkup. Pispalan VPK-talo). Tampere. Pirkanmaan maakuntamuseo 2001.

Rutalahden palotorni. Keski-Suomen museon rakennusinventointi 1999.

Sauna- ja kerhorakennus (alkup. asuin- ja palosammutus-kalustorakennus). Pori. Satakunnan museo 1991.

Saarikkaan VPK:n talo. Sumiainen. Sumiainen kunnan rakennusinventointi 1988.

Seminaarin katu 30, Parviaisen talo (ent. vpk-talo). Keski-Suomen museon rakennusinventointi 1997.

Suolahden vanha paloasema. Äänekosken rakennuskulttuurin täydennysinventointi Keski-Suomen museo 2006.

Vapaapalokunta. Tornio. 1984, täydennys 1993.

VPK:n talo. Tampere. Tampereen rakennuskulttuuri 1997.

VPK-talo (nyk. ravintola). Pori. Satakunnan museo 1991.

VPK. Tornio. Lapin ympäristökeskus rakennuskulttuurin inventointi 2006.

WPK:n talo. Eura. Kauttua-projekti. Euran kunta 1989.

Otteet Armilan, Tirilän ja Rutolan vpk:n rakennusten inventointitiedoista. Etelä-Karjalan museo 2007.

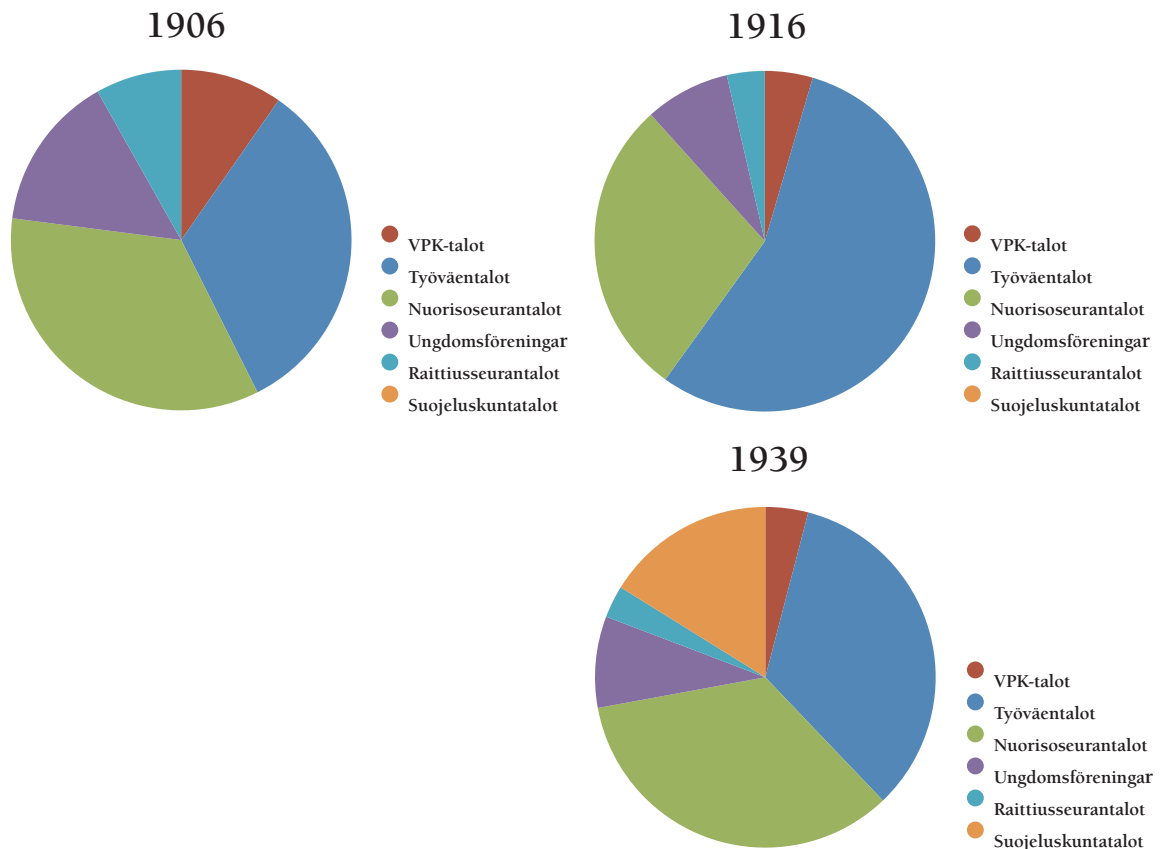
SUOMALAISTEN VAPAAPALOKUNTIEN RAKENNUSHISTORIAA

Taulukko 1.

Arvio vanhimpien kansanliikkeiden rakentamien seurantalojen määristä
1898, 1906, 1916, 1924, 1930, 1939 (suluissa yhdistysten määrä).

	1898/99	1906	1916/1917	1924	1930	1939
Vapaapalokunnat ¹	20	38	82			112
Työväenyhdistykset	14 ²	129 (939) ^{2b}	940 (1625) ^{2b}	656 ²	831 ²	850 ²
Nuorisoseurat	28 (158) ³	135	482 ³		751 ³	861 ^{3b}
Ungdomsföreningar ⁴	7	58	137			218
Raittiusseurat ⁵		32	n. 61		80	77
Suojeluskunnat ⁶				n.200	n. 249	406

- 1 tekijä, mukana vain nk. seurantalo-tyyppiset palokunnan talot.
2 Havuaho 1982, 2b; Hurri & Marttala- Hurri 1995.
3 Hästesko E A 1931, Suomen nuorisoseuraliikkeen historia, 3b Numminen 2008.
4 Lindqvist 2008. Ruotsinkielisten nuorisoseurojen luvut vuosilta 1909, 1919.
5 Anthoni 2008.
6 Nummelin 1991.

Kuvio 1.

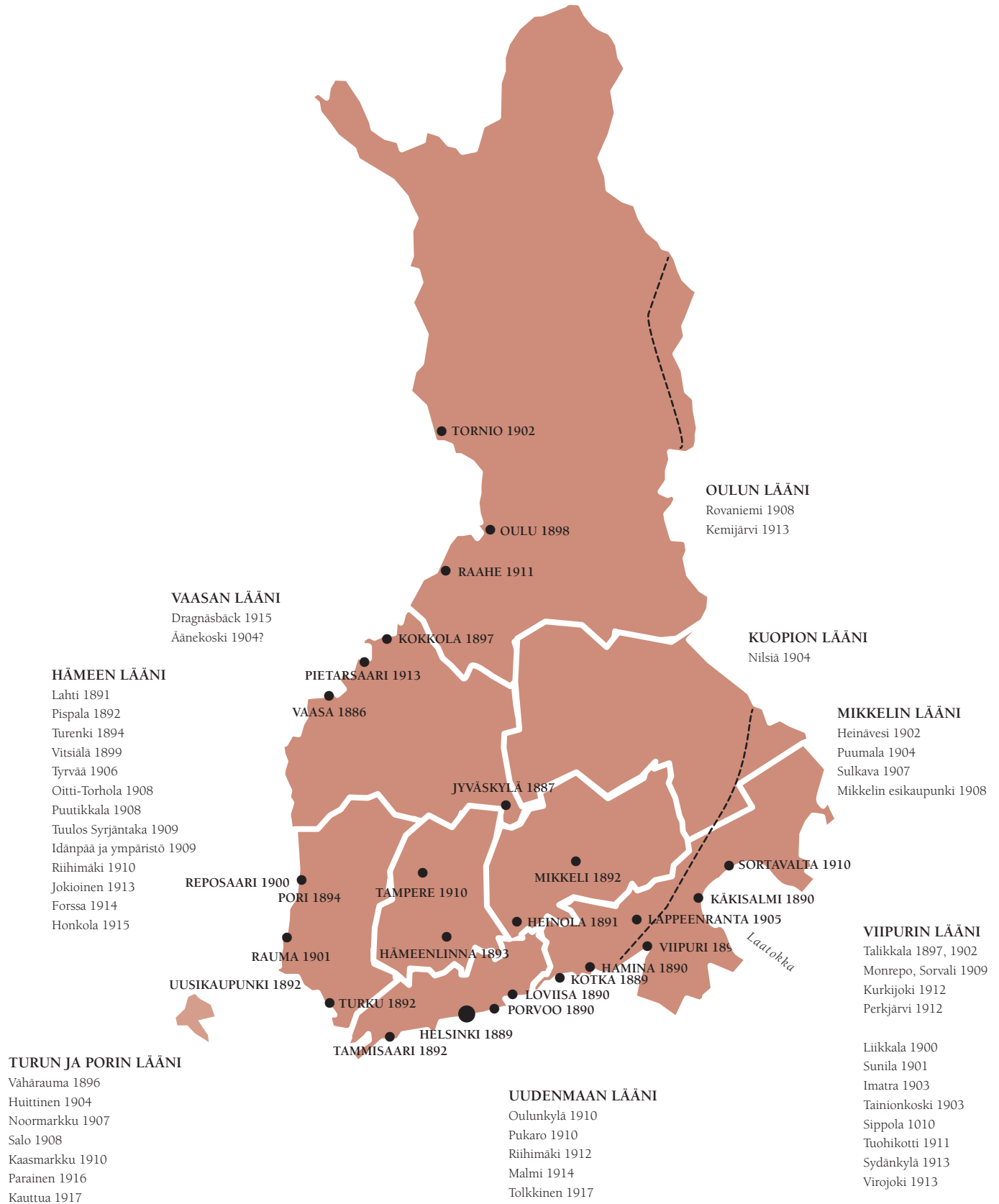
Vanhimpien kansanliikkeiden rakennusten määrä eri vuosina taulukon 1 mukaan.

SUOMALAISTEN VAPAAPALOKUNTIEN RAKENNUSHISTORIAA

Kuvio 2. Kartta vanhimmista, ennen 1917 rakennetuista vpk-taloista.

Kaupunkien vpk-talot esitetty kartalla.

Pienten yhdyskuntien vpk-talot esitetty luettelona lääneittäin.

**SUOMALAISTEN VAPAAPALOKUNTIEN RAKENNUSHISTORIAA
LUETTELO KÄYTETYSTÄ LÄHDEAINEISTOSTA,
VAPAAPALOKUNTIEN RAKENNUKSIJA**

RAKENNUSVUOSI ENNEN 1918

VAPAAPALOKUNNANTALOT, KAUPUNGIT

VPK	PAIKKAKUNTA	VPK PERUSTETTU	RAKENNUSVUOSI	KERROKSIA	RUNGON MATERIAALI	SUUNNITTELIJA	PÄÄKERROS, PINTA-ALA	JUHLA-SALI	KÄYTTÖ 2010-LUKU
Wasa FBK	VAASA	1868	1886	II	hirsi	arkkitehti Martin Wahlberg, arkkitehti Ivar Aminoff	570	X	kaupunki, monitoimitalo
Jyväskylän VPK, 1. talo	JYVÄSKYLÄ	1878	1887	I	hirsi	tehtailija Herman Toivola	220		purettu
Kotkan VPK	KOTKA	1876	1889 (I) 1892 (II) 1912 (III)	I	hirsi	rkm P.O.Nyman (I) arkkitehti Vilho Penttilä (II) arkkitehti Akseli Toivonen (III)		X	vpk
Helsingin VPK	HELSINKI	1864	1889	III	tiili	arkkitehti Theodor Höijer		X	purettu 1976
Käkisalmen VPK, 1. talo	KÄKISALMI	1879	1890	I (II)	hirsi	arkkitehti?		X	
Borgå FBK	PORVOO	1866	1890	1/2 I	hirsi, (luonnonk.)	arkkitehti August Nordberg	396	X	vpk
Haminan VPK	HAMINA	1888	1890	I	hirsi	arkkitehti Signe Hornborg		X	purettu 1984
Lovisa FBK*	LOVIISA	1889	1890	I	tiili	huoneisto		X	vpk
Heinolan VPK	HEINOLA	1887	1891	I	hirsi	arkkitehti Lambert Petterson	560	X	kokous- ja juhlatila (kunta)
Ekenäs FBK	TAMMISAARI	1872	1892	II 1/2	hirsi (tiili)	arkkitehti Theodor Höijer	275	X	purettu 1971
Turun VPK	TURKU	1838	1892	II	tiili	arkkitehti Karl Victor Reinius	n. 1 350	X	vpk
Uudenkaupungin VPK*	UUSIKAUPUNKI	1866	1892	II	tiili	vanha asuinrakennus		X	vpk
Hämeenlinnan VPK	HÄMEENLINNA	1873	1893	II	hirsi (tiili)	arkkitehti Alfred Cawén	527	X	juhlatilaja vpk (kunta)
Mikkelin VPK	MIKKELI	1879	1893	II	hirsi (tiili)	arkkitehti Wilhelm A.Tötterström	535	X	osa teatteritaloa (kunta)
Porin VPK	PORI	1863	1894	I	hirsi	rkm Fredrik K. Eriksson (vpk) / arkkitehdit H. R. Helin ja K. Wasastjerna	675	X	vpk, vuokrattu ravintolaksi
Kokkolan VPK*	KOKKOLA	1884	1897	I	hirsi	vanha asuinrakennus		X	seuratalo (järjestötaloyhd.)
Oulun VPK	OULU	1874	1898	I	hirsi	rkm Jakob Lillqvist	540	X	purettu 1975
Rauman VPK	RAUMA	1879	1900	III	tiili	rkm August Helenius / arkkitehti Otto F. Holm		X	osa kaupungintaloa (kunta)
Reposaaren VPK	PORI	1891	1900	I	hirsi	arkkitehti Johan Nordstrand	355	X	vpk
Tornion VPK	TORNIO	1891	1902	I 1/2	hirsi	rkm E.Tamminen	450	X	vpk, salissa yökerho
Lappeenrannan VPK, 1. talo	LAPPEENRANTA	1879	1905	I	rankarak.	rkm E.Holopainen		X	purettu 1970-luku
Tampereen VPK	TAMPERE	1873	1910	III	tiili	rkm Heikki Tiitola		X	vpk, salissa liikuntayritys
Raahen VPK	RAAHE	1908	1911	I 1/2	hirsi	rkm Juho Suvanto	940	X	urheilutalo (kunta)
Pietarsaaren VPK	PIETARSAARI	1889	1913	III 1/2	tiili	arkkitehti Torben Grut (ruots.)	700	X	kulttuuritalo (kunta)
Pori VPK, kalustorakennus	PORI	1863	1899		tiili	arkkitehti August Krook			laajennettu liikerakennukseksi
Oulun VPK, kalustorakennus	OULU	1874	1914	II	tiili	arkkitehti Harald Anderssin			purettu 1975

* tilat tehty vanhaan rakennukseen ** tehtaan rakentama

VAPAAPALOKUNNANTALOT, PIENET YHDYSKUNNAT

VPK	PAIKKAKUNTA	VPK PERUSTETTU	RAKENNUS-VUOSI	KERROKSIA	RUNGON MATERIAALI	SUUNNITTELIJA	PÄÄKERROS, PINTA-ALA	JUHLA-SALI	KÄYTTÖ 2010-LUKU
Nakkilan VPK, 1. talo	NAKKILA	1890	1890	I	puu			X	seurantalo (työväenyhd.)
Laitilan VPK	LAITILA	1888	1890	I	hirsi	laadittu pohja piirustus		X	kansalais-opiston talon osa (kunta)
Pispalan VPK	TAMPERE	1888	1892	I	hirsi	laadittu piirustus v. 1890	177	X	nukketeatteri (kunta)
Turengin VPK	JANAKKALA	1884	1894	I 1/2	hirsi			X	asunto (yksityinen)
Kattilaisten VPK	VIROLAHTI?			I	hirsi		210	X	seurantalo
Riihimäen VPK	RIIHIMÄKI	1894	1895	I 1/2	hirsi	ins. Thuneberg (I) arkkitehti J. Kokkonen (II)		X	tuhoutunut tulipalossa 1976
Vähärauman VPK	PORI	1886	1896	I	hirsi			X	tuhoutunut tulipalossa 2009
Vitsilän VPK	HAUHO	1894	1899	I	hirsi	J. T. Pätälä (julkisivupiirros)	278	X	juhlahuoneisto (yksityinen)
Uusikoiviston VPK	PORI	1900	1900	I	hirsi			X	vpk
Liikkalan VPK	SIPPOLA (KOUVOLA)	1898	1900	I	puu (rankar.)			X	vpk
Messukylän VPK	TAMPERE	1893	1901	I		laadittu piirustus ja työselitys		X	purettu
Nokian VPK, 1. talo	NOKIA	1901	1901					X	
Sunilan VPK**	SUNILA	1900	1901	I 1/2	hirsi	arkkitehti Alvar Aalto muutos urheilutaloksi 1930-luku		X	urheilu-seurantalo
Virojoen VPK	VIROLAHTI	1896	1902	I 1/2	hirsi			X	urheilu-seurantalo
Heinäveden VPK	HEINÄVESI	1887	1902	I	hirsi		180	X	purettu 1984
Imatran VPK	IMATRA	1895	1903	I					myyty suojelus-kunnalle 1934
Tainionkosken VPK**	IMATRA	1897	1903						
Puutikkalan VPK	PÄLKÄNE	1904	1904	I	hirsi (siirretty)		219	X	seurantalo
Huittisten VPK*	HUITTINEN	1884	1904	I 1/2	hirsi	vanha rakennus		X	liikerakennus, ravintola
Nilsin VPK	NILSIÄ	1882	1904						yritystila
Puumalan VPK	PUUMALA	1901	1904	I	hirsi				
Äänekosken VPK	ÄÄNEKOSKI	1897	1904						
Tyrvään VPK	TYRVÄÄ	1889	1906	I 1/2	hirsi	ratamestari J. Niemistö	460	X	monitoimitalo (kunta)
Kouvolankylän VPK, Meksiko	KOUVOLA	1900	1906	I	hirsi	laajennus 1960-luku rkm R. Seppälä		X	vpk
Inkeröisten VPK	KOUVOLA	1894	1904		vanha rakennus				myyty työväen-yhdistykselle 1910
Inkeröisten VPK, 2. talo	KOUVOLA		1911	I		rataesimies V. Jokinen			
Noormarkun VPK**	PORI	1925?	1907 (I) 1920 (II)	I	hirsi	rkm Fredrik K. J. Eriksson (I) arkkitehdit Karl Lindahl ja Alex Nyström (II)		X	juhlahuoneisto
Sulkavan VPK	SULKAVA	1895	1907	I	hirsi				osa ravintola-rakennusta
Pielaveden VPK	PIELAVESI	1895	(1901) 1907		hirsi (lisär. Ranka)	muutos suojelus-kunnan taloksi 1927 arkkitehti Eino Pitkänen		X	kotiseututalo

Oitti-Torholan VPK	HAUSJÄRVI	1896	(1897) 1908	I	hirsi	arkkitehti Oskar Forsströmin		X	urheilu-seurantalo
Rovaniemen VPK, 1. talo	ROVANIEMI	1900	1908 (I) 1923 (II)	II	hirsi	rkm Jukka R. Taso (I) rkm Viljam Kylmelin (II)	16 huonetta	X	tuhoutunut sodassa 1944
Salon VPK	SALO	1905	1908	I	hirsi	rkm Otto Dahl, rkm August A. Tapio (vpk)	533	X	vpk
Mikkeli esikaupungin VPK	MIKKELI	1905	1908	I	hirsi	rkm August Oikarainen (vpk)	130	X	vpk
Dragnäsback FBK, 1. talo	VAASA	1909	1909	II	hirsi?				purettu
Tuuloksen VPK (Syrjäntaka)	TUULOS	1887	1909	I	hirsi		330	X	vpk
Pukaron VPK	LAPINJÄRVI		1909	I					seurantalo
Kaasmarkun VPK 2. talo	UUVILA	1898	1910	I	hirsi (siirretty)	rkm Kalle V. Huhtala (vpk)	330	X	vpk
Viialan VPK	SIPPOLA (KOUVOLA)	1896	1910		muurattu lankuista				
Oulunkylän VPK*	HELSINKI	1900	1910	I	vanha rakennus			X	purettu 1975
Tuohikotin VPK	VALKEALA	1912	1911	I	hirsi			X	
Karis FBK, 1. talo	KARJAA	1907	1911?	I	puu		60		purettu 1930-luku
Hommanby FBK	LOVIISA	1901	<1912						
Sydänkylän VPK	VIROLAHTI	1912	1913	I	hirsi	Herman Kyötikki (vpk)	211	X	seurantalo
Kemijärven VPK	KEMIJÄRVI	1908	1913	I 1/2	hirsi	rkm Viljam Kylmelin (myöh. Kaltio)	547	X	vpk
Jokioisten VPK 1. talo**	JOKIOINEN	1894	1913			arkkitehti Gustav Lodenius			paloi 2. talo 1922
Malmin VPK	HELSINKI	1909	1914	I	puu (rankar.)			X	vpk
Forssan VPK*	FORSSA	1882	1914			ent. käsityöläis-klubin talo		X	tuhoutui tulipalossa 1929
Honkolan VPK	URJALA	1907	1914?16	I	hirsi			X	näyttelytila
Armilan ja Kourulanmäen VPK	LAPPEE (LAPPEEN-RANTA)	1897	1915	I	hirsi	palokunnan johtokunta	335	x	vpk
Pargas FBK	PARAINEN	1894	1916	I 1/2	hirsi (siirretty)	laajennettu 1922, 1937		X	vpk
Kauttuan VPK	EURA	1905	1917	I	hirsi	rkm Arthur Fagerholm	260	X	juhla-huoneisto
Tolkis FBK**	TOLKKINEN	1914	1917	II	hirsi	arkkitehti Carl Frankenhauser		X	purettu 1993
Aitoon VPK	PÄLKÄNE	1879			entinen koulu, laajennettu myöhemmin			X	vpk

VIIPURIN LÄÄNI, LUOVUTETUT ALUEET

Viipurin VPK	VIIPURI	1867	1896	I ?	hirsi	arkkitehti Johan B. Blomqvist	Sali 450 (hlö)		tuhoutunut 1940
Sortavalan VPK	SORTAVALA	1882	1910		hirsi				
Talikkalan VPK, 1. talo	VIIPURI	1897	1897	II					
Talikkalan VPK, 2. talo	VIIPURI		1902			rkm Reponen			
Uuraan VPK	VIIPURI		<1898			maininta "oma huoneisto"			
Monrepon VPK, Sorvali	VIIPURI		1909						
Kurkijoen VPK	VIIPURI	1896	<1912						
Monrepo Sorvalin VPK	VIIPURI	1896	1913						
Perkjärven VPK	VIIPURI	1903	1914						

TANSSILAVA – TAI PAVILJONKI

VPK	PAIKKAKUNTA	VPK PERUSTETTU	RAKENNUSVUOSI	SUUNNITTELIJA	SÄILYNYT 2010-LUKU
Porin VPK,	PORI	1863	1876?		
Lahden VPK, paviljonki	LAHTI	1879	1887?		
Uudenkaupungin VPK, paviljonki	UUSIKAUPUNKI	1866	1889	rkm A. Lönnroth	osana uutta paviljonkia
Rauman VPK	RAUMA	1879	1889		
Lappeenrannan VPK, Tyysterniemi	LAPPENRANTA	1879	1889		
Savonlinnan VPK	SAVONLINNA	1879	1890		
Kotkan VPK	KOTKA	1876			
Borgå FBK	PORVOO	1866	1895		
Messukylän VPK	TAMPERE	1894	1901		
Onkkaalan VPK, paviljonki	PÄLKÄNE	1883	1907		X
Onkkaalan VPK, nk. ravintola	PÄLKÄNE	1883	1913	rkm Julius Lehtonen	X
Mikkelin esikaupungin VPK	MIKKELI	1905	1907		
Sockenbacka FBK	ESPOO	tod. 1908	tod. 1908		
Ekenäs FBK, Ramsholmen, nk. ravintola	TAMMISAARI	1872			X
Tuuloksen VPK, paviljonki	TUULOS	1887	n. 1900		
Nurmen VPK, paviljonki	LEMPÄÄLÄ		1912		X
Kangasalan VPK	KANGASALA	1880	1894		
Karis FBK	KARJAA	1907	1911		

KALUSTORAKENNUKSET, PIENET YHDYSKUNNAT

VPK	PAIKKAKUNTA	VPK PERUSTETTU	RAKENNUSVUOSI	SUUNNITTELIJA	SÄILYNYT 2010-LUKU
Onkkaala	PÄLKÄNE	1883	1885		
Syrjäntaka	TUULOS	1887	1887		X
Kangasala	KANGASALA	1880	1884		
Vuolijoki	PÄLKÄNE		1890		X
Messukylä	TAMPERE	1893	1894		
Armila ja Kourulanmäki	LAPPEENRANTA	1897	1898		
Kaasmarkku	ULVILA	1898	1900	Kalle V. Huhtala (vpk)	X
Anjalankoski			1905		
Parainen	PARAINEN	1894	1907		X
Salo	SALO	1905	1908		X
Inkeroinen	ANJALANKOSKI (KOUVOLA)	1900	1911		
Fiskars	KARJAA	1881	1913		X kesäteatteri
Raikka	KANGASALA		1914		X
Tiihala	KANGASALA		1915		X
Hyvinkään Villatehdas	HYVINKÄÄ	1902	1905		X museo
Toijala		1887	< 1918		
Noormarkku	NOORMARKKU (PORI)	1895	1880 vanhimmat osat		

VPK perustamisvuodet: Nuoreva, Suomen palontorjunnan historia; Piisalo Ilmari 1965: Luettelo Suomen Vpk:t perustamisvuosittain (SPEK).

* tilat tehty vanhaan rakennukseen ** tehtaan rakentama

**SUOMALAISTEN VAPAAPALOKUNTIEN RAKENNUSHISTORIAA
LUETTELO KÄYTETYSTÄ LÄHDEAINEISTOSTA,
VAPAAPALOKUNTIEN RAKENNUKSI**

RAKENNUSVUODET 1918–1939

VAPAAPALOKUNNANTALOT, KAUPUNGIT

VPK	PAIKKAKUNTA	VPK PERUSTETTU	RAKENNUS-VUOSI	KERROKSIA	RUNGON MATERIAALI	SUUNNITTELIJA	PÄÄKERROS PINTA-ALA	JUHLA-SALI	KÄYTTÖ 2010-LUKU
Kemin VPK, ”Kemin Pirtti”, talo-osuus	KEMI	1898	1927	1/2 II	tiili	arkkitehti Väinö Keinänen		X	juhla- ja kokoustila (Saatio)
Käkisalmen VPK, lisärakennus	KÄKISALMI	1879	1926	II	puu, vanhan talon korotus	arkkitehti Juhani Viiste		X	
Käkisalmen VPK, liikerakennus	KÄKISALMI	1879	1938	II		arkkitehti Heikki Lankinen			tuhoutunut sodassa
Viipurin VPK, kalustorakennus	VIIPURI	1867	1926		tiili	arkkitehti Uno Ullberg			
Käkisalmen VPK, kalustorakennus	KÄKISALMI	1879	1936	I	tiili, rappaus	rkm Brotke			
Porin VPK, kalustorakennus muutostyö	PORI	1863	1937	II	tiili, rappaus	rkm Sulo Valli (liiketilöja)			liikerakennus

PIENET YHDYSKUNNAT

Pitäjänmäen VPK	HELSINKI	1908	1918	I 1/2	puu	vanha rakennus			purettu 1967
Tapanilan VPK	HELSINKI	1915	1919	I 1/2	hirsi (siirretty)		270	X	laajennettu myöh. vpk
Muurikkalan VPK	MIEHIKKÄLÄ	1910	1919					X	vpk
Häppilän VPK, ”Tapiola”	VIROLAHTI		1920	II	puu (ranka)	kirvesmies Santeri Selin	209	X	vpk
Purolan VPK palotorni	KAJAANI	1920	1922	I	puu				purettu
Österby FBK	TAMMISAARI	1938	1920	II		aiemmin usean yhdistyksen yhteinen		X	vpk
Grankulla FBK*	KAUNIAINEN*	1912	1921*	II	tiili	entinen asuinrakennus		X	vpk myös päiväkot
Käpylän VPK, ”Vuoritalo”	HELSINKI	1921	1922	(II) II	tiili	arkkitehti Martti Valikangas		X	toteutui osittain, purettu 2012
Vihdin VPK	VIHTI	1926	1922						näyttelytila
Hytin VPK	LAPPEENRANTA	1922	1923	I	hirsi (siirretty)		244	X	vpk
Seutulan ja Ripukylän VPK	VANTAA	1911	1925	I	hirsi (siirretty)	toimikunta, rakennusmestari	325	X	vpk
Saarikkaan VPK	SUMIAINEN	1909	1926	I	hirsi				vpk?
Suonpään VPK	FORSSA		1927						
Lauttasaaren VPK	HELSINKI	1916	1928	I 1/2	puu				purettu 1965
Iltasmäen VPK	PÄLKÄNE	1890	1929	I	hirsi	rkm Julius Lehtonen		X	
Pukimäki VPK, I. suunnitelma	HELSINKI	1916	1928		hirsi (siirretty)	W. Lundström (vpk), arkkitehti Albert Petrelius (?), piirustuksissa Nyman		X	ei toteutunut, 1933–1936 rakennettiin kalustotila
Klamilan VPK	VIROLAHTI	1908	1929	I 1/2	hirsi (siirretty)	kirvesmies Santeri Selin		X	purettu 1967
Luolajan VPK, talo-osakkuus	HÄMEENLINNA	1905	1931	I	hirsi			X	seuratalo

Munkkiniemi VPK, kaupunkiyhtiö	HELSINKI	1930	1931	II	kivi	arkkitehti Lari Erik Hansten			nuorisotila, kunta
Tarinmaan VPK, kannatusyhdistys	JANAKKALA	1927	1933	I 1/2	hirsi	rkm Otto Seppälä	330	X	vpk
Haapaniemen VPK, ”Juhala”	KANGASALA	1930	1935	I	hirsi?			X	seurantalo
Virolahden VPK, kirkonkylä	VIROLAHTI	1928	1934?	I	hirsi (siirretty)		260	X	vpk
Karis FBK	KARJAA	1907	1934	II	tiili	1933 muutospiir. rkm A. Kullman	380, laajennettu myöh.	X	vpk
Vuolijoen VPK	PÄLKÄNE	1926	1934	I	hirsi	rkm Julius Lehtonen?	212	X	vpk
Yli-Hauhon VPK, talo-osuus	HAUHO		1936	I 1/2?	hirsi		230	X	seurantalo
Nokian VPK, 2. talo	NOKIA	1879	1933	II	kivi, puu				
Hinnerjoen VPK	EURA	1935	1938	II	sementtitiili	Iisak Mäkinen	91		liiketila (yksityinen)
Kankaanpään VPK	KANKAANPÄÄ	1932	1938	II	tiili			X	opisto, ent. kaupungin-talo
Laihian entinen VPK	LAIHIA		1938	II	tiili				asuin- ja liiketila (yksityinen)
Huittisten VPK, paloasema	HUITTINEN	1884	1933	II	tiili	V. E. Toivola			asunto, galleria (yksityinen)

KALUSTORAKENNUKSET, PIENET YHDYSKUNNAT

VPK	PAIKKAKUNTA	VPK PERUSTETTU	RAKENNUS-VUOSI	KERROKSIA	RUNGON MATERIAALI	SUUNNITTELIJA, MUITA HUOMIOITA	KÄYTTÖ 2010-LUKU
Lehtikankaan VPK, palotorni	KAJAANI	1923	1920	I	puu		purettu
Nummelan VPK	VIHTI	1928	1922				
Pargas FBK, 2. kalustorakennus	PARGAS	1894	1926		tiili		purettu 1983
Selänpään VPK, kalustovaja	VALKEALA	1928	1929	I	puu (rankar.)		museo (vpk)
Suolahden vanha paloasema	ÄÄNEKOSKI		1930				varasto?
Vanhakoiviston VPK	PORI		1930	I	betoni, tiili		varasto
Ahlaisten VPK	PORI	1935	1930	I	sementtitiili		vapaa-ajan asunto (yksityinen)
Torvoilan kylän VPK, kalustovaja	HAUHO		1930	I			kalustovaja
Hauhontaustan VPK, kalustovaja	HAUHO		1930	I			kalustovaja
Leppäkosken VPK	JANAKKALA	1928	1931	I	tiili		varasto
Kauklahden VPK	ESPOO	1929	1931	I	puu (rankar.)		vpk, laajennettu 1950-luku
Hyvinkään VPK	HYVINKÄÄ	1902	1931	I	puu (rankar.)	rkm Heikki Siikonen	purettu 1964
Nickby FBK (Sibbo FBK)	SIPOO		1935			arkkitehti Hilding Ekelund	purettu?
Nousiaisten VPK	NOUSIAINEN	1932	1935	(1/2) I	tiili	pinta-ala 88,5 m ²	vpk
Evitskog FBK	KIRKKONUMMI	1931	1936				
Pyhtään VPK	PYHTÄÄ	1932	1939				
Espoon VPK	ESPOO	1890			puu		
Keski-Hollolan VPK	HOLLOLA	1936	1939				

TANSSILAVAT (esimerkkejä)

VPK	PAIKKAKUNTA	PERUSTETTU	RAKENNUSVUOSI	SUUNNITTELIJA, MUITA HUOMIOITA
Klamilan VPK	VIROLAHTI	1908	tod. 1910-luku	
Tolkis FBK, ”Dansholmen”	PORVOO	1914	1920	
Pyhtään VPK	PYHTÄÄ	1932	1932	
Anjalan VPK	ANJALA (KOUVOLA)	1894	1932	
Pitkäjärven VPK	ESPOO	1936	1937, 1957	
Pukinmäen VPK	HELSINKI	1916	1924, 1930	
Mikkelin esikaupungin VPK	MIKKELI	1905	1928	rakennusmestari Uotila
Mälkilän VPK	PÄLKÄNE	1912	1920	
Armilan ja Kourulanmäen VPK ja Urheiluseura Lappeen Riento	LAPPEE (LAPPEENRANTA)	1932	1939	
Käpylän VPK	HELSINKI	1921		
Seutulän ja Ripukylän VPK	VANTAA	1911	<1925	
Karis FBK	KARJAA	1907		
Sottungsby FBK	VANTAA			3 tanssilavaa, eri aikoina
Tuusulan VPK	TUUSULA	1930	1920-luku?	
Pitkäjärven VPK	ESPOO	1936	1937	

**SUOMALAISTEN VAPAAPALOKUNTIEN RAKENNUSHISTORIAA
LUETTELO KÄYTETYSTÄ LÄHDEAINEISTOSTA,
VAPAAPALOKUNTIEN RAKENNUKSIJA**

RAKENNUSVUODET 1940–1959

KAUPUNGIT, PIENET YHDYSKUNNAT

VPK	PAIKKAKUNTA	VPK PERUSTETTU	RAKENNUS-VUOSI	KERROKSIA	RUNGON MATERIAALI	SUUNNITTELIJA	PÄÄKERROS PINTA-ALA	JUHLA-SALI	KÄYTTÖ, NYT
Hämeenkosken VPK, ”Seurala”, talo-osuus	HÄMEENKOSKI	1896	1940	II	puu	rkm Heikki Siikonen		X	
Rutolan vanha VPK	LAPPEENRANTA		1940	I	puu				vpk
Säynätsalon VPK	SÄYNÄTSALO	1921	1940						paloasema
Järventaustan VPK	LAMMI		1940						varasto
Nakkilan VPK, 2. talo	NAKKILA	1930	1943	II	tiili	rkm Jalmari Salovaara		X	yksityinen
Pyhäsalmen VPK, 1. talo	PYHÄJÄRVI	1935	1944			ent. suojelus-kunnantalo		X	palo 1957
Euran läntinen VPK	EURA		1946	II	puu				vpk
Degerö FBK*	HELSINKI	1913	1946	(I/2) I	ent. koulurakennus	arkkitehti Kaj Sucksdorf	255	X	vpk
Marjaniemen VPK	HELSINKI	1926	1946	II	tiili?	arkkitehti Olli Vikstedt	110	X	vpk
Tuomarilan VPK, ”Soihtula”	ESPOO	1929	1947-50	II	betoni, ranka	rkm Hällström	387	X	tyhjillään
Kräkö FBK, ”Sjötorp”	PORVOO	1909	1948		puu, kivi	arkkitehti Veikko Heino		X	vpk
Rovaniemen VPK, 2. talo	ROVANIEMI	1900	1948	II	tiili				
Pukinmäen VPK lisärakennus	HELSINKI	1916	1948	II	tiili?	arkkitehti Viking Öller	181	X	vpk
Lahden sahan VPK	LAHTI	1927	1948		tiili				
Selänpään VPK, paloasema	VALKEALA	1928	1948	II	tiili	rakennusmestari			yksityinen
Löyttymäen seudun VPK	JANAKKALA	1936	1949	I	puu			X	seurantalo
Immersbyn FBK	SIPOO		1950	I	puu	rkm Ulf Mickelsson			vpk
Nummen vanha VPK	NUMMI-PUSULA		1950						
Pöjo FBK	POHJA	1911	1950	II	kivi				vpk
Kauklahden VPK, lisärakennus	ESPOO	1929	1951	II	puu (rankar.), betoni			X	vpk
Puistolän VPK	HELSINKI	1929	1951	II	tiili	ark. yo Osmo Jalovaara	132	X	vpk
Kallback FBK, ”Flamman”	SIPOO	1949?	1951 (I), 1962 (II)	I	ranka	rkm B.Lindqvist (II)	100	X	vpk
Inkeröisten VPK	KOUVOLA	1900	1952						
Renkomäen VPK	LAHTI		1952						
Vihtijärven VPK	VIHTI	1936	1954	II	puu (rankar.)	rkm Heikki Siikonen	575	X	vpk
Virkkalan VPK, palotalo-osakeyhtiö	LOHJA	1922	1954, 1956	II	tiili, kivi				
Paattisten VPK	PAATTINEN (TURKU)	1939	1955	II	tiili, betoni				vpk
Saloisten VPK	JANAKKALA	1935	1955	II	tiili, puu (rankar.)				
Viialan VPK	VIIALA	1896	1956						vpk
Lappilan VPK	KÄRKÖLÄ	1946	1956						vpk
Porin VPK, rakennus 4	PORI	1863	1956	II					kokoustilat ja kalustotila

Rovaniemen Valistus- ja urhelutalo, talo-osuus	ROVANIEMI	1900	1958	III	kivi	arkkitehti Onni J. Ermala		X	purettu 2016
Kyrsklätt FBK*	KIRKKONUMMI	1958	1958	II	hirsi	vanha rakennus		X	vpk
Pyhäsalmen VPK, 2. talo	PYHÄJÄRVI		1958					X	
Keski-Hollolan VPK	HOLLOLA	1936	1959						
Rutalahden VPK, palotorni	LEIVONMÄKI		1959		puu				varasto
Kullo FBK r.f., Kärbacka	PORVOO	1911	1960		puu/kivi				vpk
Kilon VPK	ESPOO	1925	1960?	I	puu			X	vpk

TANSSILAVAT (esimerkkejä)

VPK	PAIKKAKUNTA	VPK PERUSTETTU	RAKENNUSVUOSI	KÄYTTÖ, NYT
Kirin VPK	JANAKKALA		1940-luku	
Mallinkaisten VPK	JANAKKALA		1940-luku	
Kilon VPK	ESPOO	1925	1943 jälkeen	purettu
Pitäjänmäen VPK, tanssilavan korjaus	HELSINKI	1908	1946	purettu 1969
Euran VPK, Taturinniemi	EURA	1883	1948	
Vitsilän VPK, Kotkonkärki	HAUHO	1894	1948	tanssilava
Pukaron VPK, "Valssimylly"	PUKARO	1948	1948	palanut 1990, rakennettu uudelleen
Leppävaaran VPK	ESPOO	1925	1948	
Jyväskylän VPK	JYVÄSKYLÄ	1878	1949	
Salmentaan VPK	PÄLKÄNE		1949	
Tikkurilan VPK	VANTAA		1950	purettu 2002
Harjunalustan VPK	LAHTI		1950–1960	
Kerkkolan VPK	JANAKKALA		1950-luku	
Koijalan VPK	JANAKKALA		1950-luku	
Puistolan VPK	HELSINKI		<1950	
Sysmän VPK	SYSMÄ	1929	1952	tanssilava
Kellokosken VPK, Männistön lava	TUUSULA	1926	1953	
Hakosilta-Nostava VPK	HOLLOLA	1956	1953	purettu 1969
Rajakylän VPK	VANTAA		1955	tanssilava
Yläneen kirkonkylän VPK	YLÄNE		1955	
Karis FBK, lisärakennus	KARJAA		1956	myyty 1984
Viialan VPK, "Metsälinna"	VIIALA	1896	1956	
Laitilan VPK ja Laitilan Jyske	LAITILA		1957	purettu 1975
Espoo Vanhakylän VPK	ESPOO		1959–1994	
Tanttilan VPK	JANAKKALA		1950–1960-luvut	
Pitkäjärven VPK, 2. lava	ESPOO	1936	1959	
Vanhankylän seudun VPK	ESPOO	1959	1959	
Tolkis FBK, Dansholmen	PORVOO	1914	1960	
Borgå FBK, Kokkonniemi	PORVOO	1966	1967	purettu

Palokunnantalo

Yhdistyksen nimi

Yhdistyksellä

..... on oma rakennus

..... on ollut oma rakennus/rakennuksia

rakennusvuosi

..... v.1880-1900 v.1900-1917

..... v.1917-1939 v.1940-1960

..... v.1960 jälkeen

rakennus on purettu / tuhoutunut vuonna.....

rakennus on myyty, vuonna

Talon nimi

osoite

tai nykyinen omistaja (jos eri kuin yhdistys)

Rakennus on/ oli

..... Kylmä kalustovaja/ rakennus

(ei lämmitystä, ei kokous- tai asuintiloja)

..... Lämmitettävä kalustorakennus/ paloasema

..... Palokunnantalo ns. Seurantalo,
jossa vuokrattava juhla/kokoussali
..... Puurakenteinen Kivirakenteinen**Rakennuksessa on / oli**

..... Kalustotila jossa, autopaikkaa

..... Letkujenkuivaus / harjoitustorni

..... Juhla- tai kokoussali, salissa on/on ollut näyttämö

..... Vahtimestarin asunto

..... muita tiloja, muita tiloja mitä

Yhdistyksellä on

..... vanhoja valokuvia rakennuksesta

..... kirjoitettu kronikka yms rakennusvaiheesta

..... vanhat rakennuspiirustukset

..... rakentamisen aikaisia pöytäkirjoja yms asiakirjoja

Yhdistyksellä on/ on ollut lisäksi

..... tanssilava,

..... muu rakennus, mikä

rakennusvuosi

rakennus myyty, vuonna

purettu/tuhoutunut, vuonna

Muuta**Yhteyshenkilö, jolta saa lisätietoja**

nimi

osoite

puhelin.....

sähköposti

Brandkårshus

Föreningens namn

Föreningen

..... har egen byggnad

..... har haft egen byggnad/byggnader

Byggnads år

..... år.1880-1900 år.1900-1917

..... år.1917-1939 år.1940-1960

..... år.1960 senare

byggnaden är riven/förstörd år.....

byggnaden är såld, år

husets namn

adress

byggnadens nuvarande ägare (om annan än föreningen)

Byggnaden är/var..... Kall, redskapsskyl/byggnad
(ingen värme, ej mötes- eller bostads utrymmen)

..... Varm redskapsbyggnad/brandstation

..... Brandkårshus såsom föreningshus,
där man kan hyra fest-/mötesal

..... Träbyggnad Stenbyggnad

I Byggnaden finns/fanns

..... Redskapsutrymme varav, bil platser

..... Slang-/övningsstorn

..... Fest- eller mötesal, i salen finns /har funnits scen

..... Vaktmästarbostad

..... övriga utrymmen, övriga utrymmen vilken typ

Föreningen har

..... gamla fotografier av byggnaden

..... en krönika m.m. om byggnadsskedet

..... gamla byggnadsritningar

..... protokoll och dokument m.m. från byggnadsskedet

Föreningen har/ har dessutom haft

..... danspaviljong,

..... övriga byggnader, vilken typ

Byggnads år

Byggnaden såld, år

Riven/förstörd, år

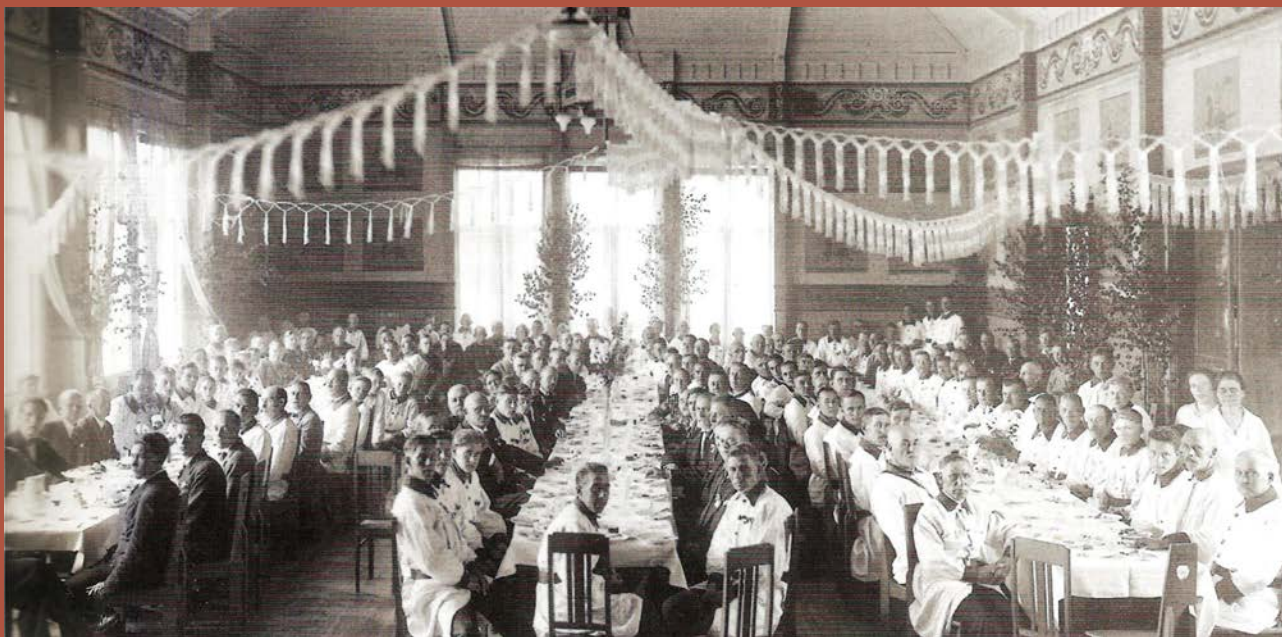
Övrigt**Kontaktperson, som kan ge mera uppgifter**

namn

adress.....

telefon.....

e:post.....

Takakannessa Salon vpk-talon juhlasali 1930. (Salon VPK)

Etukannessa Porin vpk-talo. Kuva John Englund 1894. (Satakunnan Museon kokoelmat)

9 789526 082981

ISBN 978-952-60-8298-1 (pdf)
ISSN 1799-4845 (electronic)

Aalto-yliopisto
Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu
Arkkitehtuurin laitos
www.aalto.fi

**KAUPPA +
TALOUS**

**TAIDE +
MUOTOILU +
ARKKITEHTUURI**

**TIEDE +
TEKNOLOGIA**

CROSSOVER

**DOCTORAL
DISSERTATIONS**